

FETİH ve AYASOFYA SEMPOZYUMU

Bildiriler Kitabı

FATİH
SULTAN
MEHMET
VAKIF ÜNİVERSİTESİ

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

FETİH ve AYASOFYA SEMPOZYUMU

Bildiriler Kitabı

02 Haziran 2021

Editörler

Zekeriya Kurşun - Ali İhsan Aydın

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

2022

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 48
FETİH VE AYASOFYA SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

Editörler: Prof. Dr. Zekeriya Kurşun - Dr. Ali İhsan Aydın

ISBN 978-605-2386-53-8

e-ISBN 978-605-2386-54-5

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları

Zeyrek Mahallesi Büyükkaraman Cad. No: 53 Fatih / İstanbul

Tel: 0212 521 81 00

Faks: 0212 521 84 84

Web: www.fsm.edu.tr

E-Posta: yayinevi@fsm.edu.tr

Yayınevi Sertifika No: 47914

İstanbul, Aralık, 2022

Tasarım: Zeynep Küçüker

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.

Akçaburgaz Mah. 137. Sok. No: 12 Esenyurt / İstanbul

Tel: 0212 444 62 18

Web: www.imakofset.com.tr

E-posta: info@imakofset.com.tr

Matbaa Sertifika No: 71320

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphanesi CIP

Fetih ve Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı / editörler

Zekeriya Kurşun, Ali İhsan Aydın – İstanbul: Fatih Sultan

Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2022.

290 s. ; 24 cm. – (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Yayınları; 48)

ISBN 978-605-2386-53-8 / **e-ISBN** 978-605-2386-54-5

I. Ayasofya -- Kongreler

I. Kurşun, Zekeriya II. Aydın, Ali İhsan III. Dizi

NA5870.A9/F48 2022

726.0956226/FET 2022

Copyright © Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2022

“Fetih ve Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı” kitabında yayımlanan yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitabın yayın hakkı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi’ne aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt yöntemiyle veya başka bir yöntemle çoğaltılamaz, bir veri muhafaza sisteminde saklanamaz veya iletilemez. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

SUNUŞ

Mekânın ruhu insandır. Ancak bazı mekânlar da vardır ki, insanı yapar, onun ruhunu yoğurur.

İki yönlü bir etkileşimdir bu.

Bu türden mekânlar, fertlerin hayatında olduğu kadar, toplumların hayatında da, geçmişte, hâlihazırda ve hatta gelecekte bu yapıcılık işlevini devam ettirirler. Bu mekânlara "hafıza mekânları" diyoruz. Hafıza mekânları, toplulukları, toplum yapan; onları geçmişten bugüne taşıdıkları birikimler, geleceğe saldıkları kökler ile "millet" kılmakta aktif roller üstlenen inşa ve ihya mekânlarıdır.

Hele bir de bu mekânlar aynı zamanda bir sanat değeri taşıyor ise, mimarî bir şaheser vasfı kazanmış ise...

Sözgelimi Süleymaniye gibi, Selimiye gibi, Sultanahmet gibi ve emsali yüzlercesi, binlercesi gibi...

Ve sözgelimi Ayasofya gibi...

Ayasofya, bu yüzlerce, binlerce içerisinde gerek tarihîlik açısından, gerekse geçmişten bugüne temsil ettiği değerler, taşıdığı hatıra ve hafıza yükleri ve bugünde gördüğü işlevleri açısından bunlar arasında başı çeken eserlerimizden birisidir.

Onun asırları dolduran varoluşu, bu varoluş içerisinde 1453'ten itibaren yüklendiği ve temsil ettiği anlam ve değerler yekûnu, bu yekûnun günümüzdeki karşılıkları ve gördüğü işlevler, bu büyük esere özel bir önem atfetmemizi mecbur kılmaktadır.

Bu mecburiyetin bir veçhesi bu eserin korunması, aslî kimliğinin ve fonksiyonunun, temsil ettiği anlam ve değerler doğrultusunda devamının sağlanmasıdır. Fakat bunun yanında Ayasofya'nın bütün bir külliye olarak ilgi ve araştırmalarımızın muhatabı olmasının sürdürülmesi de gereklidir. Yani Ayasofya toplumsal hayatımızın günlük

tezahürleri içerisinde bir mühim yer tutmaktadır, ama aynı zamanda bu yerin akademik ilgiler ve araştırmalarla da takviye edilmesi onun bu işlevlerinin ve milletin fertlerine taşıdığı şuurun devamı açısından şarttır.

Ayasofya Camii'nin hemen gölgesindeki en anlamlı birimlerden birisi olan Ayasofya Medresesi'nin bir hakkını verme vazifesi ve ruhunun diri tutulması bilinci olarak uhdesine tevdi edilmiş olduğu Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitemiz, bu vazife ve bilincin ifası kabilinden burada zengin ve kalıcı bilim ve sanat faaliyetleri, çeşitli dersler, etkinlikler ve sergiler düzenlemeye başladı. Duamız ve gayretimiz bunların sayısının ve bereketinin önümüzdeki zamanlarda artarak devamıdır.

Haziran 2021'de üniversitemiz Ayasofya Araştırmaları Merkezi'nin düzenlemiş olduğu Ayasofya Sempozyumu'nu da bunlardan birisi ve önemlisi olarak görüyoruz. Temennimiz bu sempozyumun önümüzdeki yıllarda çapının ve etkisinin çoğalarak devamıdır. Bu çalışmaların Ayasofya'nın varlığına ve değerine önemli katkılar sağlayacağına inanıyoruz.

Prof. Dr. M. Fatih ANDI
Rektör

İÇİNDEKİLER

İstanbul'un Fethi ve Ayasofya Abdülkadir Özcan	1
Ayasofya-i Kebir Medresesi Mehmet İpşirli	11
Ayasofya ve Osmanlı Mimarisi Suphi Saatçi	27
Hünkâr Kasrından Mescide: Ayasofya'nın Yeniden Camileştirilmesine Köprü Olmuş Bir Mekânın Öyküsü Hasan Fırat Diker	37
Ayasofya Medresesi Müderrisleri ve Kariyer Hareketleri (XIX. Yüzyıl) Said Nohut	51
İslâm Coğrafya Kaynaklarında İstanbul ve Ayasofya İlhami Daniş	71
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Ayasofya Algısı Musa Duman	89
Latîfî'nin Evsâf-ı İstanbul'unda Kâbe-i Rûm: Ayasofya Nihat Öztoprak	121
Modern Türk Şiirinde Ayasofya, Ayasofya'da Zaman: Dün, Bugün, Yarın! Hasan Akay	137
Tarih, Din ve Siyaset Arasında: Cumhuriyet Dönemi Ayasofya Tartışmaları (1930-2000) Mustafa Göleç	157
Ayasofya Camii ve Çevresinin Tarihi Fotoğraflar ile Analizi Zeynep Emel Ekim	193
Fatih Sultan Mehmed Han Vakfiyeleri ve Ayasofya Cami-i Kebîri Mevlüt Çam	217

İSTANBUL'UN FETHİ VE AYASOFYA

Abdülkadir Özcan*

İstanbul, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarına hakim jeopolitik yapısı, siyasi, ekonomik ve sosyal konumuyla dünya hakimiyeti için en ideal yerde kurulmuş bir şehirdir. Aynı zamanda savunması kolay zaptı zor bir mevkide olup, kıtaların kavşak noktasında, Yakın Doğu ve Balkanların merkezindedir. Yeni Roma burada kurulmuş ve banisi tarafından Tanrı'ya armağan edilmiş olan Doğu Hristiyanlığının en büyük mabedi olan Ayasofya da buradadır.

İlk Kuşatmalar

İslâmiyetten önce Hunlar, Avarlar, Tuna Bulgarları ve Peçenekler tarafından defalarca kuşatma altına alınan şehir, konumu ve sağlam surları sayesinde genelde bu saldırıları atlattı, ancak 1202-1204 IV. Haçlı Seferi'nde Latinlerin eline geçmiş, çok büyük tahribata maruz kalmıştır. İslâm'ın zuhurundan sonra İstanbul'un fethi ulvî ve kutsî bir ülkü haline gelmiştir. "*Feth-i Mübîn*"i gerçekleştirmek ve İslâm Peygamberinin "*ni'me'l-emîr, ni'me'l-ceyş*" (Ne güzel kumandan, ne güzel asker) övgüsüne mazhar olmak için önce Araplar, sonra da Osmanlı Türkleri Doğu Roma İmparatorluğu'nun en önemli şehri önünde savaşlar vererek bu gaye uğrunda seve seve canlarını feda etmişlerdir.

Arap Seferleri

İstanbul'u almaya gelen orduları cesaretlendirmek amacıyla söylenmiş hadîs-i şeriflere dayanarak seferler düzenleyen Araplar, bütün gayretlerine rağmen mesafe ve iklim şartları karşısındaki yetersizlikleri yüzünden bir başarı elde edemediler. Bunlardan 668'de Muaviye'nin oğlu Yezid'in kumandasındaki Arap ordusunun şehri kuşatması önemlidir. Zira

---

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, aozcan@fsm.edu.tr.

bu orduda Hazreti Peygamber'in mihmandarı Hâlid b. Zeyd (Ebû Eyyûb el-Ensârî) de bulunmuş, surların dışında şehid olmuş ve vasiyeti üzerine oraya defnolunmuştur. 717 yılında büyük bir ordu ile İstanbul önlerine gelen Emevî Valisi Mesleme b. Abdülmelik muhtemelen İstanbul'da bir ibadet yeri kurmakla, sonradan gelecek olanlara adeta kılavuzluk etmiştir. Bazı seferlerde Emîr Battal Gazi de muhasarada bulunmuş ve onun etrafından hamasi/destânî bir edebiyat oluşmuştur. İstanbul'un bir türlü alınamamasının daha sonra meydana gelen siyasi ve askeri olaylar üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim Araplar daha sonra Kuzey Afrika üzerinden İspanya üzerine yoğunlaşmışlar, Fransa'nın güneyine yönelik seferler yapmışlar, bu Arap baskısı Poitier'de son bulmuştur. Eğer 732'de gerçekleşen Puvatya/Poitier Savaşı kazanılmış olsaydı, yalnız İstanbul'da değil, Amerikalı fanatik gazeteci Gibbons'un dediği gibi, *"Muhtemelen şimdi Oxford'da da Kur'an tefsiri okutulacak, kürsülerinde vaizler Müslüman halka İslâm'ı anlatıyor olacaklardı."*

Türk Seferleri

Arap-İslâm dünyası Şîî-Sünnî tefrikasıyla çalkalanırken kitleler halinde İslâm dinine giren Oğuz Türkleri Yakındoğu'ya gelmişler ve Sünniliğin savunuculuğunu üstlenmişlerdir. Öteden beri var olan ve cihan hakimiyetini idealize eden Kızılma ülküsü, onlarda bu yeni dini yüceltmeye ve yaymaya yönelik "i'lâ-yı kelimetullahâ" dönüştü. Selçuklu Türkleri 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Doğu Roma İmparatorluğu'nu mağlup edip Anadolu'da yerleştikten sonra, önce İznik sonra da Konya merkezli bir devlet kurdular, kendilerine engel olmak isteyen Haçlılara karşı direndiler ve defalarca onları durdurmayı başardılar. Fakat bu defa doğudan gelen Moğol istilasının ardından parçalanıp irili ufaklı devletlere dönüştüler. Ortaya çıkan onlarca beyliğin en küçüğü olan Osmanoğulları buldukları konumu da iyi değerlendirerek çok geçmeden Türk birliğini kurmayı başardılar. XIV. yüzyılda Akdeniz ve Karadeniz boğazlarını geçip Avrupa topraklarında ilerleyen Osmanlılar bu defa yeni Haçlı birlikleriyle savaştılar ve onlara Balkanlardan atılamayacaklarını kabul ettirdiler. Anadolu'da ve Avrupa'da yayılan Osmanlı ülkesinin ortasında varlığını sürdüren ve artık bir şehir devleti haline gelmiş olan Bizans İmparatorluğu ise yaptığı entrikalarla Osmanlı'yı sürekli tehdit etmekteydi. Rumeli ile Anadolu arasındaki bağlantıyı kesen, devletin toprak bütünlüğünü parçalayan ve geleceğini tehlikeye atan bu Doğu Roma başkentinin mutlaka alınması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için Yıldırım

Bayezid, oğlu Musa Çelebi ve torunu II. Murad İstanbul'u alma girişimlerinde bulundular. Ancak, ateşli silahların ve teknik araçların henüz gelişmediği yıllarda yapılan bu kuşatmalardan bir sonuç elde edilemedi.

Son Kuşatma ve Fetih

Daha şehzadelik yıllarında İstanbul'u almayı düşleyen II. Mehmed, 1451 yılında tahta geçer geçmez bunu gerçekleştirmeye çalıştı. Zira cihanşümul siyasetinin ilk adımı olarak bu şehri almak zorundaydı. Dönemin veziriazamı Çandarlı Halil Paşa yeniçeriler üzerindeki nüfuzuna dayanarak ve henüz Haçlı tehlikesinin geçmediğini düşünerek kuşatmaya karşı çıktıysa da devşirme kökenli vezirlerin ve ulemanın desteğiyle savaş meclisinde kuşatma kararı alındı. Bizans'ın içinde bulunduğu durum ve tutum fethi çabuklaştırmıştı. Zira bizzat II. Mehmed'in ifadesiyle, "*İstanbul o sırada Osmanlı ülkesinin ortasında küfür ocağı, isyancı ve azgınlar yatağı*" durumundaydı. Sultan Mehmed önce Karadeniz üzerinden gelmesi muhtemel tehlikelere karşı Boğazkesen (Rumeli) Hisarı'nı yaptırdı; Balkanlardan gelebilecek saldırılara karşı da Mora'ya kuvvetler sevk etti. Böylece şehrin dış dünya ile bağlantısını kesmeye çalıştı. Bu arada dahiyane bir siyaset izleyerek başta Macaristan olmak üzere Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan devletleriyle barış antlaşmaları yaptı. Osmanlıların faaliyetlerini yakından takip eden son Bizans İmparatoru XI. Konstantin her zaman olduğu gibi yine Batı'ya başvurarak onları harekete geçirmeye çalışıyordu. Onun bu gayretleri üzerine Katolik ve Ortodoks mezheplerinin birleştirilmesi, daha doğrusu Ortodoksluğun Katolikliğe tabi olması şartıyla başlarında Giustiniani'nin bulunduğu bir Ceneviz yardımcı kuvveti İstanbul'a geldi. İmparator Ayasofya'da yaptırdığı Katolik ayininden umduğu yararı elde edememiş, tam tersi Ortodoks papazlar ve mütedeyyin halk bu ayini protesto ederek, "*Şehirde Latin kûlahı yerine Osmanlı sarığı görmek*" istediklerini belirtmişlerdir. O sıradaki nüfusu 40 bin civarında olan şehirde asker ve sivil sekiz bin kadar savunmacı vardı. Kullandıkları silahlar ok, mancınık, mızrak ve birkaç toptan ibaretti. Ancak ellerinde Rum Ateşi denilen yanıcı ve yakıcı bir savaş gücü bulunuyordu. Kendileri için İstanbul'u çok önemli bir ticaret merkezi olarak gören Latinler savunmada daha gayretli görülüyordu. Giustiniani kumandasındaki İtalyanlar kara surlarının Haliç'e yakın kısmında, Katalanlar ise Marmara surları tarafına konuşlanmışlardı. Bu arada bütün sur kapıları kapatılmış, Osmanlı gemilerinin girmesini engellemek amacıyla Haliç'in ağzına Sarayburnu ile Galata arasına zincir gerilmişti.

Osmanlılar 24 Mart Cuma günü Edirne'den hareket ederek, ulvi bir ideali gerçekleştirmek kararlılığı ve inancı içerisinde 5 Nisan'da İstanbul önüne geldiler. Büyük toplar bataryalar şeklinde kara surları tarafına yerleştirildi. 6 Nisan günü yapılan teslim teklifinin reddi üzerine İstanbul 29 Mayıs'a kadar tam bir kuşatma altına alındı. Çağının en mükemmel savaş gereçleri, top ve diğer ateşli silahlarla donatılmış Osmanlı ordusunun ağırlık merkezi kara surlarının önü idi. Sultan Mehmed'in otağı günümüz Maltepe'sinin olduğu yere kurulmuştu. Merkezdeki kuvvetlerin başında Veziriazam Çandarlı Halil Paşa olup Mahmud Paşa ile İshak Paşa hücum kollarının başında bulunuyordu. Zağanos Mehmed Paşa Beyoğlu-Kasimpaşa sırtlarına mevzilenmiş, Hasköy'den Haliç'in karşı tarafına uzanan bir köprü kurmakla görevlendirilmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için de bazı gemilerin Haliç'e sokulması gerekmekteydi. Haliç'in ağızındaki kalın zincir buna engel oluyordu. Bu bakımdan bazı gemilerin karadan yürütülerek Haliç'e sokulmasının önceden tasarlanmış olduğu akla gelmektedir. Bu arada belirtilmelidir ki yüzyıllarca kuşatmalara dayanmış İstanbul, uzunluğu 22 kilometreyi bulan çok muhkem surlarla çevriliydi. Kara surları çift, deniz surları tek katlıydı. Kara surlarının önünde içi deniz suyu ile dolu geniş ve derin bir de hendek vardı. II. Mehmed kuşatma öncesi zaman zaman İstanbul önlerine gelmiş, bazı incelemelerde bulunmuş, muhtemel yardımların gelebileceğini düşünerek uzun süreli abluka yerine hızlı bir şekilde şehri almaya karar vermişti. Bazı kaynaklarda Osmanlı ordusunun mevcudu birkaç yüz bini bulduğu belirtilse de muharip sayısı 20 bin kadarı kapıkulu askeri olmak üzere 100 bin civarında idi. Diğerleri kuşatmaya katılan Akşemseddin, Akbiyık Sultan gibi şeyhlerin dervişleri ve gönüllülerden oluşmaktaydı. Ayrıca şehre doğru yer altında tüneller açan çoğu Sırp kökenli 300 kadar lağımçı askeri de vardı. Tabii asıl kalabalığı Rumeli ve Anadolu timarlı sipahileri oluşturuyordu. Ön saflarda ise yaya azepleri konuşlandırılmıştı.

18 Nisan günü yapılan ilk ciddi hücumdan beklenen sonuç alınamadı. Çandarlı Halil Paşa ve destekçileri muhasaranın kaldırılması isteklerini tekrarladılar. Asıl anlaşmazlık ve tartışma 20 Nisan'da Zeytinburnu önlerinde gerçekleşen deniz savaşı yüzünden patlak verdi. Zira henüz kuruluş halinde olan Osmanlı donanması yüksek bordalı dört gemiden ibaret bir Hristiyan filosunu durduramamış, onlar da şiddetli İodosun yardımıyla zorlanmadan Haliç'e girmişti. Bu olay

büyük bir moral bozukluğuna sebep olmuş, Çandarlı Halil Paşa ve destekçilerinin ekmeğine yağ sürmüştü. Bizans tarihçilerinden Dukas tarafından donanma kumandanı Baltaoğlu Süleyman Bey'in bu gemileri durduramaması üzerine Osmanlı padişahının atını denize sürdüğü nakledilir. Çandarlı ve destekçilerinin muhalefeti devam ederken, o sıralarda Macarelçisinin gelip yenikralın mütarekeyi bozduğunu söylemesi, Haçlı donanmasının da yaklaşmakta olduğu söylentileri üzerine bir ara Sultan Mehmed de kuşatma hususunda tereddüde düşmüştü. Ancak ulemadan Molla Gürani, Molla Hüsrev ve Akşemseddin; vezirlerden ise Zağanos ve Şehabeddin paşalar kuşatmanın devamından yana idiler. Hatta Akşemseddin, doğrudan Sultan Mehmed'e hitaben yazdığı ve aslı günümüze ulaşan mektubunda mealen ve özetle şöyle diyordu: "... gevşeklik ve ihmal zamanı değildir. Bu deniz yenilgisine kimler sebep olduysa bulunmalı ve cezalandırılmalıdır. Zira bunlar hücum sırasında ve hendeklerin doldurulmasında da ağır davranırlar. Böylesi Allah için değil menfaat için çalışırlar. Sizden ricam sonuna kadar gücünüzü kullanın, işinizi ciddiye alın. Emrinizi uygulatın. Sert davranın. Onlar samimi Müslüman değildirler. Allah'ın yardımıyla zafer bizim olacaktır. Bu sözlerim gereksiz görülmesin, hazretinizi sevdiğimizdendir." Bu arada mektupta Sultan Mehmed, "*adem-i nefâz-ı hüküm*" yani hükmünü yürütememekle itham edilmekteydi. Toplanan savaş meclisinde bu mektubun okunup okunmadığını bilmiyoruz, ancak görüşmelerde muhasaranın devamına karar verildi. Bu arada 21 Nisan'ı 22'ye bağlayan gecede 70 kadar gemiyi Galata surları arkasından dönemin çağdaş tarihçisi Tursun Bey'in ifadesiyle "*cerr-i eskal*" denilen bir teknikle daha önceden hazırlanmış olması muhtemel yağlı kızaklar üzerinden kaydırarak Haliç'e Kasımpaşa-Hasköy taraflarına indiren Osmanlı padişahının kararlılığı, din büyükleri ve bazı kumandanların gayretleri bu önemli buhranın giderilmesinde etkili oldu. Osmanlı gemilerini Haliç'te gören Bizanslılar'ın büyük bir moral çöküntüsü yaşadıkları söylenebilir. Ardından Haliç'in karşı kıyısına geçici bir köprü kuruldu ve İstanbul bu cepheden de kuşatma altına alındı.

6 Mayıs günü ikinci umumi hücum yapıldı. Surlarda açılan gedikler müdafiler tarafından hemen kapatılmaya çalışılıyordu. 16 Mayıs günü yer altında açılan tünel surların altından şehre uzatılmışsa da karşı taraf da açtığı tünelle bu çabayı etkisiz hale getirmişti. Bu arada hendeğin doldurulmasına devam ediliyor, bu doldurma işine yıkılan surların taşları da katkıda bulunuyordu. Surlara yaklaştırılan yürüyen kule Bizans'ın

nl silahı Rum AteŖi ile yakılmıŖtı. Merdivenlerle surlara tırmanmaya alıŖan askerlerin üzerine kızgın yağlar dökülüyordu. 23 Mayıs'ta II. Mehmed imparatora son olarak bir elçi daha gönderdi ve ondan Ŗehrin teslimini istedi. İmparator Konstantin tabiiyeti ve haragzarlığı kabul edebileceğini, fakat İstanbul'u veremeyeceğini bildirince son genel hücum hazırlıklarına baŖlandı.

Son Hücum ve Fetih

İstanbul'un fethi ile neticelenen son hücumu 27 Mayıs Pazar günü karar verildi. Sultan Mehmed, askerinin Ŗevkini arttırmak için kuŖatmada bizzat bulunacağını, yararlık gösterenleri önemli yerlere getireceğini ve birçok imknlara kavuŖturacaęını vadetti. Bu arada din büyükleri de onlara bu kutsal görevde baŖarı sağlamalarının din bir vecibe olduğunu, Ŗehitlik ve gaziliğin manevi derecelerini hatırlattılar. Ertesi gece ordugahta ateŖler yakılarak savaŖ gereçleri hendek önüne taŖındı. 28-29 Mayıs gecesi ordugahta büyük bir Ŗenlik yapıldı. Sultan Mehmed 29 Mayıs Salı günü Ŗafakla beraber sabah namazını eda ederek yanında vezirler ve diğer kumandanlar ile hücum mahalline geldi, sancağın çıkarılmasını, davulların ve kslerin vurulmasını emretti. Bunun zerine bunca savaŖ grmŖ askerler, kulakları sağır eden ks ve davul seslerine karıŖan tekbir ve glbankler arasında süratle hendekleri geçerek bir hamlede merdivenlerini surlara dayadılar. Her biri binlerce kiŖiden oluŖan kollar halinde surlara tırmanan askerlere bir süre sonra yeniçeriler de katıldı. O sırada Cenevizli Justiniani'nin yaralanıp savunmadan çekilmesi Bizans için sonun baŖlangıcı oldu. Osmanlı askerlerinin kitleler halinde surlara hücumları devam ediyordu. Zağanos Mehmed PaŖa da Fener'e asker ve toplar ıkarmıŖ, Haliç surlarını zorlamaktaydı. Bir rivayete göre bu hücum kollarından birinin baŖında bulunarak burca ilk Türk bayrağını dikmeye alıŖan Ulubatlı Hasan hemen oracıkta Ŗehid olmuŖ; fakat KarıŖtıran Süleyman Bey bayrağını burçlara dikmeyi baŖarmıŖtı. Bu baŖarisına karŖılık Süleyman Bey fetihden sonra İstanbul'un ilk sancak beyi olacak ve Ŗehrin subaŖılıęına getirilecektir. Bu arada gemilerle Ŗehri terk edenlerin zinciri açmalarının ardından Halie giren Osmanlı donanmasının askerleri ile surların bu kısmına çıkan azaplar, surları aŖıp Zeyrek yokuŖuna tırmanarak ordunun toplanma yeri olan Aksaray'a doğru ilerlediler. Bu sırada Edirnekapı ile Topkapı arasında açılan gedikten içeri giren diğer bir grup, kaçan müdafilerin ardından Ŗehre girdi ve Aksaray'da azaplarla buluŖtu. Bu

arada son Bizans imparatoru XI. Konstantin şehre giren askerin ayakları altında ezilmişti.

Fethin Sonuçları

Rumeli ile Anadolu'nun birleştiği yerde iki kıtanın, hatta deniz bağlantısı dikkate alındığında üç kıtanın incisi olan İstanbul'un fethi ile süreklili Osmanlı Devleti'nin aleyhine entrikalar çeviren bir fesat yuvası ortadan kalkmış, böylece asırlar boyu takip edilen ulvi gayeye ulaşılmıştır. Bundan böyle iki karanın sultanı ve iki denizin hakani anlamındaki "*Sultânü'l-Berreyn ve Hâkanü'l-Bahreyn*" elkabını alan Fatih, yeni imar faaliyetleri sonunda karakteristik bir Türk şehri haline getirmek istediği İstanbul'u almakla cihanşümül imparatorluğunun da temelini atmıştır. Bu arada "*Bundan böyle tahtım İstanbul'dur*" diyerek bu şehri devletin merkezi yaptığını ilan etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, İstanbul'u fethederek hukuken Doğu Roma'ya sahip olan, dolayısıyla bir büyük imparatorluğun varisi olarak Türk, İslâm, İran ve Roma geleneklerini şahsında toplayan Fatih Sultan Mehmed bu şehre dayanarak onun eski toprakları üzerinde de hak iddia etmiş ve "*Dünyada tek hükümdar ve tek iman*" prensibini benimsemiştir. Bu prensip, onun insanları mutlu etmeyi öngören nizâm-ı âlem fikri ile de örtüşmektedir.

Fatih ve Ayasofya

29 Mayıs Salı günü öğleden sonra saat 2'ye kadar şehrin mukavemeti kırılıp kısmen istikrar sağlanınca "*Ebü'l-feth*" veya daha yaygın ifadesiyle "*Fatih*" unvanını alan Sultan II. Mehmed at üstünde, yanında din büyükleri ve ordu kumandanlarıyla birlikte Topkapı'dan İstanbul'a girdi. Günümüzün Aksaray semtinde Osmanlı askerleriyle buluştuktan sonra bugünkü Ordu Caddesi'ni takip ederek Sultanahmet'e, sonra da İstanbul'un kalbi durumunda olan Ayasofya önüne geldi. Burada atından inerek şükür secdesine kapandı ve bir avuç toprak alıp kavuğunun üzerine serpti. Doğu Roma İmparatorluğu'nun sembolü olan bu eski kiliseye karşı saygılı davrandı ve buraya zarar vermek isteyen bir askeri bizzat önledi. Bu arada korkudan yerlere kapanarak ağlayan halkı ve ruhbanları eliyle susturarak; "*Ayağa kalkın! Ben Sultan Mehmed hepimize söylüyorum ki, bugünden itibaren artık hayatınız ve hürriyetiniz için benim gazabımdan korkmayınız*" şeklinde hitap etti. Ardından Ayasofya'nın içini ve ikinci katta bulunan papaz odalarını dolaştı; bu mabedin 1 Haziran Cuma gününe kadar mihrap ve minber ilavesiyle

camii haline getirilmesini emretti. İlginç olan husus fetih nişanesi olan bu ulu mabedin adının bile değiştirilmemiş olmasıdır. Halbuki fethin nişanesi olarak Fethiye camii denilebilirdi. Osmanlılar başka yerlerde de isim değiştirme hususuna pek rağbet etmemişler, hatta bazı camiler Kilise camii adıyla anılmıştır. Zira Süheyl Ünver'in dediği gibi, "*İsim değiştirme ile ulvî ruha malik olmayanlar övünürler*". 1 Haziran Cuma günü Türk-İslâm tarihinin en müstesna günlerinden biri yaşandı. Zira o gün Fatih kuvvetli bir rivayete göre Akşemseddin'in imametinde cemaatle birlikte namaz kılmış ve hutbede padişahın adı zikredilmiştir.

Bu arada Ayasofya'nın ikinci katındaki papaz odalarında eğitimi başlattı, hocalarından Molla Hüsrev'i de baş müderris olarak tayin etti. Böylece günümüz İstanbul Üniversitesi 1453 yılında kurulmuş oldu. İlk minaresi ahşap olan mabede daha sonra Fatih'in emriyle muhtemelen dönemin mimarı Ali Neccar tarafından tuğla bir minare yapıldı, Doğu Hristiyanlığının merkezi olan bu büyük kilise bundan böyle İstanbul'un Ulu Camii oldu. Daha sonra bu mabedin kuzeybatı köşesinde inşa ettirilen Ayasofya Medresesi derece bakımından Sahn-ı Seman'dan üstün tutuldu. Bu arada başta paşalar ve sancak beyleri olmak üzere bütün askerlerine, halka hiçbir fenalık yapmamalarını, halkın da selametle evlerine gitmelerini emreden Sultan Mehmed ayrıca şehirden kaçan Rumları geri getirtti ve birçoğunun fidyasını kendisi vererek onları esaretten kurtardı. Teamül gereği üç gün olan yağmayı fazla uzatmayan İstanbul Fatihi büyük şenlikler yaptırdı ve gazilere ikramlarda bulundu. Bu arada mabedin içerisinde bazı tadilat yaptırdı. Mevcut resimler ile kıymetli mozaiklerin üzerleri ince bir badana ile örtülerek kapatıldı, papazlar ile halkı ayıran parmaklıklı bölme kaldırıldı, 1204 yağmasından korunabilmiş bazı kutsal eşya da dışarı çıkarıldı.

Muhtemelen fethin ertesi günü tekrar Ayasofya'ya gelen Sultan Mehmed bu kez mabedin kubbesine çıkmış; o sırada yanında olan tarihçi Tursun Bey'in nakline göre dudaklarından Sadi-i Şirâzî'ye izafe edilen Farsça şu mısralar dökülmüştür:

*"Perdedârî mî-kuned der-tâk-ı kisra ankebûd
Bûm nevbet mî-zened der-kal'a-i Efrâsyâb."*

Yani, Örumcek kayserin köşkünde perdedarlık/kapıcılık yapmakta; Baykuş Efrasyab'ın burcunda nöbet tutmaktadır. Bu sözlerle Ayasofya'nın o sıralardaki viran hali ifade edilmektedir.

Daha sonra patriklik makamıyla meşgul olan Osmanlı padişahı uzunca bir süredir boş kalan bu makamı sahipsiz bırakmak elinde olduğu halde, galiplerin mağluplarla bir arada yaşamalarını sağlamak amacıyla yeni bir patrik seçilmesini emretti. Bu emir üzerine toplanan Ortodoks ileri gelenleri ve halk öteden beri Katolik düşmanı ve Osmanlı yanlısı Georgios Skolarios'u "*II. Gennadios*" namıyla patrik adayı gösterdiler, Sultan Mehmed de bu seçimi onayladı. Böyle yapmakla Fatih'in Ortodoksları Latin tahakkümü ve istismarından kurtarmak ve ekonomik bakımdan yükselmelerini sağlamak olduğu da söylenebilir. Daha sonra Patrik'i yemeğe davet eden Fatih, ona ruhanî hakimiyetin sembolü olan patriklik asâsı ile tâcını verdi ve Patriklik makamı olarak da geçici olarak günümüz Fatih Camii ve külliyesinin bulunduğu Havariyyun Kilisesi'ni tahsis etti.

Fatih Sultan Mehmed'in *el-Câmiü'l-Kebîrî'l-Atîk* (Eski Büyük Cami) adıyla anılan Ayasofya'nın bakımına büyük ehemmiyet verdiği anlaşılmaktadır. Zira Edirne Kadısı Mehmed b. Aliyyü'l-Fenârî'nin 1519 yılında eski defterlere dayanarak düzenlediği *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*'nde pek çok arazi, mahalle, dükkân ve akarın Ayasofya'nın giderlerine tahsis edildiği görülmektedir. Hatta Ayasofya'nın gelir kaynaklarının diğer kuruluşlardan daha fazla olduğu söylenebilir. Bu arada Fatih Sultan Mehmed'in, Ayasofya'ya dair efsanelerin toplanarak bir araya getirilmesini emrettiği de bilinmektedir. Bu ferman üzerine Derviş Şemseddin Farsça olarak *Kitâb-ı Târih-i Ayasofya'yı* (İÜ Ktp, FY, nr. 3025) kaleme almış, İbn Münecim ise 1479 yılında *Târih-i Ayasofya Tercümesi*'ni meydana getirmiştir. Bu alanda başka eserler de yazılmış, hatta başta Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'lar olmak üzere genel Osmanlı tarihlerinin birçoğunda Ayasofya'ya özel bir yer ayrılması gelenek haline gelmiştir.

Bu eserlerde Ayasofya ile ilgili çok sayıda efsane ve söylenti de vardır. En yaygın olanları bu büyük mabedin inşasında gökten gelen meleklerin yardımda bulunmaları; Banisi Justinianus'un açılış sırasında eserini Kudüs'teki Süleyman Mabedi ile kıyaslayarak, "*Seni geçtim Ey Süleyman*" demesi; Türkler şehri fethedince halkın bu kiliseye sığınmış ve inanışlarına göre, gökten bir melek zuhur edecek ve bunu gören Türkler de bir daha dönmek üzere Asya steplerine çekilecekleri inancı; güya fetihden sonra Hızır'ın gelip terleyen direk denilen sütuna parmağını sokarak camiyi Mekke'ye yönlendirmek istediği söylentisi; bir türlü tutmayan büyük kubbesinin İslâm Peygamberinin tükürüğüyle

tuttuğu rivayeti bunların belli başlılarıdır. Sonuncu söylenti bu görkemli yapının yüzyıllarca Müslümanlar tarafından ayakta tutulması şeklinde de açıklanabilir. Bu arada Evliya Çelebi'nin ünlü *Seyahatname*'sinde birçok ilginç bilgilerin de yer aldığını belirtmeliyiz.

Kaynaklar

Dabağyan, Levon Panos, *Fatih ve Fetih Olayı*, Güray Matbaacılık, İstanbul, 1976.

Emecen, Feridun M., *Fetih ve Kıyamet*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

İnalçık, Halil, *İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Özcan, Abdülkadir, "Fethin Yankılarına Dair Birkaç Söz", *Fethileri Anlamak Fatihleri Anmak* Ed: Muharrem Kesik, Okçular Vakfı, İstanbul, 2019, s. 379-395.

Özcan, Abdülkadir, "Akşemseddin, Fatih ve Fetih", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*", 7-9 Nisan 1999, *Bildiriler*, Konya, 2000, s. 245-250.

Özcan, Abdülkadir, "Fatih'in Askerî Dehası ve Fetih Politikası", *Tarih ve Medeniyet* (Mayıs 1995), Sayı: 15, s. 24-27.

Safvet, Muhammed Mustafa, *Kostantiniye Fâtihî Fâtih Sultan Mehmed*, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara, 1953.

Süssheim, K. – Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1970, I, s. 47-55.

Tekindağ, Şehabeddin, "Fâtih ve Ayasofya", *Fethin 511inci Yıldönümü Konferansları*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1964, s. 60-65.

Ünver, Süheyl, "İstanbul'un Fethinden Sonra İlim ve Sanat", *Fethin 511 inci Yıldönümü Konferansları*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1964, s. 1-28.

AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ

Mehmet İpşirli*

Osmanlı fetihlerinin bir işgal ve istila olmayıp kalıcı olmasını sağlayan bazı temel özellikler bulunmakta olup, bunların başında fethedilen yere hukuk ve adaleti temsilen bir kadı, idareyi temsilen bir sancakbeyi tayini gelmekteydi. Bölgedeki Gayrimüslim halka *eman* ve *istimalet* ile her türlü güvence verilirken fethin sembolü olarak en büyük kilisenin camiye dönüştürülmesi, ayrıca fethedilen yerin tedricen Türk İslam kimliği kazanması, bilimin, kültürün ve dinin orada gelişip yerleşmesi için medreseler, mektepler, camiler ve dergâhlar inşa edilmesi, Osmanlı fetih siyasetinin önemli uygulamalarıdır.¹ Bütün bu faaliyetin devletin dışında vakıf sistemiyle gerçekleştirilmesi de bir başka başarı ve inceliğin ifadesidir. Bu metot, Osmanlı'nın en büyük zaferi olan İstanbul'un fethinde de bütün incelikleriyle tatbik edilmiştir.

Fetihten sonra doğrudan Ayasofya'ya giden ve ulu mabedi ibretle temaşa eden Fatih'in o andaki hissiyatını, görgü şahidi olarak Tursun Bey eserinde duygulu ve özlü cümlelerle anlatmaktadır.² Fethin ve

* Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, mipsirli@medipol.edu.tr.

- 1 Prof. İnalçık, bu kapsamlı sistemi "Ottoman Method of Conquest" *Studia Islamica*, No. 2, (1954), s. 103-129, makalesinde misallerle etraflı olarak anlatmaktadır. Ayrıca bk. "Eman", DİA, XI, 75-81; "İstimalet", DİA, XXIII, 262-263.
- 2 Bu muhteşem mabedin ihmal edilmiş, hüznü halini gören Fatih'in dudaklarından bir anda "*Perdedârî mî-küned der tâk-ı Kısra ankebûd - Bûm nevbet mî-zened der-kala-i Efrâsiyâb*" "Örümcekler Kısra'nın sarayında perdedârlık yapıyor - Baykuş Efrâsiyâb'ın kalesinde nevbet vuruyor" beytinin döküldüğünü Tursun Bey nakletmektedir: Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul, 1977, s. 63-65; Fatih'in Ayasofya'ya tutku derecesindeki yakın ilgisini, ziyaretini, Camiye tahvilini ve ilk Cuma namazını eda etmesini tarihçi Âlî, edebi bir üslup ile tasvir etmektedir: Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C. II, *Fatih Sultan Mehmed Devri 1453-1481*, haz. M. Hüdayi Şentürk, Ankara, 2003, s. 16-19.

saltanatın sembolü olarak Ayasofya'yı bir külliyeeye dönüştürmek isteyen genç sultan,³ o zamana kadar görülmemiş zenginlikte yüzlerce dükkân, ev, çarşı, han ve hamamı gelir kaynağı olarak Ayasofya'ya vakfetmiştir.⁴ Öncelikli olarak avlu içerisinde Ayasofya'nın kuzeybatı köşesine bir medrese inşasını irade buyurmuştur. Medresenin inşasına kadar eğitimin aksamaması için buradaki papaz odaları medrese olarak hizmet vermiş,⁵ ayrıca Zeyrek Kilisesi'nin papaz odaları da eğitim için tahsis edilmiştir.⁶

Ayasofya'nın kuzeybatısında tek katlı olarak inşa edilen müstakil medrese binası, 1460'lı yılların ortalarında tamamlanıp İstanbul'un ilk

-
- 3 Ayasofya, farklı tarihlerde medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, imaret, muvakkithane, minareler, türbeler, abdesthane, şadırvan, hünkâr mahfeli ve hünkâr sofası eklenerek tam bir Osmanlı külliyesine dönüştürülmüştür.
  - 4 Ulviye Baş, *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002; Serhat Açıkgöz, *Fatih Devri Ayasofya Vakfiyesine Göre Ayasofya Vakfı'nın İstanbul'un Yeniden İnşa Edilmesindeki Önemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
  - 5 Hızır Çelebi'nin 1459'da vefatıyla İstanbul kadılığını ve Ayasofya müderrisliğini üstlenen Molla Hüsrev'in, Ayasofya içerisinde medrese olarak tahsis edilen odalarda tedris faaliyetini devam ettirdiği, müstakil medresenin ise daha sonra tamamlandığı, Mola Hüsrev'in tayin ve Ayasofya Medresesi'nin inşa tarihi mukayesesinden anlaşılmaktadır.
  - 6 Ayasofya Medresesi'nin müfredat programı ve dersler hakkında müderris biyografilerinden dağınık, tatminkâr olmaktan uzak kırıntı niteliğinde bilgiler verilirken Ayasofya Camii, müştemilatı ve medresesinin tamiri, kullanılan malzemeler, bunlar için yapılan harcamalar, usta, kalfa ve işçi ücretleri vs. hakkında Osmanlı arşiv kaynaklarında ayrıntılı bilgiler ve dökümler verilmektedir. A. Akgündüz, S. Öztürk, Y. Baş tarafından Arşiv malzemesi, kaynak eserler ve literatür değerlendirilerek *Üç Devirde Bir Mabet, Ayasofya*, (İstanbul, 2005) başlıklı bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Mimari tarihi açısından da önemli olan bu konu üzerinde ciddi çalışma yapılmıştır. Ayasofya külliyesinin geçirmiş olduğu onarımlar üzerine Hasan Fırat Diker tarafından *Belgelerin Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010) başlıklı bir tez çalışması yapılmıştır.

M. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri* (TTK Ankara, 2000) adlı çalışmasında diğer medreseler arasında, Ayasofya Medresesi'ni de farklı tarihlerdeki talebe sayısı, inşası ve tamirâtı açısından arşiv kaynaklarına dayalı olarak değerlendirmiştir. Abdullah Çakmak, mevcut kaynaklardan yararlanarak "Müslümanların İstanbul'daki İlk Eğitim Kurumu: Ayasofya Medresesi" (*Diyanet Dergisi*, Ankara, 2020, s. 127-138) makalesini yazmıştır.

müstakil medresesi olma ayrıcalığına sahip olmuştur. Sahn-ı Seman Medreseleri tamamlanınca, muhtemelen oraya rağbeti artırmak için Ayasofya Medresesi'nde bir süre eğitime ara verilip sonra yeniden tedrisata devam edilmiş, II. Bayezid zamanında, medreseye ikinci bir kat daha eklenerek oda sayısı arttırılmıştır.⁷ Ayasofya vakfiyesinde medrese hakkında geniş bilgi verilmediği gibi⁸ Sultan II. Bayezid dönemine ait 1489-91 tarihli Ayasofya muhasebe defterinde Ayasofya külliyesi personeline ait ücretler ve diğer masraf kalemleri tek tek sayılmaktadır. Ancak medrese ve personelinden ise hiç bahsedilmemektedir.⁹

Ayasofya Medresesi'nin değerlendirilmesinde kurucu müderris olarak Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu'nun ilmî kişiliği ve hizmetleri çok önemlidir. İstanbul'un bu ilk medresesinde hangi dersler veriliyordu, müfredat programı nasıldı, ilk talebeleri kimlerdi gibi sorular hatıra gelmektedir. İslam dünyasının geleneksel eğitim kurumu olan medresede programlar, dersler ve takip edilen klasik kitaplar konusunda çok köklü bir devamlılık mevcuttu. Elbette ki bu devamlılık içerisinde yer yer değişimler ve hususi uygulamaların olduğu da bilinmektedir. Nitekim Ayasofya'nın ilk müderrisleri olan Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu'nun, muhtemelen Ayasofya müderrisi oldukları dönemde Sahn-ı Seman Medreseleri ders programlarının hazırlanmasında¹⁰ önemli hizmetler verdikleri ifade edilmekte, ancak bunun mahiyeti ve içeriği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Medrese sisteminde kitapların ve konuların seçiminde, derslerin verilmiş tarzında müderrislerin uzmanlık alanları ve tercihleri önemlidir. Derslerin ve takip edilecek kitapların belirlenmesi ile bu dersleri verecek ve kitapları okutacak müderrisler medrese eğitiminde iki temel unsurdur. Zaman zaman farklı usuller uygulanmakla birlikte derslerin genellikle takrir tarzında okutulduğu kaynaklardaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Nitekim Ayasofya özelinde konuya bakıldığında buraya tayin edilen müderrisler, Molla Hüsrev ile Ali Kuşçu'nun ihtisasları ve eser

7 Ayyansarayî, *Hadikatü'l-Cevami*, s. 42-43; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, c. 3, s. 320; *Üç Devirde Bir Mabed*, 314.

8 Vakfiyede sadece "Ayasofya ile Tetimme-i Ayasofya adı verilen Medrese arasında bulunan üstü örtülü umumi yol" diye dolaylı bahsedilmesi vakfiyenin, Ayasofya Medresesi'nin faal olmadığı 1479 tarihinde düzenlenmiş olmasıyla izah edilmektedir. *Üç Devirde Bir Mabed*, s. 314.

9 Ö. L. Barkan, "Ayasofya Cami'i ve Eyüb Türbesi'nin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII. (1963) c. 1-2, s. 342-379.

10 Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, Ankara, 2003.

verdiği alanlar önem taşımaktadır. Medrese eğitim sisteminde yerleşmiş bir müfredat bulunduğu ve derslerin klasik ders kitapları esas alınarak bir müderris tarafından okutulduğu ancak müderrislerin uzmanlaştıkları ve derinleştikleri konularda verdikleri derslerin çok daha verimli olduğu şüphesizdir. Bu noktadan baktığımızda Molla Hüsrev'in fıkıh ve usul-ı fıkıh dersleri, Ali Kuşçu'nun matematik, astronomi, ilm-i kalam derslerinin Ayasofya Medresesi'nin programında ağırlıklı olarak okutulduğu söylenebilir. Fatih çok değer verdiği, Osmanlı ülkesine yerleşmesi için hususi olarak davet ettiği Ali Kuşçu'yu normal statünün üzerinde 200 akçe ile Ayasofya müderrisliğine tayin etmiştir. Ali Kuşçu Fatih Sultan Mehmed'in doğu seferlerine katılmış, bu sırada telif ettiği astronomi ile ilgili eserine *Fethiye* ismini koyarak padişaha takdim etmiştir.¹¹

Kurulduğu andan itibaren Ayasofya Medresesi ve müderrisliği yüksek bir itibara sahip olmuş, bu göreve tayin edilmeyi ilim adamları bir ayrıcalık olarak görmüşlerdir. Fatih, ağır sorumluluğu olan İstanbul kadılığına ilaveten Ayasofya-i Kebir müderrisliğini Molla Hüsrev'e vermekle ve hususi olarak Osmanlı ülkesine davet ettiği ve çok değer verdiği Ali Kuşçu'ya Ayasofya müderrisliğini vermekle bu âlimleri taltif etmiştir. Daha sonraki dönemlerde de ilmiyle ve eserleriyle temayüz etmiş olan bilginler Ayasofya müderrisliği ile ödüllendirilmişlerdir. Nitekim Hüsameddin Tebrizî'ye Sahn müderrisliği verildiği zaman, Tebrizî, asıl arzusunun Ayasofya müderrisliği olduğunu Fatih'e münasip şekilde ifade edince bu talebi kabul edilmiştir.¹² Molla Hafızuddin Şah İsmail zulmünden kaçarak Anadolu'ya gelip Müeyyedzade'nin derslerine devam etmiş, birçok medresede görevden sonra ilmi ve eserleri sebebiyle Kanuni tarafından Ayasofya müderrisliği ile ödüllendirilmiştir. Bu görevi sırasında *Medinetü'l-İlm* adlı sekiz bölümden oluşan bir eser yazarak Merginanî, Zemaşerî, Beyzavi, Taftazani, Seyyid Şerif gibi sekiz büyük âlimin görüşlerine eleştirilerini bu bölümler içerisinde kaleme almıştır. Hafızuddin, Ayasofya müderrisliğinden yevmî 70 akçe ile emekli olmuş, 957/1550'de vefat etmiştir.¹³ 19. yüzyılda Abdullah Ahıskavi (ö. 1833), aslen Ahışalı olup Şam ve Kahire'de ilim tahsil edip dini ilimler, tarih coğrafya astronomi alanlarında eser yazmış, *Revâmîzü'l-A'yân fi Beyâni Mezâmîri'l-Uhûd*

11 Mecdi, *Hadaikuş-Şekaik* (Şekaik Tercümesi) s. 183; *Künhü'l-Ahbar*, Şentürk, s. 197.

12 *Osmanlı Bilginleri = Eş-Şekaiku'n-Numaniyye Tercümesi*, çev. M. Tan, İstanbul, 2007, s. 178; *Künhü'l-Ahbar*, Şentürk, s. 210.

13 Mecdi, s. 450; *Şekaik Tercümesi*, çev. M. Tan, s. 326.

ve'l-Ezmân adlı beş ciltlik ansiklopedik eseri çok ünlü olup, hac dönüşü taltifen Ayasofya müderrisliğine tayin edilmiştir.¹⁴

Ayasofya Medresesi'nin yüksek seviyesi en açık ifadesini Fatih Kanunnamesi'nde bulmakta ve "Sahn'dan beş yüz akçe kadılığa vusul bulunur ve Ayasofya Medresesi'nden dahi kezalik böyle vusul bulunur" cümlesiyle belirtilmektedir.¹⁵ Uygulamalardan ve örneklerden hareketle Ayasofya Medresesi'nin seviyesi hakkında daha sağlıklı bilgi vermek mümkün olmaktadır.

Osmanlı medreselerinde farklı dönemlerde, farklı kriterlere göre seviyeler belirlenmiştir. Nitekim 15. yüzyılda Sahn-ı Semân'dan sonra, 16. yüzyılda ise Süleymaniye medreselerinden sonra medrese derecelendirilmeleri yapılmıştır.¹⁶ Ayasofya Medresesi bu derecelendirmelerde isim olarak yer almamakla birlikte 16. asır ortalarına kadar Ayasofya ve Eyüp Medreseleri'nin Sahn derecesinde addedildiğini, bu asrın ikinci yarısından itibaren Ayasofya'nın Sahn-ı Semân'dan bir derece yüksek sayıldığını, Uzunçarşılı belirtmektedir.¹⁷ Şekâik-i

14 Osmanlı Müellifleri, I, s. 370-74; C. Baltacı, "Abdullah Ahıskavî", *DİA*, I, s. 80-81.

15 A. Özcan, *Fatih Kanunnamesi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 12.

16 Osmanlı medreselerinde dereceleri göstermek üzere birbirinden ayrı gibi görünen, aslında birbiriyle bağlantılı olan usullerin kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar Hâşiye-i Tecrid, Hâşiye-i Miftâh, Hâşiye-i Telvîh medreseleri şeklinde kitap adlarına; yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı şeklinde müderrise ödenen günlük ücretlere ve nihayet hâriç, dâhil, sahn, altmışlı, Süleymaniye, dârülhadis şeklinde medreselerin statüsüne göre yapılmış derecelendirmelerdir. Kelâmla ilgili *Hâşiyetü't-Tecrid* adlı kitabın okutulduğu Tecrid medreselerinde müderrise günlük 20-25 akçe arasında ücret ayrılmıştı. Bu medreselere bundan dolayı yirmili de deniyordu. Belâgata dair *Miftâu'l-ulûm*'un okutulduğu Miftah medreseleri 30-35 akçelikti. Kırklı medreseler bunların bir üst kısmını oluşturuyordu. Bunun üzerinde hâriç ellili medreseler vardı ve müderrise ayrılan tahsisat 50 akçeydi. Hâriç elliliyi dâhil ellili denilenler izliyordu. XVI. yüzyıldan sonra devlet erkânının yaptırdığı medreselerin statüsü dâhil kategorisindeydi. Sahn-ı Semân Medreseleri de 50 akçe ücretli müderrislere veriliyordu. Ayasofya Medresesi altmış akçelik olup buna altmışlı deniyordu. XVI. yüzyılda Süleymaniye medreseleriyle bu tasnif sistemi değişip genişledi. XVIII. yüzyıldan itibaren giderek iki hâriç, iki dâhil, iki Sahn, iki altmışlı, üç Süleymaniye ve bir dârülhadis olmak üzere ibtidâ-i hâric, hareket-i hâric; ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil; mûsile-i Sahn, Sahn-ı Semân; ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı; mûsile-i Süleymaniyye, hâmise-i Süleymaniyye, Süleymaniye, dârülhadis-i Süleymaniyye dereceleri oluştu. Bu sistem Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etti. M. İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, İstanbul, 2021, s. 331.

17 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara, 1965, s. 10, 56.

Nu'maniyye ve bilhassa Atai'nin *Şekaik Zeyli*'nde, mesleğinde başarılı müderrislerin Sahn-ı Seman, Ayasofya, Süleymaniye müderrislikleri akabinde özellikle Arap coğrafyasında Şam, Bağdat, Kahire gibi İslam tarihinde hilafet merkezi olmuş şehirlere kadı olarak tayin edilen pek çok Osmanlı âlimi biyografisi bulunmakta olup bunlar genellikle mesleğinde başarılı bilginler olduğu fark edilmektedir. Bu şekildeki kariyer bir kaide olmamakla birlikte bir teamülü göstermektedir.¹⁸ Şeyhülislam Abdülkadir Şeyhî Efendi'nin (ö. 1002/1594) İstanbul'da Sahn-ı Semân, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik, ardından Şam, Mısır, Bursa ve İstanbul kadılıklarında bulunduğu;¹⁹ Şeyhülislam Kocahüsamzade'nin (ö.1081/1670) Sahn-ı Semân, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerde müderrisliklerde bulunup daha sonra 1640-1645 tarihleri arasında Halep, Şam, İstanbul kadılığı yaptığı bilinmektedir.²⁰ Şeyhülislam Çivizade Mehmed Efendi'nin (ö. 995/1587) Sahn-ı Semân, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde müderrislikten sonra Şam, Mısır ve nihayet İstanbul kadısı olduğu görülmektedir.²¹ Mehmed b. Hızır Şah'ın Muharrem 966 da Sahn-ı Seman müderrisi, Safer 969'da altmışlı Ayasofya Müderrisi, Zilhicce 970'de Süleymaniye Medresesi müderrisi olduğu, sonra Mekke ve Medine kadılıklarında bulunduğu,²² aynı şekilde Abdülgani Efendi'nin Sahn, Ayasofya, Süleymaniye müderrisliklerinden sonra Şam kadısı olduğu bilinmektedir.²³ C. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri* kitabında 1459(863)-1584(992) arasında, Ayasofya Medresesi'nde peş peşe müderrislik yapan 35 âlimin isimleri ve kısa kariyer bilgileri vermektedir.²⁴ Bunların büyük çoğunluğu yukarıda belirtilen medrese ve kadılık silsilesini takip etmektedir.

18 Diğer örnekler için bk. Şeyhülislam Hâmid Efendi, (Nev'izade Atayi, *Hada'iku'l-Haka'ik fi Tekmiletiş-Şaka'ik: Nev'izade Atayi'nin Şaka'ik zeyli*, haz. Suat Donuk, İstanbul, 2017, s. 732); El-Mevlâ Mehmed, Sipâhî-zâde, (Nev'izade Atayi, Donuk, 868); el-Mevlâ Mehmed, Beg-zâde Efendi, (Nev'izade Atayi, Donuk, 1088); el-Mevlâ 'Abdülvehhâb, Şaçlı-zâde 'Abdülvehhâb Çelebi, (Nev'izade Atayi, Donuk, 904); el-Mevlâ Mehmed bin Hızır Şâh bin Mehmed el-Müştehir bi-İbni el-Hâc Hasan, Hacı Hasan-zâde, Nev'izade Atayi, Donuk, s. 580; el-Mevlâ Fuzayl, (Nev'izade Atayi, Donuk, 797).

19 İpşirli, "Abdülkadir Şeyhî Efendi", *DİA*, I, s. 244.

20 *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 62-63; *DİA*, I, s. 160.

21 Nev'izade Atayi, Donuk, s. 832

22 Nev'izade Atayi, Donuk, s. 580.

23 Nev'izade Atayi, Donuk, s. 838

24 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilat Tarih*, İstanbul, 1976, s. 474-480.

Ayasofya-i Kebir müderrisliğinden emeklilik konusu da önemli olup, müderrislerin kademelerine, padişah nezdindeki itibarlarına göre, yevmî 70 akçeden 200 akçeye kadar farklı miktarlarla emekli olduklarına dair biyografik eserlerde bilgiler bulunmaktadır.

Ayasofya Medresesi'ne ilk müderris olarak Fatih'in, zamanın Ebu Hanifesi diye taltif edip değer verdiği Molla Hüsrev tayin edilmiştir. Molla Hüsrev tecrübeli bir bilgin ve kurucu müderris olarak müfredatın belirlenmesi ve talebenin seçiminde etkili olmuştur. "Hızır Bey'in vefatı üzerine (863/1459) İstanbul kadılığına getirilen Molla Hüsrev'e ayrıca Galata ve Üsküdar kadılıkları ile Ayasofya Medresesi müderrisliği de verilmiştir". Ancak bu sırada medresenin henüz yapılmadığı, papaz odalarının medrese olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Onun buradaki müderrisliği sırasında kaynaklarda iki hadise hikâyeye edilmektedir. Birincisi, Ayasofya Medresesi'nde Molla Hüsrev'in talebesi olan Manisazade Ayasofya'nın üstte bir odasında kalmakta²⁵ düzenli olarak sabaha kadar çalışmaktadır. Fatih Topkapı Sarayı'ndan Ayasofya'yı seyrettiği sırada sabaha kadar lambası yanan bu odada kimin kaldığını merak etmiş, bir görüşmede Molla Hüsrev'e en iyi öğrencisinin kim olduğunu sorunca, Molla Hüsrev Manisazade'nin ismini zikretmiştir. Fatih, Ayasofya'da sabaha kadar lambası yanan odada kalan talebe midir diye sormuştu. Fatih sonra Manisazade'ye çok önemli görevler vermiş, vezirliğe kadar yükseltmiştir.²⁶ İkinci hadise ise, öğrencilerin her gün sabahleyin topluca Molla Hüsrev'in evinde kahvaltı yaptıktan sonra, Molla Hüsrev'in atının önünde yürüyerek Ayasofya medresesindeki derslerine gelmeleridir.²⁷

Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki eğitim ve bilimi, Ayasofya'nın bütünündeki faaliyetlerden ayrı düşünmek çok eksik bir değerlendirme olur. Medresede verilen dersler, Ayasofya Camii'ndeki bazen padişahların da dinleyici olarak hazır buldukları dersler, ilmî faaliyetler ve tartışmalar, kürsü şeyhliği, padişahların buradaki Cuma selamlıkları sırasında yaşananlar, Ayasofya kütüphanesi, burada yapılan yargılamalar,²⁸

25 Medrese henüz mevcut olmadığından bu odanın Ayasofya'nın üst galerisinde Saray'dan görünen bir oda olması gerekir.

26 Mecdi, s. 209.

27 Mecdi, s. 137; *Künhülâhbar*, Şentürk, s. 187.

28 Receb 1004'te Bağdad valisi Vezir Hızır Paşa hakkında padişaha sunulan haklı ve haksız şikâyet dilekçeleri üzerine, eski Bağdad kadıları Muhiddin ve Rıdvan efendiler ve halen kadı olan Nişancızade jüri üyesi olarak ve Çavuşbaşı Süleyman hizmetkâr olarak

gerçekleştirilen müderrislik imtihanları, bir bütün olarak Ayasofya'yı temsil etmektedir.

İslam dünyasında bir gelenek olarak derslerinin birçoğu medresenin ait olduğu camide yapılırdı. Ayasofya Medresesi derslerinin de Ayasofya Camii'nde yapıldığı, ayrıca tanınmış bazı âlimlerin emeklilik sonrası hususiyile Ayasofya'da dersler verdiği bilinmektedir.²⁹

Medrese imtihanları genellikle Fatih ve Ayasofya camilerinde yapılırdı. Ayasofya'da yapılan bir imtihan ayrıntılı bir şekilde Atai'de anlatılmaktadır: 1528'de Fâtih medreselerinden birinin müderrisliği boşalınca Sahn pâyesiyle Edirne Dârülhadisi müderrisi Kılıççızade İshak Çelebi, Edirne Üç Şerefeli müderrisi Çivizâde Muhyiddin Mehmed ve Bursa Sultâniye müderrisi İsrâfilzâde Fahreddin efendiler başvurmuşlardı. Rumeli kazaskeri Fenârîzâde Muhyiddin ve Anadolu Kazaskeri Kâdirî Efendiler huzurunda Ayasofya Camii'nde yapılan imtihanda cevapları ihtiva eden risâleler değerlendirilmiş, ayrıca kendi aralarında cevaplarıyla ilgili tartışma da düzenlenmişti.³⁰ Ayasofya'da icra edilen önemli ilmi faaliyetler vekayinamelerde nakledilmektedir. Nitekim Hoca Sâdeddin Efendi'nin her Cuma günü Ayasofya-i Kebir Camii'nde halkın dini ve toplumsal konulardaki sorusuna üç dildeki (*elsine-i selase*) yüzlerce fetvaları ile cevap verdiği bilinmektedir.³¹

Ayasofya Kürsü şeyhliği başlı başına bir dini-ilmi faaliyet idi. Bu makam kürsü şeyhlikleri arasında en yüksek olanı idi. Bu görevi yapanlar aynı zamanda birer tekke şeyhi olduklarından bu isimle anılırlardı. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Ayasofya-i Kebîr'e Şeyh Olanlar* adlı risâlesinde, XVII. yüzyıl başlarında ilk defa bu göreve tayin edilen Şeyh Mehmed Hamîdî'den başlayarak XVIII. yüzyıl

---

belirlenip şikâyet edilen Hızır Paşa'nın ve şikâyetçilerin şikâyetlerinin Ayasofya'da aleni görülmesi ferman buyurulmuştur: *Tarih-i Selânikî*, Ankara, 1999, s. 578.

29 “Şeyh Şâh ‘Alî arzû-yı menâsıbdan ferâgat ve on beş akçe vazîfe ile ihtiyâr-ı künc-i kanâat eyleyüp gâh maallesi mescidinde, gâh Câmî-i Kebîr-i Ayasofya'da tullâb-ı ‘ilme ifâde ve nakd ü vakt-i ‘ömr-i ‘azîzin sarf-ı ‘ilm ü ‘ibâde eylemiş idi”: Nev’izade Atayi, Donuk, s. 376; “Abdurrahman el-Merzifonî (Şeyhzade), Defterdâr Mamûd Çelebi Dârü'l-adisi'nde muaddis ü edîb olmuş idi. Ba'dehu Câmî-i Kebîr-i Ayasofya ve Sultân Memmed kürsilerinde vâ'iz ü müzekkir ve muhaddis ü müfessir ta'yin olunup”, (Nev'izade Atayi, Donuk, s. 398).

30 Nev'izade Atayi, Donuk, s. 500.

31 Nev'izade Atayi, Donuk, s. 1124.

sonlarına kadar Ayasofya şeyhliğine tayin edilen on bir âlim şeyhin hayat hikâyesinden bahseder ve bu arada bu görevin özellikleri hakkında da yer yer bilgiler vermektedir.³² Bu âlimler, o dönemde genellikle sadece Arapça olarak okunan ve Türkçe açıklaması yapılmayan hutbeleri cuma namazından sonra yaptıkları vaazlarla halka açıklarlardı. Kürsü şeyhleri şeyhülislâmlık makamı tarafından tayin edilir ve kendilerine vakıf gelirlerinden dolgun ücret ödenirdi.

Ayasofya kürsü şeyhleri protokolde en önlerde yer alırlardı. Cülûs ve mevlidlerde, sünnet şenliklerinde, sultan düğünlerinde, cami, medrese açılışlarında yapılan merasimlerde hazır bulunurlardı. Hükümdarlarla birlikte sefere katılırlar, yol boyunca zaman zaman sohbet ederlerdi. Bu konularda Osmanlı vekâyi'nâmelerinde dikkate değer örnekler bulunmaktadır. Padişahların iştirakiyle Kadir geceleri³³ ve Mevlit kandillerinin ihya edilmesi de Topkapı Sarayı'na yakınlığı sebebiyle genellikle Ayasofya'da olurdu.

Ayasofya Kütüphanesi'nin Fatih döneminden başlayarak devamlı geliştiği, özellikle Sultan I. Mahmud zamanında dersiâm, muhaddis ve şeyhülkurrâ gibi zengin bir ilmi kadro ile haftanın belli günlerinde öğrencilere dersler verildiği bilinmektedir.³⁴

XIX. yüzyıl medreselilerin maddi manevi büyük değişimler ve sıkıntılar yaşadığı bir asır olmuştur. Ayasofya-i Kebir Medresesi talebesinin Meşihat ve Ders Vekaleti'ne müracaat ederek münhal olan camilerdeki imam ve müezzinliklere talep oldukları,³⁵ üç aylarda köy ve kasabalarda cerre çıktıkları,³⁶ ayrıca bazı talebenin asayiş ahlak kurallarını ihlalden dolayı mahkemelik olduklarına dair arşiv kayıtları bulunmaktadır.³⁷

Ayasofya'da ve medresede her dönemde imar ve tamir faaliyeti olmuştur. En yoğun imar faaliyetleri Fatih, II. Bayezid, II. Selim, III. Murad, I.

32 "Ayasofya-i Kebir'e Şeyh Olanlar", TSMK, Emanet Hazinesi, nr: 1719, vr: 289^b-293^b.

33 Ayasofya'da bir Kadir gecesinde Mevlid merasiminde güzel sesiyle Kur'an okuyan Evliya Çelebi, IV. Murad'ın dikkatini çekmesi üzerine Enderun'a alınmasını, kısa sürede Sultan Murad'ın teveccühünü kazanmasını çok tatlı bir üslup ile Seyahatnamede anlatmaktadır, Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Seyit Ali Kahraman - Dr. Yücel Dağlı, YKY, I, s. 114-115.

34 İ. Erünsal, "Ayasofya Kütüphanesi, *DİA*, IV, s. 212-13.

35 BOA. *DH. MKT*, 413/19.

36 BOA *ZB*, 350/41.

37 BOA. *AE.SMST III*, 78/5793.

Ahmed, I. Mahmud,³⁸ II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde yaşanmış olup, sırasıyla medrese, minareler, türbeler, abdesthane, şadırvan, sıbyan mektebi, kütüphane, imaret, hünkar mahfeli, hünkar sofası ve muvakkithane külliyesine eklenmiştir.³⁹

Ayasofya Medresesi önemli bir değişimi Sultan Abdülaziz'in saltanatında yaşamıştır. 1873'de medrese tamamen yıkılmış, talebesi ise çevredeki medreselere yerleştirilmişti. Bu durum büyük huzursuzluğa sebep olmuş, Şeyhülislam Ahmed Muhtar Efendi'nin,⁴⁰ (ö. 1875) medresenin yeniden yapılması hususunda sadarete gönderdiği tezkiresi üzerine inşaat ve maliyet hesapları yapılarak medrese, kargir olarak yeniden bina edilmiştir.⁴¹

M. Kütükoğlu, arşiv kayıtlarından istifade ile muhtelif tarihlerde Ayasofya Medresesi'nde ikamet edip okuyan talebe sayılarını tespit etmiştir. Buna göre 1792 sayımında medresenin üst kat odalarında 48, alttaki odalarında 54 olmak üzere 102 kişi ikamet ettiği,⁴² 1869'da ise 10 Dersiam, 7 mezun, 2 *Celali* talebesi, 3 *Kādimir*, 4 *Şerh-i Akaid*, 6 *Tasdikat*, 20 *Tasavvurat*, 12 *Fenari*, 64 *Kafiye*, 40 *Izhar*, 30 *Sarf* talebesi olmak üzere 198 kişinin kaldığı belirlenmiştir.⁴³ 1914 medrese ıslahatında⁴⁴ Darülhilafe Medreseleri bünyesine alındığında Ayasofya Medresesi'nde alt katta 14, üst katta 18 olmak üzere farklı ebatlarda 32 odanın bulunduğu, her iki katta birer helanın yer aldığı ayrıca genişçe bir iç avlunun, şadırvan, gusülhane ve çamaşırhane mevcut olup, 103 talebenin ikamet ettiği belirlenmiştir.

38 Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi, 1262/1846'da ölümünde Âsım Efendi geride büyük bir servet bırakmış, evlâdı olmadığından vasiyeti üzerine bu servet Ayasofya Camii'nin tamirine harcanmıştır. İpşirli, "Âsım Efendi, Mekkizâde", *DİA*, III, 478.

39 Hasan Fırat Diker, *Belgelerin Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 54.

40 Ahmed Muhtar Efendi'nin Ayasofya Camii'ndeki bir vaazını dinleyen Sultan Abdülaziz, konuşmasını beğenerek onu şehzade Yûsuf İzzeddin Efendi'ye özel hoca tayin etti.

41 M. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara, 2000, s. 44.

42 A.g.e., s. 45.

43 M. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *İÜ. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1977, S: 7-8, s. 301-302 ve cedvel.

44 M. Kütükoğlu, "Darü'l-hilâfe Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İ.Ü. İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII/1-2, 1978, s. 29.

1924'te Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreselerin varlığına son verildikten sonra medrese, İstanbul Belediyesi tarafından öksüzler yurdu olarak kullanıma açılmış, 1934'te Ayasofya, cami olmaktan çıkarılıp müzeye dönüştükten sonra çok çeşitli mazeretler ve sebepler ileri sürülerek medrese binası ortadan kaldırılmıştır.⁴⁵

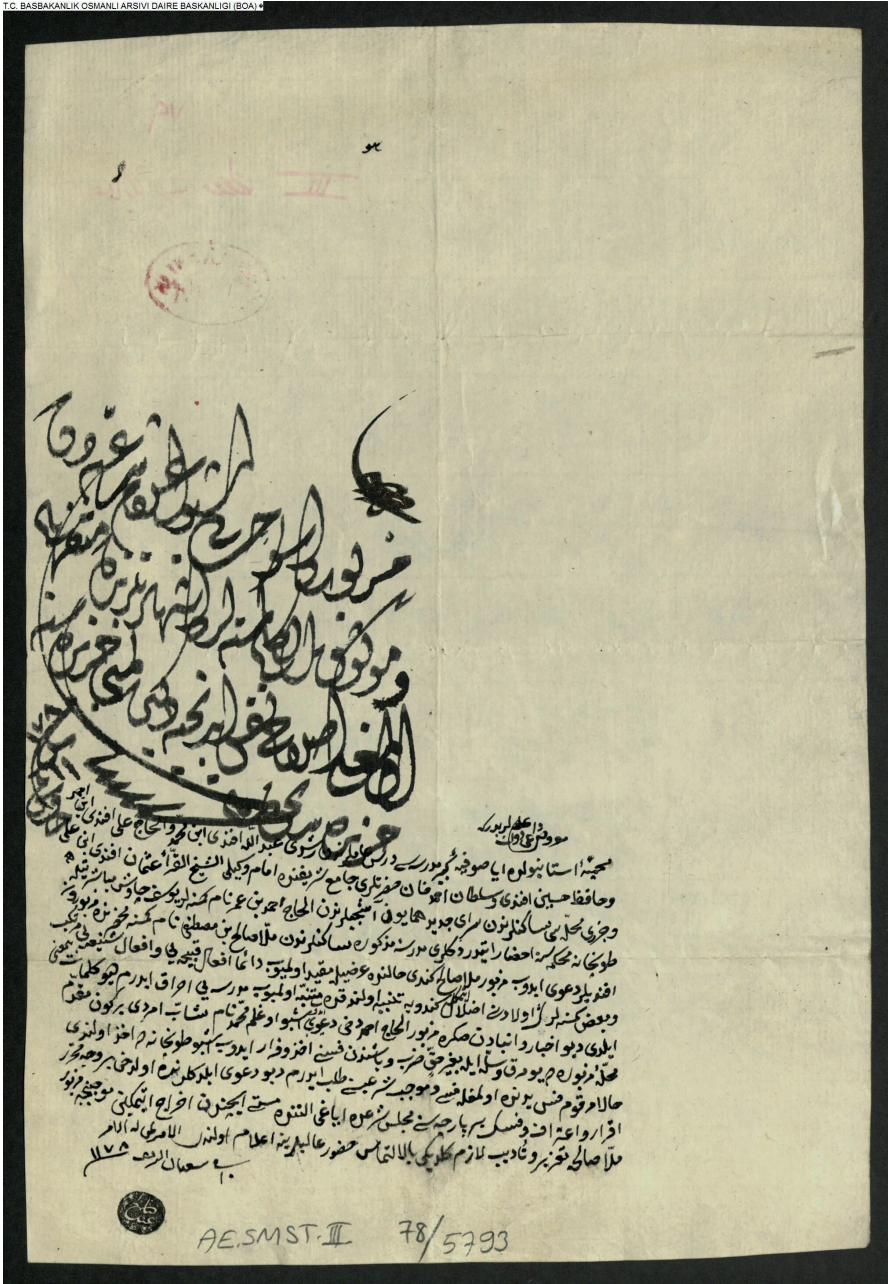
Sonuç olarak, Ayasofya Medresesi İstanbul'un müstakil medresesi olarak yüksek seviyesini ve etkili konumunu yüzyıllarca korumuştur.

Medresedeki eğitim ve bilimi, Ayasofya'nın bütünündeki faaliyetlerden ayrı düşünmek çok eksik bir değerlendirme olur. Burada verilen dersler, Ayasofya Camii'nde bazen padişahların da dinleyici olarak hazır buldukları dersler ile ilmî faaliyetler ve tartışmalar, Ayasofya kürsü şeyhliği, Cuma selamlıkları sırasında yaşananlar, Ayasofya kütüphanesi, burada yapılan yargılamalar ve müderrislik imtihanları bir bütün olarak Ayasofya'yı temsil etmektedir. Bu medrese mimari yapı olarak Osmanlı medreseleri arasında en çok tadilata uğrayan iki kere tamamen yıktırılan ancak yirmi birinci yüzyılda aslına uygun olarak bina edilen bir ilim merkezi olmuştur. İstanbul'un fatihinin iradesiyle yapılmış olan bu ilim merkezinin, kurucusunun ismini taşıyan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne tahsis edilmiş olması fevkalade isabetli ve anlamlı bir karar olmuştur. Bu kurumda bilim, kültür ve sanat faaliyetlerinin en yüksek seviyede araştırılıp geliştirilecek olması memnuniyet vericidir. Bu yeniden dirilişe emeği geçenler daima şükranla hatırlanacaktır.

---

45 Ayasofya Müzesi Müdürü Muzaffer Ramazanoğlu, 1948'de IV. Tarih Kongresi'nde sunduğu tebliğinde, medresesinin yıktırılması ile ilgili şunları söylemektedir: “Yalnız bence izahı güç olan bir şey varsa bunda kiliseyi aramak için Schneider'in tensip ve kararıyla, bizim İstanbul'daki irfan ocağımızın, yani Fatih ulemasının ders verdiği medresenin, o zamanki İstanbul Müzeler Umum Müdürlüğü tarafından temeline kadar yıktırılmış olmasıdır. Bu medresenin yıkılışı da gösteriyor ki Schneider, bu hafriyatı bilerek değil ezbere yapmıştır.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

AE.SMST.III.00078.05793.001

Belge Özeti: Ayasofya-i Kebir Medresesi dersiamlarının şikâyeti ile aynı medrese sakinlerinden Molla Salih'in uygunsuz halleri sebebiyle Tophane Mahkemesi kararıyla tedib için Limni ceziresine nefy olunması hakkında 10 Şaban 1178 / 2 Şubat 1765 tarihli ilam üzerine buyruldu.

Ayasofya Medresesi'nin arkeolojik araştırmalar sonucu ortaya çıkartılmış olan kalıntıları

Ayasofya Medresesi'nin yıkılmadan önceki halini ve konumunu gösteren fotoğraf

Ayasofya Medresesi'ni yıkılırken gösteren fotoğraf

Kaynaklar

Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH.MKT).

Zabtiye Nezâreti Belgeleri (ZB).

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III).

Ansiklopedi Maddeleri

İpşirli, Mehmet; "Âsım Efendi, Mekkîzâde", *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 478.

Erünsal, İsmail; "Ayasofya Kütüphanesi", *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 212-213.

İpşirli, Mehmet; "Abdülkadir Şeyhî Efendi", *DİA*, I, İstanbul, 1988, s. 244.

Baltacı, Cahit; "Abdullah Ahîskavî", *DİA*, I, İstanbul, 1988, s. 80-81.

İpşirli, Mehmet - Bozkurt, Nebi - Vehbe ez-Zühayli. "Eman", *DİA*, XI, İstanbul, 1995, s. 75-81.

İlgürel, Mücteba, "İstimalet", *DİA*, XXIII., İstanbul, 2001, s. 362-363.

Yazma Eserler

Ayasofya-i Kebîr'e Şeyh Olanlar", TSMK, Emanet Hazinesi, nr: 1719.

Diğer Kaynaklar

Açıkgöz, Serhat, *Fatih Devri Ayasofya Vakfiyesine Göre Ayasofya Vakfı'nın İstanbul'un Yeniden İnşa Edilmesindeki Önemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Akgündüz, Ahmet, Said Öztürk ve Yaşar Baş. *"Üç Devirde Bir Mabet, Ayasofya*, OSAV, İstanbul, 2005.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr: C. II, Fatih Sultan Mehmed Devri 1453-1481*, haz. M. Hüdai Şentürk, TTK, Ankara, 2003.

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih*, İrfan Yayınları, İstanbul, 1976.

Barkan, Ömer Lütfi, "Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesi'nin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII. (1963) c. 1-2, s. 342-379.

Baş, Ulviye, *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Çakmak, Abdullah, "Müslümanların İstanbul'daki İlk Eğitim Kurumu: Ayasofya Medresesi" *Diyanet Dergisi*, Ankara, 2020, s. 127-138.

Diker, Hasan Fırat, *"Belgelerin Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar"*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Seyit Ali Kahraman, Dr. Yücel Dağlı, I., YKY, İstanbul, 2003.

İnalçık, Halil, "Ottoman Method of Conquest" *Studia Islamica*, No. 2, (1954), s. 103-129.

İpşirli, Mehmet, *Osmanlı İlmîyesi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021.

Kütükoğlu, Mübahat, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *İÜ. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1977.

Kütükoğlu, Mübahat, "Darü'l-hilâfe Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İ.Ü. İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII/1-2, 1978.

Kütükoğlu, Mübahat, "XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri", TTK, Ankara, 2000.

Nev'izade Atayi, *Hada'iku'l-Haka'ik fi Tekmilet-i Ş-Şaka'ik: Nev'izade Atayi'nin Şaka'ik zeyli*, haz. Suat Donuk, İstanbul, 2017.

Taşköprülüzade, *Osmanlı Bilginleri-Eş-Şekaiku'n-Numaniyye Tercümesi*, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Özcan, Abdülkadir, *Fatih Kanunnamesi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977.

Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, TTK, Ankara, 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1965.

Mehmed Mecdi, *Hadaiku'ş-Şekaik (Şekaik Tercümesi)*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevami*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri: 855-886 (1451-1481)*, C: 3, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1974.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C: 1, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333.

AYASOFYA VE OSMANLI MİMARİSİ

Suphi Saatçi*

Giriş

İstanbul'da Bizans döneminde inşa edilen ve çok ünlü bir kilise olan Ayasofya, Osmanlı döneminde cami, 1936 yılında müze ve 2020 yılında tekrar cami statüsüne kavuşmuştur.

İstanbul tarihî yarımadasının en prestijli tepesinde yer alan Ayasofya, Osmanlı başkentinin her yerinden kolayca görülebilen bir konumdadır. Dünyanın en çok ilgi çeken anıtlarından sayılan Ayasofya, her devirde üstünde durulan ve değişik yanları ile tartışma konusu olan bir mabettir. Ayasofya'nın ilk yapılışındaki biçimi ile bugünkü yapısı arasında, geçirdiği değişikliklerden dolayı büyük farklılıklar vardır. Bugüne gelene kadar üç defa inşa edilen Ayasofya, değişik dönemlerde farklı statülere sahip bir yapı olmuştur. İstanbul'da ayakta kalmış en eski anıtlardan biri olan Ayasofya, dünya mimarlık ve sanat tarihi açısından da önemli bir yapı kabul edilmektedir.

Yapılışı

Ayasofya'nın tarihi ve yapılışı hakkında tarihçiler arasında farklı görüşler vardır. Bir pagan mabedi üzerine IV. yüzyılda yapılan ilk Ayasofya hakkında fazla bilgilere sahip değiliz. Kilisenin Büyük Konstantin (1. Konstantin)'in ahşap olarak yaptırdığı Ayasofya Kilisesi'nin, oğlu 2. Konstantin tarafından bazilika haline dönüştürüldüğü biliniyor. Tahminlere göre 2. Konstantin zamanında tamamlanan mabet 25 Şubat veya 15 Mayıs 360 tarihinde açılmıştır. Ancak bir ayaklanma sonucu 404'te yanan mabet 415'te yeniden inşa edilmiştir.

---

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, ssaatci@fsm.edu.tr.

Bundan takriben yüz yıl sonra 532'de tekrar yapılan Ayasofya da yine bir ayaklanma sonucu yanarak harap olmuştur. Üçüncü Ayasofya ise VI. yüzyılda Bizans İmparatoru Jüstinyen'in emriyle 532-537 yıllarında kâgir olarak yapılmış ve bugünkü şeklini almıştır. Mabedin yapımı Miletli İsidoros ile Milaslı Anthemius adlı iki mimar tarafından yürütülmüştür.

Ayasofya orta ve yan mekânlardan oluşan esas kütle ve buna bitişik büyük hol ile günümüzde mevcut olmayan avludan ibarettir. Örtü sistemi olarak seçilen kubbe, erken Anadolu mimarisinden esinlenilerek yapılmıştır. Çapı ortalama 31 metreyi bulan kubbesi, boyut olarak mimarî bir cesaret örneği kabul edilmiştir. Burada uygulanan kubbenin, Jüstinyen'in kişiliğinde Bizans İmparatorluğu'nun politik gücünü simgeleştirmek düşüncesinden kaynaklandığı gibi, yapıya ilgi çekici bir kimlik de kazandırdığı şüphesizdir.

Ayasofya, büyük kubbesinin yanı sıra mermer duvar kaplamaları, ağır kütlelerini hafifleten dekoratif özelliğiyle de ilgi çeker. Strüktürel zaaflarından dolayı Ayasofya kubbesi değişik tarihlerde yıkılmış ve tekrar onarılmıştır. Ancak bu onarımlar yapının özgün biçimini fazla değiştirmemiştir.

Bizans Mimarisi ve Ayasofya

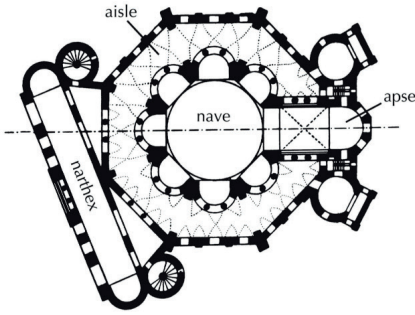
Mimarlık ve sanat tarihçileri, Ayasofya mabedinin plan şeması üzerinde bugüne kadar yeterince durmamışlardır. VI. yüzyılda inşa edilen bu mabedin öncesi ve sonrası var mıydı? Bunun Bizans mimarlık tarihi içinde başka bir varyantı olmadığı için, yer aldığı tarihi döneme ait bir kimliğe sahip görünmüyor. Mimarî açıdan nereden geldiği bilinmeyen Ayasofya, anakronist bir örnek olmasına rağmen, sanat tarihi literatüründe Bizans kilisesi olarak tanımlanıyor. Acaba bu tespit ne kadar inandırıcı ve ne kadar doğru olabilir?

VI. yüzyılda ortaya çıkan Apostol Kiliseleri¹ ve Ravenna'daki San Vitale Bazilikası'ndan² uyarlanarak yapılan mabetler, Bizans mimarî tarzını temsil ediyorsa, Ayasofya'nın bunların arasında yeri neresidir? Belki de şöyle demek daha aydınlatıcı olur: Ayasofya Bizans mimarisini temsil eden bir yapı ise, Apostol ve San Vitale kilise tiplerini hangi

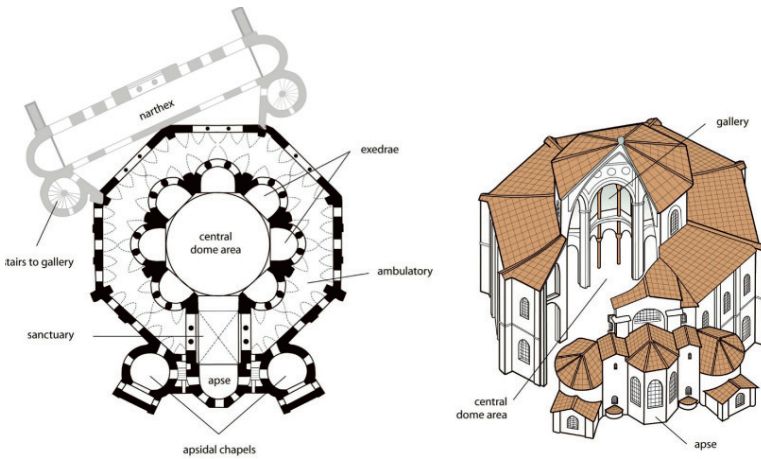
1 Bunun en önemli örneği Venedik'teki San Marko Kilisesi'dir.

2 IV. yüzyıla tarihlenen bu yapı geç antik ve erken Bizans döneminin en önemli mabetlerinden biridir. Bu yapının en ilgi çeken yanı mozaikleridir.

kategoride ele alacağız? Ayasofya'nın mimarî kimliğini tespit etmeden önce, konuyu biraz daha irdellemek gerekir.

Resim 1: San Vitale Bazilikası Planı ve Fotoğrafı

Resim 2: San Vitale Bazilikası Plan ve Perspektifi

Ayasofya'da yaratılmış olan iç mekânın, bu yapının en başarılı yanını oluşturduğu kuşkusuzdur. Büyüleyici bir iç mekâna sahip olan Ayasofya'nın bu kurgusu, daha sonra Bizans mimarisinde bir daha oluşturulamamıştır. Daha sonraki dönemlerde 9 asır boyunca, Ayasofya'nın merkezî kubbe mimarisinde işaret ettiği yönün ve gösterdiği hedefin Bizans mimarları tarafından algılanmadığı bir gerçektir. Bu durum, daha önceleri imkânsız zannedilen tek kubbe ile merkezî mekân oluşumunun, Ortodoks Bizans dünyasında benimsenmediğini gösteriyor ve bu plan tipinin Bizans mimarî geleneğinde ve kültüründe yer bulmadığını ifade ediyor.³

3 Karoly Kos, *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarîsi*, İstanbul, 2019, s. 57-60.

Kısacası Ayasofya'nın Bizans dünyasınca anlaşılmadığını söylemek hiç de yanlış değildir. Ayasofya'nın verdiği mesajı, 9 asır sonra İstanbul'a gelen Osmanlı Türk mimarisi anlayarak analiz etmiştir. Osmanlı mimarları Ayasofya plan şemasını ilk olarak II. Bayezid'in yaptırdığı camide ele almışlardır. Bu ilk hesaplaşmadan sonra Ayasofya'nın mimarisi, Mimar Sinan ve dönemi mimarlarınca tekrar ele alınmıştır.

Osmanlı Döneminde Ayasofya

Osmanlı'nın 1453 yılında devraldığı Ayasofya 6 yüzyıla yakın bir süreden beri Türklerin elinde bulunuyor. İstanbul'da en eski kültür miraslarından biri olarak günümüze ulaşan Ayasofya, Osmanlı dönemine kadar birçok onarım geçirmiştir. Ayasofya mabedi Cami-i Kebir yani Ulu Cami olarak 567 yıldan beri özen ve dikkatle korunmaktadır. 1453'te kilise camiye dönüştürüldükten sonra mozaiklerinin insan figürleri içerenler tahrip edilmemiş, yalnızca ince bir sıvayla kaplanmış ve yüzyıllarca siva altında kalan mozaikler, bu sayede doğal ve yapay tahribattan kurtulabilmiştir. İçermeyenler ise olduğu gibi bırakılmıştır.

Fatih devrinden itibaren Ayasofya'nın kullanım biçimi değişmiş ve buna göre onarımlar yapılmıştır. Daha sonra gelen Osmanlı padişahları II. Bayezid, II. Selim, III. Murad, I. Ahmed, III. Ahmed, I. Mahmud, II. Mahmud, Abdülmecid ve II. Abdülhamid dönemlerinde bazen geniş, bazen sınırlı olmak üzere onarımlar geçirmiştir. Ayasofya Cumhuriyet döneminde geniş çapta olmasa bile kısmî biçimde onarım ve bakım görerek günümüze gelmiştir.

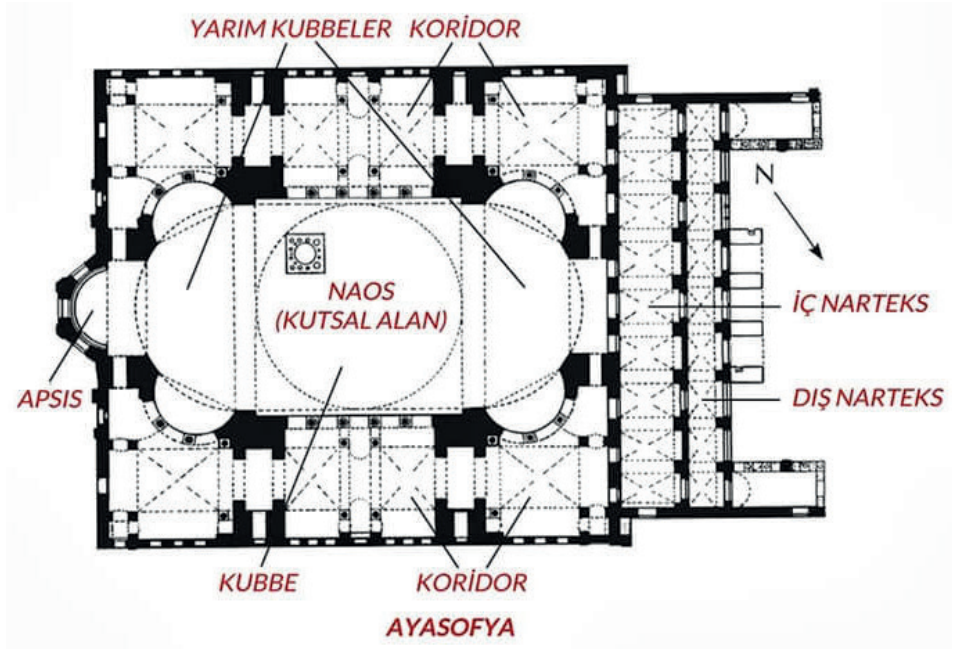
Osmanlı dönemindeki en kapsamlı onarım XVI. yüzyılda Mimar Sinan tarafından II. Selim döneminde gerçekleşmiş ve Ayasofya bugünkü halini almıştır. Sinan'ın Ayasofya'da uyguladığı restorasyon çalışmaları, strüktürel açıdan büyük önem taşımaktadır. Osmanlı döneminde Ayasofya'ya medrese, minareler, türbeler, şadırvan, sıbyan mektebi, imaret, kütüphane, hünkâr sofası, hünkâr mahfili ve muvakkithane eklenmiştir. Günümüzdeki durumuyla Ayasofya denilebilir ki bir Osmanlı Külliyesi kimliğine kavuşmuştur.

Sinan ve Ayasofya

Sinan'ın yarım kubbeli camileri arasında en başarılısı, hiç kuşkusuz Süleymaniye'dir. Cami, aynı zamanda İstanbul'un en büyük külliyelerinden birinin parçasıdır. Cami, iki yarım kubbelidir. Eksen üzerindeki yarım

kubbeler ana kubbeye destek veriyor, bu da öte yanda küçük kubbeler ve kemerlerden oluşan bir sistemle dengeleniyor. Bu şema, Ayasofya modelini akla getiriyor. Ama Ayasofya'da hiçbir zaman sağlanamamış olan statik dengeyi Sinan, Süleymaniye'de en olumlu biçimde çözmüştür. Bu arada, caminin büyük depremler geçirmesine rağmen hiçbir önemli hasara uğramamış, oysa Ayasofya'nın kubbesinde zaman zaman çökmeler ve büyük çatlamlar meydana gelmiştir.

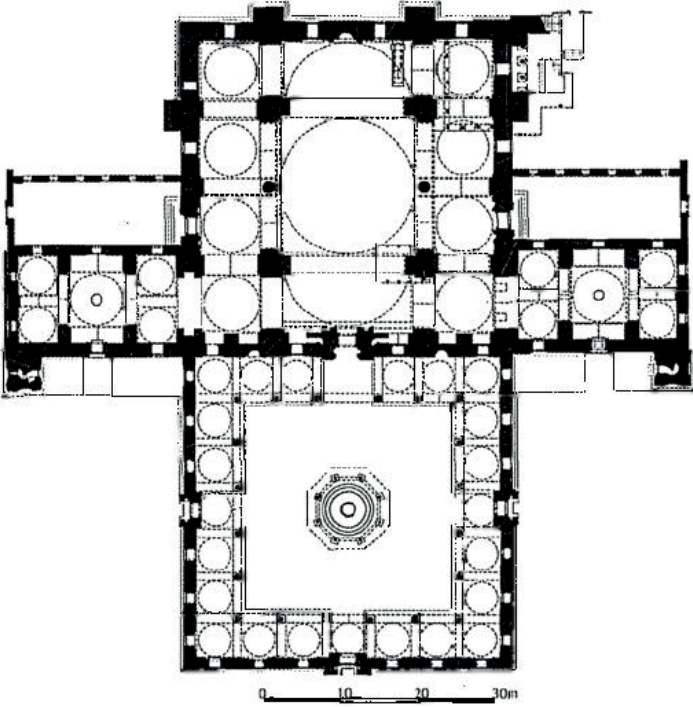
Çoğu zaman mimarlık tarihçileri arasında, Sinan'ın Süleymaniye Camii'nin plan şemasının Ayasofya'dan alındığı tartışmaları süregelmiştir. Bu tartışmayı daha da genişleterek Osmanlı mimarlarının üzerinde Ayasofya'nın etkisinin plan bazında görüldüğünü ifade etmek yanlış değildir. Kimi mimarlık tarihçileri, Osmanlı mimarlarının Ayasofya ile hesaplaşmalarının İstanbul Beyazıt Camii ile kapandığı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Başka bir ifadeyle bu etkileşimin Sinan'dan önce görüldüğünü söylemek yerinde olacaktır.

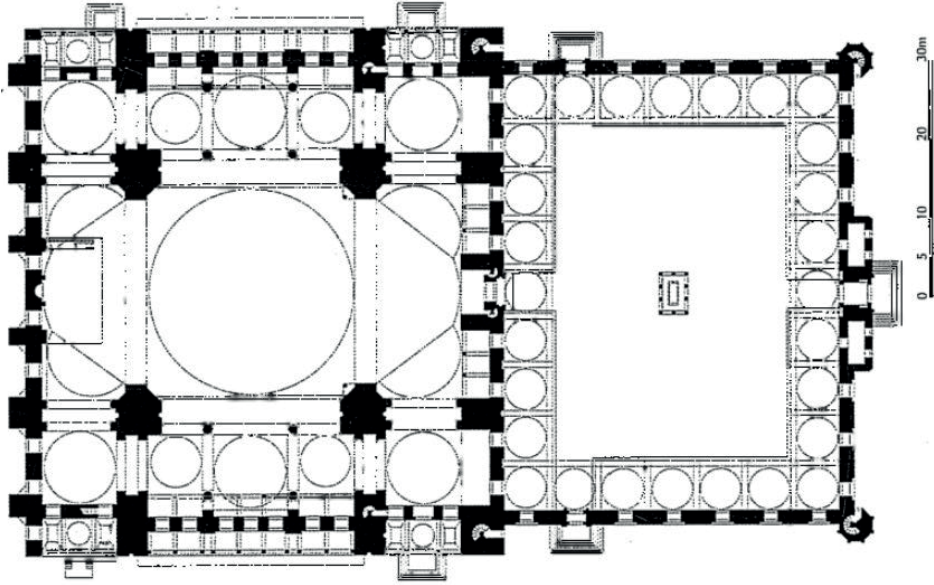
Resim 3: Ayasofya Camii Planı

Resim 4: Ayasofya Camii

Resim 5: Bayezid Camii Planı

Resim 6: Süleymaniye Camii Planı

Sinan'ın Bizans mimarisi karşısında takındığı eleştirel tavrını anlamaktan kaçınan mimarlık ve sanat tarihçileri, bütün bakışlarını ve ilgilerini merkezî kubbe ve iç mekân üzerine yoğunlaştırmışlardır. Oysa Sinan için sadece Bizans eserlerini esin kaynağı olarak kabul etmek yanıltıcı olur. Çünkü o, "Bizans mimarisinin hayranı değil, analizcisi" olarak görülmektedir. Bu yanı ile Batılı çağdaşlarından ayrılan Sinan'da, sürekli Ayasofya ezikliği aramak da beyhudedir.⁴

Sultan II. Selim'in Mimar Sinan ile Ayasofya ve çevresinde incelemelerde bulunduğu, cami ve çevresinin genişletilerek yapıda ihtiyaç duyulan tamirlerin yapılmasını istediği biliniyor. Bu kapsamda yapısal sorunların giderilmesi için payandaların eklenmesi, yetersiz kalan mevcut payandaların ise genişletilmesi, örtülerin yenilenmesi, batıdaki yarım kubbenin üzerindeki ahşap minarenin kaldırılarak, bunun yerine önündeki payenin üzerine yeni bir minarenin inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu arada camii çevresindeki bütün evler yıktırılmış ve Sinan tarafından öncelikle masif taş payandalarla Ayasofya berkitilmiştir.

⁴ Suphi Saatçi, *Marmara'nın Mimarı Sinan*, İstanbul, 2020, s. 98.

Sinan'ın onarımları bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Ayasofya'nın yaşadığı zaafı gidermek için Sinan yapının birçok ayrıntılarına da müdahale etmiştir. Daha öncekilere ek olarak Ayasofya'ya 2 minarenin daha ilave edilmesiyle yapı 4 minareli hale gelmiştir.⁵

Çıkardığı ferman ile 1573 yılında Ayasofya'nın geniş ve kapsamlı onarım çalışmalarını başlatan II. Selim, Selimiye'nin tamamlanmasını göremediği gibi Ayasofya onarımının da bitişine tanık olamamıştır. Ayasofya'nın onarım çalışmaları 1576 yılında Sultan III. Murad döneminde tamamlanmıştır. Restorasyon devam ettiği sırada vefat eden II. Selim'in türbesini Sinan, Ayasofya avlusunda inşa etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman türbesinden sonra Sinan'ın en nitelikli ve özgün tasarımlı türbesi olan bu yapı, Ayasofya dokusuna bir değer de katmıştır.

Doğrusunu söylemek gerekirse Ayasofya Sinan'ın geniş kapsamlı restorasyonu sayesinde günümüze gelebilmiştir.

Resim 7: II. Selim Türbesi

Cami, müzeye dönüştürülürken sıvaların bir kısmı kaldırılmış ve mozaikler yine gün yüzüne çıkarılmıştır. Günümüzde görülen Ayasofya binası, aslında aynı yere üçüncü kez inşa edilen kilise olduğundan

5 Ayasofya'nın kapsamlı Mimar Sinan onarımı için bkz: Hasan Fırat Diker, *Ayasofya ve Onarımları*, İstanbul, 2016, s. 66-76.

"Üçüncü Ayasofya" olarak da bilinir. İlk iki kilise isyanlar sırasında yıkılmıştır. Döneminin en geniş kubbesi olan Ayasofya'nın merkezî kubbesi, Bizans döneminde 7 Mayıs 558 tarihinde çökmüştür. Mimar Sinan'ın yapıya payandaları eklemesinden sonra da hiç çökmemiştir. Dolayısıyla bu mabede **Sinan'ın Ayasofya'sı** demek yanlış değildir.

Sonuç

Osmanlı mimarlarının da ilgisini çekmiş olan Ayasofya Mimar Sinan'ın anılarında da yer almıştır. Sâî Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınan *Tezkiretü'l-Bünyan* adlı yazma eserde Sinan'ın dilinden şu görüşlere yer veriliyor:

*"Ve halk-ı cihan dayire-i imkândan hariç dediklerinin birisi "Ayasofya kubbesi gibi büyük kubbe devlet-i İslamiyyede bina olunmamışdır" deyü kefere-i fecerenin mimar geçinenleri "Müslümânlara galebemiz vardır" derler idi. Zu'm-ı fasidlerince "Ol kadar kubbe turğurmak gayet müşkildir. Nazire mümkün olsa ederler idi", dedikleri bu hakirin kalbinde 'ukde olup kalmış idi. Mezbur cami' binasında himmet edüp bi-'avnillâhi'l-meliki'd-deyyân devlet-i Sultan Selim Han'da izhâr-ı kudret edüp bu kubbe-i 'âlinin andan altı zira' kaddin ve dört zira' devrin ziyade eyledim."*⁶

Bu metin günümüz Türkçesiyle şöyledir:

*"Bütün dünya halkı "Ayasofya kubbesi gibi bir kubbe İslâm devletinde bina olunmamıştır. Bunun gibisini inşa etmek imkânsızdır. Müslümanlara üstünlüğümüz vardır. O ölçüde bir kubbeyi durdurmak çok çetin bir iştir. Benzerini yapmak mümkün olsa idi, yaparlardı." diyorlardı. Kâfirlerin mimar geçinenlerinin bu sözleri, ben değersiz kulun gönlünde bir ukde olup kalmıştı. Adı geçen cami inşasında, himmet edip, Allah'ın yardımı ve Sultan Selim Han devletinin gösterdiği güçle, bu yüce kubbenin yüksekliğini Ayasofya kubbesinden altı zirâ ve çemberini dört zirâ fazla eyledim."*⁷

Merkezî planı birleştiren kubbeli bazilika tipinde bir yapı olan Ayasofya, mimari bakımdan kubbe geçişi ve taşıyıcı sistem özellikleriyle

6 Sâî Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyan*, Hacı Mahmud Efendi Nu: 4911, s. 15a-15b.

7 Saatçi, *Mimar Sinan ve Tezkiretü'l-Bünyan*, İstanbul, 1989, s. 114.

mimarlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak ele alınmıştır. Ayasofya Hıristiyanlar ve Müslümanlar için hem simgesel hem de eksen olma anlamının yanında, pek çok inanç grubundan insanlar için de turistik ve ruhsal bir çekim merkezidir. Türklerin her zaman ilgisini çeken Ayasofya, bu bakımdan efsanevî bir kimlik kazanmıştır. Özellikle Osmanlı mimarisi için Ayasofya kubbesinin, ulaşılması ve aşılması ülkü haline gelerek, her zaman heyecan verici ve tahrik edici bir yapı olduğunu da söylemek gerekir.

Kaynaklar

Diker, Hasan Fırat, *Ayasofya ve Onarımları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Kos, Karoly, *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarîsi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.

Saatçi, Suphi, *Mimar Sinan ve Tezkiretü'l-Bünyan*, Emlak Bankası, İstanbul, 1989.

Saatçi, Suphi, *Marmara'nın Mimarı Sinan*, Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2020.

Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Nu: 4911.

HÜNKÂR KASRINDAN MESCİDE: AYASOFYA'NIN YENİDEN CAMİLEŞTİRİLMESİNE KÖPRÜ OLMUŞ BİR MEKÂNIN ÖYKÜSÜ

Hasan Fırat Diker*

Mimarlık tarihinde pek çok yapının amacına matuf bir şekilde kullanılmadığı bilinir. Mekânlar, onları mülk edinip kullanan iradenin meşrebi, inisiyatifi ve hasıl olan ihtiyaçlar doğrultusunda işlevselleştirilir. Hatta kimisi güncel ihtiyaçlara cevap veremediğinden ötürü yok olmaya terk edilir. Kimisine sonradan başka yapılar ilave edilir, asli yapının önüne eklenir. Bu ek yapılar da bazen sadece konumları gereği, yapılış amacından çok farklı kullanımlara evrilir. Hatta ilave edildiği yapılara destek sunmaları beklenir. Bu bildiriye konu olan yapı ilave edildiği Ayasofya ile ne işlevsel, ne de mekânsal olarak kıyas kabul edemeyecek kadar küçük, mütevazı bir geç dönem eki olan Ayasofya Hünkâr Kasrı'dır. Çalışmamızda, sonradan mescide evrilen Ayasofya Hünkâr Kasrı'nın Cumhuriyet dönemi belgeleri ışığında maceralı öyküsü ele alınmıştır. (Resim 1)

Mevcut Ayasofya Hünkâr Kasrı ilk olarak Sultan I. Mahmud (hd.1730-1754) tarafından yaptırılmış (Resim 2), sonradan Sultan Abdülmecid döneminde Fossati'nin Ayasofya onarımları sırasında (1848/1849) genişletilmiştir. Bir sultâni yapı olarak, padişahların Topkapı Sarayı'ndan alayla çıktktan sonra Ayasofya'nın etrafını dolaşmaksızın, en kısa yoldan içine girerek hünkâr mahfeline erişimi için inşa edilmiştir. Bu yüzden Ayasofya'nın Bâb-ı Hümâyun'a en yakın kısmı olan kuzeydoğu tarafına eklenmiştir. Hünkâr Kasrı, Ayasofya'nın sultanlara özgü bir ana mekâna giriş ve dinlenme mahalli olması nedeniyle, Osmanlı dönemi Ayasofya Camii'nin belki de içinde ibadet edilmeyen tek yeridir. Yapı, konumu nedeniyle de zaten bir ibadet alanı olmaya imkan

---

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, hfdiker@fsm.edu.tr.

vermemektedir, çünkü giriş kapısı kible tarafına bakmaktadır. Ancak, Ayasofya Hünkâr Kasrı, işlevine tezat bir şekilde 1991 yılından 2020'ye değin işlevine tezat bir şekilde mescid olarak kullanılarak Ayasofya'nın ibadete açılan yegâne mekânı olmuştur.

Hünkâr kasrıyla ilgili karşımıza çıkan Cumhuriyet dönemine ait en erken belge 10.10.1960 tarihli bir soruşturma yazısıdır. O dönem Ayasofya'nın bağlı bulunduğu Maarif Vekâleti adına müzede tahkikat yapan dönemin başmüfettişi Emin Oktay başkanlığındaki heyetin sunduğu rapora binaen, Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'ndan Ayasofya Hünkâr Kasrı'nın onarımına ilişkin bir araştırma istenmiştir.¹ Kurul başkanı istenen tetkikin sağlıklı olması adına bakanlıktan kasrın eski halinin fotoğraflarını ve yapılmış işin projesini istemiştir.² Kurul başkanlığının istemiş olduğu keşif ve proje bakanlıkça ibraz edilememiştir. Çünkü ne böyle bir onarım için keşif ve proje hazırlanmıştır, ne de Maarif Vekâleti'nde mahfelin onarım öncesi ve sonrasını gösteren fotoğraflar mevcuttur. Vekâletin kurul başkanlığına yazısında³ bunlar dile getirilirken, 1958 yılındaki Fatih dönemi minaresi için ayrılan ödeneğin Ayasofya Hünkâr Kasrı'nın lojmana dönüştürülmesi için harcılandığı belirtilmiştir. Hünkâr kasrının lojman işleviyle amacından farklı ilk kullanımına bu dönemde tanıklık etmekteyiz. (Resim 3)

Kurul, bu yazıya karşılık bakanlıktan belge talebini yinelemiş ve belgelerde "mahfel" olarak geçen kasrın tamiriyle ilgili plan, fotoğraf ve diğer evrakların vekâlet tarafından kendilerine iletilmesini istemiştir.⁴ Bunun dışında yazışma üslubunda ilginç bir detay dikkat çekmektedir. Kurul Başkanı tarafından Maarif Vekâleti'ne yazılan her iki yazıda da istem "arz" yerine "rica edilerek" bitirilmiştir. Yazışmadaki bu ifade biçimi, o dönem Ayasofya'nın bağlı olduğu Milli Eğitim Bakanlığı makâmı karşısında kurul yapısının bürokratik özerkliği ve kurul başkanının statüsü hakkında fikir vermektedir.

1 Maarif Vekaleti'nin Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'na 24.10.1960 tarihli, 5138 sayılı yazısı.

2 Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın Milli Eğitim Bakanlığı'na 17.11.1960 tarihli, 801 sayılı yazısı.

3 Maarif Vekaleti'nin Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'na 28.11.1960 tarihli, 5725 sayılı yazısı.

4 Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın Milli Eğitim Bakanlığı'na 12.01.1961 tarihli, 33 sayılı yazısı ve 1454 sayılı ek kararı.

Geçen zaman içinde hünkâr kasrının lojman olarak kullanımının değişmediğine yine belgeler üzerinden tanıklık edilebilir. Nitekim, 22.10.1968 tarihli ve Ayasofya Müzesi II. Bayezid minaresi onarımına yönelik ihale bilgisi ve iş programına yönelik yazı⁵ ekindeki vaziyet planı belirleyicidir. Minare civarında kurulacak tahta perdenin gösterildiği planda Ayasofya Hünkâr Kasrı, "müdür lojmanı" olarak nitelenmiştir. Kasrın özgün adı ve işlevinden ziyade mevcut kullanımıyla anılması, yapının o dönemki bürokratik algısını da yansıtmaktadır.

Yazışmalarda sürekli ve sehven hünkâr mahfeli olarak anılan Ayasofya Hünkâr Kasrı'nın lojman olarak kullanımı yaklaşık 22 yıl sürse de mekân üzerindeki kamusal inisiyatif 1980 yılına gelindiğinde değişecektir. 14.07.1980 tarihinde dönemin Kültür Bakanı Tevfik Koralan imzasıyla İstanbul Valiliği'ne gelen acil bir yazı⁶ bu değişimin habercisidir. Yazıda ilkin "mahfelin acil onarımının ele alınmasına lüzum hasıl olduğu, mescidle hünkâr mahfeli arasındaki bölüme, anahtarı devamlı müze müdürlüğünde bulundurulması şartıyla müzeyyen ve geleneksel Türk-İslâm sanatına uygun motiflerle bezeli bir demir kapı yapılması" istenmiştir. Mekânın asıl dönüşüm süreci yazının devamında kendisini gösterecek ve "mahfelde sadece Türkiye Cumhuriyeti hükümeti devlet büyükleriyle İslam ülkeleri devlet başkanlarının namaz kılmaları" uygun görülecektir.

Aciliyet nedeni belli olmayan ve teknik bir zaruretten ziyade siyasi bir tavır içeren bu ifade, iradesini makamıyla meşrulaştıran bildik bir üsluptur. Kendisi camiye çevrilemeyen Ayasofya'nın hünkâr kasrı mescid olarak nitelenmiş, hünkâr mahfelinde de tanımı gündeme göre değişebilecek "devlet büyüklerinin" namaz kılabilmesi için acil bir onarım istenmiştir. Müze olarak kullanılan Ayasofya'nın iç mekânından doğrudan erişimi mümkün olmayan ve ancak hünkâr kasrından girilebilen hünkâr mahfeline yönelik bu inisiyatif, dönemin Kültür Bakanı'nın muhafazakâr kamuoyunda politik bir sükse yaratma gayesiyle ilişkili olabilir. Öte yandan, yazıda yeni yapılması istenen kapının motif bezemelerinin uygunluk göstermesi istenen ve tanımı üç kıta üzerinden yaklaşık bin yıllık bir süreci kapsayan "Türk-İslam sanatı" mefhumun hangi kesitinin kastedildiği müphemdir, ancak bu

5 Milli Eğitim Bakanlığı'nın Rölöve ve Anıtlar Bürosu Şefliği'ne 22.10.1968 tarihli, 7036 sayılı yazısı ve iş programı.

6 Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün İstanbul Valiliğine 14.07.1980 tarihli, 5224 sayılı yazısı.

söylem halen günceldir. Yazıdaki mekânla ilgili en önemli tasarruf ise Ayasofya'nın cami olarak kullanımı süresince padişahlara özgü olan bu mekânda "sadece Türkiye Cumhuriyeti hükümeti devlet büyükleriyle İslam ülkeleri devlet başkanlarının namaz kılmalarının" uygun görülmesidir. Yetki bakımından takdir edilmesi sorunlu bu ibadet kıstası, siyasetin doğası gereği kontenjanı değişken elit bir zümre için getirilmek istenmiştir. Diğer taraftan, Ayasofya'da namaz kılmak isteyip de, müze statüsü yüzünden bunu yapamayan siyasiler için bir avuntu konusu olabilir. Ancak, mahfelde namaz kılma önceliğinin üst düzey politik bir akredite kitleye verilmesi hem idari, hem de ibadetin doğası bakımından oldukça sorunlu bir yaklaşımdır ve sürdürülebilir değildir.

Sürecin gelişimi, Ayasofya'nın zamanın ruhuna göre değişken algısının, dönemin iktidarının yaptırım gücüne göre nasıl pozisyon alabildiğini görmek açısından da ilginç veriler sunacaktır. Sınırlı ve sorunlu yönlerine rağmen bu inisiyatif, küçük bir parçasıyla da olsa Ayasofya'nın ibadete açılmasının istemi olarak ortaya konulan ilk siyasi iradedir. Dolaylı da olsa, Ayasofya'nın mabed kimliği artık resmi bir yazıyla gündeme gelmiştir. Bu girişim, mahfel özelinde son derece sınırlı bir kitleye ibadet imkanı sunmak adına, aslında Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesine dair küçük de olsa bir adımdır. Her ne kadar sürecin akıbeti istendiği gibi olmasa da, 11 yıl sonrasına bir emsal oluşturacaktır. Hünkâr mahfeline dış mekândan geçiş imkanı sağlayan hünkâr kasrı ve sofası ibadete açılacaktır. Orta vadede ise, bu yazının tarihinden 46 yıl önce kararnameyle müze yapılmış olan Ayasofya, neredeyse tam 40 yıl sonra, 10.07.2020'de yine bir kararnameyle yeniden camiye dönüştürülecektir.

Hünkâr kasrı için böyle bir tasarrufta bulunulurken, müdür lojmanı olarak kullanılan Ayasofya'nın doğu cephesinden mahfele geçişi sağlayan sofanın da boşaltılarak acilen onarılması istenmiştir. Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'nün İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne 15.07.1980 tarihli yazısında bakanın şifahi emriyle bu mahal boşaltıldıktan sonra lojman olarak Ayasofya Sıbyan Mektebi binasının kullanılacağı bildirilmiştir.⁷ Artık, yapıldığı dönem için padişahın hünkâr mahfeline kestirmeden girilmesi amacıyla yapılmış hünkâr kasrı 1958'den beri

7 Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'nün İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne 15.07.1980 tarihli, 230 sayılı yazısı ve eki.

sürdürdüğü müdür lojmanı işlevini tamamlamış, işlevi dışında kullanılması sırası Ayasofya Sıbyan Mektebi'ne gelmiştir.

17.07.1980 tarihinde İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne sunulmuş Ayasofya Hünkâr Mahfeli hakkındaki uzman raporu,⁸ mekânın o dönemki durumu itibarıyla oldukça ilgi çekici bilgiler vermektedir. Rapordan, kuzeydeki giriş mekânı olan üzeri çapraz tonozla örtülmüş oda ile bunun karşısında yer alan odanın müdür lojmanı olarak kullanıldığı öğrenilmektedir. Bu mekânlardan abdesthane, hünkâr mahfeline geçişi sağlayan ve üzeri neoklasik dönem kalem işi bezemeli bir tonozla örtülü sofa ile bu odanın bitiminde yer alan hünkâr mahfelinin mevcut durumu hakkında bilgi verilmiştir. Lojman olarak kullanılmış bu mekânlar ile sonradan mescid olarak kullanılan çapraz tonozlu kargir mekânın döşemesinin ahşapla kaplandığı, lojman kullanımına uygun hale getirmek adına bölücü elemanlarla mekânların bölündüğü ve asma kat yapıldığı belirtilmektedir. Raporda, sonraki ilavelerin tümüyle kaldırılarak mekânın özgün hacim ve dokusuna kazandırılması önerilmektedir. Bu mekânın karşısında yer alan diğer odanın tavanındaki işlemler ile kapılarındaki işçilikler nedeniyle korunmaya değer bulunduğu ifade edilmiştir. Raporun abdesthane ile ilgili kısmı içinse padişahın Ayasofya Camii'ne girmeden evvel abdest aldığı bu mekândaki mermer iki kurna ile mermer döşemenin orijinal hüviyetlerinden bahsedilerek, bunların da korunmaları gerekliliğine işaret edilmiştir. Gerek abdesthane mekânında, gerekse de sofa bölümündeki yoğun rutubetten ötürü, tavan ve duvar sıvalarıyla badanalarındaki dökülmelere değinilen raporda, çatı ve duvarlardaki izolasyon sorununa da dikkat çekilmiştir. Son olarak, Ayasofya Hünkâr Mahfeli'nin altıgen forma sahip döşemesinde yer yer çürümelerin olduğu, döşeme altı boya kaplamasında dökülmeler görüldüğü ve o dönemki döşemenin taşıyıcı sistemi itibarıyla munzam: 200-250 kg/m², hareketli: 400 kg/m² yük taşıyacak durumda olmadığı gözlemlenerek rapor edilmiştir. (Resim 4)

Söz konusu uzman raporunda restorasyona yönelik öneriler kısa ve uzun vadeli olacak şekilde iki aşamalı olarak ele alınmıştır. 2-3 haftalık bir çalışma dönemini kapsayacak ilk aşamada, giriş mekânları ile abdesthanenin muhdes kısımlarının kaldırılması, gerekli olan bölgelerdeki

---

8 İstanbul Rölöve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğü'ne sunulmuş 17.07.1980 tarihli uzman raporu.

sıva raspaasının yapılip badana edilmesi ve rutubet sorununu çözmek için çatıdaki kurşun yüzeylerin onarımı öngörölmüştür. Sofa ile hünkâr mahfelinin ise döşeme taşıyıcı sisteminde yenileme ve güçlendirmeler yapılmadan hizmete açılmasının sakıncalı göröldüğü belirtilirken, sorunların ancak 4-5 aylık bir çalışma sürecinde giderilebileceği ifade edilmiştir. Sofa kısmında kabarıp dökölmeye yüz tutmuş sıvaların raspa edilerek yenilenmesi, çatıdaki kurşun ve yağmur deresi sorunlarının çözümlenmesi, gerek sofadaki gerekse Hünkâr Mahfeli'ndeki döşeme kaplamaları ile taşıyıcı sisteminin yenilenerek ihya edilmesi önerilmiştir.

Bu raporun müdürlüğe sunulması üzerinden bir hafta bile geçmeden, 23.07.1980 tarihinde İstanbul Kültür Müdürlüğü'nün İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne yazdığı yazıda⁹ hünkâr mahfeli onarımının acilen ele alınması gerekliliği hususu bildirilmiştir. Burada Kültür Bakanlığı'nın bu onarımı ne kadar önemseydiği ve onarımdan sonra hünkâr mahfelinin ivedi olarak ibadet amaçlı hizmete açılmasını istediği anlaşılmaktadır. Ancak bunu takip eden günlerde yine ilginç yazışmalara tanık olunacaktır.

05.08.1980 tarihinde aynı gün konuyla ilgili üç yazışma yapılmış ve durum trajikomik bir hüviyet kazanmıştır. Yazılardan ilkinde, dönemin Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul Valiliği'ne bakanlığın namaz kılmasını uygun gördüğü kişiler dışında her ne şekilde olursa olsun hiç kimseye hünkâr mahfelinde namaz kıldırılmaması şartı koşmuştur.¹⁰ Muhtemelen bakanın emri sonrasında kamuoyunda çıkabilecek karışıklıklar için yazıya böyle bir şerh getirilmiş olabilir. Aynı gün Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'ne hitaplı ikinci yazı, 08.08.1980 Cuma günü Ayasofya Hünkâr Mahfeli ve Mescidinin açılış merasimi yapılacağı gerekçesiyle müzedeki tüm erkek personelin merasim boyunca görevde kalmalarına ilişkin yazılı emri içermektedir.¹¹ Tüm bu gelişmelerin beraberinde yine ciddi politik kaygılar ve belki de yetkisizliğin idrakı söz konusu olmalı ki, aynı gün Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün İstanbul Valiliği'ne hitaben gönderdiği yazıda 08.08.1980 günü yapılacak açılış merasimini müteakip hünkâr mahfeli ve mescidin bakıma alınarak kapatılması

9 İstanbul Kültür Müdürlüğü'nün İstanbul Rölöve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğü'ne 23.07.1980 tarihli, 6043 sayılı yazısı.

10 Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün İstanbul Valiliği'ne 05.08.1980 tarihli, 6216 sayılı yazısı.

11 Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'ne 05.08.1980 tarihli, 6158 sayılı yazısı.

istenmiştir.¹² Fakat 26.08.1980 tarihli kurumlar arası yazışmada, mahfelin açılış merasiminden sonra ziyarete kapanmasını istemişse de, bakanın şifahi olarak mescidin devamlı olarak açık bulundurulmasını emrettiği ifade edilmiştir.¹³ Burada seçilmişlerle atanmışlar arasında bir gerilim olduğu sezilmektedir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra yazışmalardaki kavram kargaşası da göze çarpmakta ve yanlış aktarımlardan, olmayan bir şeyi sanki varmış gibi gösterilmektedir. O da hünkâr mescididir. Ayasofya'da böyle bir mescid olmamasına rağmen, yazışmalarda söz konusu mekânın mescid olarak işlevlendirilmesine yönelik ifadelerden dolayı artık hünkâr kasrının adı hünkâr mescidine dönüşmeye başlamıştır.

Hünkâr kasrının mescide çevrilmesiyle alakalı 1980 Ağustos'unun kendisi gibi hararetli yazışmaları, 12 Eylül darbesi sonrası artık yerini serin bir sessizliğe bırakmıştır. 10.10.1980 tarihli yazıda¹⁴ Ayasofya Hünkâr Mahfeli 1980 yılı onarım işinin emanet kurulunca taşeronu verildiği bildirilmekte ve (her ne kadar bakan emriyle) mescidin devamlı açık bulundurulması istenmişse de, onarım işleri devam ettiği sürece bu mekânda ibadet edilmesinin can ve mal tehlikesi yaratacağı gerekçesiyle ibadete kapatılması istenmiştir. Yazının ekindeki iş programında yapılacak işler yer almaktadır. Ertesi gün tarihli başka bir yazıdan¹⁵ Ayasofya Hünkâr Mahfeli 1980 yılı onarım işi için %30'luk bir keşif artışı istenmektedir. Ancak ne ilk iş programında ne de bu %30 keşif artışı özetinde, hünkâr mahfelinin restorasyonuna yönelik önerileri içeren raporda yer alan inşaat kalemleri bulunmamaktadır. Yapılan bu dar kapsamlı onarımda, bütçe sıkıntısıyla birlikte işin ivedi olarak bitirilmesinin istenmesi etkin rol oynamış olabilir.

Darbe sonrası yeni Kültür Bakanının İstanbul Valiliği'ne hitaplı yazısında, Ayasofya'da yapılan onarım çalışmalarının tehlike arz etmesi nedeniyle, ibadete açılmış olan hünkâr mahfeli ve mescidinin, onarım tamamlanıncaya kadar ibadete kapatılması istenmiştir.¹⁶ Aradan 5 yıl

12 Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün İstanbul Valiliği'ne 05.08.1980 tarihli, 6159 sayılı yazısı.

13 İstanbul Kültür Müdürlüğü'nün İstanbul Rölöve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğü'ne 26.08.1980 tarihli yazısı.

14 İstanbul Rölöve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğü'nün Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne 10.10.1980 tarihli, 2331 sayılı yazısı ve eki.

15 İstanbul Rölöve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğü'nün Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne 11.11.1980 tarihli, 2550 sayılı yazısı ve eki.

16 Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün İstanbul Valiliğine 14.10.1980 tarihli, 8000 sayılı yazısı.

geçtikten sonra yapılan bir kurumlar arası yazışma ekindeki 1985 yılında yapılması programlanan işler arasında¹⁷Ayasofya Hünkâr Mahfeli'nin onarımına başlanması görülmektedir. Buradan 1980'de başlanan onarımın aradan 5 yıl geçmesine rağmen halen tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Ancak 1985 sonrası Türkiye'de iktidar olan siyasi rüzgarın Türk-İslam sentezi yönünden esmeye başlaması Ayasofya üzerinden yine hünkâr kasrını etkileyecek ve bu mekân uzun vadede Ayasofya'nın yeniden camiye dönüştürülmesine yönelik ilginç gelişmelere sahne olacaktır.

1991 yılının UNESCO tarafından Yunus Emre yılı olarak kabul edilmesiyle birlikte bir takım etkinlikler programlanmış ve bunlardan birisi de Ayasofya Müzesi'nde 15.01.1991 tarihinde sahnelenecek Yunus Emre Oratoryusu olarak belirlenmiştir. Ayasofya bu sefer müze geçmişinde ilk defa müzikal bir etkinliğe dekor olacaktır. Bu etkinlikten devşirilecek siyasi rant sonradan Ayasofya Hünkâr Kasrını mescide dönüştürmek için bir fırsat olarak kullanılacaktır. Ayasofya ile zaman ve mekân bağlamında hiçbir ilişkisi olmayan Yunus Emre için hazırlanmış bu oratoryo üzerinden hem "çağdaş dünyaya" göz kırpılacak, hem de milliyetçi muhafazakar kesimle gönül bağı kurularak, Ayasofya'nın cami kimliğine nispeten halel getirilmeyecektir.

İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, müzede yapılması muhtemel toplu gösterimlerde ortaya çıkacak etkilerin uzmanlarca tetkik edilerek, Ayasofya Müzesi'nin akustik ve statik durumunun böyle bir organizasyona imkan verip vermeyeceğinin araştırılmasına ve bu anlamda İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Müdürlüğü'nden higroskopik koşulların, ilgili uzman akademisyenlerden akustik ve statik koşulların incelenmesi adına görüş alınmasına karar verilmiştir.¹⁸ Ancak etkinlikten 6 gün önce bu deneylerin yapılması istemi pratikte anlamlı değildir. Çünkü aylar önceden organize edilmiş bu oratoryonun bilimsel deneyler sonrasında, etkinlik tarihine 1 haftadan az bir zaman kala iptal edilmesi olasılığı zaten pek mümkün değildir.

17 İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları İstanbul Bölge Kurulu'na 14.06.1985 tarihli, 2998 sayılı yazısı ve ek raporu.

18 İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 09.01.1991 tarihli, 2422 sayılı kararı.

Bu kararın bir hafta sonrasında ve söz konusu oratoryonun sahneleneceği gün, içerik olarak değiştirilmiş konuyla ilgili yeni bir kurul kararı görülmektedir. Bu yeni kararda Ayasofya'da sahnelenecek Yunus Emre Oratoryosu'nun böyle bir araştırma için ideal bir imkân oluşturduğu ve yapıda yaratacağı higroskopik, akustik ve statik tesirlerin anlaşılmasına imkan tanıyacak bir deney olacağına dair bir hüküm getirilmiştir.¹⁹ Burada, Ayasofya'nın böyle bir etkinliğe elverişli olup olmadığının araştırılacağı yerde, düzenlenecek oratoryo fırsat bilinerek yapının adeta bir denek gibi kullanılacağı görülmektedir. Birer hafta aralıkla değişen kurul kararlarında bir politik baskının etkisi olduğu düşünülebilir. Etkinlikten bir gün evvel 14.01.1991 tarihinde Ayasofya iç mekânında yapılan ses provası etkinlikten bir gün sonra 16.01.1991 tarihinde rapor edilerek kurula sunulmuş ve yapının statığı, dekoratif hassasiyeti ve akustik şartları gereği böyle bir etkinliğe uygun olmadığı ifade edilmiştir.²⁰ Böylece hem deney yoluyla Ayasofya'da böyle bir etkinliği yapılmasına karşı çıkmış, hem de etkinlikten 1 gün sonra sunulan raporla, siyasi irade bilime rağmen bu organizasyonu gerçekleştirmiş olmamıştır.

Kurulun konuyla ilgili oratoryo sahnelenmeden evvel bilgisine başvurmuş olduğu diğer uzmanın raporu etkinlikten iki hafta sonra 28.01.1991 tarihinde sunulmuştur. Raporda, toplu etkinliklerin yapının taşıyıcı sistemine doğrudan etki yapmasa da, Ayasofya'nın zemin katı dışındaki kısımların toplu gösterimlere imkan tanımaması, yapı elemanlarına gösterinin amacına yönelik ağırlıklar asılmaması ve kullanıcılarla, izleyicilerin Ayasofya'nın önemi dahilinde bilinçli olma ve denetim altında tutulmaları gerekliliği beyan edilmiştir.²¹ Yunus Emre Oratoryosu'nun herhangi bir ön hazırlık yapılmadan ve aceleyle getirilerek organize edildiği, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı'nın, kurul müdürlüğüne konser sonrası vermiş olduğu nem ve ısı tespit raporundan da anlaşılabilir. Böyle bir etkinlik öncesi yapıda normal şartlarda bir yıl, azami şartlarda bir ay,

---

19 İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 15.01.1991 tarihli, 2423 sayılı kararı.

20 İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanlığı'na sunulan 16.01.1991 tarihli uzman raporu.

21 İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanlığı'na sunulan 27.01.1991 tarihli uzman raporu.

günlük minimum ve maksimum ısı ve nem oranlarının ölçümü gerektiği, fakat oldu bittiye getirilen bu etkinliğin aciliyeti nedeniyle sadece üç günlük bir ölçüm yaptırılabilirdiği bildirilmiştir. Raporunda, elde edilen bulgulardan yola çıkılarak benzeri toplu etkinliklerin yapıda tekrarlanması durumunda, yüzyıllardır aynı ısı ve nem koşullarında bulunan Ayasofya mozaiklerinin akustik etkilerden dolayı bağlayıcı harç ve sıvalarından ayrışarak döküleceği belirtilmiştir.²² Ancak tıpkı diğerlerinde olduğu gibi, etkinlikten sonra sunulan bu rapor da söz konusu organizasyonu engelleyici olmamıştır.

Kısa bir süre sonra ise Ayasofya'da organize edilmiş olan Yunus Emre Oratoryo'sunun, Ayasofya Hünkâr Kasrı'nı yeniden mescide dönüştürmek için siyasi bir taviz gibi kullanılmış olduğu ortaya çıkacaktır. Dönemin Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek bu etkinlik sarmalında Ayasofya'nın camiye dönüşümü arzusunda bir ara çözüm yaratıp, inisiyatif kullanacaktır. Müze müdürünün 31.03.1991 tarihinde yazmış olduğu rapor bu süreci tanımlar niteliktedir.²³ Oratoryonun düzenleneceği akşamın öncesinde müzeyi ziyaret eden bakan 1980 yılında ziyarete açılan mescidi görmek istemiş, ancak kendisine mekânın onarım nedeniyle kapalı olduğu ve Avusturyalıların aynı mekânı Büyük Saray mozaiklerini konservasyon ve restorasyon işlemlerine tabi tutmak için kullandıkları söylenmiştir. Bunun üzerine bakanın emriyle mescid boşaltılarak onarılmıştır. 10.02.1991 tarihinde artık mescide dönüştürülen Hünkâr Kasrı için Eminönü Müftülüğü bir imam ve müezzin görevlendirilmiştir. Bakanın müzeyi Mart ayı içerisindeki müteakip ziyaretinde, minarelerden ezan okunmadığı belirtilmiş ve talimat gereği masrafları diyanetçe karşılanan bir ses tesisatı yapılarak dört minareden ezan okutulmaya başlanmıştır.

Tüm bu gelişmelerin akabinde 08.10.1991 tarihinde Eminönü müftüsünün müze müdürüne yazmış olduğu yazıda,²⁴ Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılan kısmı için kendilerine cami cemaati tarafından kat kaloriferi yaptırılması ve mekânın ısıtılması talebi geldiği belirtilerek,

22 İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü'nün İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü'ne 28.01.1991 tarihli, 133 sayılı yazısı.

23 Ayasofya Müzesi Müdürü'nün 31.03.1991 tarihli raporu.

24 Eminönü Müftülüğü'nün Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'ne 08.10.1991 tarihli, 947 sayılı yazısı.

müdürlükten malum mekân için masrafları müftülükçe karşılanacak kat kaloriferi tesisatı yapımına dair izin istenmiştir. İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü de Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yapılacak bu işi Koruma Kurulu'nun gündemine sunmuştur.²⁵ Mescide çevrilmesiyle artık kendi icra alanına dönüşen mekânda, Diyanet kurumsal ve işlevsel varlığını göstermeye başlamıştır.

Koruma Kurulu ise yapımına izinsiz başlandığı anlaşılan bu tesisatın durdurularak, mekânın Ayasofya bütününde ele alınmasını, böyle bir ısıtma durumunda binanın ısı dengelerinin bozulacağı gibi mekândaki süslemelerin de ıstıdan etkileneceği görüşünü bildirerek bu faaliyet sırasında kaldırılan döşemelerin eski haline dönüştürülmesini istemiştir.²⁶ İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü bu kararın gereğini yaparak, çalışmayı durdurmuş ve sökülen döşemeleri eski haline getirmiştir.²⁷ Aynı konuyu dönemin Ayasofya Müzesi Müdürü Erdem Yücel, İl Kültür Müdürlüğü'ne bildirerek, Fossati onarımları sırasında (1847-1849) Sultan Abdülmecid için yapılmış bu hünkâr mahfeline giriş mekânında yapılan tesisat çalışmasının durdurulmasını, böyle bir uygulamanın hiçbir Osmanlı camisinde olmadığını ve söz konusu mekânın ibadete açılmasıyla ilgili olarak dönemin müze müdürünün yazdığı rapor dışında hiçbir resmi belgeye rastlanmadığını belirtmiştir.²⁸ Anlaşılacağı üzere, dönemin müze müdürünün raporu dışında hünkâr kasrının mescide dönüştürülmesine yönelik herhangi bir yazılı emir yoktur ve bu dönüşüm filli olarak yaşanmıştır. Artık müzenin bir parçası olmaktan çıkıp mescide dönüşen yapıyı kullanan yeni kurumun öncelediği husus, kendi normlarının gerektirdiği mekân konforu olmuştur.

Bilindiği gibi Ayasofya Hünkâr Kasrı bu dönüşümden Ayasofya'nın yeniden camiye dönüştürülene kadar bir mescid olarak hizmet vermiştir. Bu yapıya ilişkin belgeler üzerinden sürdüğümüz iz, bize geçirdiği onarımlardan çok, yakın dönem siyasi tarihi hakkında önemli veriler

---

25 İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kuruluna Müdürlüğü'ne 21.01.1992 tarihli, 126 sayılı yazısı.

26 İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.02.1992 tarihli, 3444 sayılı kararı.

27 İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü'ne 19.03.1992 tarihli, 461 sayılı yazısı.

28 Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'nün İstanbul İl Kültür Müdürlüğü'ne 13.05.1992 tarihli, 250 sayılı yazısı.

sunmuştur. Resmi yazışmalar özelinde bile, akademi ve bürokrasinin zamanın ruhuna bağlı olarak hâkim iktidarın ideolojisinin tesirinde kalabildiğini görmek mümkündür. 1958 yılında müdür lojmanı olarak kullanımına başlanan, 1980 yılında mescide çevrilmeye niyet edilse de, ancak 1991 yılında fiili olarak mescide dönüştürülen Ayasofya Hünkâr Kasrı'nın, aslında Ayasofya'nın camiye geri dönüşümü yolunda sabırla kullanılmış bir siyasi ara çözüm olduğu değerlendirilebilir. Hacmi, işlevi ya da tarihinden ziyade, eklemlenmesinden ötürü bir parçası olduğu Ayasofya'nın hafızalardaki cami mâzisini, sunduğu sınırlı ibadet ortamıyla mütemadiyen çağrıştırmış ve yakın Türkiye tarihinde cami geçmişi hafızalardan silinen Ayasofya'nın cami imgesini kendi bünyesinde canlı tutmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde Ayasofya Camii'nin padişahlara özel somut kapısı olan bu mekân, 1980'den itibaren Ayasofya Camii'ne girebilmenin soyut kapısı olarak 40 yıl boyunca çalınmıştır. Nitekim bu çabanın da katkı sunduğu sürecin sonucunda, 10.07.2020 tarihli yeni bir kararname ile Ayasofya Müzesi Ayasofya-i Kebir Camii Şerifi'ine dönüşmüştür.

Resim 1 Ayasofya Hünkâr Kasrı'nın dış cephesinden görünüm

Resim 2 Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılan ve sonradan Sultan Abdülmecid döneminde genişletilen Ayasofya Hünkâr Kasrı'nın görüldüğü resim (John Frederic Lewis, 1838)

Resim 3 Ayasofya Hünkâr Sofası'nın onarım öncesi görünümü (Tamer, Cahide, İstanbul Bizans Anıtları ve Onarımları, İstanbul, 1955)

Resim 4 Ayasofya Hünkâr Mahfeli'nin iç mekânından görünümü

AYASOFYA MEDRESESİ MÜDERRİSLERİ VE KARİYER HAREKETLERİ (XIX. Yüzyıl)

Said Nohut*

Giriş

Okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlama anlamındaki Arapça derase/dirâse kökünden gelen ve talebenin içinde ders gördüğü yer anlamında bir tabir olan medrese, ıstılahî olarak bakıldığında Osmanlı sisteminde sıbyan mektebinin ardından günümüz ortaöğretim, yüksekokul ve üniversite tahsiline karşılık gelen eğitim kurumudur.¹

Osmanlı'nın bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığı ilk dönemde ilmî hayatın camilerde ve tekkelerde sürdürüldüğü ancak bir medrese binasının bulunmadığı bilinmektedir. 1331 yılına gelindiğinde ise Orhan Gazi tarafından İznik'te devletin yıkılışına kadar hayatiyetini devam ettirecek olan Osmanlı Medreselerinin ilki tesis edilmiş, Şerefüddin Davud-ı Kayserî de bu medresenin müderrisi olarak görevlendirilmiştir.² Bu ilk medreseyi Bursa şehrinde kurulan medreseler takip etmiştir. Zamanla medrese sayısı 21'e ulaşan Bursa, başkent olmakla birlikte devletin ilmî merkezi hüviyetini de kazanmıştır. 1361 yılında Edirne'nin alınarak yeni başkent kabul edilmesiyle birlikte Bursa'dan sonra yeni bir

---

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, saidnohut@gmail.com.

1 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 436; Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 323; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 2005, s. 107; Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 321-322.

2 Mehmet İpşirli, "Medrese", *DİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 327; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 3; Baltacı, a.g.e., s. 72.

ilim merkezi daha kazanılmış ve burada yaptırılan medreselerle Osmanlı Devleti daha önce dışarıdan sağlamış olduğu müderris ihtiyacını süreç içinde kendi coğrafyasında yetiştirmeye başlamıştır.³

Medreselerin artmasıyla birlikte medreseler arasındaki derecelendirmenin de şekillenmeye başladığı anlaşılmaktadır.⁴ Ancak birçok alanda olduğu gibi ilim ve kültür hayatında da Fatih Sultan Mehmed devri yeni bir çağın başlangıcı olmuş ve medreseler için de teşkilatlanma bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Burada çalışmamızın doğrudan ilgili olduğu Ayasofya Medresesi hem İstanbul'daki ilk eğitim faaliyetlerin başladığı mekân olması hem de bu teşkilatlanmada üst seviyeyi temsil etmesi bakımından ayrı bir yere sahip olduğundan teşkilatlanma ve oluşturulan derecelendirme kısmına geçmeden önce Ayasofya Medresesi'nin tesisine dair bilgi vermek istiyoruz.

İstanbul'un fethedilmesinin ardından Bizanslılardan kalan papazların oturdukları manastırlardan birisi de Ayasofya'daki papaz odalarıydı.⁵ Ayasofya kompleksinin bünyesinde bulunan bu odalar önceleri eğitim verme amacıyla kullanılsa da daha sonra papazlara lojman olarak tahsis edilmişti.⁶ Fatih Sultan Mehmed fetihle birlikte aynı yıl içerisinde bir talimat vererek bu odaların ders yapılacak hale dönüştürülerek derslerin başlamasını emretmiştir.⁷ İlmî hayatın kesintiye uğramaması

3 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 4; Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, "Ruûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, c. I, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 163.

4 Bursadaki Sultan Medresesi Osmanlı medreselerinin zirvesinde yer alırken İznik Medresesi ikinci dereceye inmiş; Edirne'nin payitaht olmasının ardından da II. Murad tarafından yaptırılan Darülhadis Medresesi o dönemde en üst seviyedeki medrese olarak kabul edilmiş ve bu kez Sultan Medresesi ikinci derecede kabul edilmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 4.

5 Sabahattin Türkoğlu, *Ayasofya'nın Öyküsü*, İzmir 2002, s. 128.

6 Gülgün Mandıralıoğlu, "Latin İstilasından Osmanlı Fethine İstanbul ve Ayasofya", *600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*, İstanbul 2000, s. 36.

7 Fatih fethin ardından tedrisata ara verilmemesi adına Ayasofya haricinde Pantokrator (Zeyrek), Senserj ve Bahâs (Küçük Ayasofya), Hora Manastırı (Ka'riye), Altı Mermer Meryemi, Pantopopt (Eski İmaret), Sen Teodor (Vefa Camii) ve Hriston Kilisesi (İsa Kapısı Mescidi)'ni camiye çevirerek buralara medrese eklemiş ve ilim ve kültür alanına verdiği önemi ortaya koymuştur. Ayrıca Fatih bu müesseseleri kendisiyle birlikte ya da sonradan şehre gelen âlimlere tahsis edip buralarda tedrisata başlamaları talimatını vererek İstanbul'daki ilmî hayatın temellerini atmıştır. Fatih'in fetihten sonra açılmasını emrettiği sekiz medreseden en mühimi ise Ayasofya Medresesi idi.

adına ilk tedris, fevkânî papaz odalarından tahvil edilen bu medresede başlatılmışsa da daha sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından tek katlı bir medrese inşa edilmiştir.⁸

Semâniye Medreselerinin açılarak tedrisatın burada merkezîleşmesiyle Ayasofya Medresesi önemini kaybetmiş ve bir süre kapalı kalmıştır.⁹ Sultan II. Bayezid dönemine gelindiğinde ise Ayasofya Medresesi genellikle tek katlı olan medrese yapılarından farklı olarak bu kez üzerine bir kat daha ilave edilip yeni hücreler kazandırılarak 1491'den sonra yeniden faal duruma getirilmiştir.¹⁰

Fatih'in Sahn/Medâris-i Semâniye ve Mûslâ-i Sahn/Tetimme medreselerini yaptırmalarıyla medrese teşkilatlanmasının da gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu sistemde Osmanlı medreseleri alt seviyeden yukarıya doğru, burada okutulan ders kitaplarına göre ya da müderrisine verilen yevmiyeye göre Hâşiye-i Tecrîd (Yirmili), Miftah (Otuzlu), Telvîh (Kırklı), Hâric ve Dâhil şeklinde sınıflandırılmış bu sistemin en üstünde ise Sahn medresesi ve müderrisine günlük 60 akçe ödenen Ayasofya Medresesi yer almıştır.¹¹ Mevcut derecelendirme sistemi Kanunî

Bkz. Azade Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, 9, 2006, s. 289; Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1943, s. 8; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş, *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 240; Ayyansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi, Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmî'-İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil-Mî'mârî Yapılar*, Haz: Ahmed Nezh Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 42.

8 Medresenin inşa tarihi ile ilgili kesin bir kayıt olmamakla birlikte 1466 tarihi üzerinde durulmuştur. Bkz. Akgündüz vdğr, a.g.e., s. 242.

9 a.g.e.,s. 314.

10 İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, Hakses Neşriyatı, Ankara 1968, s. 42; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri-855-886 (1451-1481)*, c. 3, İstanbul 1989, s. 320; Akgündüz vdğr, a.g.e., s. 380; Feridun Dirimtekin, "O Günden Bu Güne Ayasofya'nın Tamirleri", *Tarih Konuşuyor*, c. 7, Sy. 43, Ağustos 1967, s. 3293; İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid-Yavuz Selim Devri-868-926 (1481-1520)*, c. 5, İstanbul 1983, s. 293; Baltacı, a.g.e., s. 752; Bu dönemde İstanbul'da medrese inşası oldukça yaygınlaşmıştı: Zeynep Emel Ekim, "Davut Paşa Medresesi'nin Dünü ve Bugünü", *Davut Paşa Camii ve Restorasyonuna İthaf 2015-2019*, haz. Murat Sav, İstanbul, 2021, s. 41.

11 Baltacı, a.g.e., s. 121 vd; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 17 vd; Aydın-Günelan, a.g.m., s. 164; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, c. 1, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 35 vd; Ayasofya Medresesi, Semâniye medreselerinin açılışına kadar en yüksek payedeki

Sultan Süleyman'ın Süleymâniye Medreselerini tesisiyle biraz daha genişlemiştir. Daha sonra kabul edilen yeni derecelendirme ile medreseler İbtidâ-i Hâric, Hareket-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Dâhil, Mûsilâ-i Sahn, Sahn, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsilâ-i Süleymaniye, Hâmise-i Süleymâniye, Süleymâniye ve Dâru'l-hadîs olarak belirlenmiş ve medreselerin kapatılmasına kadar on iki dereceli bu tasnif¹² geçerli olmuştur.¹³

Tahsil hayatında ilerlemek isteyen bir talebe biraz önce değindiğimiz üzere derecelendirilen medrese sisteminde en alt mertebedeki eğitimine suhte/softa olarak başlar ve üst mertebelere doğru hareket ederek danişmend unvanını alırdı. Bir danişmend, belirli bir tahsil aşamasını kat ederek başarılı olduğunun göstergesi sayılan icazetini almasının ardından kariyerine müderris ya da kadı olarak devam etmek istediğinde, eğer Anadolu'da vazife almak isterse Anadolu Kazaskeri'nin, Rumeli'de vazife almak isterse Rumeli Kazaskeri'nin belirli günlerdeki meclisine devam ederek matlab/ruznamçe denilen deftere kaydını yaptırarak vazife tayini için sırasını beklerdi.¹⁴ Nöbet/nevbet ya mülâzemet denilen bu bekleme dönemine giren danişmend artık mülâzım unvanını alırdı. Mülâzım eğer kadı olmak istiyorsa mevleviyet dereceli bir kadı yanında; müderris olmak istiyorsa en az Sahn dereceli bir müderris yanında bulunarak 2-7 yıl arası süren bekleme dönemi geçirerek bir nevi staj görmüş olurdu.¹⁵

Osmanlı medresesi ve altmışlı tek medreseydi. Sahn-ı Semân'ın kurulmasından 16. Yüzyılın ortalarına gelinceye kadar Ayasofya Medresesi Sahn-ı Semân derecesinde sayılırken aynı yüzyılın yarısından sonra ise Sahn-ı Semân'dan bir derece üstün tutulmuştur. Öyle ki Sahn'dan terfi eden bir müderris Ayasofya'ya müderris olarak tayin ediliyordu. Bkz. Akgündüz vdğr, a.g.e., s. 242.

12 Bu on iki dereceli sistemin Kanunî'nin ardından oluşturulduğu şeklinde genel bir yaklaşım olmakla birlikte farklı bir değerlendirme için Bkz. Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri-XIX. Asır*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, s. 20vd.

13 Baltacı, a.g.e., s. 74; Aydın-Günalan, a.g.m., s. 164; İzgi, a.g.e., s. 36 vd.

14 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 65.

15 Cihan Kılıç, "Osmanlı İlimiye Teşkilatında Müderrislerin Merâtibi (1245/1829 Tarihli Tarık Defterine Göre)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sy. 65, Mayıs 2019 Erzurum, s. 267; Mahmut Zengin-Kübra Cevherli, "Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Medreseleri-Eğitim, Yönetim ve Finans*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 181.

Bekleme süresinin ardından sırası gelen müderris adayı bir mülâzım, mesleğe başlayabilmesi için ruûs imtihanına tabi tutulur ve buradaki başarısının ardından müderrislik berâtı alırdı.¹⁶ Böylece en alt derecedeki¹⁷ Hâşiye-i Tecrîd (Yirmili) medresede vazifeye başlar ve medrese silsilesinde yukarıya doğru hareket etmenin ilk adımını atardı. Bu şekilde bir müderrisin kariyer yolculuğuna kat'ı merâtib denirken medreseleri derece derece geçmesine de devr-i medâris denirdi. Yani devr-i medâris ile kat'ı merâtib gerçekleştirilirdi.¹⁸

İlk dönemlerde tüm müderrislerin tayini kazaskerlerin padişaha arzı ile yapılırken, 16. yüzyılın ortalarından itibaren ise 40 akçeye kadar olan müderris atamaları ile 499 akçeye kadar olan kadı atamaları Kazaskerlerin arzı ile; 50 akçeli ve üzeri müderris atamaları ile mevleviyet dereceli kadı atamalarının arzı ise Şeyhülislam tarafından yapılmıştır. Kazaskerler tarafından yapılan müderris ve kadı atamaları kazasker ruznamçelerine; Şeyhülislam tarafından yapılan atamalar da ruûs defterlerine ve tarîk defterlerine kaydedilmiştir.¹⁹

Çalışmamızda on dokuzuncu yüzyıla ait tarîk defterlerinden istifade ile Ayasofya Medresesi'ne atanan 69 müderris ve bu müderrislerin kariyer hareketleri incelenecektir.²⁰ Burada her bir ismin tarîke girişinden itibaren tüm kariyer basamaklarındaki tarih ve medrese bilgilerinin sunulması çalışmamızın sınırlarını aşacağından müderrislerin genel olarak Ayasofya Medresesi'ne gelene kadar hangi derecelerde yer aldıkları

16 Akgündüz, a.g.e., s. 49.

17 Daha önce değindiğimiz üzere medreselerin derecelerinin de değişmesiyle en alt derece İbtidâ-i Hâric derecesine tekabül etmiş ve ruûs imtihanını kazananlar İbtidâ-i Hâric medreselerine tayin ile göreve başlamışlardır. Bu yüzden bunlara İbtidâ-i Hâric ruûsu da denilmiştir. Bkz. Recep Ahışalı, "Ruûs", *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, s. 272.

18 Baltacı, a.g.e., s. 108; Akgündüz, a.g.e., s. 21; İzgi, a.g.e., s. 44.

19 Kılıç, a.g.m., s. 267. İlk olarak kazaskerlerin, kaza kadılarının tayin ve azilleri, şeyhülislamların da mevâlinin tayin ve infisalleri için tutulan defterlere akdiye denilmiş daha sonra müderris ve kadılarla ilgili olarak tutulan defterlere tarîk defteri denilmiştir. Tarîk defterleri ile ilgili ayrıntılı değerlendirme için bkz. Arzu Güldöşüren, 19. YY'nın İlk Yarısında Tarîk Defterlerine Göre İlmiye Ricâli, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

20 Çalışmamızın bu kısmından itibaren derece başlıkları altında verilen müderris/müderrisler ifadesi, tarîk defterlerinde yer alan tüm müderrisleri kapsamayıp yalnızca Ayasofya'ya atanan müderris/müderrislere işaret edecektir.

ve ortalama ne kadar süre bu derecelerde kaldıkları²¹ nazara verildiği gibi müderrislerin sosyal kökenlerinin dereceler arasında yükselmeye ve Ayasofya Medresesi'ne atanmadaki etkisi de değerlendirilmiştir.

İbtidâ-i Hâric Derecesindeki Kayıtlar

Müderrislerin İbtidâ-i Hâric'teki görev sürelerine bakıldığında en az süreyle görev yapanlar (1 ay) İsmail Hakkı Efendi (Tophaneli)²²; (5 ay) Mehmed Sa'îd Zîver Efendi (Zâde-i Tırnakcı-zâde mîr es-Seyyid)²³; (5 ay) Mustafa Efendi (Ahîskavî)²⁴ olmuştur. En uzun görev süresi ise yaklaşık 101 ay ile vazife yapan Mehmed Şevkî Efendi (Menlikî Mustafa Efendi-zâde)²⁵ ve 96 ay burada kalan Mehmed Emin Efendi'ye (Vidinli Mustafa Efendi-zâde)²⁶ aittir. Bu dereceden Hareket-i Hâric derecesine atanan isimlerin İbtidâ-i Hâric derecesinde kalma sürelerinin aritmetik ortalaması ise 34.5 ay olmuştur.

Hareket-i Hâric Derecesindeki Kayıtlar

Hareket-i Hâric derecesinde en uzun süre kalan isimler (65 ay) İsmail Rüşdü Efendi (Kıbrısî-zâde)²⁷; (49 ay) Emin İbrahim Efendi (Veli Bey hafidi Mîr)²⁸; (35 ay) Mehmed Said Efendi (Hüseyin Bey-zâde mîr es-Seyyid)²⁹ olmuştur. En kısa süreli görevde kalan isimler ise (1 ay) Mustafa Efendi

21 Burada şunu da belirtmek gerekir ki müderrisler medrese derecelerini sırasıyla tamamlamadıkları gibi belirli bir dereceden sonra kadılığa da geçebilmektedir. Ayrıca bu sıralara riayetin farklılaştığı şu uygulamalar da olmuştur: Tafra/tafra kerd (müderrislerin imtiyaz, iltimas, himaye gibi faktörlerle buldukları medrese derecesinden bir ya da birden fazla medrese derecelerine yükselmeleri); bi'l-ıtibâr (bir müderrise bulunduğu medreseden ayrılmadan daha üst bir derecenin itibarî olarak verilmesi) bâ-misleyh (bir müderrisin daha önce hangi derecede müderris ise aynı derece ile farklı bir medreseye naklolunarak yükselmesi) ve bâ-irâde-i şâhâne. Bkz. Zeynep Altuntaş, Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 120vd; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 190.

22 E.E., Nr. 3845, vr. 83b; E.E., Nr. 3845, vr. 80a.

23 T.A.K., Nr. 0036, vr. 104b; A.E.M., Nr. 58, vr. 131a.

24 İ.Ü., Nr. 8882, vr. 103b; İ.Ü., Nr. 0855, vr. 349a.

25 E.E., Nr. 3844, vr. 132b; A.E.M., Nr. 67, vr. 31a; T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 108b.

26 T.A.K., Nr. 0748, vr. 120b; A.E.M., Nr. 62, vr. 99b.

27 İ.Ü., Nr. 8874, vr. 97b; İ.Ü., Nr. 8881, vr. 54b.

28 T.S.M.A., Nr. 1649, vr. 56a; T.S.M.A., Nr. 1649, vr. 54b.

29 T.S.M.A., Nr. 1649, vr. 55b; T.S.M.A., Nr. 1649, vr. 53b.

(Ahıskavî)³⁰; (3 ay) Mehmed Efendi (Trabzonî)³¹; (5 ay) Mustafa Nazîmî Efendi (Ahmed Bahaeddîn Efendi hafidi es-Seyyid)³² olmuştur. Bu derecedeki görev sürelerinin 19.95 ay olduğunu öğrendiğimiz müderrislerin bir sonraki derece olan İbtidâ-i Dahil'e hareket ettikleri görülmektedir.

İbtidâ-i Dâhil Derecesindeki Kayıtlar

İbtidâ-i Dâhil görevini en uzun süre yürüten isimler (46 ay) ile Mehmed Emin Efendi (Kozanlı)³³ ve Halil Rüşdü Efendi (Tosyalı)³⁴ olmuştur. (5 ay) Mehmed Nurullah Efendi (Rasih Efendi-zâde)³⁵ de bu derecedeki en kısa süre kalan isim olarak kaydedilmiştir. Bir sonraki derece olan Hareket-i Dahil'e geçen müderrislerin İbtidâ-i Dâhil'deki ortalama görev sürelerinin de 29.65 ay olduğu tespit edilmiştir.

Hareket-i Dâhil Derecesindeki Kayıtlar

Medrese derecelerinden 4. sırada yer alan Hareket-i Dâhil'e kayıtlı müderrislerden en uzun süre görevde kalanların 52-59 ay aralığında bu vazifede oldukları görülmüştür. Bu isimler (59 ay) Mehmed Vehbî Efendi (Nişli Müftî-zâde es-Seyyid)³⁶; (58 ay) Ahmed Efendi (Ahıskavî Dersîâm)³⁷; (57 ay) Mehmed Efendi (Karahisârî Na'îlî es-Seyyid)³⁸; (56 ay) İsmail Rüşdü Efendi (Kıbrısî-zâde)³⁹; (55 ay) Mehmed Efendi (Trabzonî)⁴⁰; (52 ay) Mustafa Efendi (Ahıskavî)⁴¹ şeklindedir. Hareket-i Dâhil derecesinde en az süre kalan isimler ise (16 ay) Halil Fehmi Efendi (Balıkesirli)⁴²; (13 ay) Mehmed Hilmi Efendi (Eğimli es-Seyyid)⁴³; (12 ay) Mehmed Hulusî Efendi (Ödemişli)⁴⁴ şeklinde tespit edilirken müderrislerin bu derecede ortalama 36.97 ay arasında kaldıkları gözlemlenmiştir.

30 İ.Ü., Nr. 0855, vr. 349a; İ.Ü., Nr. 0855, vr. 319b.

31 A.E.M., Nr. 59, vr. 74a; A.E.M., Nr. 59, vr. 72a.

32 T.A.K., Nr. 0036, vr. 114; M.A., Ş.T.D., Nr. 13, s. 223.

33 A.E.M., Nr. 66, vr. 75b; İ.Ü., Nr. 0855, vr. 280b.

34 A.E.M., Nr. 67, vr. 119b; A.E.M., Nr. 67, vr. 114a.

35 A.E.M., Nr. 71, vr. 71a; A.E.M., Nr. 71, vr. 65a.

36 T.A.K., Nr. 0036, vr. 83b; A.E.M., Nr. 59, vr. 57b.

37 E.E., Nr. 3845, vr. 63b; A.E.M., Nr. 66, vr. 63a.

38 M.A., Ş.T.D., Nr. 14, s. 197; A.E.M., Nr. 58, vr. 103b.

39 E.E., Nr. 3845, vr. 62b; A.E.M., Nr. 66, vr. 62a.

40 A.E.M., Nr. 58, vr. 110a; A.E.M., Nr. 58, vr. 101b.

41 T.A.K., Nr. 0036, vr. 84b; T.A.K., Nr. 0036, vr. 79a.

42 M.A., Ş.T.D., Nr. 20, vr. 121b; M.A., Ş.T.D., Nr. 21, vr. 121a.

43 M.A., Ş.T.D., Nr. 19, vr. 129a; M.A., Ş.T.D., Nr. 30, vr. 151a.

44 A.E.M., Nr. 55, vr. 84a; M.A., Ş.T.D., Nr. 31, vr. 184a.

Mûsilâ-i Sahn Derecesindeki Kayıtlar

Burada vazife alan müderrislerden en uzun süre görev yapan ismin (125 ay) Mehmed Vehbî Efendi (Nişli Müftî-zâde es-Seyyid)⁴⁵ iken en az süre görevde kalan ismin (7 ay) Mustafa Şemseddin Efendi (Benli-zâde)⁴⁶ olduğu tespit edilirken müderrislerin bu derecede kalma sürelerinin aritmetik ortalamasınının 78.40 ay arasında olduğu anlaşılmıştır. İbtida-i Dahil ve Hareket-i Dahil medreselerine daha fazla müderris ataması gerçekleştiğinden bu derecede daha az müderris olsa da müderrislerin diğer derecelere göre en uzun süre görevde kaldıkları derece olduğu görülmüştür.

Sahn Derecesindeki Kayıtlar

Sahn derecesindeki görev süresi en uzun isim (96 ay) Ahmed Raşid Efendi (Âbid Efendi-zâde es-Seyyid)⁴⁷ iken bu görevden kısa sürede hareket eden isimlerin (34 gün) Mehmed Emin Efendi (Vidinli Mustafa Efendi-zâde)⁴⁸; (30 gün) Mehmed Said Efendi (Kevakibî-zâde hafidi)⁴⁹; (22 gün) Abdurrahman Efendi (Meşreb Efendi-zâde)⁵⁰ oldukları tespit edilmiştir. Bu derecedeki görevde kalma süresi ise ortalama 11.32 ay olarak hesaplanmıştır.

İbtidâ-i Altmışlı Derecesindeki Kayıtlar

İbtidâ-i Altmışlı derecesinde yer alan müderrislerden en kısa süreli vazife alan isim (4 ay) Mehmed Efendi (Trabzonî)⁵¹ olurken en uzun süre ile görev yapan isim ise (60 ay) Halil Fehmi Efendi (Balıkesirli)⁵²; (60 ay) Mehmed Tahir Efendi (Tekfurdağlı es Seyyid)⁵³ olmuştur. Müderrislerin görevde kalma süreleri ise 20.65 ay ortalamasıyla seyretmiştir.

45 A.E.M., Nr. 59, vr. 57b; A.E.M., Nr. 67, vr. 91a.

46 İ.Ü., Nr. 8874, vr. 59b; E.E., Nr. 3845, vr. 50b.

47 A.E.M., Nr. 66, vr. 64a; İ.Ü., Nr. 0855, vr. 206a.

48 M.A., Ş.T.D., Nr. 17, s. 202; M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 160.

49 E.E., Nr. 3845, vr. 46b.

50 A.E.M., Nr. 72, vr. 56a; A.E.M., Nr. 72, vr. 52b.

51 M.A., Ş.T.D., Nr. 15, vr. 69a; A.E.M., Nr. 67, vr. 58a.

52 M.A., Ş.T.D., Nr. 21, vr. 111a; M.A., Ş.T.D., Nr. 22, vr. 145a.

53 A.E.M., Nr. 68, vr. 121b; M.A., Ş.T.D., Nr. 22, vr. 153b; M.A., Ş.T.D., Nr. 31, vr. 172a; M.A., Ş.T.D., Nr. 22, vr. 146a.

Hareket-i Altmışlı Derecesindeki Kayıtlar

Müderrislerden (45 ay) Mehmed Sa'îd Zîver Efendi (Zâde-i Tırnakcı-zâde mîr es-Seyyid)⁵⁴; (42 ay) Mehmed Hulusi Efendi (Ödemişli)⁵⁵; (41 ay) Mustafa Zeki Efendi (Müftî-zâde es-Seyyid)⁵⁶; (41 ay) Hasan Şevki Efendi (Kastamonulu el-Hac)⁵⁷; (41 ay) Mehmed Hilmi Efendi (Eğimli es-Seyyid)⁵⁸ en uzun süre Hareket-i Altmışlı görevinde kalanlar olarak görülürken en kısa sürede bir sonraki dereceye yükselen müderrisler ise (5 ay) Mehmed Zeynelâbidîn Efendi (İmaduddîn Efendi-zâde es-Seyyid)⁵⁹; (5 ay) Hüseyin Cemal Efendi (Zağferanborlulu es-Seyyid)⁶⁰ olarak kaydedilmiştir. Müderrislerin bu derecedeki görevde kalma süreleri ortalama 27.79 ay olmuştur.

Mûsilâ-i Süleymaniye Derecesindeki Kayıtlar

Müderrislerden bu derecede görev süresi en uzun kişinin (95 ay) Mehmed Esad Efendi (Şehrî Hâfız Mustafa Efendi-zâde es-Seyyid)⁶¹, en kısa sürede Hâmise-i Süleymâniye derecesine hareket eden müderrisin de (13 ay) Mehmed Emin Efendi (Vidinli Mustafa Efendi-zâde)⁶² olduğu belirlenmiştir. Müderrislerin Mûsilâ-i Süleymâniye derecesinde geçirdikleri sürenin aritmetik ortalaması ise 56.36 ay olarak görülmüştür.

Hâmise-i Süleymâniye Derecesindeki Kayıtlar

Ayasofya Medresesi'ne atanan müderrislerin ağırlıklı olarak aldığı derece olan Hâmise-i Süleymâniye'de 65 müderris bulunurken bunlar arasında en uzun süre vazifeli (102 ay) Mehmed Efendi (Trabzonî)⁶³ olurken; en kısa sürede bir üst dereceye çıkan isim ise (2 ay) Mehmed İffet Efendi (İzzet Bey zâde es-Seyyid)⁶⁴ olmuştur. Müderrislerin Hâmise-i Süleymâniye'deki görevlerinde ortalama olarak 30.95 ay kaldıkları görülmüştür. Bu dereceden 24 isim bir sonraki dereceye yükselmiştir.

54 T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 61a; T.A.K., Nr. 0748, vr. 52a.

55 M.A., Ş.T.D., Nr. 21, vr. 103b; M.A., Ş.T.D., Nr. 33, s. 270.

56 M.A., Ş.T.D., Nr. 16, vr. 91b; M.A., Ş.T.D., Nr. 17, s. 162.

57 M.A., Ş.T.D., Nr. 22, vr. 147b; M.A., Ş.T.D., Nr. 26, vr. 129b.

58 A.E.M., Nr. 68, vr.111a; İ.Ü., Nr. 8926, vr. 96b; M.A., Ş.T.D., Nr. 21, s. 97.

59 M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 150; A.E.M., Nr. 55, vr. 59a.

60 M.A., Ş.T.D., Nr. 20, vr. 80b; A.E.M., Nr. 68, vr. 104b.

61 A.E.M., Nr. 58, vr. 70a; A.E.M., Nr. 58, vr. 65a; T.A.K, M.C., Nr. 0094, vr. 46b.

62 M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 135; M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 123.

63 T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 50b; A.E.M., Nr. 67, vr. 48a; M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 110.

64 A.E.M., Nr. 66, vr. 37b; A.E.M., Nr. 66, vr. 35b.

Süleymâniye Derecesindeki Kayıtlar

Bu derecedeki müderrislerden en uzun süre bu görevde kalan isim (18 ay) Halil Efendi (Genç Osmanağa-zâde es-Seyyid)⁶⁵ iken kısa süre burada kalan isimler ise (4 ay) Ahmed Nazif Efendi (Sirozî İsmail Bey-zâde Mîr)⁶⁶; Mehmed Said Efendi (Hüseyin Bey-zâde mir es-Seyyid)⁶⁷; Mehmed Vehbî Efendi (Nişli Müftî-zâde es-Seyyid)⁶⁸ olmuştur. Müderrislerin görevde kalma süreleri ortalama 9 ay olmuş, 10 isim ise Dâru'l-Hadîs'e hareket etmiştir.

Dâru'l-Hadîs Derecesindeki Kayıtlar

Toplam 11 ismin bu derecede yer aldığı görülürken bu isimler medrese derecelerindeki en üst seviye olarak kabul edilen Dâru'l-Hadîs'e ulaşmalarının ardından çeşitli kadılıklara geçmişlerdir. Müderrislerin Dâru'l-Hadîs'teki görev sürelerinde (45 ay) İbrahim Edhem Efendi (Selanikî Numan Bey-zâde mîr es-Seyyid)⁶⁹ ile (37 ay) İsmail Rüşdü Efendi'nin (Kıbrısî-zâde)⁷⁰ en uzun süre bu görevde kalan isimler oldukları, en kısa sürede buradan ayrılan ismin ise (5 ay) Mehmed Şakir Efendi (Birgivi es-Seyyid)⁷¹ olduğu görülmektedir. Müderrislerin bu derecedeki görev sürelerinin ortalaması ise 20,90 ay olarak tespit edilmiştir.

Müderrislerin Ayasofya Medresesi'ne Giriş Dereceleri

a. Mûsilâ-i Süleymaniye Derecesi ile Girenler

Müderris	Ayasofya Müderrisliği Tarihi	Tarike Giriş Tarihi
İbrahim Sıdkı Efendi (Karahisârî)	27 Receb 1215 14 Aralık 1800	1193 ⁷² - 1779/1780
Süleyman Efendi (Kulalı es-Seyyid)	12 Rebiülevvel 1222 20 Mayıs 1807	Muharrem 1218 ⁷³ Nisan/Mayıs 1803

65 İ.Ü., Nr. 0855, vr. 142a; A.E.M., Nr. 59, vr. 27b.

66 T.A.K., Nr. 0748, vr. 45b; T.A.K., Nr. 0748, vr. 44b.

67 A.E.M., Nr. 59, vr. 28b; T.A.K., Nr. 0036, vr. 36b.

68 A.E.M., Nr. 67, vr. 44a; A.E.M., Nr. 62, vr. 39b.

69 M.A., Ş.T.D., Nr. 13, s. 89; A.E.M., Nr. 58, vr. 21b.

70 A.E.M., Nr. 58, vr. 57b; A.E.M., Nr. 58, vr. 17b.

71 M.A., Ş.T.D., Nr. 18, vr. 108; A.E.M., Nr. 55, vr. 21b.

72 T.S.M.A., Nr. 1649, vr. 27a.

73 İ.Ü., Nr. 8874, vr. 40a.

Yahya Kâmil Efendi (Vardarî Şeyh-zâde Efendi mahdumu)	13 Zilkade 1223 31 Aralık 1808	18 Muharrem 1200 ⁷⁴ 21 Kasım 1785
Mehmed Efendi (Kastamonulu)	21 Muharrem 1237 18 Ekim 1821	Gurre-i Receb 1213 ⁷⁵ Aralık/Ocak 1798/1799
Mehmed Emin Efendi (Kozanlı)	23 Receb 1247 28 Aralık 1831	15 Cemaziyelevvel 1229 ⁷⁶ 5 Mayıs 1814
İsmail Hakkı Efendi (Tophaneli)	25 Zilhicce 1251 12 Nisan 1836	13 Muharrem 1231 ⁷⁷ 15 Aralık 1815
Süleyman Vehbi Efendi (Kayseriyyevî Davudzâde el-Hac)	21 Cemaziyelahir 1293 14 Temmuz 1876	19 Rebiülevvel 1270 ⁷⁸ 20 Aralık 1853
Mehmed Hilmi Efendi (Eğimli es-Seyyid)	25 Ramazan 1297 31 Ağustos 1880	29 Rebiülahir 1280 ⁷⁹ 13 Ekim 1863
Abdülhalim Efendi (Hoca es-Seyyid)	Gurre-i Receb 1298 Mayıs/Haziran 1881	1277 ⁸⁰ 1860/1861
Mehmed Hulusi Efendi (Ödemişli)	13 Receb 1302 28 Nisan 1885	29 Rebiülevvel 1280 ⁸¹ 13 Eylül 1863
Halil Fehmi Efendi (Balıkesirli)	13 Rebiülevvel 1306 17 Kasım 1888	13 Muharrem 1285 ⁸² 6 Mayıs 1868

b. Hâmise-i Süleymâniye Derecesi ile Girenler

Müderris	Ayasofya Müderrisliği Tarihi	Tarîke Giriş Tarihi
Abdurrahman Efendi (Meşreb Efendi-zâde)	15 Receb 1219 20 Ekim 1804	Gurre-i Rebiülevvel 1190 ⁸³ Nisan/Mayıs 1776
Mustafa Efendi (Kaşlı)	15 Şevval 1219 17 Ocak 1805	1191 ⁸⁴ 1777/1778

74 İ.Ü., Nr. 8882, vr. 27b.

75 A.E.M., Nr. 66, vr. 43b.

76 A.E.M., Nr. 59, vr. 36b.

77 M.A., Ş.T.D., Nr. 14, s. 103; T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 46b.

78 M.A., Ş.T.D., Nr. 20, vr. 73a.

79 M.A., Ş.T.D., Nr. 22, vr. 130a.

80 A.E.M., Nr. 72, vr. 36a.

81 M.A., Ş.T.D., Nr. 33, s. 270; A.E.M., Nr. 68, vr. 123b.

82 M.A., Ş.T.D., Nr. 22, vr. 140a.

83 T.S.M.A., Nr. 1649, vr. 25b.

84 T.S.M.A., Nr. 1649, vr. 25b.

Mehmed Reşid Efendi (Kastamonulu es-Seyyid)	Gurre-i Receb 1220 Eylül/Ekim 1805	11 Muharrem 1194 ⁸⁵ 18 Ocak 1780
Mahmud Efendi (Ankaravî es-Seyyid)	Rebiülevvel 1224 Nisan/Mayıs 1809	10 Muharrem 1196 ⁸⁶ 26 Aralık 1781
Mehmed Burhaneddin Efendi (Abdülbaki Ağa-zâde)	Gurre-i Muharrem 1227 Ocak/Şubat 1812	1197 ⁸⁷ 1782/1783
Osman Hamdi Efendi (Ahıskavî)	Gurre-i Cemaziyelevvel 1228 – Mayıs 1813	18 Muharrem 1200 ⁸⁸ 21 Kasım 1785
Mustafa İzzet Efendi (Hattat Yesari-zâde)	13 Rebiülahir 1229 4 Nisan 1814	23 Receb 1202 ⁸⁹ 29 Nisan 1788
Ahmed Nazif Efendi (Keşşaf Efendi-zâde es-Seyyid)	3 Şevval 1231 27 Ağustos 1816	11 Muharrem 1201 ⁹⁰ 3 Kasım 1786
Osman Hulusi Efendi (Rizevî Dersiâm)	19 Rebiülevvel 1232 6 Şubat 1817	16 Receb 1201 ⁹¹ 4 Mayıs 1787
Ahmed Said Efendi (Şerif Paşa- zâde mir es-Seyyid)	21 Rebiülahir 1233 28 Şubat 1818	11 Receb 1210 ⁹² 21 Ocak 1796
Halil Efendi (Kilisli es-Seyyid)	5 Rebiülahir 1234 1 Şubat 1819	28 Şaban 1206 ⁹³ 21 Nisan 1792
Mehmed Bahaeddin Efendi (Melek Mehmed Paşa Hafidi Mîr)	3 Muharrem 1235 22 Ekim 1819	13 Zilhicce 1207 ⁹⁴ 22 Temmuz 1793
Mehmed İffet Efendi (İzzet Bey zâde es-Seyyid)	19 Muharrem 1235 7 Kasım 1819	11 Receb 1210 ⁹⁵ 21 Ocak 1796
Mehmed Nurullah Efendi (Rasih Efendi-zâde)	9 Rebiülevvel 1235 26 Aralık 1819	13 Safer 1211 ⁹⁶ 18 Ağustos 1796
Yakub Efendi (Şeyh Şükrü Efendi zâde es-Seyyid)	13 Rebiülahir 1236 18 Ocak 1821	11 Receb 1210 ⁹⁷ 21 Ocak 1796

85 T.S.M.A., Nr. 1649, vr.25b.

86 İ.Ü., Nr. 8874, vr. 38b.

87 İ.Ü., Nr. 8881, vr. 29b.

88 E.E., Nr. 3845, vr. 30b.

89 E.E., Nr. 3845, vr. 31a.

90 E.E., Nr. 3845, vr. 31a.

91 İ.Ü., Nr. 8874, vr. 39a.

92 İ.Ü., Nr. 0855, vr. 148b.

93 A.E.M., Nr. 66, vr. 37b.

94 A.E.M., Nr. 66, vr. 37b.

95 A.E.M., Nr. 66, vr. 37b.

96 İ.Ü., Nr. 0855, vr. 148b.

97 A.E.M., Nr. 66, vr. 38a.

Ahmed Efendi (Milasî es-Seyyid)	20 Rebiülahir 1237 14 Ocak 1822	1210 ⁹⁸ 1795/1796
Mehmed Said Efendi (Kevakibî- zâde hafidi)	23 Şevval 1239 21 Haziran 1824	13 Safer 1211 ⁹⁹ 18 Ağustos 1796
Halil Efendi (Genç Osmanağa- zâde es-Seyyid)	21 Rebiülevvel 1240 13 Kasım 1824	25 Şevval 1213 ¹⁰⁰ 1 Nisan 1799
Mehmed Efendi (Kassâm Kettânizade)	13 Zilkade 1240 29 Haziran 1825	15 Rebiülahir 1211 ¹⁰¹ 18 Ekim 1796
Mehmed Taceddin Efendi (Şeyhülislâm Âşir Efendi-zâde)	13 Cemaziyelahir 1240 2 Şubat 1825	13 Şevval 1213 ¹⁰² 20 Mart 1799
Mustafa Şemseddin Efendi (Benli-zâde)	15 Receb 1241 23 Şubat 1826	21 Cemaziyevvel 1212 ¹⁰³ 11 Kasım 1797
Mehmed Said Efendi (Teşrifatî Naim Efendi-zâde)	3 Muharrem 1242 7 Ağustos 1826	25 Muharrem 1212 ¹⁰⁴ 29 Ağustos 1826
Mehmed Said Efendi (Hüseyn Bey-zâde mir es-Seyyid)	20 Şevval 1243 5 Mayıs 1828	15 Şevval 1213 ¹⁰⁵ 22 Mart 1799
Emin İbrahim Efendi (Veli Bey hafidi Mir)	18 Şevval 1245 12 Nisan 1830	25 Rebiülahir 1214 ¹⁰⁶ 26 Eylül 1799
Mehmed Emin Efendi (Şehrî)	11 Rebiülevvel 1246 30 Ağustos 1830	15 Muharrem 1216 ¹⁰⁷ 28 Mayıs 1801
Mehmed Sadullah Efendi (Hatip-zâde es-Seyyid)	8 Cemaziyevvel 1248 3 Ekim 1832	15 Muharrem 1216 ¹⁰⁸ 28 Mayıs 1801
İbrahim Edhem Efendi (Selanikî Numan Bey-zâde mir es-Seyyid)	3 Receb 1249 16 Kasım 1833	8 Şevval 1217 ¹⁰⁹ 1 Şubat 1803
Ahmed Efendi (Ahıskavî Dersîâm)	5 Safer 1251 2 Haziran 1835	12 Rebiülevvel 1223 ¹¹⁰ 8 Mayıs 1808

98 A.E.M., Nr. 66, vr. 38b.

99 İ.Ü., Nr. 0855, vr. 149a.

100 İ.Ü., Nr. 0855, vr. 150b.

101 İ.Ü., Nr. 8882, vr. 41b.

102 İ.Ü., Nr. 8882, vr. 41b.

103 İ.Ü., Nr. 8882, vr. 42a.

104 İ.Ü., Nr. 8882, vr. 42b.

105 A.E.M., Nr. 59, vr. 30b.

106 M.A., Ş.T.D., Nr. 13, s. 94.

107 A.E.M., Nr. 59, vr. 31a.

108 T.A.K., Nr. 0036, vr. 41a.

109 T.A.K., Nr. 0036, vr. 31b.

110 M.A., Ş.T.D., Nr. 13, s. 97.

İsmail Rüşdü Efendi (Kıbrısı-zâde)	17 Zilkade 1251 5 Mart 1836	25 Zilkade 1220 ¹¹¹ 14 Şubat 1806
Ahmed Raşid Efendi (Âbid Efendi-zâde es-Seyyid)	21 Şevval 1254 7 Ocak 1839	Gurre-i Şaban 1224 ¹¹² Eylül/Ekim 1809
Mehmed Esad Efendi (Şehrî Hâfız Mustafa Efendi-zâde es- Seyyid)	Gurre-i Cemaziyevvel 1260 Mayıs/Haziran 1844	26 Rebiülahir 1231 ¹¹³ 26 Mart 1816
Mehmed Sâdık Efendi (Çerkeşî Mehmed Efendi Damadı es- Seyyid)	20 Zilkade 1262 9 Kasım 1846	5 Şaban 1250 ¹¹⁴ 7 Aralık 1834
Ahmed Nazif Efendi (Sirozî İsmail Bey-zâde Mîr)	17 Cemaziyelahir 1264 21 Mayıs 1848	1227 ¹¹⁵ 1812/1813
Mustafa Nazımı Efendi (Ahmed Bahâeddîn Efendi hafidi es- Seyyid)	11 Rebiülevvel 1264 16 Şubat 1848	25 Safer 1249 ¹¹⁶ 14 Temmuz 1833
Mehmed Sa'îd Ziver Efendi (Zâde-i Tirnakcı-zâde mîr es- Seyyid)	21 Cemaziyelevvel 1268 13 Mart 1852	17 Muharrem 1249 ¹¹⁷ 6 Haziran 1833
Mehmed Vehbî Efendi (Nişli Müftî-zâde es-Seyyid)	21 Cemaziyelevvel 1268 13 Mart 1852	15 Muharrem 1239 ¹¹⁸ 21 Eylül 1823
Mustafa Efendi (Ahıskavî)	13 Şevval 1268 31 Temmuz 1852	25 Şaban 1241 ¹¹⁹ 4 Nisan 1826
Mehmed Efendi (Karahisârî Na'llı es-Seyyid)	Gurre-i Şaban 1271 Nisan/Mayıs 1855	27 Rebiülevvel 1250 ¹²⁰ 3 Ağustos 1834
Mehmed Efendi (Trabzonî)	3 Rebiülevvel 1272 13 Kasım 1855	29 Cemaziyelahir 1247 ¹²¹ 5 Aralık 1831

111 A.E.M., Nr. 58, vr. 62a.

112 T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 45b.

113 A.E.M., Nr. 58, vr. 65a; T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 46b.

114 T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 47b.

115 T.A.K., Nr. 748, vr. 47b.

116 T.A.K., Nr. 748, vr. 47b.

117 T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 49a.

118 T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 49a.

119 T.A.K., M.C., Nr. 0058, vr. 28a.

120 T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 50a.

121 T.A.K., M.C., Nr. 0094, vr. 50b; A.E.M., Nr. 67, vr. 48a.

Mehmed Galib Efendi (Halil Efendi-zâde Atâ Efendi-zâde)	21 Zilkade 1275 22 Haziran 1859	13 Rebiülevvel 1251 ¹²² 9 Temmuz 1835
Mehmed Kâmil Efendi (Abdullah Molla-zâde Reşid Efendi hafidi es-Seyyid)	13 Cemaziyelevvel 1275 19 Aralık 1858	15 Muharrem 1251 ¹²³ 13 Mayıs 1835
Halil Rüşdü Efendi (Tosyalı)	15 Cemaziyelevvel 1278 18 Kasım 1861	3 Safer 1252 ¹²⁴ 20 Mayıs 1836
Mehmed Şevki Efendi (Menlikî Mustafa Efendi-zâde)	23 Rebiülevvel 1280 7 Eylül 1863	3 Safer 1252 ¹²⁵ 20 Mayıs 1836
Mustafa Zeki Efendi (Müftî-zâde es-Seyyid)	11 Cemaziyelahir 1281 11 Kasım 1864	3 Safer 1255 ¹²⁶ 18 Nisan 1839
İbrahim Efendi (Kütahyavî Hocazâde Hafız es-Seyyid)	7 Şevval 1282 23 Şubat 1866	21 Şaban 1256 ¹²⁷ 18 Ekim 1840
İbrahim Edhem Efendi (Hasan Refet Efendi-zâde es-Seyyid)	13 Şevval 1283 18 Şubat 1867	23 Cemaziyelahir 1261 ¹²⁸ 29 Haziran 1845
Mehmed Şakir Efendi (Birgivi es-Seyyid)	9 Rebiülevvel 1283 22 Temmuz 1866	13 Receb 1260 ¹²⁹ 29 Temmuz 1844
Mehmed Emin Efendi (Vidinli Mustafa Efendi-zâde)	17 Receb 1284 14 Kasım 1867	23 Cemaziyelâhir 1261 ¹³⁰ 1 Temmuz 1845
Mehmed Zeynelâbidîn Efendi (İmaduddîn Efendi-zâde es-Seyyid)	13 Rebiülâhir 1287 13 Temmuz 1870	23 Cemaziyelâhir 1261 ¹³¹ 29 Haziran 1845
Salih Efendi (Ankaravî)	3 Ramazan 1288 16 Kasım 1871	15 Receb 1266 ¹³² 27 Mayıs 1850
Ömer Lütfi Efendi (Rizevî)	5 Rebiülâhir 1290 2 Haziran 1873	5 Şaban 1276 ¹³³ 27 Şubat 1860

122 A.E.M., Nr. 67, vr. 49b.

123 M.A., Ş.T.D., Nr. 16, vr. 77a.

124 M.A., Ş.T.D., Nr. 17, s. 149; M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 115.

125 M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 116.

126 M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 117.

127 M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 119.

128 M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 121.

129 M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 120.

130 M.A., Ş.T.D., Nr. 18, s. 123.

131 M.A., Ş.T.D., Nr. 20, vr. 61a.

132 M.A., Ş.T.D., Nr. 31, vr. 132a.

133 M.A., Ş.T.D., Nr. 20, vr. 64a.

Hüseyin Cemal Efendi (Zağferanborlulu es-Seyyid)	25 Ramazan 1297 31 Ağustos 1880	5 Şaban 1276 ¹³⁴ 27 Şubat 1860
Mehmed Sadık Efendi (Nefsi- zâde es-Seyyid)	16 Zilkade 1299 29 Eylül 1882	1273 ¹³⁵ 1856/1857
Mustafa Şevki Efendi (Vidinli)	13 Receb 1302 28 Nisan 1885	29 Rebiülahir 1280 ¹³⁶ 13 Ekim 1863
İbrahim Refet Efendi (Bâb-ı Âli Buhârî-i Şerif Hocası Mardinî)	23 Rebiülahir 1310 14 Kasım 1892	24 Cemaziyelâhir 1306 ¹³⁷ 25 Şubat 1889
Ahmed Nureddin Efendi (Balıkesirli Hafız es-Seyyid)	25 Şevval 1314 29 Mart 1897	13 Muharrem 1285 ¹³⁸ 6 Mayıs 1868
Mehmed Tahir Efendi (Tekfurdağlı es Seyyid)	25 Şevval 1314 29 Mart 1897	13 Muharrem 1285 ¹³⁹ 6 Mayıs 1868
Hasan Şevki Efendi (Kastamonulu el-Hac)	17 Safer 1316 7 Temmuz 1898	13 Muharrem 1285 ¹⁴⁰ Mayıs 1868

Bu dönemde Ayasofya Müderrislerinin Musıla-î Süleymaniye'den Darülhadis'e kadar olan derecedeki müderrislere verilen Kibâr-ı Müderrisîn unvanına sahip oldukları anlaşılmıştır.

Müderrislerin sosyal kökenlerine bakıldığında ise 32 müderrisin Seyyîd olduğu İstanbul, Anadolu, Kafkas ve Rumeli kökenli isimlerin Ayasofya Medresesi'nde görev aldığı; ancak çoğunlukla Anadolu kökenli müderrislerin burada bulunduğu görülmektedir. Ulemâ ailesine mensup olan isimlerin ise genel dağılımda ağırlık teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

İlmiye dereceleri arasındaki normal hareket sisteminin dışındaki uygulamaların Ayasofya müderrislerine yansımalarına bakıldığında, bu tarz kayıtlara çok fazla rastlanmamakla birlikte birden fazla medresede vazife verilen ya da itibarî olarak görev alanlarla tafra/tafra kerd kaydı bulunanların Anadolu kökenli olmaları dikkat çekmektedir.

Osmanlı İlmiye teşkilatının yatay geçiş imkanı tanıdığı müderrislikten kadılığa ve müftülüğe ya da kadılıktan müderrisliğe geçiş hareketlerinin

134 M.A., Ş.T.D., Nr. 21, vr. 91a.

135 A.E.M., Nr. 72, vr. 32b.

136 M.A., Ş.T.D., Nr. 22, vr. 130b.

137 M.A., Ş.T.D., Nr. 22, vr. 133a.

138 M.A., Ş.T.D., Nr. 23, vr. 103b.

139 M.A., Ş.T.D., Nr. 23, vr. 103b.

140 M.A., Ş.T.D., Nr. 23, vr. 104b.

Ayasofya müderrislerindeki durumu incelendiğinde kadılıktan tekrar müderrisliğe geçişin olmadığı; ancak müderrislikten kadılığa hareket edildiği görülmektedir. Ayasofya müderrislerinin kadılığa ayrıldığı ilk derece ise Musıla-i Süleymaniye olmuştur. Bir sonraki derece olan Hamise-i Süleymaniye'ye gelindiğinde ise bu geçişlerin arttığı tespit edilmiştir.

Ayasofya Medresesi'nin bu dönemde İstanbul Kadılığı, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği ve Şeyhülislamlığa giden kapıyı araladığı müderrislerden Ayasofya görevi sonrası emekli olan ya da vefat edenleri ayırdığımızda diğer görevlere geçiş ise Mekke, Medine, İstanbul, Galata, Bursa, Kudüs, Halep, Trabzon, Selanik, Sofya, Üsküdar, Mısır, Havass-ı Refia (Eyüb Sultan), İzmir gibi yüksek dereceli kadılıkları ile Anadolu Kazaskerliği ve Rumeli Kazaskerliği şeklinde olmuştur.

Sonuç

Tarik defterlerinin sunduğu veriler ışığında Ayasofya Medresesi'nin bu dönemde ilmiye mesleğinde ilerleyen isimlere Mûsilâ-i Süleymâniye ve Hâmise-i Süleymâniye derecelerini kazandırdığı görülmüştür.

Müderrislerin görev süresine bakıldığında en uzun süre 78.40 ay ortalaması ile Mûsilâ-i Sahn derecesinde, en kısa süre ise 11.32 ay ortalaması ile Sahn derecesinde kaldıkları belirlenmiştir. Bununla birlikte tüm dereceleri düzenli olarak takip eden bir müderrisin ortalama 28 yılda Ayasofya Medresesi'ne girdiği ve 30 yılda da tüm dereceleri tamamladığı izlenmiştir.

On iki dereceli sistemde müderrisler ilerlerken ulemâ ailesinden olmanın diğer müderrislere göre bir öncelik sağlamadığı, bilakis bazı derecelerde ulemâ ailesinden olan isimlerin bir üst dereceye çıkmadaki görev sürelerinin daha uzun sürdüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ilmiye sınıfının üst derecelerine çıkıldığında ya da Mekke-Medine-İstanbul kadılığı ve Anadolu/Rumeli kazaskerliği görevlerinde ulemâ ailesinden olmanın bir avantaj sağladığı dikkat çekmektedir. Normal silsile dışındaki tayinlerde de sosyal kökenlerin etkisi bulunmayıp, tarike girdikten sonra kat'ı meratib ederken belirli bir sürede görev yapmanın yükselmede yeterli olduğu Ayasofya Medresesi'ne atanmalarda da bir ayrıcalığın olmadığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Tarîk Defterleri

A.E.M., Nr. 55; 58; 59; 62; 64; 65; 66; 67; 68; 71; 72.

E.E., Nr. 3844; 3845.

İ.Ü., Nr. 0855; 8881; 8882; 8874; 8926.

M.A., Ş.T.D., Nr. 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 26; 30; 31; 33.

T.A.K., M.C., Nr. 0748; 0036; 0058; Nr. 0094.

T.S.M.A., Nr. 1649; 1506.

Basılı Eserler ve İncelemeler

Ahışhalı, Recep; "Ruûs", *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, s. 272-273.

Akar, Azade; "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, 9, 2006, s. 277-290.

Akçay, İlhan; *Ayasofya Camii*, Hakses Neşriyatı, Ankara 1968.

Akgündüz, Ahmet; Öztürk, Said; Baş, Yaşar; *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

Akgündüz, Murat; *Osmanlı Medreseleri-XIX. Asır*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.

Altuntaş, Zeynep; *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Aydın, Bilgin; Günalan, Rifat; "Ruûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, c. I, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 155-191.

Ayverdi, Ekrem Hakkı; *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri-855-886 (1451-1481)*, c. 3, İstanbul 1989.

Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi, Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmî'-İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil-Mî'mârî Yapılar*, Haz: Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Baltacı, Cahid; *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 2005.

Bilsel, Cemil; *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1943.

Bozkurt, Nebi; "Medrese", *DİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 323-327.

Dirimtekin, Feridun; "O Günden Bu Güne Ayasofya'nın Tamirleri", *Tarih Konuşuyor*, c. 7, Sy. 43, Ağustos 1967, s. 3293-3294.

Ekim, Zeynep Emel, "Davut Paşa Medresesi'nin Dünü ve Bugünü", *Davut Paşa Camii ve Restorasyonuna İthaf 2015-2019*, haz. Murat Sav, İstanbul, 2021.

Güldöşüren, Arzu; *19. YY'ın İlk Yarısında Tarîk Defterlerine Göre İlimiye Ricâli*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

İpşirli, Mehmet; *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

-----; "Medrese", *DİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 327-333.

İzgi, Cevat; *Osmanlı Medreselerinde İlim*, c. 1, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

Kılıç, Cihan; "Osmanlı İlimiye Teşkilatında Müderrislerin Merâtibi (1245/1829 Tarihli Tarîk Defterine Göre)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sy. 65, Mayıs 2019-Erzurum, s. 265-287.

Mandıralıoğlu, Gülgün; "Latin İstilasından Osmanlı Fethine İstanbul ve Ayasofya", *600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*, İstanbul 2000, s. 33-36.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Türkoğlu, Sabahattin; *Ayasofya'nın Öyküsü*, İzmir 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Yüksel, İ. Aydın; *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid-Yavuz Selim Devri-868-926 (1481-1520)*, c. 5, İstanbul 1983.

Zengin, Mahmut; Cevherli, Kübra; "Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Medreseleri-Eğitim, Yönetim ve Finans*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 175-194.

İSLÂM COĞRAFYA KAYNAKLARINDA İSTANBUL VE AYASOFYA

İlhami Danış*

Giriş: Dünyanın Arzuladığı Şehir

Philip Mansel, İstanbul'un 1453-1924 yıllarını kaleme aldığı eserine *Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir* (Constantinople: City of The World's Desire) ismini vermiştir. Eserin giriş kısmında ise Napolyon'un "Costantinople, Costantinople, Dünya imparatorluğu" sözüne atıf yapmıştır.¹ İstanbul, üç büyük imparatorluğa başkent yapmış kadim bir şehir. Kurucusu Konstantin'le birlikte Roma İmparatorluğu'nun başkentliğini yapmaya başlamış, kısa sürede Hristiyanlık inancının hâkim olduğu bir şehre dönüşmüştür. Yeryüzünün en önemli mabetlerinden biri olan Ayasofya da bu şehrin en kıymetli tepelerinden birine inşa edilmiştir.

İstanbul, Roma'nın başkenti olmasıyla birlikte Akdeniz'in odak şehri konumuna erişmiştir. Artık Akdeniz'de var olan Roma'ya dair en kıymetli hazineler, heykeller ve eserler yeni başkentin saraylarını ve sokaklarını süslemiştir. Tüm bu özellikleri ile de cazibe merkezi ve arzulan bir şehir olma özelliğine kavuşmuştur.

İslâm dünyası için de İstanbul veya İslâm dünyasındaki bilinen adıyla Konstantiniyye arzulan bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Muhammed'in İstanbul'un fethine dair hadisinin etkisi ile İstanbul, İslâm dünyasında şehir-i mev'ud, yani vaat edilmiş şehir olarak tanımlanmıştır. Bu vaat edilmiş şehre erişmek üzere İstanbul'a çok sayıda fetih girişimleri olmuştur. Hicrî 52, Miladî 672 yılında Hz. Muhammed'in mihrmandarı olan Ebu Eyyub el-Ensârî'nin içinde olduğu ordu ile başlayan fetih girişimleri süreci Sultan II. Mehmed'in 29 Mayıs 1453 tarihindeki fethi ile

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, idanis@fsm.edu.tr.

1 Philip Mansel, *Konstantiniyye Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, İstanbul, 2008, s. XIX.

neticelenmiştir. Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya vakfiyesinde kendisinden önceki fetih girişimlerine şu şekilde değinmiştir:

Nice melikler bu işe el uzattılar. Her birinin zafere ulaşmadan geri döndükleri rivayet olunmaktadır. Kuvvet ve azamet sahibi eski sultanlar ve meliklerden 63 kişi bu beldeyi fetih için çok miktarda asker topladılar. Muhkem ve büyük kuvvetlerle geldiler. Kuşatıp zorla ele geçirmek ve halkını esir etmek isteğiyle harb ettiler ise de verdikleri zayıatla birlikte geri çekildiler.²

Bu metindeki zayıat kelimesi, şehri yeniden hem mimari hem de kültürel açıdan Akdeniz'in önemli bir merkezi haline getirmeyi hedefleyen Fatih'in fetihten sonra İstanbul'da yürüttüğü imar ve inşaa faaliyetlerine de bir işaret olarak da algılanabilir.

Büyük ölçekte İstanbul'un fethi öncesi dönemlere ait kaynaklar çerçevesinde oluşturduğumuz bu çalışmada, Roma, Bizans ve Osmanlı olmak üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmış bu şehre ve bu şehrin en önemli simgesel ve abidevi yapısı olan Ayasofya'ya dair İslâm kaynaklarında yer alan bilgilere yer vereceğiz. Bu kapsamda İstanbul'u ismi, coğrafi konumu, tarihi, kurucuları ve mimarisi çerçevesinde İslâm coğrafya kaynaklarında yer alan bilgiler bağlamında değerlendireceğiz.

Şehrin İsimleri ve yahut İslâm Coğrafyacılarının Konstantiniyye'si

İstanbul tarih boyunca farklı medeniyetlere ve topluluklara ev sahibi olması hasebiyle birçok farklı isimlerle anılmıştır. Bu kadar çok isme sahip nadir şehirlerden biri ya da birincisidir.³

2 Said Öztürk, "İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya Kilisesinin Camiye Çevrilmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, sayı 14, s. 134.

3 İstanbul'un isimlerine dair üç derlemeden bahsedebiliriz.

Bunlardan biri çalışmanın giriş kısmında ismini andığımız Philip Mansel'in Konstantiniyye eseridir. Mansel eserinde İstanbul'un isimlerini şu şekilde sıralar:

*Konstantiniyye, şehrin bu kitapta kullanılan adıdır. Osmanlı belgelerinde ve sikkelerinde sıkça kullanılmış ve diğer dillerde en sık kullanılan isim olmuştur. (Alıntılarda, tırnak içinde başka isimlerle karşılaşıldığında değiştirilmeden bırakılmıştır.) Şehir için çok az kişi tek isim kullanmıştır. Diğer isimler, lakaplar ve kısaltmalar arasında şunlar vardır: İstanbul, İslâmbol, Stambul, Estambol, Kuşta, Cons/ple, Gosdantnubolis, Carigrad, Rumıyyetü'l-kübra, Yeni Roma, Yeni Kudüs, Hac Şehri, Azizler Şehri, Darü'l Hilafe (Hilafetin Evi), Payitaht, Darü'l Devlet, Dersaadet, Çeşm-i Dünya (Dünyanın Gözü), Nelcetü'l Âlem (Kainatın Sığınağı), Polis, Şehir. Bkz. Philip Mansel, *Konstantiniyye Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, s. X.*

İslâm coğrafya eserlerinde şehirlerin isimleri ve nasıl telaffuz edileceği önemli bir husus olarak değerlendirilmiştir.⁴ Bu sebeple bazı eserlerde şehirlerin isimleri ya harekeli olarak belirtilmiş ya da harflerin nasıl harekelendirileceği detaylı olarak aktarılmıştır. 14. yüzyıl İslâm coğrafyacılarından Ebü'l-Fidâ, coğrafi eserlerde bir şehrin isminin nasıl telaffuz edileceğinin yer almamasını eksiklik olarak ifade eder. Ebü'l-Fidâ, eseri *Takvimü'l-Büldân*'da yer verdiği şehirlerin her birinin harekelendirilmesini de aktarır. Bu şehirler içinde İstanbul'da vardır. Ebü'l-Fidâ İstanbul için Konstantiniyye ve Buzantiye isimlerini kullanır. İlk isim olarak Konstantiniyye'yi belirttikten sonra Buzantiye olarak da

İkincisi Necdet Sakaoğlu'nun *8500 Yıllık İstanbul: Dünyanın En Eski Şehirleri* eseridir. Sakaoğlu da, İstanbul için tarih boyunca kullanılan isimleri şu şekilde sıralar:

Grekçe: Vizantion. Latince: Bizantium, Antoninya, Alma Roma, Nova Roma. Rumca: Konstantinopolis, Istinpolin, Megali Polis, Kalipolis. Slavca: Çargrad, Konstantingrad. Viking dilinde: Miklagord. Ermenice: Vizant, Stimbol, Esdambol, Eskomboli. Arapça: Bizantiya, el-Mahrusa, Kustantina el-uzmâ. İslâm dünyasında Belde-i Tayyibe, İstenpolin. Selçuklular zamanında: Konstantiniyye, Mahrusa-i Konstantiniyye, Stanbul. Osmanlı Türkçesinde: Dersaadet, Deraliyye, Mahrusâ-i Saltanat, İstanbul, İslâmbol, Darü's-saltanat-ı Aliyye, Âsîtâne-i Aliyye, Darü'l-Hilâfetü'l-Aliyye, Payitaht-ı Saltanat, Dergâh-ı Mualla, Südde-i Saadet. Bkz. Necdet Sakaoğlu, 8500 Yıllık İstanbul: Dünyanın En Eski Şehirleri, İstanbul, 2011, s. 5.

Üçüncü ve en önemli kaynakların başında gelen Evliya Çelebi'dir Seyahatnâmesi'nin ilk cildini bu şehre adayan Evliya Çelebi de İstanbul'un tarih boyunca kullanılan isimlerine yer verir ve İstanbul'un isimlerini şu şekilde sıralar:

“Her lisanda İslâmbol ismin beyan eder. Ve İslâmbol kal'asının ibtida ismi (lisân-ı Latin'de) Makdonya'dır. Andan Yanko bina etdüğiyçün (lisan-ı Süryânî'de) Yankovice dediler. Andan İskender binâ etdüğiyçün (lisan-ı İbrî'de) Aleksandra dediler. Andan bir zaman (Sırf da) Pozanta dediler. Bir zaman {lisân-ı Yahûd'da} Vejendonya dediler. Andan {Freng'de} Yağfurya dediler. Dokuzuncu kerrede Konstantin bina etdüğiyçün {lisân-ı Yûnân'da Poznatyam} ve Konstantiniyye dediler. Ve, Lisân-ı Nemse'de Konstantin Opol derler. Lisân-ı Maskov'da Tekurya derler. Lisân-ı Afrika'da Grandurya derler. Lisân-ı Macar'da Vezendovar derler. Lisân-ı Leh'de Kanaturya derler. Lisân-ı Çeh'de Aliyana derler. Lisân-ı İsfâç'da Harkılban derler. Lisân-ı Felemenk'de İstifanya derler. Lisân-ı Fransâ'da İğrandona. Lisân-ı Portakal'da Konstryya. [14b] Lisân-ı Arab'da Konstantiniyye-i Kübra. Lisân-ı Acem2de Kayser-zemin. Lisân-ı Hind'de Taht-ı Rûm. Lisân-ı Mogolî'de Cakdurkan. Lisân-ı Tatar'da Sakâlîbe. Lisân-ı Âl-i Osmaniyânda İslâmbol derler”. Bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap Transkripsiyon*, haz. Robert Danlof, S. Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul, 1996, s. 24.

4 Arap alfabesinde harekesiz olarak yazılan şehir isimlerinin her bir harfinin nasıl telaffuz edileceği günümüzün de önemli sorunları arasında yer almaktadır. Bazı lügatler, ansiklopediler ve coğrafi eserlerde hareke ile veya detaylı telaffuz bilgisi ile şehir isimlerinin nasıl okunacağı belirtilmiştir. Bu bilgi eserlerin yazıldığı dönem kadar sonraki devirler için de önemli olmuş ve olagelmıştır.

isimlendirilmiştir ibaresine yer verir. Bunlardan Konstantiniyye'yi zabt-ı esmâ başlığında detaylı olarak harekelendirir. Bunu da İbnü'l-Esîr'in el-Lübâb fi't-tehzîbi'l-Ensâb (Lübâb) eserine dayandırır.

*Kostantiniyye: Mine'l-Lübâb. Bi zammu'l-kâf ve sükûnu's-sîn-i mûhmele ve fethi't-tâi'l-mûhmele ve sükûnu'n-nûn ve kesri't-tâi's-sâniye ve sükûnu'l-müsennât min taht sümme nûn.*⁵

Ebü'l-Fidâ, İstanbul'u anlattığı kısımda şehrin ismini Kostantiniyye⁶ olarak yazmış olsa da detaylı harekelendirmede Kostantîne olarak tavsif etmiştir. Ebü'l-Fidâ'nın eserini Osmanlı ilim dünyası ile tanıştıran Sipâhizâde Mehmed'in İstanbul'un ismine dair aktardığı bilgi de hem Kostantîne hem Kostantiniyye yer almaktadır. Kostantiniyye'yi de en son olarak ye harfinin şeddeli olarak okunması şeklinde belirtmiştir.

*Kostantîniyye: [Kostantîne] Zamm-ı kâf ve sükûn-ı sîn ve feth-i tâ'-i mûhmele ve sükûn-ı nûn ve kesr-i tâ'-i sâniye ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i nûn-ı sâniye ve hâ ile ve müsennât-ı tahtiyye-i müşeddede ziyâdesiyle Kostantîniyye dahi denilür ve gâh olur iki sûretde bile tâ'-i evveli mazmûme olur.*⁷

Ebü'l-Fida, İbn Havkal, İbn Haldun, İstahri ve daha birçok İslâm coğrafyacıları yaygın olarak İstanbul için Kostantiniyye ismini kullanmışlardır.

İstanbul'un Coğrafi Konumu

Yedi İklinden Diyâr-ı Rûm'a:

Coğrafi konum için İslâm coğrafyacılarının kullandığı iki metot söz konusudur. Bu metotlardan biri matematiksel konumun dikkate alındığı enlemlere göre yapılan tasniftir. Bu tasnif yedi iklim olarak bilinmekte, zamanla hakik-i iklim olarak da adlandırılmıştır. Diğer metot ise dünyanın bölgesel olarak coğrafi taksimatıdır k, buna da örfi iklim denilmiştir.

5 Ebü'l-Fida, *Geographie d'Aboulfeda, Takvimü'l-büldân*, çev. Joseph-Toussaint Reinaud; herausgegeben von Fuat Sezgin, Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985, s. 212; *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, 2017, s. 189.

6 İslam kaynaklarında Kostantiniyye veya Konstantiniyye (arada "n" harfi) kullanımı da mevcuttur.

7 Sipahizade Mehmed, *Evezhü'l-Mesâlik*, haz. İlhami Danış, Ankara, 2019, s. 431.

Buna örnek olarak bazı örfi iklimleri sayabiliriz: Mısır, Horasan, Arabistan, Rum vs.⁸

Bu tanımlamalara bağlı olarak İslâm coğrafyacıları, İstanbul'un coğrafi konumu için hakiki ve örfi iklim bağlamında bilgiler aktarmışlardır.

İstanbul, yedi iklim bağlamında beşinci iklimin son kısmı ile altıncı iklim içinde değerlendirilmiştir. Bir şehrin yedi iklimden hangisinde olduğuna dair bilgi verilirken bazen iklimin başlangıç veya son kısmında veya ortasında olduğu da vurgulanır. İstanbul'u beşinci iklimin bir parçası olarak gören Şerif İdrisi ve İbn Haldun gibi coğrafyacılar da bu şehrin beşinci iklimin son kısmında olduğuna dair vurgu yapmışlardır. Ebü'l-Fidâ, İstanbul'u altıncı iklimde göstermektedir. İstanbul'un enlemini ise Batlamyus, Mes'udî, İbn-i Said ve Mühellebî'ye dayandırarak 45. enlem olarak belirtilmiştir. İbn Rüsteh de *A'laku'n-Nefise*'de İstanbul'u altıncı iklim içinde göstermektedir.

Örfi iklimi esas alan İslâm coğrafyacıları için İstanbul, diyar-ı Rûm ve Bahr-i Rûm ile eşleşmektedir. Buradaki Rûm kelimesi Anadolu'dan ziyade Roma İmparatorluğu'nun (Doğu Roma) tüm sınırlarını ifade etmektedir. İbn Havkal İstanbul'u Bahr-i Rûm başlığı altında ele almaktadır. Şehri, Akdeniz'in bir parçası olarak anlatmaktadır. Buna bir sonraki kısımda değineceğiz.

Örfi iklime göre eserini kaleme alan Ebü'l-Fidâ ise İstanbul'u yedinci örfi iklim olan Cânib-i Şimâl'de (Yeryüzünün Kuzeyi) ele almıştır. Bu iklimde İstanbul ile birlikte Venedik, Cenova, Roma, Kefe, Azak gibi şehirler yer almaktadır.⁹ İstanbul'u bu örfi iklimde belirtirken aynı zamanda şehri, kaide-i Rûm (Roma başkenti) olarak tanımlamaktadır. Ebü'l-Fida, Anadolu için ise Diyâr-ı Rûm başlığında ayrı bir örfi iklim tanımlamıştır. Buradaki farklılık örfi iklimlerin sayısına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. İbn Havkal'de 22 örfi iklim var iken Ebü'l-Fida yeryüzünü 28 örfi iklime bölmüştür.

Bahr-i Muhit'ten Bahr-i Rûm'a (Akdeniz):

Hakiki ve örfi iklim dışında İstanbul için Roma İmparatorluğu'na ve Bahrü'r-Rûm yani Akdeniz'e bağlı olarak üçüncü bir değerlendirme de söz

8 Sipahizade Mehmed, *Evezahu'l-Mesâlik*, s. 66-67.

9 *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân)*, s. 178-196.

konusudur. Akdeniz, İslâm coğrafyacıları tarafından Büyük Okyanus'un (Bahr-i Muhit) bir halici olarak tanımlanmaktadır. Bu halici Bahr-i Muhit'e bağlayan ise Cebel-i Tarık Boğazı'dır. Bu boğaz ile başlayan Akdeniz, Mağrib, Mısır ve Şam sahillerinden doğuda Anadolu'ya (Diyâr-ı Rum) oradan da kuzeye İstanbul'a erişir. İstanbul'a erişen kısım da İslâm coğrafyacıları tarafında haliç olarak tanımlanmaktadır. Buradaki haliç daha çok bugün Marmara Denizi olarak bildiğimiz kısmı ifade etmektedir ve Konstantiniyye (İstanbul) Denizi olarak da anılmaktadır. İstahri, bu denizin tuzlu bir deniz olduğunu ve burada dolaşan gemilerin ancak yazılı bir izinle geçiş yapabileceğini ifade etmektedir.¹⁰

Hududü'l-âlem eserinde de İstanbul, Akdeniz'le birlikte ele alınmaktadır. Bahr-i Muhit ile birleşen Akdeniz'in (Bahr-i Rûm) kuzey kısımlarında Endülüs, Franklar ve Bizanslılar yer almaktadır. Esere göre Akdeniz'in ırmağa benzeyen iki kısmı vardır. Biri Okyanusa bağlanan Cebel-i Tarık Boğazıdır. İstanbul Boğazı ve deniz de (Marmara Denizi/ İstanbul Halici) ırmağa benzeyen ikinci bir körfez olarak tanımlanmaktadır. Bu körfez, Rûm (Roma) ülkesinin ortası olan Konstantiniyye'nin kenarından geçip Gürziyan Denizi'ne (Karadeniz) ulaşmaktadır. Bahr-i Rûm'un uzunluğu 4.000 mil, Konstantiniyye Halici'nin en geniş yeri 4 mil olarak belirtilmiş en dar yeri ise 10 fersah olarak ölçülmüştür ve bu kısımda bir kıyıda karşı kıyı görülebilmektedir.¹¹

İbn Havkal, Akdeniz'i Roma İmparatorluğu bağlamında değerlendirir. Rum ülkesini (Roma İmparatorluğu) Bahr-i Muhit'ten başlatır. Okyanus ile başlayan bu ülkenin sınırları Roma'ya, Atina'ya ve İstanbul'a dayanır. İstanbul'a dair bilgileri ise yüz yaşına varmış bir postacı olan Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Abdulvahhab el-Tell-Mevzeni'nin anlatımı üzerinden aktarır. İlk aktardığı bilgiler Ebü'l-Hüseyn'in İstanbul'a olan yolculuğudur.

Rum (Ak) Denizi'nin ve doğusundaki meşhur şehirlerin Trabzon yakınlarından itibaren Rum ülkesi boyunca İstanbul'a uzanan halicin, Makedonya'ya, Akdeniz'in Avrupa tarafındaki Endelüs'e kadarki yerlerin haritası böyledir. Bu yerler Benu'l-Asfar (Beyazlar)'a aittir. Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Abdulvahhab el-Tell-Mevzeni'den duydum. Bu zat yüz

10 İstahri, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, İstanbul, 2020, s. 75-76.

11 *Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, s. 5.

yaşına yaklaşmış, akli, edebi yerinde bir kişiydi. Şöyle dedi. 186/802 yılında hükümdarın postacısı olarak Rumlara ait ortaca bir şehir olan Kemah yoluyla İstanbul'a gönderildim. İstanbul'dan dönerken harap büyük bir şehir olan Ankara'ya uğradım, Malatya'ya geldim. Katettiğim yol 128 konaktı (beriddi). Kemah'tan Sâruha'ya 2 gün, buradan Harşene'ye 2 günlük yoldu. Mamur ve küçük bir şehirden geçerek Abusa Nehri üzerindeki Sâğıra'ya vardık. Sonra gemiyle bu nehri, 6 fersahlık bir gölü geçtik. Sonra 1 gün hayvanla gittik. Nikomedia şehrine vardık. Buradan deniz yoluyla 2 günde Halkadonya şehrine vardık. Burada geceledik, seher vaktinde yola koyulduk, gemiyle halici (boğazı) geçip sabahleyin İstanbul'a (Konstantiniye) vardık. Ebü'l-Hüseyin şöyle der: Biz her gün 20 ile 15 berid arasında yol katettik, Kemah'tan İstanbul'a 10 gün kadarlık zamanda gittik. Bildiğime göre, Kemah ile Malatya arası 10 konak, Malatya ile Ankara arası 20 konak, Ankara'dan İstanbul'a 10 konaktır. Yolun tamamı 40 konak eder.¹²

İbn Havkal bu anlatımını "Rum (Ak) Denizi'nin ve doğusundaki meşhur şehirlerin Trabzon yakınlarından itibaren Rum ülkesi boyunca İstanbul'a uzanan halicin, Makedonya'ya, Akdenz'in Avrupa tarafındaki Endelüs'e kadarki yerlerin haritası böyledir" diyerek Akdeniz haritası ile görselleştirmiştir.¹³

İbn Havkal, Antalya'dan İstanbul'a olan yol ile İstanbul'daki Haliç'e dair bilgilere de yer vermiştir:

Antalya ile İstanbul arası posta şeklinde karadan 8 gün, denizden gemiyle 15 gündür. Bu iki şehir arındaki yerler mamur ve meskündür. Yolcusu eksik olmaz. Antalya'dan İstanbul'a kadar zengin, verimli, yerlerdir. İstanbul Halici'nin ağzında bir zincir bulunur. Başında nöbetçiler vardır. İzinsiz Haliç'e girilemez. Bu haliç anlattığım gibi Akdeniz'e ve Okyanus'a bağlıdır.¹⁴

İstanbul'a yolu düşen başka bir seyyahın anlatımına İbn-i Rüsteh eserinde yer verir:

Askalan'dan deniz yoluyla İstanbul'a seyahat eden Harun b. Yahya anlattı: Üç günlük bir yolculuk tan sonra Antalya'ya vardık.

12 İbn Havkal, *Suretü'l-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, İstanbul, 2014, s. 166.

13 İbn Havkal, *Suretü'l-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, s. 165. Harita için bkz. Ek-1.

14 İbn Havkal, *Suretü'l-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, s. 171.

Burası Rum Denizi sahilinde bir yerdir. Buradan yine üç günlük bir dağ yolculuğundan sonra Nakıyye'ye ulaştık. Burası insanları kalabalık büyük bir şehirdir. Üçüncü gün akşamında Senekra'ya vardık. Burası ise küçük bir şehirdir. İki gün sonra ise deniz sahiline ulaştık. Buradan gemilere binip, bir günlük bir yolculuktan sonra İstanbul'a vardık. Burası büyük bir şehirdir. Doğusu ile batısı denizdir. Bir tarafa ve diğer tarafa doğru on ikişer fersahtir.¹⁵

İstanbul'un tarihi yarımadası ve Haliç'e dair önemli bir bilgi de Ebü'l-Fida tarafından aktarılmaktadır:

Konstantiniyye yani İstanbul bahsedilen Haliç (Boğaz)'in batı yakasındadır. Doğu yakasındaki karşısında Cerun denen kale bulunur, haraptır. Onunla İstanbul arasında Boğaz bulunur. Burası dardır. İnsan karşı karadaki arkadaşını görür. Buna göre Cerun ile İstanbul şehrinin enlemi aynıdır. Cerun'un boylamı biraz fazladır. Buna göre Cerun'un boylamı 50°, enlemi İstanbul enlemi gibi 45° ve takribi 10' daha uzundur.¹⁶

İstanbul'un Tarihi ve Kurucusu Konstantin

Peki Rûm kimdir ve İstanbul'un tarihi nasıl anlatılır? Bu konuda yine İslâm kaynaklarında verilen bilgiler Sipâhizâde Mehmed tarafından *Evzahu'l-Mesalik*'te şu şekilde özetlenmektedir:

Ashâb-ı tevârih böyle dimişlerdür ki, Rûm iki tâifedür: Birine Rûm-ı evvelî ve birine Rûm-ı sâniye derler.

Rûm-ı evvelî, tâife-i Yûnân'dur. Rûm b. Lantî b. Yûnân b. Yâfes b. Nûh neslindendür. Bunların lugatlerine Lugat-ı Grekiyye derler. Bunlar, hükemâ-i ümem idi. İlm-i nücûmda ve hisâbda ve hendesede ve tıbda ve mantıkda ve sînâât-ı garîbe ve 'acîbede mâhirler idi. Bunlar Sâbiiler ve 'abede-i esnâm idi.

Rûm-ı sâniye, Rûm b. İ'sâ b. İshak b. İbrâhîm neslindendür. Bunların lugatlerine Lugat-ı Latîniyye derler. Bunların pâdişâhlarından Augustus

15 İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise (Dünya Coğrafyası)*, çev. A. F. Eker, Ankara, 2017, s. 138-139; Remzi İğrek, *Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 19-22.

16 Ebü'l-Fida, *Geographie d'Aboulfeda, Takvimü'l-büldân*, s. 212; *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân)*, s. 189.

gelüp Rûm-ı evvelî ki, Yûnâniyyun'dur, anlarun üzerlerine galebe edüp, Yûnâniyyunun zikri muzmahil olmışdur.

*Bunlarun tahtları Rûmiyye-i Kübrâ idi ve dinleri Sâbiiler dini idi, tâ Konstantîn gelinceye dek. Konstantîn pâdişâh olup, üçüncü yılda dîn-i Nasârânî izhâr oldu, tâife-i Rûmî, âmme-i Nasrânî edüp ve kendüsi Rûmiyye'den göçüp gelüp, Konstantîniyye'nün sûrını binâ edüp, bunda sâkin olup, Rûmiyye'yi vesâyir bilâd-ı Rûmiyye'yi Latinilerden mu 'temed aleyh kimesnelerin yönetimine almış.*¹⁷

Bu hikayede iki hususa dikkat çekmek gerekir. Birincisi, İstanbul için diyâr-ı Rûm tabiri Roma İmparatorluğu'nu ifade etmektedir. İkincisi ise Konstantin ile birlikte başkentin Roma'dan İstanbul'a taşındığı ve putperestlik inancından Hristiyanlığa geçildiğidir.

Kısaca, yukarıda da ifade edildiği üzere İstanbul şehri, bu şehrin bir parçası olduğu Akdeniz (Bahr-i Rûm) ve Anadolu için İslâm coğrafya eserlerinde kullanılan Rûm kelimesi esasen Roma İmparatorluğu'nu ve devamında başkenti İstanbul olarak devam eden Doğu Roma'yı tanımlamaktadır. İslâm coğrafya eserlerinde şehrin kurucusu olan Konstantin aynı zamanda Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesini sağlayan kişidir.

Ebü'l-Fida, şehrin kurucusu Konstantin'e dair bilgileri Mühellebi'nin Kitabı'l-Azizi eserine ve İbn Said'e dayandırarak aktarır:

*El-Azizi'de; 'Kilisenin yanında yüksek bir sütun vardır. Çevresi 3 kulaçtan fazladır. Üzerinde bakırdan ata binmiş bir süvari bulunur (Konstantin heykeli). Süvari bir elinde küre tutar, diğer elinin parmağıyla işaret eder. Bu heykelin şehrin kurucusu Konstantin'e ait olduğu söylenir' denir. İbn Said; 'İstanbul'u, Hristiyanlığı resmi din edinen Konstantin kurdu.' der.*¹⁸

Konstantin'in parmağı ile işaret ettiği yer Herevi'ye göre İslâm ülkeleridir. Sol elindeki kürenin de bu bağlamda bir anlamı ve tılsımı vardır. Bu tılsıma göre; küre düşmanların şehre girişini engellemektedir. Küre, sahibine yani Konstantin'e de işaret etmektedir. Buna göre kürede

17 Sipahizade Mehmed, *Evezahü'l-Mesâlik*, s. 431.

18 Ebü'l-Fida, *Geographie d'Aboulfeda, Takvimü'l-büldân*, s. 212; Ebü'l-Fidâ *Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân)*, s. 189.

Rumca Konstantin'e atfen, "Dünyayı tıpkı bu küre gibi elimde kalıncaya kadar yönettim. Dünyadan ayrıldığımda ise bütün hükmümü yitirdim" ifadeleri yer almaktadır.¹⁹

İstanbul'un Mimarisi: Surlar, Kapılar, Saray ve Hipodrom

İstanbul şehri, İslâm coğrafyacıları tarafından müselles (üçgen) şeklinde tarif edilir. Büyük bir sura sahip olan şehrin surlarının yüksekliği 21 zira'dır. Haliç (boğaz) İstanbul'u doğusundan kuzeyinden çevirir. Batısı ile güneyi ise karaya bitişiktir. Bu iki tarafta şehrin 100 kapısı vardır. Ebü'l-Fida, Mühellebi'ye dayandırarak surlarla çevrili bu şehrin iki tarafında 100 kapısı olduğunu belirtir. Bununla birlikte Kralın bir sarayı vardır ve buna Balat denilmektedir. Balat kiliseye yakın değildir. Ebü'l-Fidâ, sur içinde tarlalar, bostanlar olduğunu ancak aynı zamanda şehirde çok sayıda harabe yapılar olduğunu belirtir. Şehrin en mamur yeri kuzey doğusudur.²⁰

Şehrin surlarına ve kapılarına dair farklı bilgiler ve sayılara da rastlamaktayız. Kazvini'ye göre İstanbul çevresini bir fersahlık, demirden 300 kapısı bulunan bir sur kuşatır. İstanbul'u Basra ile kıyaslayan Makdisi'ye göre İstanbul Basra kadar büyük veya ondan biraz küçüktür. Şehrin evleri ise taştandır. İstanbul tıpkı tek kaleyle korunan müstahkem şehirler gibi oldukça korunaklıdır. Bu müstahkem şehrin bir kenarı denizdir.²¹

İstanbul'un surlarını, kapılarını ve hipodromu detaylı bir şekilde anlatanlardan biri de Şerif İdrisî'dir:

İstanbul şehri üçgen şekindedir. İki tarafı denizlerle kaplıdır üçüncü tarafında ise karadan sonra Altın Kapı görünür. Şehrin uzunluğu dokuz mildir. Şehrin sağlam bir suru vardır. Yüksekliği yirmi bir arşındır. Şehri grup halindeki daireler şeklinde çevreler. Karadan sonraki surun uzunluğu on arşındır. Deniz tarafındaki grup surlarının kalınlığı da on arşındır. Deniz ile

19 Remzi İğrek, "Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul", *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, 2021, s. 650.

20 Ebü'l-Fida, *Geographie d'Aboulfeda, Takvimü'l-büldân*, s. 212; *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân)*, s. 189.

21 Zekeriya Kazvini, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, tah. F. Sezgin, Göttingen, 1848, s. 604-605; *Mukaddesî, İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*, çev. D. A. Batur, İstanbul, 2015, s. 158.

en dış surlar arasındaki aralık elli arşın civarındadır. Şehrin yüz civarında kapısı vardır. En büyüğü Altın Kapı'dır. Demirden yapılmış bir kapı olup üzeri altın ile kaplıdır. Bu çaptaki büyük bir kapıyı Roma dışındaki herhangi bir şehirde görmedim. Şehirdeki saray geniş bir alana yayılmış yüksek bir yapı olup iyi bir şekilde düzenlenmiştir. Saraydan Hipodroma erişim vardır. Hipodrom dünya harikalarından biridir. Burası bir etkinlik ve oyun alanıdır. İki tarafında tunç heykellerin olduğu bir sokak gibidir. Bu heykeller insan, at, aslan, v.b. heykellerdir. Bunlar o derece güzel örneklerdir ki, en iyi sanatçıları bile güzellikleri karşısında aciz bırakırlar.²²

Makdisi, hipodromun sahil tarafında olup hükümdar sarayı ile aynı hizada olduğunu belirtir. Hipodromun ortasında ise merdiven ile inilen bir platform vardır. Makdisi, hipodromdaki yarışlarla ilgili de önemli tasvirlerle yer verir.²³

Şehirde mimari yapı olarak 4 hapisane olduğundan da bahsedilir. İbn Havkal'e göre, bu hapisaneler imparatorun sarayının etrafında yer almaktadır. Bu hapisanelerde esir hükümdarlar tutulmaktadır. "Bu hapisanelerden birine Traksis (Thraciesion) diğerine Obsik (Obsikion), üçüncüsüne Bulklar (Bucellair), dördüncüsüne Numero denirdi. Traksis ile Obsik en rahatlarıdır. Bu iki hapishanede ayaklar bağlanmaz. Bulklar, Numero ise dar, kasvetli, elem vericidir."²⁴

Roma Başkentinde Müslüman Evi ve Camii:

Makdisi, İstanbul'un mimari yapılarında bahsederken bir de Müslümanların kullandığı bir haneden (ev) bahseder. Savaş esiri satın almak, mektup götürüp getirmek, savaşmak ve ticaret yapmak amacıyla İstanbul'a giden Müslümanlar bu evde toplanıp ibadetlerini ifa ediyorlar. Makdisi'nin ifade ettiği bu husus, H. 96 M. 716 yılında İstanbul'u muhasara eden Emevi valisi Mesleme b. Abdülmelik'in girişimleri ile gerçekleşmiştir. Emevi Halifesi Süleyman'ın emri ile başlayan kuşatma Süleyman'ın ölümünden sonra yerine gelen Halife Ömer. B. Abdülaziz döneminde H. 99 M. 717 yılı Ağustos ayında sona erdirilmiştir. Mesleme'nin kuşatma esnasında Bizans makamlarının izniyle şehirde bir Camii

22 Remzi İğrek, *Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul*, s. 36-37.

23 Bu tasvirler çalışmanın sonraki bölümünde yer verilmiştir.

24 İbn Havkal, *Suretü'l-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, s. 166.

ve bina yaptırdığı belirtilmektedir.²⁵ Makdisi ise bu hususu biraz farklı aktarmaktadır:

Mesleme b. Abdülmelik Rum topraklarına saldırıp başkentine girince Bizans Dog'una (yani imparatora) hipodrom yanındaki sarayının karşısına esir düşmeleri halinde asilzadelerin ve üst düzey kişilerin kalabilecekleri bir ev yapılmasını şart koştu. Çünkü böylece hükümdarın koruması altında olabileceklerdi. Mesleme'nin bu isteği kabul edildi ve Daru'l Balat bina edildi. Balat, hipodromun arkasındadır ve orada ipekli brokar imal edilir.

Daru'l Balat ve hükümdar sarayı aynı hizadadır ve hipodrom bu iki bina arasında yer alır. Bu iki binanın kapıları birbirine bakar. Hipodromun ortasında merdivenle inilen bir platform vardır. Daru'l Balat'ta yalnızca bir görev veya anlaşma yahut gezmek için giden seçkin Müslümanlar kalabilir. Diğer esir Müslümanlar köle olarak imalatta çalıştırılırlar. Ağzı sıkı insan, ne iş yaptığı sorulduğunda onu söylemeyen kişidir. Esirler bazen birbirleriyle ticaret yapar ve bundan menfaat temin ederler.²⁶

Şehirdeki Müslüman Esirler ve At Yarışları:

Makdisi'nin şehirdeki Müslüman esirlere dair anlattığı bir hikaye de oldukça dikkat çekicidir:

İmparatorun sarayından Daru'l Balat'a kadar uzanan bir başlama noktası vardır. Üzerinde bronz bir at heykeli bulunur. Şehir sakinleri belli zamanlarda buraya müsabaka seyretmeye gelirler. Bu müsabakalarda kralın adı "Waynatwâ", başvezirin adı ise "Brâsiyâna"dır. Eğer müsabakaları kimin kazanacağı üzerine bir kehanette bulunacaklarsa iki grup oluştururlar. Sonra atları platform çevresinde koştururlar. Eğer imparatorun yer aldığı grubun atları birinci gelirse, zafer Romalılardan olacak derler ve "Waynatwâ! Waynatwâ!" diye bağırlar. Eğer başvezirin tuttuğu tarafın atları birinci gelirse, zafer Müslümanların olacak derler ve "Brâsiyânâ! Brâsiyânâ!" diye bağırırlar. Sonra Müslümanlara giderler ve onlara onur elbisesi (hil'at) giydireler. Fakat zaferi kazandıkları için de kıskanırlar.²⁷

25 Hasan Kurt, "Mesleme b. Abdülmelik", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, cilt 29, s. 318-319.

26 Murat Ağarı, "İslâm Coğrafyacılarında Üç Kutsal Kent: Roma, İstanbul ve Kudüs", *Avrasya Beşeri Bilm Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Karabük, 2021, s. 41.

27 Murat Ağarı, "İslâm Coğrafyacılarında Üç Kutsal Kent: Roma, İstanbul ve Kudüs", s. 42.

İhtişamlı Bir Mabed: Ayasofya

*Şehrin en büyük mabedi onların Ayasofya dedikleri kilisedir. Denilir ki meleklerden biri bu kilisede durmaktadır. Meleğin bulunduğu kısma altından yapılmış daire şeklinde bir mahfil yapılmıştır. Meleğin enteresan bir hikâyesi vardır. ... Şehir kendi isminden büyüktür. Temenni ederim ki bu şehir Allah'ın izniyle Darü'l İslâm sınırlarına dahil olur.*²⁸

Herevi'nin *Kitabu'l-İşarat* eserinde Ayasofya'ya dair verdiği bilgiler kitapta detaylı olarak devam etmektedir. Bu paragrafın son cümlesi bir şekilde İslâm dünyasının İstanbul'a dair ilgisinin nedenini ifade etmesi açısından önemlidir. Uzun yıllar boyunca devam eden seferler, kuşatmalar İstanbul'a ve Ayasofya'ya dair çokça bilginin derlenmesine de etki etmiştir.

Ayasofya için İslâm coğrafyacılarının en yaygın kullandığı kavram hükümdar kilisesi olmuştur. Roma başkentinin merkezinde, hükümdar sarayının yanı başında inşa edilen bu mabed imparatorluk kilisesi olması hasebiyle imparatorların taç giyme törenlerine de ev sahipliği yapıyordu. Kazvini'nin "hükümdar kilisesi (şehrin) içerisindedir. Kubbesi altındandır ve altısı altından dördü gümüşten olmak üzere 10 kapısı vardır. İçinde hükümdarın durduğu yer dört arşına dört arşındır; inci ve yakut ile süslüdür. İçerisinde keşişin yeri altı karıştır ve gumârî öd (ağacından) bir parçadır. Kilisenin bütün duvarları altın ve gümüştedir. Önünde 12 direk vardır ve her bir direk dört arşındır. Her direğin başında insan, hükümdar, at, aslan tavus, fil ya da deve şeklinde bir heykel yer alır." şeklinde tarif ettiği Ayasofya için Ebü'l-Fida, "hükümdarın kilisesi dikdörtgen şeklindedir." diyerek kısa bir bilgi paylaşmaktadır. Ayasofya'ya dair en detaylı bilgilerden birini İbn Rüsteh, *Alaiki'n Nefise* eserinde aktarmaktadır:

Kralın kilisesi vardır. Bu kilisenin, dördü altından, altısı da gümüşten olmak üzere on kapısı vardır. Kilisede kralın durduğu mahfil 4x4 arşın olup, inci ve yakut ile süslenmiştir. Aynı şekilde oturup, dayandığı makam da inci ve yakutla süslenmiştir. Sunakların yapıldığı kapının çevresinde tek parça oyulmuş mermerden dört direk vardır. Rahibin üzerinde dua ettiği ve sunakları gerçekleştirdiği kutsal masanın uzunluğu ve genişliği 6x6 karıştır. Tek parça sağlam gumârî ağacından yapılmış olup, inci ve yakutla süslenmişti. Kralın rahibi ve diğer rahipler onun önünde dururdu.

28 Remzi İğrek, *Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul*, s. 33-34.

Kilisenin bütün tavanları altın ve gümüş kaplamaydı. Kilisenin dört avlusu vardı. Her bir avlunun uzunluğu 200 adım, genişliği ise 100 adım idi. Doğu avlusunda, uzunluğu ve genişliği 10x10 arşın olan, mermerden oyulmuş bir havuz vardı. Bu havuzun çevresine, zeminden yüksekliği 4 arşın olan mermer direkler dikilmişti. Üzerine de kurşundan bir kubbe, bu kubbenin tepesine de gümüşten bir kubbe yapılmıştır. Gümüşten bu kubbe her biri 4 arşın olan on iki direk üzerinde durmaktaydı. Bu direklerden birinci direğin başlığı şahin heykeli şeklinde, ikinci direğin başlığı koç heykeli şeklinde, üçüncü direğin başlığı öküz heykeli şeklinde, dördüncü direğin başlığı horoz heykeli şeklinde, beşinci direğin başlığı aslan heykeli şeklinde, altıncı direğin başlığı dişi aslan heykeli şeklinde, yedinci direğin başlığı kurt heykeli şeklinde, sekizinci direğin başlığı keklük heykeli şeklinde, dokuzuncu direğin başlığı tavus kuşu heykeli şeklinde, onuncu direğin başlığı at heykeli şeklinde, on birinci direğin başlığı fil heykeli şeklinde, on ikinci direğin başlığı ise melek heykeli şeklindeydi.²⁹

Ayasofya'nın isminin (kelimesinin) ne anlama geldiği de önemli bir husustur. Ayasofya'nın Allah'ın hikmeti manasına geldiğine dair Osmanlı dönemi eserlerde bilgiler mevcuttur. Bu isimlendirme Hezarfen Hüseyin Efendi'nin (Tercüme-i Cedid) eserinde de geçmektedir. Bu anlatıma göre "İmparator Justinianus, bir gün Ayasofya'nın inşa sahasındayken, bu mabede ne isim vereceğini düşünür. O anda oradan geçmekte olan bir kişi inşaata bakar ve "Ayasofya" der. İmparator bunu duyar ve mabedin ismi böylece konur denmiştir. Hezarfen Hüseyin Efendi, "Ol lisanda Ayasofya demek "Hak Teala'nun hikmeti demektir" diye ifade eder.³⁰

Ünlü seyyah İbn-i Batuta İstanbul'a geldiğinde Ayasofya'yı dışarıdan temaşa edip içine girmemiştir. Bunun nedeni de kilisenin girişindeki haç sembolüne dayanmaktadır.

"Kilisenin (ana) kapısının üst tarafındaki çardakta mabedi temizleyen, kayyumluk yapan, kandilleri yakan, kapıları açıp kapatan görevliler oturuyor. Onlar İsa Peygamber'in benzerinin çarmıha gerildiği haçın tahtalarından arta kalanla yapıldığı zannedilen ve bu yüzden kutsal sayılan eski bir haç önünde secde etmedikçe kimseyi kiliseye

29 Murat Ağarı, "İslâm Coğrafyacılarında Üç Kutsal Kent: Roma, İstanbul ve Kudüs", s. 36.

30 Ferhat Aslan, *Ayasofya Efsaneleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 151.

sokmazlar. Bu haç, mabet kapısının üstündedir ve uzunluğu on arşın tutan yine haç şeklinde altın bir sandukada korunmaktadır."³¹

İbn-i Batuta içine girmemesine rağmen mabede dair detaylı bilgiler aktarmaktadır:

Bu kilisenin ancak dışını anlatacağım. İçini bilmiyorum. Halk oraya Aya Sufiya (Ayasofya) der. Bu yapıyı Süleyman Peygamber'in teyze oğlu Âsaf b. Barhiya yaptırmış söylentiye göre. Hıristiyanların en büyük kilisesidir. Her yanı duvarla çevrili olan bu kilise ve külliyesi, küçük bir şehri andırıyor; on üç kapısı var. Bir mil kadar geniş olan avlunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. İmparatorun babası ile geldim bu kiliseye.

Avlu, mermerle döşeli muazzam bir kabul salonunu andırıyor. Kilisenin içinden fışkıran bir kaynakla ikiye bölünüyor. Su arkının yan duvarları bir arşın yükseklikte gayet güzel işlenmiş somaki mermerle kaplı. Arkın iki yanı da düzenli aralıklarla dikilmiş ağaçlarla süslü.

Kilise kapısından avlunun ortasına kadar uzanan yüksek ahşap çardakta hâlâ üzüm salkımları vardı. Bunun altında yaseminler ve reyhanlar diziliydi. Avlu kapısının hemen dışında ahşaptan mamul büyük bir kubbe göze çarpmaktadır. Buraya konan peykelerde kapı hizmetkârları oturur. Kubbenin sağ tarafında çoğu ahşap olan iskemle ve peykeler şehrin yargıçlarına ve divan kâtiplerine aittir. ... Bu kilisede hizmet eden rahip ve keşişlerin sayısının binlere vardığı söyleniyor!³²

Değerlendirme

İslam coğrafya kaynaklarında İstanbul ve Ayasofya'ya dair bazı bilgilere bu çalışma kapsamında yer vermiş olduk. Bu konu hakkında yapılmış birçok çalışma da mevcuttur. Bazılarına bu metinde de yer verdik. Ancak İstanbul'a ve Ayasofya'ya dair verilerin ve bilgilerin daha birçok çalışmaya kaynaklık edebilecek nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmada, şehrin ismine, iklimine, kısmen tarihine, mimarisine ve bu mimari içinde en önemli eser olan Ayasofya'ya dair İslam coğrafya

31 İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 337.

32 İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 337, 338.

kaynaklarından bir perspektif sunmaya çalıştık. Roma (Roma – Doğu Roma –Bizans) döneminde İslâm dünyası ile İstanbul şehri arasında yoğun bir bağ ve ilişki olduğu açıkça görülmektedir. Kuşatmalar, seyyahlar, esirler ve ticaret bu bağın gelişiminde önemli araçlar olmuştur. Bu sayede şehre dair gözlemler, seyyahların anlatıları İslam kaynaklarına yansımıştır. Şehre dair efsane ve tılsımlar ile birlikte Osmanlı dönemi literatürü de dikkate alındığında İstanbul ve Ayasofya bağlamında yeni çalışmalar, bu şehrin tarihine ve hikayesine katkı sunmaya devam edecektir.

Kaynaklar

Ağarı, Murat. "İslâm Coğrafyacılarında Üç Kutsal Kent: Roma, İstanbul ve Kudüs", *Avrasya Beşeri Bilm Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Karabük 2021, s. 21-72.

Aslan, Ferhat. *Ayasofya Efsaneleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Ebü'l-Fida, *Geographie d'Aboulfeda, Takvimü'l-büldân*, çev. Joseph-Toussaint Reinaud; herausgegeben von Fuat Sezgin, Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.

Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân), çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2017.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap Transkripsiyon*, haz. Robert Danlof, S. Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib, çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, 2018.

İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.

İbn Havkal, *Suretü'l-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise (Dünya Coğrafyası)*, çev. A. F. Eker, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

İğrek, Remzi. *Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

İğrek, Remzi. "Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul", *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, 2021, s. 627-660.

İstahri, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2020.

Kazvîni, Zekeriya. *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, tah. F. Sezgin, Göttingen, 1848.

Kurt, Hasan. "Mesleme b. Abdülmelik", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, cilt 29, s. 318-319.

Mansel, Philip. *Konstantiniyye Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.

Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*, çev. D. A. Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.

Öztürk, Said. "İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya Kilisesinin Camiye Çevrilmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, sayı 14, s. 133-142.

Sakaoğlu, Necdet. *8500 Yıllık İstanbul: Dünyanın En Eski Şehirleri*, NTV Tarih Yayınları, İstanbul, 2011.

Sipahizade Mehmed, *Evezhü'l-Mesâlik*, haz. İlhami Danış, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2019, s. 431.

Ek

Ek 1: İbn Havkal'in Akdeniz Haritası ve Konstantiniyye (İstanbul)

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE AYASOFYA ALGISI

Musa Duman*

Giriş

Bilindiği üzere Ayasofya, öncesinde "Patrik Katedrali", fetihten sonra "Ayasofya-yı Kebir Camii", 1934 (24 Kasım) tarihinden 2020 yılına kadar da "Ayasofya Müzesi" olarak kaldı. 1934'teki Bakanlar Kurulu kararname ile verilen müze statüsü, 2020 yılında (24 Temmuz) mahkeme kararıyla iptal edilerek yeniden cami hüviyetiyle ve "Ayasofya-yı Kebir Cami-i Şerifi" adıyla ibadete açıldı.

Bu eserin, M. 537 yılında Bizans imparatoru I. Justinian tarafından yaptırılmasından itibaren Hristiyanlığın ve fetihle beraber de Müslümanlığın en önemli ibadethanesi olarak değer gördüğü malumdur. Dini bir yapı olarak her dönemde sosyal ve siyasal hayatın da merkezinde yer almış olan Ayasofya özellikle de mimari açıdan bilim adamlarının ilgi odağı olmuş ve tarih, dinler tarihi, kültür tarihi, sanat tarihi gibi alanlarda çok sayıda çalışmaya konu edilmiştir. Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yapılmış olan çalışmalar ciltler dolusu bir yekun tutmaktadır.¹

---

* Prof, Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mduman@fsm.edu.tr.

1 Alanlarında önemli çalışmaları burada zikretmekte yarar var. Ayasofya bibliyografyası için bu iki çalışmanın kaynakçasından yararlanılabilir: Ferhat Aslan, *Ayasofya Efsaneleri*, Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009; A. Haluk Dursun, "Evliya Çelebi'nin Ayasofya'sı = Evliya Çelebi's Hagia Sophia", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı: 12, İstanbul, 2011, s. 19-29; Hasan Fırat Diker, *Ayasofya ve Onarımları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016; Nihat Yalçın, *Evliya Çelebi'nin Dilinden Ayasofya'nın Sırları*, Rumuz Yayınları, İstanbul, 2020.

Osmanlı dönem kaynakları arasında müstakil olarak Ayasofya'yı anlatan *Tarih-i Bina-yı Ayasofya-yı Kebir* (H. 882 / m. 1477)², *Tarih-i Ayasofya*, (H. 884 / M. 1479)³, *Tarih-i Kale-i İstanbul ve Ma'bed-i Cami-i Ayasofya* (H. 948 / M. 1541)⁴, *Haze'r-Risale-i Şerife Tevarih-i İbtida-i Şehr-i İstanbul maa Ayasofya-yı Kebir Bina-yı Ala-yı la-Nazir* (H. 970 / M. 1562-1563)⁵, *Menakıb-ı Ayasofya-yı Kebir*, (H. 976 / M. 1568-1569)⁶, *Ayasofya Cami Binası*, (H. 1018 / M. 1609-1610)⁷, *Ayasofya Tarihi Tercemesi, der-Beyan-ı Ayasofiyye Risale-i Mergube* (H. 1018 / M. 1609-1610)⁸, *Tenkîh-i Tevarih-i Mülûk (Tercüme-i Cedid)* (H. 1130 / M. 1718)⁹, *Ayasofya Camiinün Menkabeti Tevarihidür,- Menakıb-ı Ayasofya ve Menakıb-ı Mahmud Paşa-yı Veli ve Selman Divanı* (H. 1188 (M. 1775))¹⁰ gibi eserlerden başka pek çok yönüyle Ayasofya'dan da bahsedilen kaynaklar bulunmaktadır.

Bunların içinde Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ayrı bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Seyahatname, Ayasofya ile ilgili diğer kaynaklarda geçen bilgilere yer vermek yanında 17. yüzyıl Osmanlı toplum hayatını kendine mahsus üslubuyla anlatması bakımından ve daha da önemlisi kendisi de İstanbul'da doğup büyümesi, kendi

-
- 2 Derviş Şemseddin Karamanî, *Tarih-i Bina-yı Ayasofya-yı Kebir*, H. 882 (M. 1477), Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, Nu.: 818, vr. 1a-30a.
  - 3 Yusuf bin Musa, *Tarih-i Ayasofya*, H. 884 (M. 1479), Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başışlar, Nu.: 2057, vr. 128b-131a.
  - 4 Koca Nişancı Reisülküttap Celalzâde Mustafa Çelebi, *Tarih-i Kale-i İstanbul ve Ma'bed-i Cami-i Ayasofya*, H. 948 (M. 1541), Ayasofya İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.: 0138, vr. 67b-100a.
  - 5 Ali el-Arabi İlyas, *Haze'r-Risale-i Şerife Tevarih-i İbtida-i Şehr-i İstanbul maa Ayasofya-yı Kebir Bina-yı Ala-yı la-Nazir*, H. 970 (M. 1562-1563), Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bl., Nu.: 1803-4, vr. 161b-176a.
  - 6 Mustafa el-Faiz ibn el-Hac Ahmed, *Menakıb-ı Ayasofya-yı Kebir*, H. 976 (M. 1568-1569), Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu.: 550-2, vr. 13a-29b.
  - 7 Mütercim Hayalızade İbrahim, *Ayasofya Cami Binası*, H. 1018 (M. 1609-1610), Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 1b-12b.
  - 8 Azmizade Efendi, *Ayasofya Tarihi Tercemesi, der-Beyan-ı Ayasofiyye Risale-i Mergube*, H. 1018 (M. 1609-1610), Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 15b-25a.
  - 9 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Tenkîh-i Tevarih-i Mülûk (Tercüme-i Cedid)*, H. 1130 (M. 1718), Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, Nu.: 605, vr. 190b-194a.
  - 10 Abdülkayyum Efendi, *Ayasofya Camiinün Menkabeti Tevarihidür,- Menakıb-ı Ayasofya ve Menakıb-ı Mahmud Paşa-yı Veli ve Selman Divanı*, H. 1188 (M. 1775), Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Bl., Nu: 2187, vr. 7b-18b.

hayatıyla ilgili çocukluğundan itibaren yaşadığı ve bizzat kendi gözlemlerine dayanan hikayeler ve bilgiler aktarması yönüyle benzer kaynaklara göre çok farklı bir yerdedir.

Evliya Çelebi de 10 ciltlik muazzam eserinde¹¹ çoğunluğu ilk ciltte olmak üzere, müstakil bir çalışma hacminde Ayasofya ile ilgili bilgiler aktarmaktadır. Özellikle kaynakları kullanarak verdiği Ayasofya'nın tarihi ve mimarisi ile ilgili bilgiler ve içinde Evliya Çelebi'nin de yer aldığı onun hayatı ile Ayasofya ilişkisine dair hikayeler, gözleme dayanan olaylar doğal olarak İstanbul'un anlatıldığı ilk ciltte bulunmaktadır. Ancak diğer ciltlerde de kimi bilgiler bir münasebetle aktarılmakta, bunlar bazen tekrar bilgiler olabilmekte, Ayasofya göndermeler veya kıyaslamalar yoluyla zikredilmektedir. Buralardaki anmalar bize Evliya Çelebi'nin Ayasofya'yı algılayışını da vermektedir. Bu algılayış, kanaatimizce toplumun Ayasofya'yı algılamasını da bize yansıtır özelliktedir.

Bu çalışmamızda, Evliya Çelebi'nin, bir bakıma 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun da temsilcisi olarak Ayasofya'ya bakışı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Tahmin edileceği üzere Evliya Çelebi'nin anlatımı içinde mimari yapılar çok önemli bir yekun tutar. Bunların içinde de camilerin, ön sırada yer aldığını söyleyebiliriz. Hemen hemen gittiği yerlerde ilk gördüğü yapılar camilerdir. Burada konumuz gereği olarak Ayasofya ile ilgili anlatımlarını, Ayasofya'ya bakışını, Ayasofya'nın sosyal, siyasal ve kültürel hayattaki karşılığını konu edinen alıntılar ve ifadeler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Seyahatnamenin ilk cildi bilindiği üzere İstanbul'a ayrılmıştır. Doğal olarak Ayasofya ile ilgili bilgiler ve anlatımlar da bu ciltte yoğun olarak yer almaktadır. Ancak gerek Ayasofya-yı Kebir gerekse başka Ayasofyalar ile ilgili bilgiler, bağdaştırmalar, bir münasebetle zikretmeler hemen her ciltte az veya çok yer almaktadır. Doğrudan Ayasofya ile

11 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1-10 cilt, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff (2. ciltte Prof. Dr. Zekeriya Kurşun ve 5. Ciltte Prof. Dr. İbrahim Sezgin hazırlayanlar arasında yer almışlardır.), İstanbul, 2007 (1. Cilt 2006, 2. ve 3. ciltler 1999, 4. ve 5. ciltler 2001, 6. cilt 2002, 7. ve 8. ciltler 2003, 9. cilt 2005, 10. cilt 2007). (Bu çalışmadaki sayfa/sütun numaraları bu yayın esas alınarak verilmiştir ve buradaki metinde herhangi bir şekilde değişiklik yapılmamıştır.)

olan veya dolaylı olarak ilgi kurulan anlatımlar bize bu önemli dini yapının Evliya penceresinden görünüşünü ve algılanışını takip etme imkanı vermektedir.

Evliya Çelebi bu mabet için Ayasofya kelimesi yanında "Ayasofya-yı Kebir" adını daha sık kullanmaktadır. Burada, özellikle cami binasının adlandırılmasında bu ismi kullandığı, Ayasofya'yı merkeze alıp onun üzerinden kıyaslama veya değerlendirme yaptığı, onu adres olarak kullandığı durumlarda ise Ayasofya kelimesiyle yetindiği, bu iki kelimeyi kullanırken böyle bir ayırım yapmaya çalıştığı söylenebilir. Bu ayırıcı dikkatin yanında, gerek Ayasofya gerekse Ayasofya-yı Kebir kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığı yerler de bulunmaktadır. (Mesela aynı anlam için Ayasofya haremi, Ayasofya-yı Kebir haremi, Ayasofya içi vs. kullanılması gibi.)

Ayasofya ve Ayasofya-yı Kebir adları C. I: 180, C. II: 12, C. III: 23, C. IV: 9, C. V: 9, C. VI: 3, C. VII: 8, C. VIII: 31, C. IX: 9, C. X: 13 olmak üzere, kabaca bir taramayla 297 yerde geçmektedir. Bunun dışında başka yerlerde de Ayasofya isimli camiler bulunmaktadır ve Evliya Çelebi bunları da gezip gördüğü yerlerde bunlarla ilgili de bilgiler vermekte, en azından isimlerini zikretmektedir.¹² Ancak bunlar doğal olarak kendi ölçüleri içinde birer mimari yapı olarak anlatımda yer alırlar. Nitekim diğerleriyle karışma ihtimali söz konusu olduğunda "İslâmbol'da Ayasofya içinde" gibi ifadelerle Ayasofya-yı Kebir vurgulanmış olur. Bu pencereden bakıldığında özellikle Ayasofya-yı Kebir adı, sadece İstanbul'daki "Büyük Ayasofya" için değil, bu yapının tüm Ayasofyalar içinde en büyüğü olması hasebiyle kullanılıyor gibidir.

Evliya Çelebi'nin anlatımlarında "katedral" Ayasofya ile "cami" Ayasofya'nın farklı tavsif edildiği hemen görülür. Fetih öncesi ile ilgili anlatımlarda Ayasofya "deyr, kenise, kilise" gibi kelimelerle de "kefere zamanı" olarak zikredilirken, fetih sonrasında Ayasofya daima "camidir". Buralarda daima "mümin" ve "muvahhid" Evliya Çelebi'yi görürüz. Buna bağlı olarak Ayasofya okuyucunun gözünde de İslami gücün sembolü olarak telakki edilir. Bilindiği üzere mimari bir yapının tasvir edilmesi hiçbir zaman basitçe bir bilgi aktarımından ibaret görülemez, bunlar aynı zamanda nesneyi gören ve aktaran kişinin bakış açısını şekillendiren,

¹² Mesela bunlara Ohri, Selanik, Sinop ve Trabzon'daki Ayasofyalar örnek verilebilir.

dini, sembolik, psikolojik ve benzeri faktörlerdir.¹³ Nitekim Evliya Çelebi de İstanbul'un selatin camilerini anlatmaya Ayasofya'dan başlar:

"On beşinci fasıl: Şehri Mahmiyyei Kostantiniyye içre olan selâtîn câmi'lerin beyân eder:

Evvelâ evsâf-ı kâr-ı kadîm ve binâ-yı azîm ma'bedhânei abdi Hayy-ı Kadîr ya'nî Câmî'i Ayasofya-yı Kebîr." (C. I, s. 53/2)

Aynı şekilde yine İstanbul'daki sultan, vezir, ulema, ayan ve mirmiran medreselerini anlattığı 207. fasla da Ayasofya-yı Kebir Medresesi'ni anlatarak başlar:

"Evvelâ şehri İslâmbol içre medrese nâmiyla binâ olunan ba'de'l-feth Ebü'l-feth Sultân Mehemed Hân Gâzî binâsı medrese-i Ayasofya-yı Kebîr: Mâ-tekaddem kefere zamânında dahi bitrîk ve kıssîslerin incilhâneleri idi." (C. I, s. 146/2)

Benzer şekilde, Ayasofya'nın da içinde yer aldığı bir topluluk sıralanacaksa (kişiler, hamamlar vs) daima Ayasofya ile başlamaktadır. Fatih Sultan Mehmet zamanında evliyauullahtan önde gelir ölmüş kimseleri anlatmaya da yine "Ayasofya içinde ... Ya Vedud Sultan" ile başlamaktadır:

"Evvelâ İslâmbol feth olduğu gün merhûm bulunan **Yâvedûd Sultân** Ayasofya içinde na'ş-ı şerîfi bulunup sînesi üzre yedi kudret ile kırmızı et pâresinden ism-i Yâvedûd tahrîr olunmuşdu. Eyyûb Sultân'a karîb Yâvedûd iskelesinde defn olunmuşdur." (C. I, s. 172/1)

Ayrıca, "Evvelâ câmi'i Ayasofya kendüsi beytullâhdır." (C. I, s. 58/1) şeklinde tavsif ederek onu nasıl gördüğünü "öz" olarak bize aktarmış olmaktadır. Burada Ayasofya başka camiler anılırken kullanılmamış olan bir kelimeyle vasıflandırılıp "Beytullah"ı hatırlatacak bir şekilde anılmasıyla Ayasofya'nın bütün ruhaniyetiyle "Allah'ın evi" olduğunun kabullenildiği anlaşılmaktadır.

Yine Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya'yı tamir ettirip onararak "Beytullah" haline getirmiştir: "Ba'dehu Ebü'l-feth Sultân Mehemed bu Ayasofya'yı ta'mîr ü termîm edüp ürd-i behîşt-âsâ bir beytullâh etdükdên sonra Kadırga Limanı kurbünde..." (C. I, s. 62/1)

13 Nilay Kaya, "Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Ayasofya Camii ve Ekfrastik Yaklaşım", *Milli Folklor*, Sayı: 110, 2016, s. 114-120.

Ayasofya mimari bir yapı olmak yanında aynı zamanda da sosyal bir merkez durumundadır ki Evliya Çelebi bunu "Fukaralar ka'besi" diye ifade eder: "Hâsıl-ı kelâm fukarâlar ka'besi olan Ayasofya-yı Kebir'in enderûn [u] bîrûnunda niçe bin ziyâretgâh makâm-ı âliyeler var, ammâ hakîrin ma'lûmı olan bu tahrîr olunan makâm-ı latîflerdir kim tahrîr olundu." (C. I, s. 62/1)

Ayasofya veya Ayasofya-yı Kebir adlarının kullanım sıklığına bakılırsa müstakil olarak Ayasofya üzerine yazılmış metinler kadar Seyahatname de Ayasofya için önemli bir kaynak durumundadır. Nitekim Ayasofya ile ilgili yapılan hemen her çalışmada Seyahatname'nin kaynak olarak kullanılmasından da bunu anlamak mümkündür.

Aktardığı bilgiler ve Evliya Çelebi'nin bizzat döneminin tanığı olarak yaşadığı olaylarda Ayasofya'yı siyasi, idari ve kültürel konularla da ilgili bir merkez olarak bize yansıtmayı, belki Seyahatname'yi, Ayasofya için zengin ve önemli kaynaklardan biri olma konumuna getirmektedir.

Ayasofya ile ilgili mimari ve tarihi bilgilerin kaynağı farklı eserler olabilir, Evliya Çelebi de bu farklı eserlerden edindiği bilgileri eserine nakletmiştir elbette. Bu nakillere, kimi zaman bizzat zikrederek kimi zaman da kaynakları kullanıp kendisi telif ederek eserinde yer verdiği söylenebilir. Bu bilgilerin karşılaştırmasını yapmak veya doğruluğunu / yanlışlığını tartışmak bu yazının/konuşmanın konusu değildir. Her ne olursa olsun Evliya Çelebi'nin kaydettiği bilgilerin önemli ve değerli olduğunu, bunların çoğu kez Evliya'ya mahsus bilgiler olduklarını, nakiller yanında bizzat kendisinin içinde yer aldığı veya olaya şahit olmuş birinden naklettiği çok özel bilgiler ihtiva ettiğini söylemek gereklidir.

Burada eserin tamamında (on cilt) Ayasofya ile ilgili tarihi ve mekânsal bilgileri, Ayasofya'nın mekân olarak kullanıldığı olayları, Ayasofya'nın etrafında teşekkül etmiş olan somut ve soyut kültür unsurlarını ayrı ayrı sınıflandırarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bu yaklaşımı esas kabul etmekle beraber, konuşma (bildiri) / makale hacmi sınırları içinde kalmak düşüncesiyle, konularla ilgili örnekler vermekle yetinmek istiyorum.

Buna göre Evliya Çelebi'nin Seyahatname'de Ayasofya ile ilgili aktardığı bilgilerini kabaca ve kısaca şu başlıklar altında tasnif etmek mümkündür:

1. Ayasofya'nın mimarisi ve tarihi ile ilgili bilgiler, olağanüstülükler (efsaneler, menkıbeler)
2. Ayasofya'nın kubbesinin Hazreti Peygamberin doğumu gecesi yıkılan yerlerden birisi olduğu
3. Mısır'ın Ayasofya'ya vakfedilmesi
4. Evliya Çelebi'nin hayatındaki Ayasofya
5. Osmanlı toplumsal hayatında mekansal bir merkez olarak Ayasofya.
6. Ayasofya merkez ve çevresinde oluşan mekanlar

1. Ayasofya'nın Mimarisi ve Tarihi ile İlgili Bilgiler, Olağanüstülükler (Efsaneler, Menkıbeler)

Bu konuyla ilgili pek çok çalışma yapılmış olduğu yukarıda ifade edildi. Burada zikredilen özellikle somut mimari özelliklerin, esas olarak kaynaklardan derlenen bilgilere dayandığını söylemek mümkündür. Bunun yanında bizzat kendi müşahedelerine dayanan ve kendisinin test ettiği bilgiler de bulunmaktadır.

Ayasofya ile ilgili anlatılanlar konularına göre kendi arasında başlıklandırılmış, ilk yapılışından başlayarak Evliya zamanına kadar gerçekleştirilen eklemelere varıncaya kadar anlatılmaktadır ve Ayasofya etrafında gelişen hikaye ve efsanelerle menkıbeler de yine başlıklandırılarak anlatılmıştır. Burada anlatılan efsane ve menkıbeler, kimisi başka kaynaklarda bulunsa da sırf Seyahatnamede bulunan efsaneler tespit edilmiştir.¹⁴

İstanbul ve Ayasofya her şeyden evvel eski tarihçilerin yazdıkları üzere anlatılmaya başlanmıştır. Burada Evliya Çelebi'ye mahsus üslup içinde tarihi olaylar, anekdotlar, menkıbeler, efsaneler, kısmen tarihi kısmen efsanevi olaylar vs. yer alırlar. Bunların Seyahatname'de geçtiği şekilde ilgili kısımlarını nakledeyim:

1. Binâ-yı şehr-i Makedon hakkında cem'î müvverrihân-ı mütekaddimîn tahrîrleri üzre İslâmbol sûrunun ve Ayasofya binâsının keyfiyyet-i binâsı bu yüzden tafsil [ü] beyân ederler... (C. I, 17/1)

14 Ferhat Aslan, a.g.t.

2. Vezendo Kırıl'ın bir duhter-i pâkîze-ahteri Makdona şehirlerinden Sofya şehrinde mütevellid olup babasının İslâmbol'u binâ etdüğün istimâ' edüp iki bin milyon mâl-ı hazâyinleri Sirem ve Semendire arabalarına tahmil edüp İslâmbol'da Ayasofya deyrine mübâşeret etdükte Hazreti Hızır gelüp "Mühimmât [u] levâzımâtların benden alın ve şu resm-i musanna' üzre vaz'ı esâs eylen" deyü Hazret-i Hızır ta'lîmiyle Ayasofya'nın binâsına şürû' etdiler. (C. I, 18/1)
3. Ol sene yine bir zelzele-i kübrâ olup İslâmbol münhedim olup ancak Hazret-i Süleymân'ın binâ etdüğü kasır ve Ayasofya câmi'i yerindeki ma'bedgâh-ı Hazret-i Süleymân kalup yetmiş sene harâb [ü] yebâb kalup yılan ve çıyan ve bûm ve masasa kânı oldu. (C. I, 17/1)
4. Ve İslâmbol'da zelzele-i azîmeler olmağile cümle binâların esâsın boş edüp zelzeleden emîn olmak mülâhazasıyla Ayasofya'nın zîr-i zemînin sahrîc etdiler. Hâlâ Kırkçeşme Suyu ile memlûdur. Ve câ-be-câ yerlerin ta'mîr için ve rahnedâr yerlerin gözetmek için Ayasofya altında kayıklar vardır. (C. I, s. 18/1-2)
5. Bu sene-i mezbûrda yine Kostantîn kıyâma gelüp Ayasofya deyrinin cânib-i erba'asına binbir kubâb-ı azîmeler binâ edüp herbirinde âyîn-i dîn-i millet-i İryâziliye olurdu kim dîn-i Hazret-i Mesîh-i enfâsdir. (C. I, 20/2)
6. Bu gûne kubâb-ı azîmler ve dâr-ı şifâlar ve dâr-ı ulûmlar ve dâr-ı müsâfirîn ü mücâvirîn ve mihmânhâne ve timârhâneler ile Ayasofya etrâfın ârâste ve şehir-i Makdonya'yı pîrâste edüp mezkûr bin bir kubâbların tâ vasatında Tavukbâzârı nâm mahalde... (C. I, s. 20/2)
7. Cümle saltanatı (---) sene olup yerine oğlu Mikra Kostantîn kırıl olup ol dahi dîn-i İlsâ üzre şân u şöret ve şevket verüp Ayasofya anın zamânında binâ olunup dîn-i Hudâ ma'bedgâhı müslimîn olup bâng-i Muhammedî verilir. (C. I, s. 24/1)
8. Hazret-i Hızır gelüp; "Bu câmi'in cemî'i mühimmât [u] levâzımât masârıfın benden alın ve bu resme bir câmi' binâ edin" deyü Ayasofya'nın vaz'ı esâsın ta'lîm {etdi.} (C. I, s. 53/2)

9. Ba'dehu üstâd-ı mühendis-i hıred [ü] hurdedân ve mi'mârı aklı selîm [u] iz'ân Ayasofya'nın cânib-i erba'ası dîvârlarının imâretine şurû' etdiler kim... (C. I, s. 53/2)
10. Ve bu Ayasofya'nın keyfiyyet-i binâyı âlisi böyle tavsîf olunur kim ekâlîm-i seb'ada olan kûh-ı bî-sütûn pâre ahcârât-ı zî-kıymetleri gâh zemîn zahrına tahmîl ve gâh ilm-i cerr-i eskâl ile bâr-ı sakîl olanları sa'y-i belîğ ve kûşîş-i bî-dirîğ ile hacerleri keşân ber-keşân çekerek esâsını refî' edüp ruhâm-ı rengîn ve sûtûn-ı sengîn ile itmâm buldu. (C. I, s. 54/1)
11. ... yine İslâmbol'daki Fezendon Kıralı'na gelüp anın kızı Ayasofya bânisi Ay Sofya kıza gelüp mülâkât oldukda,... (C. I, s. 54/1)
12. Ammâ ben yedi yıl gâ'ib olup Kızılelma'da bir deyr-i azîm inşâ edüp yedi yılda anı nisfında bırağup yine bunu tamâm etmeğe geldim" dedükde hemân Hazret-i Hızır: "İşte ben de geldim" deyü zâhir olup hazîne-i mühimmâtı küşâde edüp yine Ayasofya'ya şurû' edüp... (C. I, s. 54/1)
13. Ve câmi'in tûlu, kible kapularının tarafında üç kat taşra dehlîz vardır. En gerüdeki medrese dehlîzinin kible kapusundan tâ mihrâba varınca Ayasofya (Sofya) câmi'inin tûlu (---) adımdır ve arzı bir yandan bir yanına (---) adımdır. (C. I, s. 56/1)
14. Mürûr-ı eyyâm ile keştî-i Nûh levhaları Cebel-i Cûde üzre kalup tâ Vezendon kıral asrında kızı Ay Sofya, Ayasofya'yı binâ ederken Hazreti Hızır'ın ta'lîmiyle Nûh Nebî keştîsinin tahtaların getirüp bu câmi'i şerîfin cümle bâbların ol levhalardan inşâ etmişlerdir. Hâlâ gemi mismârı olan yerleri zâhirdir. (C. I, s. 56/2)
15. Ebü'l-feth Mehemmed Hân Edirne'de halife iken İslâmbol'da bir zelze[le]i azîme olup Ayasofya deyri cânib-i şimâle meyyâl eğrilüp münhedim olur deyü cümle küffâr havfe düşdüler. (C. I, s. 56/2-57/1)
16. Mi'mâr Alî Neccâr hayâtda olmağile fi'l-hâl Ebü'l-feth Kostantîn'e dostluğa binâen sûreti mahabbetden görünüp Ayasofya'nın ta'mîr [ü] termîmiyçün Koca Mi'mâr Alî'yi Tekur'a gönderüp kıral gâyet haz edüp Ayasofya'nın cânib-i erba'asına azîm pâyeler inşâ etdi kim her biri birer sedd-i Kahkahâ ve sedd-i Ye'cûc-

misâl sedd-i bî-sütûnlardır. Hâlâ Ayasofya câmi'inin etrâfında ol pâyeler zâhir ü bâhir olup Ayasofya anlar ile metânet bulmuştur. Ammâ Ayasofya'nın sağ tarafındaki Sarıkcılar dükkânları mâbeyninde olan pâyenin içini Mi'mâr Alî iki yüz kademe minâre yolu gibi yol eyledikde kıral-ı dâl, "Bu nerdübân nedir?" deyü su'âl etdükdü Mi'mâr Alî eydir: "Vakt-i hâcetde kurşum üzre çıkmak için etdim" deyü cevâb eder. (C. I, s. 57/1)

17. Ve Ayasofya'nın cemî'i imârâtlarının üzerleri serâpâ rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûrdur. Bu kadar bin yıldan berü kurşumu fenâ bulmamıştır. Zirâ bu Ayasofya kurşumu içre niçe bin kantâr altun vardır, anıniçün fenâ bulmaz. Netîcei merâm bu Ayasofya'nın vaz'-ı esâsında cemî'i üstâdı mühendisi hurdedân hayrân olup diller evsâfında lâl ve kalemler tahrîr midhatinde ... (C. I, s. 62/1)
18. Ayasofya câmi'ine pâyeler ve iki minâreleri binâ olundu sene 981. (C. I, s. 95/1)
19. Ammâ garîbe-i acîbe bu kubbei kadîm tâ Ayasofya binâ olunaldan berü (---) kıralın binâsıdır kim Hazret-i Risâlet'den () mukaddemdir (C. I, s. 169/2)
20. Ba'dehû Süleymân-ı Emîn Bursa'nın cânib-i garbında bir merhale karîb Edincik nâm bir şehr-i azîm binâ edüp Belkîs'a taht edüp hâlâ kasr-ı âlîleri ve tâk-ı kîsrâları Edincik şehrinde zâhir ve bâhirdir. Ekseriyâ Ayasofya amûdları bu Edincik şehrinden gitmiştir. (C. II, s. 9/2)
21. Ba'dehû bu Aysof nâm kralın dahme-küşâ olduğun babası Alina kral İslâmbol'da istimâ' edüp bin araba ve hintav mâl ile kızı Aysof'u İslâmbol'a da'vet edüp Aysof kız ol mâlı kenz ile kırk yılda Ayasofya deyrini imâr etdiği için Ayasofya dediler. Ba'dehû bânîi Ayasofya kız mürd olup Yeniodalar başında Kadı'asker hammâmının dibinde amûd-ı müntehânın zirve-i âlîsinde bir mermer sandûka içre yılan havfinden anda defn etdiler. (C. III, s. 216/1)
22. Ba'dehû yine Hazret-i Risâlet-penâhın ağız yârıyla binâ olunup karâr etmiştir. Ol ecilden üstâd Mi'mâr Sinân bu Edirne'de Selîmiyye kubbesin binâ ederken Ayasofya kubbesini Hazretin

ağzı yârıyla binâ etdikleri mahalden bir vakıyye mikdârı kireci Ayasofya kubbesinden kazıyup Selîmiyye kubbesi kirecine mahlût edüp bu Kubbe-i Selîm Hân'ı Mi'mâr Sinân bu takrîb ile inşâ etmişdir kim *inşâallah ilâ mâşâallah* inkırâzu'd-deverân bu kubbe-i Selîm Hân mü'ebbed olur. (C. III, s. 240/2)

23. küffâr-ı Rûm diyâr-ı Kürdîstân'a istilâ edüp bu Cûde şehrin harâb u yebâb edüp cebel-i Cûde üzre Hazret-i Nûh'un binâ ettiği câmi' münhedim edüp cemî'i haşebleri ve levhaların develer ile İskenderiyye benderine gönderüp andan İslâmbol'da Ayasofya deyrinin kapuların [383b] cümle keştî Nûh tahtasından binâ etmişdir kim hâlâ Ayasofya kapularının tahtasında mismâr delikleri zâhir ü bâhirdir. (C. IV, s. 311/2)

24. Tîz beni bir âb [u] havâsı latîf yire götürün" dedikde, Rûmeli diyârında medînetü'l-hükemâ ve'l-kudemâ şehir-i Atina zemînin beğenüp imâra başlayup, andan zemîn-i Makedonya'yı, ya'nî İslâmbol'u beğenüp Sarâyburnu'nda ve Ayasofya yerinde binâlara başladılar. (C. V, s. 146/2)

25. Ve Yûnâniyân-ı Rûm kefereleri târîhlerinde "Ayasofya câmi'inin cümle yüz bir aded kapularının tahtaları Hazreti Nûh keştîsi levhasıdır kim şehir-i Musul kurbunda Cûde dağında keştî-i Nûh makar etdikde andan tahtaları getirüp İslâmbol'da Ayasofya deyrinin kapuların gemi tahtalarından inşâ etmişlerdir" deyü Rûm tevârîhlerinde yazmışlardır. (C. VII, s. 285/2)

26. Ammâ ol asırda Selânik hâkimi Rûm tarafından Ayasof nâm bir melike-i be-nâm avret idi kim şehir-i Selânik içre Ayasofya kenîsesin ol binâ etdi ve İslâmbol'da ve Tarabefzûn'daki Ayasofya câmi'in dahi ol melike yaptı. (C. VIII, s. 63/2)

2. Ayasofya'nın Kubbesinin Hazreti Peygamberin Doğumu Gecesi Yıkılan Yerlerden Birisi Olduğu

Hazreti Peygamberin doğum gecesi bazı olağanüstülüklerin yaşandığına dair tarihi bilgiler arasında Ayasofya kubbesinin de yıkılmış olduğu vardır. Bu hadiseye Evliya değişik vesilelerle çokça atıf yapmaktadır. Bunların her biri, olay aynı olmakla birlikte anlatımı çeşitli denebilecek nitelikte metin parçalarıdır:

1. Niçe yüz sene ma'mûr durup Hazret-i Risâlet-penâh sa'âdetle rahm-ı mâderden müştak oldukları gece âteş-gedei Nemrûd, Urfa şehri içre dâ'imâ çerâğân idi, söndü ve tâk-ı Kısra ve Kızılma deyri kubbesi ve Ayasofya kubbesi ve bu Kostantîn binâ etdüğü mezkûr Erzâyil kilisası dahi esâsından münhedim olup ba'de'l-feth Gâzî Mehemmed Hân'ın yümn-i mukdimiyle Belde-i Tayyibe ya'nî şehir-i Kostantiniyye feth [u] teshîre geldikde mezkûr deyirin esâsı üzre Sultân Mehemmed Hân bir câmi' binâ etmişdir kim hâlâ ma'bedgâhı müslimindir. (C. I, s. 20/1)
2. Ba'dehu İskender vefâtından 882 sene sonra Hâtemü'l-enbiyâ Muhammedü'l-Mustafâ mâh-ı Rebî'ü'l-evvel'in on ikinci İsneyn gecesini rahm-ı mâderden sa'âdetle müştak olup dünyâya kadem basup âlemi münevver kıldığı mevsim-i nisanın yigirmisi idi, hikmet-i Hudâ ol leyle-i mübârekde cemî'i Kâfiristân içre bir zelzele-i azîm olup Bağdâd'da tâk-ı Kısra ve kubbe-i Kızılma ve kubbe-i Ayasofya-yı bâlâ münhedim olup cümle âteş-gede-yı nâr-ı Nemrûd-ı merdûd sönüp niçe alâmetler zuhûr etdüğinden bildiler kim Muhammed dünyâya geldi dediler. (C. I, s. 54/2)
3. Andan yine cümle ruhbânlar eyitdiler: "Yâ Muhammed, sen dünyâya geldiğin gece bizim Kostantiniyye'de Ayasofya nâm bir deyrimizin kıblesi tarafı münhed[im] oldu. Birkaç kerre binâ etdük temel tutmadı. Mübârek ağzın yarından bu cevâhir kumkuma içre birez ilkâ eyle kirece karışdırup ma'bedhânemizi ta'mîr edelim ola kim ber-karâr ola" deyü ricâ etdiler. Derhâl ricâları hayyiz-i kabûlde vâkı' olup Hazreti Risâlet hokka içre mübârek ağzı yarından ilkâ edüp kâ'im ü dâ'im olup, "Ümmetlerime âharûnda belde-i tayyibe olup ibâdethânei müslimîn ola" deyü rumûz [u] künûz ile hayr du'â edüp hikmeti Hudâ lafz-ı "beldetün tayyibetün"; İslâmbol fethine târîh vâkı' olmuşdur. (C. I, s. 5/1)
4. Bu buhayre Hazret-i Risâlet-penâh rahm-i mâderden müştak olduğu şeb tâk-ı Kısra ve cümle esnâm-ı Mekke ve Ayasofya kubbesi münhedim olduğu gice bu buhayre zâhir olup cânib-i etrâfında sağır ve kebîr kırk beş aded uyûn-ı câriyeler munsab olur. (C. II, s. 135/1)
5. Makedon-ı Kostantiniyye'de berren u bahren üç yüz altmış altı tılsımât cümle münhedim olup ve Ayasofya kubbesi ve Roma

papa kubbesi ve bunun emsâli niçe mutalsamâtlar münhedim olup ol leylei mevlûd-ı Nebî'de bu Urfa şehri içre âteş-i Nemrûd sündü. (C. III, 90/2-91/1)

6. Hazret-i Mustafâ vücûda geldikde Bağdâd'da tâk-ı Kısra ve Irâk'da âteş-gede-i Nemrûd ve Ayasofya ve Kızilelma ve Kudüs'de kamâme ve Beytü'l-lahm ve Budin Kızilelmasında Makbûl İbrâhîm Paşa'nın câmi' etdiği deyri azîm ve Üstürgon deyri kubbesi ve Üstolni-Belgrad kubbesi ve Tarabefzûn'da ve Kostantiniyye'de Sarâyburnu'nda balık dalyanı tılsimâtları ve Mısır İskenderiyyesi'nde Âyine-i İskender ve Mısır'da Ehrâm dağları dibinde taşdan Ebü'l-hevl kellesi söylemez olup ve'l-hâsıl yedi bin aded tahrîr olunan kıbâb u âteş-gedeler cümle Hazret-i Risâlet rahm-i mâderden müştak olduğu leyle-i mübâreke cümlesi kudûm-i Resûl edîm-i arza kadem basınca cümlesi münhedim olunca cemî'i millet-i Mesîhiyye bildiler kim Muhammedi Arabî rûy-ı arza kadem basdı. (C. III, s. 208/2)
7. Ve kible cânib-i Hazret-i Risâlet-penâh Mekke'de vücûda geldiği gice Ayasofya kubbesinin bir tarafı münhedim olup bir tarafı hâlâ çökmüşdür. (C. III, s. 240/2)
8. Zîrâ Ayasofya-yı Kebîr'in kubbesi münhedim oldukda Hazret-i Risâlet'in ağızı yâriyle binâ olunup ber-karâr oldu. (C. III, s. 262/2)
9. Mikdisî bu buhayre için {eyle} tahrîr eylemişler kim Hazret-i Resûl-i Kibriyâ-yı Mustafâ Mekke-i Mükerreme'de rahm-i mâderden müştâkk olduğu gice Tâk-ı Kısra ve Ayasofya Kubbesi münhedim olup ol gice bu buhayre yerinde olan Pâncüm şehri ka'ırı zemîne geçüp bu buhayre zâhir olur, deyü yazmışlar. (C. IV, s. 181/1)
10. İslâmbol'da Sarâyburnu'nda ve Atmeydânı'nda ve Altımermer'de ve Yedikulle'de ve Avretbâzârı ve Tavukbâzârı'nda ve Galata Kulesi yerinde üç yüz altmış altı {aded} tılsimâtlar cümle baş aşığı olup Ayasofya kubbesi ve İspaniye'de Kızilelma Deyri kubbesi münhedim oldu. (C. IV, s. 234/1)
11. Hazret-i Risâlet'in vilâdeti gicesi Tâk-ı Kısra ve âteşgedede-i Nemrûd ve niçe mutalsamâtlar ve kıbâb-ı Ayasofya ve kubbe-i Kızilelma münhedim olup ol leyle-i mübâreke bu şehri-i Musul serâpâ münhedim olup... (C. IV, s. 339/1)

12. Risâlet-penâh sa'âdetle rahmi mâderden müştak olup sahîfei rûzgârı zorkâra kadem basdıklarında hayr-mukaddem olup Bağdâd'da Enûşirvân'ın tâk-ı kistrâsı ve Urfa şehrinde âteş-i Nemrûd sönüp niçe alâmetler zuhûr etdikde Ayasofya kubbesi ve bu şehirde Milya deyri kubbeleri münhedim olup... (C. V, s. 220/2)
13. Risâlet-penâh sa'âdetle rahm-i mâderden müştak olup sahîfe-i rûzgâr-ı zorkâra kadem basdıklarında hayr-mukaddem olup Bağdâd'da Enûşirvân'ın tâkı kistrâsı ve Urfa şehrinde âteşi Nemrûd sönüp niçe alâmetler zuhûr etdikde Ayasofya kubbesi ve bu şehirde Milya deyri kubbeleri münhedim olup... (C. V, s. 220/2)
14. Bu rûy-ı arza kadem basdikda ol gece niçe kerre yüz bin alâmetler bu dünyâda zâhir ü bâhir olup Âteşgede-i Nemrûd ve Tâk-ı Kistrâ ve Ayasofya kubbesi ve Kızilelma-yı Roma kubbesi ve Kızilelma-yı Ungurus-i Budin'in manastırı çanlığı ve İslâmbol'un üç yüz altmış altı aded tılsımâtları cümle bu oğlan tevellüd etdiği gece münhedim oldu. (C. VII, s. 176/2)
15. Hattâ Ayasofya-yı İslâmbol kubbesi Hazret-i Risâlet-penâh sa'âdetle mâh-ı Reb'ü'l-evvel'in on ikinci isneyn gecesı Emîne Hâtûn rahminden dünyâyâ kadem basdikda ol kubbe münhedim oldukda bu Selânik Ayasofya kubbesi ve bu Hortaç Sultân câmi'i kubbesi dahi münhedim olup yine ta'mîr ü termîm etdikleri alâmetleri kubbenin kuble tarafında amâr olan yerleri âflikâredir. (C. VIII, s. 68/2)
16. Be-kavli Muhammed bin İshak, Hazret-i İsâ *aleyhi's-selâmdan* vilâdeti Muhammed Mustafâ'nın altı yüz yıl sonra vilâdet-i bâ-sa'âdeti gecesı oldukda Bağdâd'da tâk-ı Kistrâ ve Irâk'da âteşgede-i Nemrûd sönüp ve Pozanta'da Ayasofya-yı Kebîr kubbesi ve Selânik Ayasofya kubbesi ve bu Atina deyri kubbesi dahi cümle münhedim olup... (C. VIII, s. 113/2)
17. mâh-ı Reb'ülevvel'in on ikinci gece isneyn gecesı sa'âdetle rahm-i mâderden müştakk olup Tâk-ı Kistrâ ve Kasr-ı Havarnak ve kubbe-i Ayasofya ve bu mezkûr Kumâme kubbesi ol gece münhedim olup niçe kerre kralların imdâdıyla ta'mîr ü termîm

edüp aslâ esâs dutmayup örtüsü hâlâ küşâde olup telden şebeke edüp hûş [u] tuyûrdan emîn olmuşlar. (C. IX, s. 240/1)

18. Mâbeynimizden bir kaç ruhbân, 'Muhammed ol Muhammed'dir kim anadan doğunca cümle kiblelerimiz yıkıldı ve âteşgedeler söndü ve Tâk-ı Kısra ve Ayasofya ve bu işpanya deyri yıkıldı. işte başınız ucundadır. Bin kerre yaptık. Mümkin olup binâ tutmadı. (C. IX, s. 308/2)
19. Ve cümle âteş-gedeler sönüp tâk-ı Kısra ve kubbei Ayasofya ve Kızıl Elma kubbesi ve cümle deyr-i dünyâ deyyâr bir diyârda kalmayup münhedim olup bu beyt-i şerîfi üzre bir yeşil bulut sâyebân oldu. (C. IX, s. 382/1)

3. Mısır'ın Ayasofya'ya Vakfedilmesi

Ayasofya fetihten sonra Osmanlı ve Müslümanlar için önem kazandığı gibi, fetihten önce de Bizanslılar için çok öneme sahip idi. Öyle ki Mısır Bizanslılarda iken burası Ayasofya'ya vakfedilmiş idi. Evliya Çelebi bu durumu eserinde pek çok defa dile getirmekte, Ayasofya'nın önemini bu cihetten de ortaya koymaktadır:

1. Hattâ vilâdet-i Resûl-i Kibriyâ'dan 882 sene (sene) mukaddem İskenderi Kübrâ asrında tâ'ife-i Yûnâniyân kavm-i Kabâbîta-i nâbîta destinden Mısır'a istilâ edüp bu Ayasofya'ya Mısır'ı vakf etdiler. Tâ bu mertebe ma'mûr oldu kim millet-i nasârânın bilâ-teşbih ka'beleri idi. (C. I, s. 54/2)
2. diyâr-ı Acem'i Rûm keferesi harâca kesüp andan hâsıl olan mâl-ı harâcın nısfın Kudüs-i şerîfde deyri Kamâmeye ve nısfın Kostantiniyye içre deyri Alina ya'nî Ayasofya'ya vakf eyleyüp... (C. IV, s. 301/1)
3. Velîd-i pelîde [[(---) (---)]] yüz yıl tahakküm edüp Mısır'ı Ayasofya kilisesine vakf eyleyüp hâkim-i zâlim oldu. (C. X, s. 17/1)
4. Eski Mısır'ı kabza-i tasarrufa alup Ayasofya kenîsâsına Mısır'ı vakf eylediler. (C. X, 92/1)
5. Kuvvet-i bâzû ile Mısır'ı Melik Mukavkis elinden Yûnâniyân alup İslâmbol'da Ayasofya'ya vakf eylediler. (C. X, s. 161/2)

6. Ba'dehu bu İskender Mısır'ı Kostantiniyye'deki Ayasofya deyrine vakf eyleyüp beher sene Mısır'dan on altı kerre yüz bin altun cem' olup Ayasofya ruhbânlarına nezûrât giderdi. (C. X, s. 345/1)

4. Evliya Çelebi'nin Hayatındaki Ayasofya

Çocukluğundan başlayarak Evliya Çelebinin hayatında Ayasofya çok önemli bir yer tutmaktadır. Değişik vesilelerle Ayasofya ve Evliya Çelebi ilişkisine yer veren anekdot ve bilgiler, Evliya Çelebi'nin hayatını bize tanıtırken diğer taraftan da Ayasofya ile ilgili çok özel bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler farklı niteliklerde olabilir. Kadir gecesinde IV. Murad ile Ayasofya'da buluşturulması, oradaki devlet hiyerarşisi ile ilgili bilgiler edinmek yanında, Evliya'nın Devlete intisabını ve ondan sonra bir ömür devam edecek seyahat vesilesi görevlerinin de başlangıcı olmaktadır. Evliya'nın bizzat yaşadığı bu türlü olayların anlatımı, Seyahatname'de esas telif metinlerinin yer aldığı örnekleri bize verir. Burada Evliya Çelebi adeta devlet hayatına Ayasofya'da başlamaktadır ve tıpkı esere Hazreti Peygamber'i gördüğü rüya ile başlaması gibi, devlet işine de "en önemli merkez mekan olan Ayasofya'da ve kutsal bir zamanda (Kadir Gecesinde) başlamaktadır:

1. Sene 1045 Ramazân-ı şerîfinin leyle-i kadrinde Ayasofya-yı Kebîr'de her sene üç gece ihyâ olunup niçe bin âdem cem' olur. Hakîr ol asırda merhûm u mağfûrun-leh üstâdımız Evliyâ Efendi'den hıfzı tekmîl edüp sekiz sâ'atde kerrâtile hatm-i şerîf edüp Seb'a kırâ'atin dahi me' hazları ve Şâtıbî kitâbıyla tekmîl edüp Aşere kırâ'atine şürû' etmişdik. Merhûm [u] mağfûrun-leh pederimiz Dervîş Mehemed Ağa'nın ibrâm [u] ilhâhıyla ol senenin leyle-i kadrinde Ayasofya-yı Kebîr'in mü'ezzinân mahâfili makâmı Bilâli Habeşî'de ba'de't-terâvîh Hafz kırâ'ati üzre hatm-i şerîfi tilâvete bed' edüp sûre-i En'âm'ı itmâm edince Kozbekci Mehemed Ağa ve Silihdâr Melek Ahmed Ağa mahfele çıkup bu hakîri yüz bin cemâ'ati kesîre içinde başıma zer-ender-zer bir tâcı Yûsufî geydirüp, "Buyurun sizi sa'âdetlü Pâdişâh ister" deyü elimden yapışup mahfel-i Pâdişâhî'ye varup Gâzî Murâd Hân'ın cemâl-i bâ-kemâlin müşâhede edüp huzûruna varınca zemîn-bûs edüp ba'de's-selâm ve'l-kelâm vâfir tebessüm edüp, "Kaç sâ'atde hatm-i şerîf edebilirsin" dediler. "Pâdişâh'ım sür'at etsem yedi sâ'atde ederim, ammâ lahn-i hafî ve lahn-i

celî olmasın için ne ifrât ve ne tefrît olmadan sekiz sâ'atde inşâ'allâhu Ta'âlâ hatm-i şerîf ederim" dedükde buyurdular kim, "İnşâ'allâh merhûm sa'îd [u] şehîd Mûsâ'mın yerine yedi beyzâ gibi yedi tûlâsını ayân edüp musâhibim olur" buyurdularında iki avuç altun ihsân etdiler kim cümle altı yüz yigirmi üç sikke-i hasene idi. Hakîr bu mahalde gerçi za'îf ü nahîf tıfl-ı mürekkeb-eşkâl idim, ammâ sinn-i sâlimiz yigirmi seneye bâliğ gâyet necîb ü reşîd idim ve âdâb-ı meclisi bilüp niçe vüzerâ ve vükelâ ve şeyhülislâmlar huzûrunda aşr-ı şerîf ve na't-ı şerîf tilâvet edüp musâhabet ederdim. Ba'dehu Murâd Hân Ayasofya câmi'i'nden kalkup ... (C. I, s. 112/2)

2. "... bu hoş-âmed kelâmdan pâdişâh haz edüp "Çakır" deyüp bir kâse nûş etdi ve ba'de'l-asr sohbet tamâmında hakîre, "Bir aşr-ı Kur'ânı azîm tilâvet eyle" deyü hitâb etdikde üstâdımız Evliyâ Efendi'den gördüğümüz üzere leyle-i Kadir'de Ayasofya-yı Kebîr'de sûre-i En'âm âhîrinde kalup *bism-i İlâh* ile sûrei A'râf'ın ibtidâsından bed' edüp iki yüz altı aded âyet-i şerîfi savtı a'lâ ile on iki makâm yigirmi dörd şu'be ve kırk sekiz terkîb üzere itmâm edüp ba'de'd-du'â Sultân Osmân'ı ve pederi Sultân Ahmed'i ve Âl-i Osmâniyân'ın selâtîn-i seleflerinin rûhı şerîflerin yâd edüp savâb-ı Kur'ân-ı azîmi rûhlarına hibe eyleyüp Fâtihatü'l-Kitâb ile hatm-i kelâm edüp dest-i şerîflerinde yek pâre mücevher balık dişinden bir arka kaşağısı var idi, hakîre ihsân etdi." (C. I, s. 115/2)
3. Âhîr bu hakîrin pederi ilkâsıyla Ayasofya-yı Kebîr'in haremînde zamân-ı kadîmde bir yağhâne kubbesi var idi, niçe yüz sene mu'attal idi, Mustafâ Hân'ı anda kârgîr-binâ içre defn edüp üzerine Hâs bâğçeden türâb getirüp sûtür etdiler. (C. I, s. 169-2)
4. Hakîr hemân celse-i hâffîfe edince yüzüme nazar edüp "Bre sen Hâfız Evliyâ Çelebi değil misin ki, Ayasofya Câmi'i'nde leyle-i kadrde hifzen sekiz sâ'atde hatm-i şerîf edüp merhûm Sultân Murâd *aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân* seni Harem-i hâssaya alup kilârlı etmedi mi" deyice Hakîr; "Belî Sultânım! Sultân Murâd Hân'ın çerâği efrûhtesiyim" dedim. (C. II, s. 229/1)
5. Hakîr eyitdim "Gâziler, murâdı sizi beğenmemek değildir. Ancak dînîmiz direği müftî hazretlerine gider. Vezîr sizlere selâm etdi. Cümle ümmet-i Muhammed'in murâdları üzere sâlyâne

olunan altunu kaldırdım, deyü bu ağayı Ayasofya içinde şeyhülislâmımıza gönderdi” dediğimde “Hay Allah vezîrden râzı olsun” deyü taraf taraf, “ma’kûl ma’kûl ağaya yol verin” deyü râh küşâde edüp dahi ileri giderken hemân yine Hüseyin Ağa “Bre âdemler! Bu fesâd için ne cem’ olmuşsuz. Kadizâde hazretleri bu Ayasofya câmi’inde her cum’a günü kürsîde va’z [u] nasihat edüp, cem’iyyet memnû’dur, deyü kahvehâneleri men’ etdirmedi mi? Ya siz ne cem’ olmuşsuz, dağılın, varın yerlü yerinize. Yohsa şimdi Bâb-ı hümâyûn kullelerindeki toplara âteş edüp vezîr sarâyından hâzır-bâş olan asker iki tarafından sizi çevirirse cümleiniz helâk olur” dedikde hakîr sehel gerice kaldım. (C. III, 162/1)

6. Murâd Hân ile Edirne ve Bursa seferlerin edüp hakîri Sultân Murâd leyle-i Kadr’de Ayasofya-yı Kebîr’de mü’ezzinân mahfelinde ba’de’t-terâvîh hifzen hatm-i şerîf tilâvet ederken sûre-i A’râf’a geldikde Murâd Hân fermâniyla Vuçu bostâncıbaşı ve rikâbdâr Melek Ağa hakîri mahfelden endirüp huzûri Murâd Hân’a vardıkda bu kemteri Kilar-ı hâssaya alup Kilarcıbaşı Hadım Gazanfer Ağa’yı hakîre lala ta’yîn eyleyüp yine Evliyâ Efendi içeri derse geldikde tilâvet ederdik. (C. VI, s. 80/1)

5. Osmanlı Toplumsal Hayatında Mekânsal Bir Merkez Olarak Ayasofya

Fetihten sonra Ayasofya’nın Osmanlı devlet ve toplumu için kültürel ve sosyal bir merkez halini aldığı görülmektedir. Pek çok mekanın, kişinin ve olayın anlatılmasında Ayasofya bir benzetme figürü olarak merkezde tutulmakta, diğer unsurlar Ayasofya’ya göre konumlandırılmaktadır. Bursa’da Cami-i Kebir, “Güya Bursa’nın Ayasofyasıdır”, birçok önemli cami sanatsal ve sosyal yönleriyle “İstanbul’un Ayasofya Cami-i Kebiri gibidir.” Başka kıyaslamalar da ilgi çekicidir: Ve başı evce berâber, gözlerinin bebekleri Ayasofya kubbesi kadar... Mimari yapıların veya kültürel unsurların anlatılmasında bir kıyaslama figürü olarak Ayasofya sık sık karşılaştırma unsuru olmuştur. Yeri geldiğinde Ayasofya’dan daha üstünler için de kıyaslama unsuru olmuş yine Ayasofya merkez alınmıştır. Süleymaniye ve Yavuz Selim camileri ve daha pek çok cami binası Ayasofya ile karşılaştırılarak anlatılır: “Lâkin Ayasofya kubbesi bu kadar âlî değildir.”

1. *Gûyâ tâbaka'n-na'l bi'n-na'l* Ayasofya tarzında bir câmi' {olduğuyçün Küçük Ayasofya derler}. (C. I, s. 62/1)
2. Zamânı kadîmde bu câmi'i latîf'in zemîninde (---) (---) nâm kıralın bir deyr-i garîbi var idi kim Kayser-zemîninde Ayasofya'dan sonra eyle bir musanna' binâ olunmamış idi. Zelzeleden münhedim olup kudûm-i yümn-i Sultân Mehemmed Gâzî ile esâs-ı binâsın ka'r-ı zemîne varınca nâm [ü] nişânın ref' eyleyüp câmi'-i Mehemmed Hân binâ olundu. (C. I, s. 63/1)
3. Bir gazûb pâdişâh-ı Cem-cenâb olmağile câmi'i binâ eden mi'mârbaşıya itâbedüp, "Benim câmi'im niçün Ayasofya kadar âlî etmeyüp benim birer Rûm harâcı değer sûtûnlarımı kesüp câmi'im alçak etdin?" dedikte mi'mâr eydir: "Pâdişâhım İslâmbol'da zelzele çok olup metânet üzre inkırâzu'd-devrân mü'ebbed ola deyü iki amûdu üçer zirâ' kesüp câmi'-i Ayasofya'dan sehel alçak etdim" deyü özür buldu. "Özrü cürmünden eşeddîr" deyü Ebü'l-feth amân vermeyüp mi'mârbaşının iki ellerin bileklerinden kat' etdi. (C. I, s. 64/1)
4. Ammâ sâ'ir cevâmi'ler gibi derûn-ı câmi'de aslâ amûd-ı âlîlerden bir âsâr yokdur. Hemân çâr-dîvâr üzre kubbe-i âlîdir kim ilm-i hendeseye mâlik olan üstâdlar gelüp temâşâ edüp, "Koca Mi'mâr Sinân yed-i tûlâsını ayân etmiş" deyü engüş ber-dehen edüp hayrân olurlar. Hakkâ ki çâr-dîvâr üzre atlas-ı felekde böyle bir vâcibü's-seyr kubbe-i mînâ binâ olunmamışdır. Cümle mühendisîn nazar edüp {vâlih olurlar}. Ve zirâ'ı bennâ ile ölçüp, "Ayasofya kubbesinin cânib-i müdevverinden birer şibr vüs'at üzre binâ olunmuşdur" deyü ta'rîf ü tavsîf ederler. Hakkâ ki kubbe-i eflâke mânend bî-mânend kubbe-i nîlgündür. Lâkin Ayasofya kubbesi bu kadar âlî değildir. Kaddi elli sekiz zirâ' binâyı âlîdir, dahi âlî binâ olunmamasının aslı zemîni gâyet mürtefi' kûh-ı bâlâ üzre vâki' olmuşdur. (C. I, s. 67/2)
5. Eşkâl-i tarz-ı câmi'-i Süleymâniyye: Bu câmi'i azîmin tâsı nîlgün kubbesinin tâ zirve-i a'lâsı Ayasofya kubbesinden müdevver ve yedi zirâ'-ı melikî refi'ül-bünyâd kubbe-i cihân-âbâddir. (C. I, s. 68/2)
6. Hakîr bunların tercümânına eyitdim: "Bu binâyı nice gördünüz?" dedim. Hemân biri kâbili hitâb imiş, eyitdi: "Her mahlûkât [u]

mevcûdâtın ve binâ-yı imârâtın yâ derûnu yâhûd bîrûnu güzel olup iki güzellik bir yerde olmaz. Ammâ bu câmi'in derûn [u] bîrûnu eyle şîrînkârlık üzre binâ olunmuşdur. Cemî'i Frengistân'da dahi böyle bir ibret-nümâ ilm-i hendese üzre kâmil ve mükemmel binâ görmedik" deyüp pesend hezâr ahsend etdiler. Hakîr; eyitdim: "Ya Ayasofya ile bu câmi' nicedir?" dedim. Anlar eyitdi: "Belî bundan büyük tula binâ bir kâr-ı kadîmdir. Ol asrın metânet üzre musanna' binâ-yı azîmdir. Ammâ letâfet ü zerâfet [ü] nezâfetde ve şîrînkârlıkda bu andan musanna' binâ-yı ibret-nümâdır. Ve mâl-ı masrûfu cihetiyle bu câmi'e Ayasofya'dan ziyâde mâl gitmişdir" deyü niçe güft [u] gû edüp gitdiler. Hakkâ ki bu câmi'in on miskâl taşı bir altuna oldu, derler. (C. I, s. 72/1)

7. "Ve bu kubbenin cânib-i erba'asında nîm kubbeler dahi vardır. Süleymâniyye ve Ayasofya gibi ikişer nîm kubbe değildir. Dörd nîm kubbe vasatında bir serâmed kubbedir." (C. I, s. 73/2)
8. "Bu kubbenin cânib-i erba'asında nîm kubbeler ile ârâste olmuş câmi'-i rûşendir. Ayasofya ve Süleymâniyye gibi içinde amûdî azîmler yokdur, hemân kubbe-i azîm dörd aded amelî zih zih musanna' pâyeler üzre mebnî kubbe-i nakşî bûkalemûndur." (C. I, s. 98/1)
9. Evvelâ cümleden Kılıç Alî Paşa câmi'i: Gûyâ câmi'-i selâtîndir. Leb-i deryâda bir düz vâsi' zemîninde tahtânî bir câmi'i şîrîndir kim İslâmbol'da nazîri yokdur. Hemân *tâbaka'n-na' bi'n-na' Ayasofya-yı* kebîr tarzında binâ olunmuşdur. Ammâ iki yan kapu ve bir kible kapusu vardır. (C. I, s. 213/2)
10. (Neccarlar) Kârhâneleri Vefâ kurbünde doğramacıbaşı kârhânesinde olurlar, ammâ büyük ağalık olmağile dâ'imâ dîvânî cümle ihtiyârlar ile hânesinde eder. Kâmil yetmiş halfesi vardır kim her biri İslâmbol gibi bir kal'a ve Ayasofya ve Süleymâniyye gibi bir câmi' yapmağa kâdirlerdir. (C. I, s. 333/1)
11. Hulâsai kelâm bu şehir içre böyle rûhâniyyetli câmi' yokdur. Bursa şehrinin gûyâ Ayasofyası'dır. Ve şehrin güzîde yerinde olmağıla cemâ'ati kesîreye mâlikdir kim arâzî-i ma'mûrede bu câmi'in nazîri yokdur. (C. II, s. 12/2)

12. Her biri birer pâdişâhı Cem-cenâbların hedâyâlarıdır kim İslâmbol'da Ayasofya ve Yenicâmi' ve Süleymâniyye'de eyle mushaflar yokdur. (C. III, s. 202-2)
13. Lisân-ı Yunan'da "Avgandıra" kızıl yumurtaya derler. Ve bu şehirde bir deyri mu'azzam var idi, gûyâ Ayasofya idi. Anda Andire Yoroç nâmında bitrîk ü kissîs papa ve ladika ve ruhbânlar var idi. (C. III, s. 208/1)
14. Cümle hendese sâhibleri üstâd-ı kâmillerin ve bünyâd eden Mi'mâr Sinân'ın kavlı-i sahîhi üzre bu kubbe-i azîm İslâmbol'da Ayasofya kubbesinden kâmil altı zirâ'-ı melikî kaddi derindir. (C. II, s. 240/2)
15. Ammâ Ayasofya kubbesinin kenaresinden cirmi (---) ayakdır. Ammâ derinlikleri ma'lûmum değildir. Ammâ Ayasofya kubbesi câmi' içindeki döşemeden tâ kubbenin alem yerine varınca cemî'-i câmi'lerden âlî kubbedir amma yassıcadır. (C. III, s. 240/2)
16. Zirâ bir taraftan bir tarafa yüz on zirâ'-ı melikidir kim Ayasofya tâklerinden arız olur. Himmete endâze olmamak ile gâyet sehel kârdır. (C. IV, s. 19/2)
17. Gûyâ Haleb'ün Ulu câmi'i ve Şâm'un câmi'-i Ümeyyesi ve Kuds-i şerîfün Mescidi Aksâsı ve Mısır'un câmi'-i Ezher'i ve İslâmbol'un Ayasofya-yı kebîri gibi müstecâbü'd-da've bir câmi'-i Diyârbekir'dir. (C. IV, s. 25/1)
18. Bir kubbe-i minâya ve bir minâre-i ulyâya mâlikdir kim kubbesi meğer İslâmbol'da Ayasofya kubbesi ola ve minâresi gerçi bir şerîfedir, ammâ misli meğer Niksâr şehrinde Melik Gâzî câmi'i minâresi... (C. V, s. 289/1)
19. Hattâ bu şehrin sahrâ-yı mezâri'lerinde âlî bayırlar üzre Ayasofya kubbesi gibi ve Mısır'da Ehrâm dağları gibi kırk elli yerde yüz yıllık buğday demedi yığınları var. (C. VI, s. 44/1)
20. Cümle guzât-ı müslimîn muğtenim oldular, ammâ bu şehr-i Raytinad'ın ortasında kal'adan ziyâde sa'b u metîn bir Şeddâdî binâ-yı azîm manastırı kadîmi va[r] kim gûyâ İslâmbol'da Ayasofya-yı Kebîr-misâl bir kubbe-i âlîsi ve üç yüz aded dahi

gayri kubâbları cümle rusâsı hâsı nîlgûn ile mestûr bir deyr-i ma'mûr kim cânibi etrâfında evci âsumâna ser çekmiş dörd aded çanhâne kulleleri var, (C. VII, s. 6/1)

21. Bu mezkûr yedi kat sarâyâya cümle dolaşa dolaşa üç dîvânhâne-i azîmi geçüp yüz toksan yedi kademe taş nerdübân ile urûc etdik. Ammâ iki kat tabaka dîvânhânelerin aşâğı katları nerdübân değildir, hemân İslâmbol'da Ayasofya câmi'i tabakasına çıkar gibi yılma yokuşdur. Bunda kral at ile çıkup ikinci tabakada atdan enüp andan dörd beş tabakasına kâh piyâde ve kâh kol tezkereleriyle hammal kefereler yukarı tabakalara çıkarırlar. (C. VII, s. 110/1)
22. Ba'dehu bu Siverin kal'asından Tuna'nın karşı câniblerinde zikr olunan varoşlara ve şehirlere geçmek için Eflak banı Koca Mihalko Ban Tuna üzre on iki göz bir cisri azîm binâ eder kim her tâkleri Ayasofya deyr-i kemerleri kadar âli ve arîz kantara-i azîm binâ edüp cisrin öte başında, ya'nî Feth-i İslâm kal'ası tarafında bir kal'ai azîm dahi inşâ edüp ismine kal'ai Siverin deyü nâm kor. (C. VII, s. 172/2)
23. Câmi'-i Ayasofya-yı Kebîr (Selânik);: İslâmbol'daki Ayasofya câmi'ine benzer ammâ bu andan küçükdür. Ve Tarabefzûn şehrindeki Ayasofya dahi bu kadardır. Bu üç Ayasofya câmi'leri Yanko ibn Madyan'ın Sofya şehrinde olan Aysof kızını binâları olduğundan Ayasofya câmi'leri derler. Lâkin bu Selânik Ayasofyasının kible kapusundan mihrâba varınca tûlu yüz yetmiş beş ayakdır, arzı yüz yigirmi beş ayakdır. (C. VIII, s. 67/2)
24. Temâşâhâ-yı câmi'-i Sultân Hortaç *kuddise sirruhu*: Bu câmi'-i pür-envâr bir müdevver dîvâr üzre sekiz aded tâk-ı Kısra-misâl kemerlerdir kim her biri birer kavı kuzahdan nişân verir gûyâ kudret kemeri üzre kubbe-i nîlgûnı ser-nigûn kâsesi İslâmbol'da olan Ayasofya-yı Kebîre'nin kubbesinden beş ayak küçükdür, deyü mi'mârârânı hisârân eyle nakl etdiler. (C. VIII, s. 68/1)
25. Ve bunda olan ahmer-gûn ve sebiz-gûn amûd-ı müntehâ-yı gûnâ-gûnların misilleri vech-i arzda olmayup meğer İslâmbol'd[a] Ayasofya-yı Kebîr'de veyâhûd Süleymâniyye câmi'inde ola. (C. VIII, s. 114/1)

26. Ve harâbistânı içre niçe bin Ayasofya amûdları gibi mermer sommâkî ve zenbûrî sûtûnları var kim zîr ü zeber olup yadır. (C. IX, s. 71/2)
27. Ve cemî'i kirîşleri dahi cümle serâmed servi ağaçlarıdır. Ammâ cirmi Ayasofya kadar büyükdür ve lâkin ensizdir. Ve bu câmi'in haremi dahi câmi'dendir. Ol hisâb üzre Ayasofya kadar vardır. (C. IX, s. 72/1)
28. Andan nîm sâ'at bir düz sahrâda Ayasofya eşkâlinde bir binâ-yı kadîm manastırı Nısyât gâyet ma'mûrdur. (C. IX, s. 189/2)
29. Cânib-i erba'ası yoldur ve yolun her tarafından pençereler açup bu yola kuyudan aydınlık gelür. Meselâ İslâmbol'da Ayasofya câmi'inin tabakalarına çıkacak yol gibi yoldur. Atlı yayan refâhiyyet üzre çıkarlar ve enerler, tâ çâh-ı gayyâya enince üç bin adımdır. (C. X, s. 102/1)
30. Gûyâ cânib-i erba'asının der [ü] divârları ve amûd-ı gûnâ-gûnları Yedi Kudret ile inşâ olunmuşdur. İslâmbol'da Ayasofya kubbesinden iki kat âlî altı aded kubbe-i sernigûndur. Ve ortasında cümle kubbelere havâle bir kubbei mînâsı var imiş. (C. X, 442/2)
31. Mısır'da câmi'-i Amr ibnü'l-Âs ve Şâm'da câmi'-i Ümeyye ve Kostantiniyye'de Ayasofya bu zikr olunan cevâmi'-i kebîrin cümlesinden bu Sûdân vilâyetinde olan câmi'-i Hazret-i Süleymân büyükdür. (C. X, s. 442/2)
32. Kâmil üç bin Ayasofya amûdları gibi amûd-ı ahmerler üzre dünyâyı götüren sığırın vücûdunda bu amûdlar ayakları olmak üzre dizleri ile çatal tırnakları ile niçe bin yılda binâ etmişler. Şikemi yine bir kûh-ı azîm kadar vardır. Ve başı evce berâber, gözlerinin bebekleri Ayasofya kubbesi kadar ve boynuzlarına hadd [ü] hasr yokdur. (C. X, 464/2)

6. Ayasofya Merkez ve Çevresinde Oluşan İşyeri, Mahalle Benzeri Mekanlar, Ayasofya'ya Ait Bilgi ve Unsurlar

Ayasofya şehrin önemli bir merkezi olması dolayısıyla fetihten sonra Osmanlılar için de önem verilen bir bölge olmuştur. Burada zamanla bir nahiye ve buna bağlı mahalleler kurulmuş, Ayasofya ve çevresindeki

yapılar için Ayasofya hamamı, Ayasofya medresesi, Ayasofya çarşısı gibi isimlerle anılan mekanlar oluşturulmuştur. Ayasofya meydanı da İstanbul'un önemli meydanlarından biri haline gelmiştir.

1. Ammâ İslâmbol'da nâzlı esnâfdır. Kârhâneleri Ayasofya'da Sarıkçılar içinde kârhâne-i kadîmdir kim Ebü'l-feth binâsıdır. (C. I, s. 334/1)
2. Bu timsâller Hazret-i Fahr-i âlem vücûda gel[dik]de ser-nigûn olup hâlâ mezkûr amûdlar Ayasofya Çukurçeşmeleri kurbünde dörd aded mermer amûdlar râyegân temâşâgâhdır. (C. I, s. 28/1)
3. Hâlâ sâbit dâ'im bir ibret-nümâ hezârân-pâre bir alâmetdir. Ve mi'mârbaşı mîlin dibinde medfûndur kim Uryarin nâm bir üstâdi kâmilidir. Ayasofya'yı binâ eden Ağnados mi'mârın oğludur. (C. I, s. 28/2)
4. Ammâ Hızır Ma'deni derler bir sengîn taşdır. Ayasofya binâsıyçün Hızır göstermegile Hızır Ma'deni derler. Cümleden latîf ve kat' etmesi sehel âsân bir hacer-i makbûldür. (C. I, s. 30/1)
5. Sirkeci tekyesin yine mahkeme-i şer'-i mübîn edüp Galata kal'asına dahi altı bin asker koyup Galata'nın nisfîn tâ kulleye varınca ümmet-i Muhammed zabt edüp İslâmbol'un dahi nisfında Ayasofya câniblerinde {kefereler} sâkin olup {ümmeti Muhammed ile cümle küffâr} i'tidâl üzre geçinirlerdi. (C. I, s. 38/1-2)
6. Üç bin yiğit ile Şehîdkapusu'ndan sarılıp Ayasofya'ya karîb olmağile cem'iyet-i Nasâra vefret üzre gelüp kapuyu küşâde edüp bir ceng-i azîm olup cümle guzât-ı müslimin anda şehîd olduğıyçün ve Hârûnu'r-Reşîd asrında Ensârdan niçe Sahâbe-i kirâm câm-ı şehd-i şehâdeti ol mahalde nûş etdükleriçün Şehîdkapusu derler. Ammâ efvâh-ı nâsda Çufudkapusu derler ammâ galatdır. (C. I, s. 43/1)
7. Evvelâ Rûmeli'nden Üsküb halkın Üsküblü mahallesine, Yenişehir halkın Yeni Mahalle'ye, Sofya halkın Ayasofya'ya, Mora Urumların Fenerkapusuna ve Selânîk Yahûdîlerinin elli cemâ'atin Tekur Sarâyı'na ve Şuhûdkapusu cânibine kodular. (C. I, s. 50/1)
8. Zîrâ leb-i deryâya vâki' olup iki cânibi deryâ, şîmâlî tarafı Karadeniz, cânib-i şarkîsi Akdeniz ve cenûbî tarafı Ayasofya

- câmi'idir kim merece'l-bahreyne vâki' olmuş {bir şehirdir}. (C. I, s. 50/2)
9. Ve Ayasofya'nın tâ vasatında bir bakır kapaklı kuyu ağızı vardır, andan delveler ile su çekilüp cemâ'at nûş edüp def'-i atşân ederler. (C. I, s. 53/2)
10. Evvelâ câmi'-i Ayasofya, İslâmbol kal'asının cânib-i şarkîsi nihâyetinde Âhûrkapu tarafı deryâsına bin adım ve şimâlî tarafına Sarâyburnu deryâsına bin adım ba'îd bir püşte-i âlî üzre eflâke ser çekmiş bir kubbe-i serâmeddir kim bu günde eyle bir kubbe-i azîm binâ olunmamıştır. (C. I, s. 55/2)
11. Bu kubâblardan mâ'adâ Ayasofya'nın cânib-i erba'asında üç tabaka binâsında üç yüz altmış toloz kemer kubbe-i zîbâlardır. (C. I, s. 55/2)
12. Andan Ayasofya çârsûsunda yeniçeri bir bozahâneye girince Gülâbî Ağa bile girüp kebâb ve nân-pâre yeyüp boza nûş edüp Gülâbî Ağa'ya aslâ bakmayup bir nân-pâre vermez. (C. I, s. 59/2)
13. Andan yeniçeri def'-i cû' edüp bozahânedan taşra çıkınca yine Gülâbî Ağa peşine düşüp Ayasofya'nın Sovukçeşme ensesinde bir daracık sokaklı bir tenhâ mahalle vardır, hemân ol mahalde Gülâbî Ağa yeniçerinin ayağına düşüp ... (C. I, s. 59/2)
14. "Bire hay meded devleti aldirdim elden" deyü dâğ-ı derûnundan köşe be-köşe gezüp âhir bir meyhâneye girince görse kim bir alay yeniçeri serhoşları "Gel pîrim bir dolucğımız iç" deyü meclise da'vet eder. Fakîr Gülâbî Ağa mukaddemâ Ayasofya çârsûsunda refiki olan sipâhdan tebdîl yeniçeri ile bozahâneye girmişlerdi. Fakîr Gülâbî bunları dahi ana kıyâs edüp üç gün[den] berü aç âdem meyhâne ta'âmına girüp def'-i cû' eder. (C. I, s. 60/2)
15. "Cümle yüz yigirmi yedi evlâdı vücûda gelüp kendilerden sonra cümlesin ma'nûkan şehîd edüp Ayasofya sâhasında Murâd Hân cenbinde cümle medfûnlardır." (C. I, s. 95/1)
16. "Belde-i İslâmbol içre selâtin câmi'lerinin (---) sidir. Ayasofya kurbünde Atmeydânı nâm mahalde bir mürtefi' yerde kiblesi

- Çatladikapu tarafında deryâya nâzır bir câ-yı vâsi'de bir câmi'-i cedîddir kim gûyâ bir nâ-münkab bir dürr-i yektâdir." (C. I, s. 98/1)
17. "Kendülerden sonra ancak İsmehân Kaya Sultân nâmında bir duhter-i pâkîze-ahteri kalup Melek Ahmed Paşa'nın akd [ü] nikâhında merhûme oldu ve Sultân İbrâhîm ile Sultân Mustafâ'nın Ayasofya'da türbesine defn etdiler." (C. I, s. 103/1)
18. Ve Ayasofya'da Hersek bodurumu üzre Ağa mescidi. (C. I, s. 146/1)
19. Evvelâ şehri-İ İslâmbol içre medrese nâmıyla binâ olunan ba'de'l-feth Ebü'l-feth Sultân Mehemed Hân Gâzî binâsı medrese-i Ayasofya-yı Kebîr: (C. I, s. 146/2)
20. Ve tekye-yi Kesegendede. Ve tekye-yi Dragoman. Ve tekye-yi Kapu Ağası {Mustafâ Ağa} kurbı Ayasofya-yı Kebîr, (C. I, s. 149/2)
21. Ve Erdebîli tekyesi kurb-ı Ayasofya. (C. I, s. 149/2)
22. Ve Ayasofya'da Mehemed Paşa sarâyı. (C. I, s. 150/2)
23. Sarây-ı Melek Ahmed Paşa, binâ-yı ân Paşa kurb-ı Ayasofya, üç hammâmı ve iki yüz hücreleri vardır. (C. I, s. 151/1)
24. Sarâ-yı Hânzâde Sultân ya'nî sarây-ı Bayram Paşa kurb-ı Ayasofya. (C. I, s. 151/1)
25. Andan sarây-ı Kapudan Hasan Paşa kurb-ı Ayasofya. (C. I, s. 151/2)
26. Kârbânsarây-ı Ahmed Hân [ve] kârbânsarây-ı Kapucular kurb-ı Ayasofya, karşu karşuya iki hân-ı azîmlerdir. (C. I, 152/2)
27. Târîhi sebîl-i Ken'ân Ağa bâb-ı kible-i Ayasofya-yı Kebîr: (C. I, s. 154/2)
28. Târîhi çeşme-i Ser-hazînedârân Mustafâ Ağa kurb-ı Ayasofya-yı Kebîr: (C. I, s. 155/1)
29. Târîh-i sebîlhâne-i musanna' kurb-ı Ayasofya-yı Kebîr: (C. I, s. 155/1)
30. Târîh-i sebîl-i Erdebîli kurb-ı Ayasofya-yı kebîr: (C. I, s. 155/1)

31. Meşâyihlara Ayasofya hammâmı {binâ-yı Hâsekî kâr-ı Mi'mâr Sinân}. (C. I, s. 155/2)
32. Ve cümleden pâk [ü] pâkîze Ayasofya hammâmı ve Sofiler hammâmı ve Abbâs Ağa hammâmı ve Çehârşenbebâzârı'nda Tavâşi Mehemed Ağa hammâmı cümle hammâmlardan her şey'i pâk ü pâkîze a'yân [u] eşrâf hammâmlarıdır. (C. I, 157/1)
33. Ve Ayasofya'da Hersek bodurumu üzre Ağa mescidi. (C. I, s. 146/1)
34. Ve tekye-yi Kesegendede. Ve tekye-yi Dragoman. Ve tekye-yi Kapu Ağası {Mustafâ Ağa} kurb-ı Ayasofya-yı Kebîr, (C. I, s. 149-2)
35. Ve Erdebîlî tekyesi kurb-ı Ayasofya. (C. I, s. 149/2)
36. Ve Ayasofya'da Mehemed Paşa sarâyı. (C. I, s. 150/2)
37. Sarâyı Melek Ahmed Paşa, binâ-yı ân Paşa binâ-yı Ayasofya, üç hammâmı ve iki yüz hücreleri vardır. (C. I, s. 151/1)
38. Sarâyı Melek Ahmed Paşa, binâ-yı ân Paşa kurb-ı Ayasofya, üç hammâmı ve iki yüz hücreleri vardır. (C. I, s. 151/1)
39. Kârbânsarây-ı Ahmed Hân [ve] kârbânsarây-ı Kapucular kurbı Ayasofya, karşı karşıya iki hân-ı azîmlerdir. (C. I, s. 152/2)
40. Târîh-i sebîl-i Ken'ân Ağa bâb-ı kible-i Ayasofya-yı Kebîr: (C. I, s. 154/2)
41. Târîh-i çeşme-i Ser-hazînedârân Mustafâ Ağa kurbı Ayasofyai Kebîr: (C. I, s. 155/1)
42. Târîh-i sebîlhâne-i musanna' kurb-ı Ayasofya-yı Kebîr: (C. I, s. 155/1)
43. Târîhi sebîlhâne-i musanna' kurb-ı Ayasofya-yı Kebîr: (C. I, s. 155/1)
44. Târîh-i sebîlhâne-i musanna' kurb-ı Ayasofya-yı Kebîr: (C. I, s. 155/1)
45. Ve cümleden pâk [ü] pâkîze Ayasofya hammâmı ve Sofiler hammâmı ve Abbâs Ağa hammâmı ve Çehârşenbebâzârı'nda

- Tavâşi Mehemmed Ağa hammâmı cümle hammâmlardan her şey'i pâk ü pâkîze a'yân [u] eşrâf hammâmlarıdır. (C. I, s. 157/1)
46. Hâlâ Ayasofya hareminded Sultân Mustafâ ile bir kubbe içre berâber âsûde olup ziyâretgâh-ı nisvândır. Zîrâ zenâne tâ'ifesine mahabbet edüp ziyâde ihsân edüp niçe bin cevârieleri birer vezîre ve mîrimîrânlarla ihsân edüp çerâğha ederdî. (C. I, s. 170/2)
47. el-Mevlâ Muhterem Efendi: Taşkendîdir, Ayasofya'da hânesi kurbünde medfûndur. (C. I, s. 181/1)
48. Vâlîde câmi'i meydânı ve Ayasofya meydânı ve Lanka bâğı ve Bucak bâğı ve Lalezâr bâğı. (C. I, s. 233/2)
49. Bunların dahi pîrleri yine Selmân-ı Kûfî'dir. Bunların hâkimi hünkâr sakkâbaşısıdır, kârhâneleri Ayasofya'dadır. Ve bu at sakkâları cümle 1400 sakkâdır. (C. I, s. 261/1)
50. Bunların memdûhu Ayasofya çârsûsunda Akîdeci Fenâyî ve Unkapanı'nda Mevlevî Ahmed Çelebi ve Kâsımpaşa'da Dede Beğ ve Üsküdar'da Safî Çelebi, bunların akîdeleri beş sene dursa şekerlenüp fenâ bulmaz, (C. I, s. 284/2)
51. Üçüncüsü Ayasofya'da cebehâne içinde cebecilere mahsûsdur. (C. I, s. 288/2)
52. Bu çiçekciyânın dükkânları Tahta'l-kal'a'da ve Aksarây'da ve Sultân Mehemed'de ve Ayasofya'da Cebehânekapusu önündedir. (C. I, s. 296/1)
53. Bunların dükkânları Ayasofya câmi'i önünde Kaya Sultân sarâyı'na muttasıl dükkânlarıdır. (C. I, s. 323/2)
54. Bu bozanın memdûhu Ayasofya çârşûsunda ve Atmeydânı başında ve Akılbend çârsûsunda ve Kadırga Limanı'nda ve Okcular başında ve Aksarây'da ve Unkapanı'nın iç yüzünde Azebler hammâmı önünde Usta Ahmed bozası ve Küçükbâzâr'da Koca Mehemed Paşa hammâmı önünde. (C. I, s. 348/1-2)
55. Esnâf-ı subyacıyan: Dükkân iki nefer on âdemdir. Bunlar Mısır'dan gelüp bir dükkân Ayasofya hammâmı mukâbelesinde, biri Karamanı Kebîr'de idi. (C. I, s. 348/2)

56. Ba'de'z-ziyâfe Süleymân Hân pederimiz merhûmun nakli üzre hazîne-i Lagoş[u] cümle Budin'den çıkarup yedi bin aded deriler sarılı sandûkalara mâl-ı hazâ'ini doldurup bu kadar cebehâne ve bu kadar ibret-nümâ zî-kıymet eşyâları ve murassa' tahtları ve niçe yüz aded murassa' pençere kapakları ve kapuları ve niçe bin fiskıyye ve havuz ve fevvâreleri ve tuçdan altın ile mutallâ dîv ü cin ve perî sûretlerin ve tuçdan selef kralları timsâllerin ve hâlâ {İslâmbol'da} Ayasofya câmi'i mihrâbının yemîn ü yesârında olan mutallâ şem'dânların ve niçe bin bunun emsâli ibret-nümâ eşyâların cümle yerlerinden kal' edüp İslâmbol'a gemilerle gönderüp cümle sûretleri temâşâ için Atmeydâni'na korlar. (C. VI, s. 127/1)

57. ammâ cümleden Yedikulle'deki Küçük hammâm ve mahkeme kurbunda Kadı'asker hammâmı ve Ayasofya hammâmı ve Çufudlar mahallesi içinde Halil Ağa hammâmı ve Yenihammâm ve Sultân Bâyezîd'in zikr olunacak üç aded hammâmlarından evvelâ Tahtalkal'a hammâmına Buğluca hammâm derler. (C. VIII, s. 70/2)

58. Kâsım Paşa mahallesi, Ayasofya mahallesi, (C. VIII, s. 72/1)

Sonuç

Ayasofya, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, bir ibadethane olmanın ötesinde, sosyal ve kültürel bakımdan da sadece İstanbul'un değil, tüm imparatorluğun merkezi olarak görülen bir mekandır. Öyle ki İstanbul, Ayasofya gibi bir mabedi içinde barındırdığı için İstanbul olmuştur denebilir. Tamamen benimsenmiş, İslamileşmiş, yerleşmiş ve millileşmiş bir yapının tarihi, mimari, kültürel yönleriyle ilgili çeşitli efsaneler oluşması, bir taraftan da Ayasofya algısını bize yansıtmaktadır.¹⁵ Evliya Çelebi asrında Süleymaniye, Selimiye gibi başka çok önemli mimari yapılar da bulunmasına rağmen bunların hiçbirinin Ayasofya algısını ve önemini azaltmadığı söylenebilir.

15 Geniş bilgi için bkz. Ferhat Aslan, Ayasofya Efsaneleri, a.g.t., s. 107. Bu çalışmada ifade edildiğine göre 28 efsane metni tespit edilmiş, bunlardan 11'i kendinden önceki kaynaklarda yer almamaktadır. 17 efsane metni ise kendinden önceki kaynaklarda bulunmakla birlikte Seyahatname'de zenginleştirilerek anlatılmıştır.

Kaynaklar

Yazma Eserler

Abdülkayyum Efendi, *Ayasofya Camiinün Menkabesi Tevarihidür,- Menakıb-ı Ayasofya ve Menakıb-ı Mahmud Paşa-yı Veli ve Selman Divanı*, H. 1188 (M. 1775), Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Bl., Nu: 2187, vr. 7b-18b.

Ali el-Arabi İlyas, *Haze'r-Risale-i Şerife Tevarih-i İbtida-i Şehr-i İstanbul maa Ayasofya-yı Kebir Bina-yı Ala-yı İa-Nazir*, H. 970 (M. 1562-1563), Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bl., Nu: 1803-4, vr. 161b-176a.

Azmizade Efendi, *Ayasofya Tarihi Tercemesi, der-Beyan-ı Ayasofiyye Risale-i Mergube*, H. 1018 (M. 1609-1610), Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 15b-25a.

Derviş Şemseddin Karamanî, *Tarih-i Bina-yı Ayasofya-yı Kebir*, H. 882 (M. 1477), Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, Nu: 818, vr. 1a-30a.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Tenkih-i Tevarih-i Mülûk (Tercüme-i Cedid)*, H. 1130 (M. 1718), Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, Nu: 605, vr. 190b-194a.

Koca Nişancı Reisülküttap Celalzâde Mustafa Çelebi, *Tarih-i Kale-i İstanbul ve Ma'bed-i Cami-i Ayasofya*, H. 948 (M. 1541), Ayasofya İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu: 0138, vr. 67b-100a.

Mustafa el- Faiz ibn el-Hac Ahmed, *Menakıb-ı Ayasofya-yı Kebir*, H. 976 (M. 1568-1569), Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu.: 550-2, vr. 13a-29b.

Mütercim Hayalizade İbrahim, *Ayasofya Cami Binası*, H. 1018 (M. 1609-1610), Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 1b-12b.

Yusuf bin Musa, *Tarih-i Ayasofya*, H. 884 (M. 1479), Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu: 2057, vr. 128b-131a.

Diğer Kaynaklar

Aslan, Ferhat, *Ayasofya Efsaneleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Diker, Hasan Fırat, *Ayasofya ve Onarımları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Dursun, A. Haluk, "Evliya Çelebi'nin Ayasofya'sı - Evliya Çelebi's Hagia Sophia", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı: 12, İstanbul, 2011, s. 19-29.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1-10 cilt, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, YKY, İstanbul, 2007.

Kaya, Nilay, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ayasofya Camii ve Ekfrastik Yaklaşım", *Milli Folklor*, Sayı: 110, 2016, s. 114-120.

Yalçın, Nihat, *Evliya Çelebi'nin Dilinden Ayasofya'nın Sırları*, Rumuz Yayınları, İstanbul, 2020.

LATÎFÎ'NİN EVSÂF-I İSTANBUL'UNDA KÂBE-İ RÛM: AYASOFYA

Nihat Öztoprak*

Giriş

Evsâf-ı İstanbul, Latîfî'nin içinde beyitlere de yer verdiği mensur bir esiridir. Kataloglarda "Ta'rif-i İstanbul" veya "Ta'rif-nâme-i İstanbul" gibi isimlerle de kaydolunmuş bu eseri 930/1524'te yazmış ancak 982/1574'te ömrünün sonlarına doğru tekrar gözden geçirerek bir mukaddime ilavesiyle Sultan III. Murat (1574-1595)'a sunmuştur. Bu nüshaya Ayasofya'nın yazılışına dair bazı farklı bilgiler de ilave etmiştir. Eser bir mukaddime, altı fasıl ve bir hatimeden meydana gelmektedir.

Burada bu mühim eserin yazarının hayatı ve eserleri hakkında kısa da olsa bilgi vermek yerinde olacaktır.

Lâtîfî'nin Hayatı¹

Kastamonu'da doğan Latîfî'nin adı Abdullatif, mahlası Latîfî'dir. Muhtemelen 1490-91 yıllarında doğmuştur. Ceddi, Fatih Sultan Mehmet (1451-1481)'in hocası Akşemsettin (öl. 1459)'in oğlu Hamdi Çelebi (öl. 1503)'dir. Eğitimini Kastamonu'da aldıktan sonra 20-25 yaşlarında çalışmak amacıyla İstanbul'a gelmiş ve 10-15 yıl kalmıştır. Defterdar İskender Çelebiye sunduğu mensur "Bahariyye"si sebebiyle Belgrad imaret katipliğine getirilmiştir. Burada uzun süre kaldıktan sonra 1543'te İstanbul'a dönmüş ve imaret katipliklerinde bulunmuştur. 1546'da tezkiresini tamamlayarak devrin Muhibbî mahlasıyla şiirler yazar

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, noztoprak@fsm.edu.tr.

1 Latifinin hayatıyla ilgili verilen bilgiler için şu kaynaklardan istifade edilmiştir: Ahmet Sevgi, "Latîfî" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003, 111-112; Rıdvan Canım, *Latîfî, Tezkiretü's-Şuara ve Tabsiratü'n-Nuzama*, Ankara, 2000.

sultanı Kanûnî (1520-1566)'ye sunmuştur. Akabinde Ebû Eyyûb-i İnsârî Vakfı katipliğine getirilmiştir. 1553'te Rodos'a, oradan da Mısır'a gittiği sonra tekrar İstanbul'a döndüğü, ömrünün son yıllarını İstanbul'da geçirdiği çeşitli kaynaklarda belirtilir. Ancak onun İstanbul'da, Mısır'da veya Mısır'dan Yemen'e geçerken geminin batması sonucu hayatını kaybettiği şeklinde öldüğü yerle ilgili farklı rivayetler vardır. Ölümü 1582'dir.

Latîfî, şiirlerinden çok tezkiresiyle tanınmış biridir. O da kendisini şairlerle değil münşilerle karşılaştırmıştır.

Latîfî'nin Eserleri

Latîfî, Tezkiresinde kitap, risale ve münşeât olmak üzere 12 eserinden söz etmektedir. Ancak bunların tamamı elde değildir. Bilinen eserleri hakkında aşağıda bilgi verilmiştir. En tanınmış eseri şüphesiz ki *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sıdır.

1. Tezkiretü'ş-Şuarâ: Latîfî'nin tezkiresi, Anadolu sahasında Sehî Bey (öl. 1548-49)'in tezkiresinden sonra Türk şairleri üzerine yazılan ikinci tezkiredir. Bir mukaddime, üç fasıl ve bir hatimeden oluşmaktadır. Yazar tezkiresinde, II. Murat (1421-1451) devrinden eseri yazdığı tarihe kadar Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında yetişen şairleri tanıtır. Eserini 1546 yılında tamamlayarak Kanûnî Sultan Süleyman'a sunar. Alfabetik terkibi sebebiyle kullanımı kolay olan eserin kütüphanelerde 100 kadar yazma nüshası vardır.²

2. Divan: Latîfî Tezkiresinde mürettep bir divanının bulunduğunu söylemesine rağmen bu divan nüshası henüz bulunamamıştır.

3. Evsâf-ı İstanbul: Aşağıda geniş bilgi verilmiştir.

4. Fusûl-i Erbaa: Dört mevsimin özelliklerinin anlatıldığı mensur bir eserdir. İçinde yer yer manzumeler de vardır. *Münazara-i Latîfî* başlığıyla İstanbul'da 1287'de basılmıştır. Eser farklı zamanlarda yazılan dört risalenin bir araya getirilmesiyle düzenlenmiştir.³

2 Rıdvan Canım, *a.g.e.*, Ankara, 2000.

3 Ahmet Sevgi, *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), Tebliğler II. Türk Edebiyatı, İstanbul, 1985, 263-265.

5. Nazmü'l-Cevâhir: Hz. Ali'nin 207 sözünün birer kıt'a ile Türkçeye tercüme edilmesiyle oluşturulmuştur. Mukaddime ve hatime kısımları mensurdur.⁴

6. Subhatü'l-Uşşâk: Hz. Peygamberin hadislerinden seçilme 100 hadisin her birinin iki beyitli kıta ile nazmedilmesiyle düzenlenmiştir. Eser tevhit, na't ve sebep-i telif ile başlar. Eserde sözün insana faydalı olması gerektiği, nazmın da Hak'dan bahsetmesi gerektiği vurgulanarak daha ziyade cemiyet hayatını düzenlemeye yönelik hadislere yer verilmiştir.⁵

7. Enîsü'l-Fusehâ: Veziriazam Makbul İbrahim Paşa hakkında manzum mensur karışık bir eserdir.⁶

8. Evsâf-ı İbrahim Paşa: İbrahim Paşa'nın öldürülmesi üzerine 1536'da kaleme alınmıştır.⁷

Lâtîfî'nin Evsâf-ı İstanbul'u

Bu eser, İstanbul'un fethinden daha bir asır geçmeden onun tarihi ve tabii hususiyetlerini, doğal güzelliklerini, halkın içtimaî hayatını ortaya koyan kıymetli bir vesika hüviyetindedir. Fetihden sonra yapılan Türkleştirme ve İslamlaştırma faaliyetlerinin yetmiş yıl gibi kısa bir sürede hangi merhaleye geldiğini gösterir.

Evsâf-ı İstanbul, içinde beyitlere de yer verilen mensur bir eserdir. Kataloglarda "Ta'rif-i İstanbul", "Ta'rif-nâme-i İslambol" gibi isimlerle de kaydolmuş bu eseri Latîfî, 930/1524'te yazmış ancak 982/1574'te ömrünün sonlarına doğru tekrar gözden geçirerek bir mukaddime ilavesiyle III. Murad (1574-1595)'a sunmuştur. Bu nüshaya Ayasofya'nın yapılışına dair bazı tarih ve efsaneler de ilave etmiştir.

Eser bir mukaddime, altı fasıl ve bir hatimedden meydana gelmektedir. Mukaddimedede tevhit, na't ve sebep-i telif bölümleri vardır. Sebeb-i telif mahiyetindeki yazısında Latîfî, risalesini 929-30 senesinde yazdığını, ismini *Evsâf-ı İstanbul* koyduğunu, altı fasıl üzere tertip ettiğini söyler ve bu fasıllarda nelerden söz ettiğini özetler.

4 İstanbul Arkeoloji Ktp. Nr. 341, yk. 40b-66b.

5 Nihat Öztoprak, *Klâsik Türk Edeyatında Yüz Hadisler*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s. 58-68, 388-432.

6 Ahmet Sevgi, *Latîfî'nin iki kasidesi: Enîsü'l-Fusehâ ve Evsâf-ı İbrahim Paşa*, Konya, 1986.

7 Ahmet Sevgi, aynı eser.

Birinci fasılda gençlik döneminden itibaren görmek hevesine kapılıp uzak mesafelerden su misali yüz süre süre bin müşkülâtle geldiğini söyleyerek İstanbul'u methetmeye başlar. Bu güzel beldenin kimse tarafından anlatılmadığını, hakkında eser yazılmadığını belirterek okunduğunda bu güzelliği görmeyenlere görmüş gibi olacakları bir eser yazmak ve böylece İstanbul'u tanıtmak istediğini bildirir. Tanıtımı esnasında şehrin yaşayışını, alışveriş yerlerini, mallarını, çarşılarını konu eder. Yetmiş iki milletten insanların gelip buraya yerleştiklerini, rahat olduklarını ve her birinin bir işte çalıştığını bildirir. İstanbul'un malına, zevkine para pulun yetmeyeceğinden şikâyetlenerek bu faslın son kısmında şehrin yedi tepe üzerine kuruluşundan ve tarihinden, menkıbelerden de istifade ederek söz eder. Sonra II. Sultan Mehmet (1451-1481)'in şehri fethedişinden söz eder, şehrin fethine tarih düşerek ve güzel binalarından söz ederek birinci faslı tamamlar:

"İstanbul fâtihi Sultan Mehemmed
Kıyâmet de şefi'i ola Ahmed"

İkinci fasılda Latîfi, İstanbul'un zenginliğini, büyüklüğünü, güzelliğini dile getirdikten sonra şehirde insanların yaşayışından, kalabalığından, çarşı pazarın canlılığından söz ederek şehrin içtimai hayatını anlatır. Bunların yanında Latîfi "Bazar-ı mekr ü hiledede kargayı bülbül ve merkebi düldül deyü satarlar, koz alan sağın ve yumurta alan ağın bulamaz" diye mübalağalı bir üslup ile tenkitte bulunur.

Üçüncü fasılda Latîfi saray ve devlet teşkilatını 9 başlık altında anlatır. Bu bölümde sarayın güzelliğini, devlet idaresinin işleyişini, adaletin gözetilmesini, mansıb dağıtmada hakkın gözetilmesini, rüşvetin alenileşmesini, sarayda hizmet eden gılmanların güzelliğini, bağ ve bahçelerin güzelliğini işler. İstanbul bahçelerinin cennete benzeyen güzelliğini

"Görüp ol Ravza-i Rıdvan dedi bâğ-ı cenândur bu
İrem bâğı nihân gözden ne gizlisin iyândur bu"

diyerek anlattıktan sonra ayrıca bahçelerde çeşit çeşit meyvelerin oluşunu, servi ve çamların güzelliklerini anlatır.

Dördüncü fasılda İstanbul'un camileri ve Semaniye Medresesi'ni anlatmıştır. Bu fasılda Latîfi İstanbul'un camilerinin çokluğundan söz

ettikten sonra Ayasofya ile II. Sultan Mehmet Camilerinin eşi benzeri olmadığını belirterek sırasıyla onlar üzerinde detaylıca bilgi verir. Önce Ayasofya'yı sonra Fatih Camii'ni anlatır. Sonra meşhur Semaniye Medresesi'ni anlatır. Bu medresenin yedi iklim dört bucakta eşi ve benzeri olmadığını, her türlü ilmin öğretildiğini söyler. Sonra bu faslı Sultan II. Mehmet imaretinden, Allah ehlinden ve de riya ehlinden de söz ederek tamamlar.

Beşinci fasılda Bedesten (Beziztan), çarşılar, dükkanlar, bazı gösterişli evleri ve köşkleri tasvir etmiştir. Köşklerdeki huri gibi göz kamaştırıcı güzellerden söz etmiştir. Ayrıca bu fasılda İstanbul'daki sefadan ve cefadan da söz ederek şehirde olumlu olumsuz birçok hususa dikkat çekmiştir.

“Gerçi ey hâce muazzezsin cihanda mâl ile
Âhiret bâbında ammâ nicesin a'mâl ile”

Altıncı fasılda Latîfî, İstanbul'un Tahtakale (Tahtü'l-Kal'a), Tophane, Galata, Kağıthane, Eyüp (Ebû Eyyüb-i Ensârî) semtlerini anlatmıştır. Latîfî bu semtleri alt başlıklar altında verirken yalnızca onların güzel ve önemli yönlerini tasvir etmekle kalmamış, halkın geçimini, yaşayışını, sosyal hayatını, semtlerin yiyecek, içecek ve giyeceklerini uzun uzun ve mübalağalı bir dille anlatmıştır.

Latîfî bu son fasıldan sonra sanki İstanbul için bir öz eleştiri yapar gibi önceki gelişinde gördüğü İstanbul ile sonrakini karşılaştırır. İstanbul'un değerlerini yitirmesinden şikâyet eder. Hatime bölümünde ise kitabın başından beri her fırsatta dile getirdiği İstanbul'un gösterişine, güzelliğine, zevk ve eğlencesine aldanıp kapılmamayı öğütler ve böyle olup Allah muhabbetinde kalanların arif olduğunu belirtir.

“Devlet anın ki kendüyü dünyâya vermedi
Dehr-i dünyâya meyl-i mahabbet hata imiş”

Evsâf-ı İstanbulda Ayasofya

Evsâf-ı İstanbul'da Ayasofya Metni⁸

Faşl-ı Râbi'

Şıfat-ı Evkâf-ı Cevâmi' der ĩn Şehr-i Vâsi' ü Câmi'

Ve ol şehr-i ferîdü'd-dehre her tarafından şöhret vermiş selâtin-i 'izâm-ı şâhib-nizâmuñ ve vüzerâ-i kirâm ü fiñhamuñ 'imârât-ı 'amiresi ve medâris-i mefâhiresi ilâ yevmi'l-âhîre me'âşir-i hayrât ve me'âlem-i hasenât ü müberrâtdur. Du'â-i hayr ruñ-ı bânî için kıyâm-ı kıyâmete ve sâ'at-i sâ'ate dek bâ'is-i şenâ ve mañmedet ve mücib-i du'â-i midhat vâkı' olmuştur.

Kıt'a:

Devlet anuñ ki cihânda eser-i hayr kodı

Eşeri olmayanuñ gör ki yerinde yıl eser

'Âkıllı oldur alıcak dünyede ten lezzâtın

Rûhunuñ hayr ile şâd olmasını kaçd eyler

Bu fenâ içre anuñ kim eşeri bâkîdür

Ölmez ol Hızır-şıfat zinde durur tâ maşşer

Nesir: Egerçi bu sevâd-ı a'zamda ve muşr-ı mu'azzamda refî' ve menî' cevâmî' ve şavâmî' bî-hadd ve lâ-yu'addur. Lâkin ol iki mağâm-ı müşeyyid ve mümeħhed a'ni **Ayâşofya ve câmi'-i Sulţân Meħmed** 'aceb-i [22*] 'acîb binâ-yı bülend ve esâs-ı ġarîb-i bî-mânenddür. Her biri bir mağâm-ı pür ihtirâm ve ma'bed-i ehâli-i İslâm ve secdegâh-ı hâş ü 'âmdur. Velhâşıl mi'mâr-ı rûzigâr ve mühendis-i çarñ-ı devvâr ya'nî kârgâh-ı şeşçihât ve mevcûdât-ı maşnû'ât **Kâf u Nûn'**dan binâ vü bünyâd ideli devrânunuñ üstâd mühendisleri ve zamânunuñ kârdân muğarnisleri basî't-i hâkde ve taht-ı eflâkde bu iki binâyı 'adîmü'l-mişle 'adîl ve nañîr ve mümaşil bir binâ-yı zîbâ-yı ġurrem-nihâd binâ ve bünyâd ve ta'mîr ve âbâd etmiş degildür.

8 Bu metin İstanbul Üniversitesi kütüphanesi Nadir Eserler, nr: 3751, yk. 21b-24b'den alınmıştır. Tereddüt edilen bazı hususlarda ise Türk Tarih Kurumu (y. 466) nüshasından istifade edilmiştir.

Şıfat-ı Câmi'-i Ayâsofya Üssu'llâh-ı Bünyâne ve Şeyyid-i Erkâne İlä âhirü'z-Zamân

Huşûsâ ol ma'bed-i a'zam ve câmi'-i mu'azzam ki **Ayâsofya-i Şafiyye'**dür. Şeref-i tavâf-ı ehl-i şafâ ile vilâyet-i Rûm'da Ka'be-i 'ulyâ-şıfat maqşad-ı aqşâ-yı evliyâ ve etkiyâdur. Bünyâd-ı mübârek-nihâdî 'ibâd-ı melâ'ik 'addola Beytû'l-ma'mûra ve kubbeye-i refî'a-i vesî'a ile saqf-ı merfû'a dönüp her cânibi câmi'-i ceberût gibi mecmu'a-ı kudsiyân ve milk-i melekût şıfat menba'-ı kerrübiyândur. Zevâyâ-yı tabakât-i 'âlî ni'tâkı me'âric-i ervâh-ı muqaddese ve [22^b] menâzili i'tikâf-eşbâh-ı müsebbahâdur. Her kûşesi zıkrü'llâh ve her buq'ası ehlu'llâh olup, belki 'âlem-i itlâk ve milk-i istiğrâkda nice 'âbid ve zâhid ve nice merâbi't ve mücâhidleri vardır. Ve her tarafında vâ'iz ve nâşihler va'z u nâşihatde ve meşâiyih-i tarîkat ve hakîkat-i ahbâr pür-ıhikmet ve âşâr-ı pür-'ibret ile zulmet-âbâd ve ceâlet-bünyâd olan 'ibâd-ı bî-irtişâdı râh-ı dâleletden tarîk-i hidâyete tevcih edüp evâmir-i İllâhiyeyi beyân ve nevâhiden men'ede ve nehy-i şedîd ile tebyâne menâbir ve kürâsîd bülbül-i gülistân-ı ehadîyet ve tu'tî-i şekeristân-ı şamadiyyet olmışlardır.

Anların kelimât-ı nâşihat-ı te'sîrlerinden ve yenhâ 'ani'l-fahşâ'i ve'l-münker⁹ nehyinden mütenebbih ve müntehî olduğdan evâmir ü vâcibü'l-ımtişâle imtişâl ve menâhi-yi lâzimu'l-içtinâbdan ihtirâz ü içtinâb ederler.

Beit:

Ṭâlibanrâ şevved betevbe delîl¹⁰

Benümâyed besû-yı şer'i sebil

Lâcerem ol ki nâşihat-pezîr ve hidâyet-i te'sîrdür, bâb-ı 'ibâdete kadem ve cenâb-ı harem-i [23^a] hidâyete mahrem olup el-mescidü hışnü'l-mü'min¹¹ maзмünunca bir köşesinde mu'tekif ve münzevî

9 "Allah fuhşu ve inkârı nehyeder" (Nahl suresi 16/90). Âyetin tamamının meali şöyledir: "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye sez öğüt veriyor."

10 Talipler için (hakikati arayanlar) tövbe yol göstericidir, tövbe şeri'at tarafına, doğru yolu gösterir.

11 Mescit, müminin sığınağıdır. (Kaynaklarda aynı ibare ile hadis bulunmamakla beraber "evsiz, muhtaç kimseler için barınma imkânı sağlayan bir mekân" olarak mescitlerden söz edilmiştir. Bk. Komisyon, *Hadislerle İslam*, C.2 (6C.), Ankara 2013, s. 297, (Buhârî, Rikak 17'den naklen.)

mekâyid-i nefsanîye ve mefâsid-i şeytânîyeden mü'temen-i muhtefî olup tevfi̇k ve telfi̇ka tehaşşun ü ilticâ edüp ṫa'ate k̇a'im ve 'ibâdeteye müdâvim melâ'ike-i mülk-i melekût gibi tesbîh ve tehlille dergâh-ı Hâk̇k'a müvâzıb u mülâzımdur.

Beyit:

Devlet anuñ mübâyi'âtı koyup
Hâk̇ ile eyleye mu'âmelesin

Neşir: Hâk̇ikat-ı hâl ve netice-i me'âle nazar kılsañ vemtâzü'l-yevme eyyühe'l-mücrimün¹² nüktesinüñ sırrı sırren ve cehren uhrâdan mukaddem-i ülâ da zâhir olup 'âbid ü 'âşi ve mürtekib-i me'âşî birbirinden mümtâz ve te'ayyün-i imtiyâz bulmuşdur. Sîmâhüm fî vücūhihim min eşeri's-sücûd.¹³ Kelâminuñ maẓmün-ı feşâhat-ı maẓrûnı muẓtezâsınca âsarı müttakî ve muşallîlerüñ nâşîye-i hâlinde 'iyân olmuşdur. Ve zikru'llâha müdâvemet-i muvâzebet ile ve'z kurullâhe keşîran le'alleküm tüflihün¹⁴ Emrine imtişâl ile her biri fevz ü felâha yetişüp şehd-i 'ibâdetden zevk-i envâr-ı tevhi̇de şevk hâşıl etmişlerdür.

Beyit:

Zıkr ü ṫa'at lezzet-i rûhâniyân
[23^b] Şuğl ü dünyâ şan'at-ı nefsanîyân

Neşir: 'Ayn-ı 'ibret ve dîde-i hayret ile im'ân-ı nazar kılsañ ol 'ibâdetgâh-ı 'arş-ı iştibâhda ṫa'at-ı hazret-i Hâk̇ ve 'ibâdet-i hâkim-i muṭlaḡ edenler ancak 'ubbâd-ı ins ü cân ve zühhâd-ı kevn ü mekân değıl belki; ve in min şey'in illâ yüsebbiḡu biḡamdihi velâkin lâ teftehün tesbîḡahum¹⁵ muẓtezâsınca ol Beytu'llâh-ı mükerrem ve câmi'-i efḡam u a'zamda der ü dîvâr ve fevḡ ü saḡf-ı pür-envârı leylen ve nehâren tehlîl ve tesbîḡde olup zuhūr u buṡun ve sutün-ı mevzūnları maḡâm-ı kıyâmda k̇ayim ve

12 "Ayrılın bir tarafa bugün, ey günahkârlar!" (Yasin Suresi 36/59).

13 "Onların (mü'minlerin) nişanları yüzlerindeki secde izidir." (Fetih Suresi, 48/29).

14 "Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz." (Cum'a Suresi 62/10) Âyetin tamamının meali şöyledir: "Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz."

15 "O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne yazık ki siz onların tesbihini anlamazsınız." (İsrâ Suresi 17/44). Âyetin tamamının meali şöyledir: "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, halimdir, bağışlayıcıdır."

ṭāk-ı keman-peykerleri rukû'da dāyim olup ve mihrāb ü minberi temcīd u taḥmīd ve kürsī-i 'arş-ı muḥzır taqdīs ü tezkīr ve tevḫīr-i tezhīde ve ferşleri 'arşa 'ābid ü sācid yüsebbiḥu lehū fihā bi'l-ğuduvvi ve'l-āşāl¹⁶ Ḥāzret-i fe'āle ve Ḥālīk-ı müte'āle 'ibādetde dā'im ve ṭā'ate mevāzīb ü mülāzım olmuşlar.

Nazm Limü'ellifihî:

Anı zikreylemez kanı bir şey
Der cemād ise zıkr edüp yā ḥayy
Cümle eşyā aña müsebbiḥdür
Zerre zerre anı muḥaddisdür
Çü tesbīḥ eder bu resme cemād
Ḥayy olan anı niçün etmeye yād

Neşir: Ve ol Ka'betü'l-fuḳarā [24^a] ve kıbletü'l-ağniyā 'uluvv u 'azamet ve şeref ü şöhret ile şöhre-i āfāk olup Şām ve 'Irāk ve yakīn ve 'ırāqdan ahāli-i enām, Beytü'l-Ḥarām gibi seyr ü temāşāsına ve müşāhid-i ṭūr-ı zībāsına hezār şevḳ u iştiyākla muḥib ü müştāklardur. Bu birkaç beyti o beyt-i ma'mūruñ vaşfında okurlar:

Şi'r Limü'ellifihî:

Ey Beyt-i Ḥarem-Ḥürmet u ey Mescid-i Akşā
Yā kıble-i 'ālīsın ve yā Ka'be-i 'ulyā
Çaḳ-ṭārem-i çārem gibi a'lā ṭabaḳātuñ
Her ṭāk-ı felek-rif'ati mi'rāc-ı mesīḥā
Encüm 'adedi şem'-şeb ḳanādīl ile her şeb
Gerdünuñ olur künbed-i ḥaḍrāsına hemtā
Tezyīnüñ için ṭōb-ı mu'allādur aşılmış
Ḳandīl-i zer-endüde-i mihr-i felek-ārā

16 "Orada sabah akşam onu (öyle kimseler) teşbih eder ki" (Nur Suresi 24/36). Âyetin tamamının meali şöyledir: "(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam onu (öyle kimseler) teşbih eder ki;"

Neşir: Bir binā-yı sâbitü'l-ķarār mānend-i kūh-ı vaķārdur ki cūsse-i 'azīme ve hey'et-i cesīme ile ķulle-i Qāf'a ve bir kūh-ı şükūh-felek meşāf'a beñzer. 'Arş-ı mu'allā ve ferş-i mücellā saķlı maşnū' saķfı merfū'dur. [24^b] Dīvār-ı üstüvār ve cidār-ı zībā-yı şefā-şi'ārı aķcār-ı mulevvene ile içi řaşı müzeyyen sertāser pāk-ı tāb-nāk mermer, āyine-āsā mücellā ve muşaffā seng ve her yeri bir renk ve naķş-ı 'acībi řā'ne-i naķş-erjenk.

Beyit:

Sipih-r-i nilgūn-ı nīlīn revāķeş
Büved-ķavs-i ķuzeķ 'aksi zi-řāķeş¹⁷

Neşir: Naķķāş-ı kā'ināt ve reng-āmīz-i ma'ādin ve nebāt-ı kil-k-i ibdā' ve ķalem-i ihtirā' ile herbir sengde bir güne naķş u renk edüp başār-ı ulu'l-eb-sāra cerīde-i 'ibret ve mecmū'a-i ĥikmet kılmış:

Ķıl ķalemlemlerle anı naķş idemez naķķāş-ı Ķīn
Āferīn ol sāni'-i naķş āferīne āferīn

Evsāf-ı İstanbul'daki Ayasofya Metninin Sadeleştiriilmiş

Her yönden şöhret sahibi ve zamanın eşsiz şehri İstanbul'a, nizam sahibi yüce sultanların ve soylu vezirlerin yaptırdığı imaretleri ve övünç vesilesi medreseleri kıyamet gününe kadar hayrat olarak kalacaktır. Bunlar kıyamet kopuncaya ve kıyamet saati gelinceye kadar banisinin ruhu için hayır dua vesilesidir.

Ķıř'a:

Devlet anuñ ki cihānda eşer-i ĥayr ķodı
Eşeri olmayanuñ gör ki yerinde yil eser
'Āķıl oldur alıcaķ dünyede ten lezzātın
Rūhunuñ ĥayr ile şād olmasını ķaşd eyler
Bu fenā içre anuñ kim eşeri bāķīdür
Ölmez ol Ĥızr-şıfat zinde durur tā maķşer

Bu büyük şehirde ve bu görkemli hükümet merkezi İstanbul'da, sayısız cami ve ibadethane vardır. Lakin o iki sağlam ve büyük yapı

17 Ebe kuşığı da onun tākının aksinden meydana gelmiştir. Onların mâvi revakları gökyüzünü hatırlatır ve kavs-i kuzehler rengini onun aksinden almıştır.

yani Ayasofya ve Sultan Mehemmet Camii'nin yüce yapıları şaşırtıcı ve benzersiz sırlarla doludur. O camilerden her biri hürmete layık bir makam, ehl-i İslamın mabedi, seçkin ve sade her vatandaşın secdegâhıdır. Velhasıl, zamanın mimarı ve çarhın mühendisi tarafından yeryüzünün ve sanat mahsulü mevcudatın **kaf** ve **nun**'dan yaratıldığından beri, gelmiş geçmiş mühendisler ve zamanın iş bilen ustaları yeryüzünde ve gökyüzünde bu iki binaya benzer eşsiz binalar yapmış ve abat etmiş değildir.

Ayasofya Camii'nin Vasıfları

Özellikle söylemek gerekir ki o büyük ve muazzam ibadethanenin adı Ayasofya-i Safiyye (saf, temiz, pak Ayasofya)'dir. O, safa ehlinin tavafının şerefiyle Anadolu'da, yüce Kâbe gibi takva ehlinin ve evliyanın ziyaret edip ibadet etmeyi arzu ettiği en önemli yerdir. Mübarek yapısı meleklerin ibadet yeri kabul edilen Beytü'l-Ma'mur'a¹⁸ ve geniş yüksek kubbesi sakf-ı merfua (yükseltilmiş gökyüzüne) dönmüş, her tarafı Ceberut âlemi¹⁹ gibi meleklerin ve Allah'a yakın olan en büyük meleklerin ocağı olmuştur. Onun yüksek kuşağı, mukaddes meleklerin miraca yükseldiği yerdir. Her köşesi Allah'ın zikri ve Allah ehli ile dolu olup her türlü masiva kaydından kurtularak vecde dalmış nice abit, zahit, mücahit ve Allah ile rabita kurmuş kulların mekânıdır. Her tarafında vaiz ve nasihler va'z u nasihatte, tarikat şeyhleri ve gerçek ilim sahibi kimseler hikmet ve ibret dolu sözlerle zalim ve cahil olan kimseleri delaletten hidayete yöneltip Allah'ın emirlerini beyan ve nehiyelerinden menederek minber ve kürsilerden vahdet gülbahçesinin bülbülü ve yücelik şekeristanının tutisi/papağanı olmuşlardır. Onların tesirli nasihatlarının muhatapları "Allah fuhşu ve inkârı nehyeder" (Nahl suresi 16/90) uyarısıyla gafletten uyanıp son mertebeye ulaştıktan sonra emirlere uyup nehiyelerden kaçınırlar.

Ṭālībanrā şevēd betevbe delīl²⁰

Benümāyed besū-yı şer'ī sebil

18 Hz. Âdem ile yeryüzüne indirilip Tufandan sonra tekrar gökyüzüne çıkarıldığına inanılan ve meleklerin ibadet yeri kabul edilen yedinci kat gökteki köşk.

19 Lâhut âlemiyle melekut âlemi arasında olduğuna inanılan âlem. Mutasavvıflara göre esma ve sıfat âlemi, Allah'ın bütün varlıkların üzerinde olan kudretinin tecelli ettiği âlem. Hakikat-i Muhammediyye, ruh-ı külli gibi isimlerle de anılır.

20 Talipler için (hakikati arayanlar) tövbe yol göstericidir, tövbe şer'i'at tarafına, doğru yolu gösterir.

Şüphesiz yapılan nasihatlerden istifade eden ve hidayetin tesirinde kalanlar ibadet kapısına ayak basıp, islamın sırlarına ulaşip "Mescit, müminlerin sığınağıdır" mazmununca Ayasofya'nın bir köşesinde ibadete ve inzivaya çekilerek nefsin hilelerinden ve şeytanın fitnelerinden emin olup korunmak için sürekli ibadette ve melekut âleminin melekleri gibi tesbih ve tehlille Hakk'a sürekli zikirde bulunurlar.

Devlet anuñ mübāyi'atı koyup
Hak ile eyleye mu'amelesin

İşin hakikatine ve meselenin sonucuna bakacak olursan "Ayrılın bir tarafa bugün, ey günahkârlar!" (Yasin Suresi 36/59) nüktesinin anlamı sırren ve alenen ahiretten daha önce zahir olup gerçekten Hakk'a layıkıyla ibadet eden kullar ile asiler ve günahkârlar birbirinden ayrılır ve böylece üstünlükler ortaya çıkmış olur. "Onların (mü'minlerin) nişanları, yüzlerindeki secde izidir." (Fetih Suresi, 48/29) âyetinin beliğ mazmunu gereğince işleri Allah'tan korkmak ve namaz kılmak olanların bu vasıfları onların alınlarında ortaya çıkmıştır. Ve Allah'ı anmaya devam edip "Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz." (Cum'a Suresi 62/10) emrine uyarak her biri kurtuluşa erip ibadet balından tevhit nurunun zevkini şevk edinmişlerdir.

Zıkr ü tã'at lezzet-i rûhâniyân
Şuğl ü dünyâ şan'at-ı nefsâniyân

İbret ve hayretle bakacak olursan bilinmeyen çarhın ibadetgâhı olan Ayasofya'da, Hakk'a taat ve Hâkim-i mutlaka ibadet edenler yalnızca insanlar, cinler ve zahitler değildir. Belki "O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne yazık ki siz onların tesbihini anlamazsınız" (İsrâ Suresi 17/44)." muktezasınca Allah'ın evi olan o en büyük camide kapı, duvar ve nurlarla kaplanmış kubbeleri de gece gündüz Allah için tehlil ve tesbihtedir. Onun uzun sütunları kıyamda kaim, yay görünüşlü kemerleri rükûda daimdir. Onun mihrap, minber ve kürsüsü Allah'ı ululamada ve hamd etmede, zemin döşemeleri kulluk ve secdede "Orada sabah akşam onu (öyle şeyler) tesbih eder ki" (Nur Suresi 24/36) âyetinin hükmünce yüce yaratıcıya sürekli itaat ve ibadetle meşgul olmuşlardır.

Anı zikreylemez kanı bir şey
Der cemâd ise zıkr edüp yâ hayy

Cümle eşyâ aña müsebbihdür
Zerre zerre anı muqaddisdür

Çü tesbîh eder bu resme cemâd
Hayy olan anı niçün etmeye yâd

O fukara Kâbesi ve zenginler kiblesi Ayasofya ululuğu ve azameti, şeref ve şöhrati ile yerde gökte her tarafta şöhrat olup Şam'dan, Irak'tan, yakından ve uzaktan halk Beytül-Haram gibi onu seyr ve temaşa için, güzelliğine şahit olmak için binlerce şevk ve iştiyakla onu sever ve arzularlar. Bu birkaç beyti, o beyt-i mamurun vasfında okurlar:

Ey Beyt-i Harem-Hürmet u ey Mescid-i Akşâ
Yâ kible-i 'âlîsin ve yâ Ka'be-i 'ulyâ

Çağ-ğârem-i çârem gibi a'lâ şabâkâtun
Her şâk-ı felek-rif'ati mi'râc-ı mesîhâ

Encüm 'adedi şem'-şeb kanâdîl ile her şeb
Gerdünüñ olur künbed-i hadrâsına hemtâ

Tezyînüñ için tûb-ı mu'allâdur aşılmış
Kandîl-i zer-endüde-i mihr-i felek-ârâ

Ayasofya, yerinde sabit duran vakur bir dağ gibidir ki büyük cüssesi ve heybetli dış görünüşü ile o, Kaf dağına ve ululuk feleğinin saf bağlamış sıra dağlarına benzer. Yüce arş ve bezenmiş yeryüzü gibi tabanı sanatla yapılmış, kubbesi yükseltiştir. Sağlam duvarları ve etrafını çevreleyen dış duvarları renkli taşlarla içi dışı pak, parlak, güzel mermerle bezenmiş; ayna gibi cilalanmış ve safa bahşeden taşlarla her yeri rengi ve emsalsiz nakışları ile erjengin²¹ nakşını kışkındıracak güzelliindedir.

Sipîhr-i nilgün-ı nîlîn revâkeş
Büved-ğavs-i kuzeh 'aksi zi-ğâkeş

Kâinatın nakkaşı olan Allah, renk renk madenler, ilk yaratma kalemiyle yaratılmış bitkiler ve icat kalemiyle her bir taşta bir çeşit nakş ve

21 Erjeng, Hristiyanlıktan ve Zerdüştlükten bazı unsurları alarak Maniheizm denilen bir inanç sistemi tesis eden Mani (Mânî-i Nakkâş)'nin içi minyatürlerle dolu kitabının adıdır. Erteng, Engelyûn, Nigaristan gibi isimlerle de anılır. Bu kitap sayesinde Manî'nin insanları etki altına aldığına inanılır.

renk verip onu, ulu gözlerin idrakine ibret habercisi ve hikmet mecmuası kılmıştır.

Ƙıl Ƙalemlerle anı naƘş idemez naƘƘâş-ı Ğîn
Âferin ol sâni'-i naƘş-âferine âferin

Değerlendirme ve Sonuç

Latîfi İstanbul'un fethinden yaklaşık 70 yıl sonra İstanbul'un çeşitli özelliklerini anlattığı *Evsâf-ı İstanbul* adlı eserinde İstanbul'un camileri içinde özellikle Ayasofya ve Fatih Camii'ne çok özel yer ayırmıştır. Buna göre:

- Ayasofya'nın adı Ayasofya-i Safiyye'dir.
- Çok şaşırtıcı sırlarla doludur.
- Her seviyeden insanın ibadethanesi ve secdegâhıdır.
- Maneviyatı itibarıyla Beytül-Ma'mur'a, Beytül-Haram'a, sakf-ı merfua, ceberut âlemine benzer.
- Yüksek kuşağı meleklerin miraca yükseldikleri yerdir.
- İçi âbit, zahit, mücahit ve Allah ile rabita kurmuş kullarla doludur.
- Onda vaiz, nasih ve tarikat şeyhleri zalimleri ve cahilleri dalaletten hidayete yönlendirir.
- Bu yönlendirmelerden nasiplenmiş insanlar caminin bir köşesinde ibadete ve inzivaya çekilirler.
- Onda insanların dışında kapı, duvar, kubbeler de Allah'ı daima zikreder.
- Uzun sütunları daima kıyamda, yay görünüşlü kemerleri daima rükudadır.
- Onun minber, mihrap ve kürsüsü daima Allah'ı ulular.
- Zemini de daima kullukta ve secdededir.
- Fukara Kâbesi, zenginler kiblesidir.
- Onun şöhreti Şam'da, Irak'ta, uzakta ve yakında her yerdedir.
- O, yerinde sabit duran vakur bir dağ gibidir.
- İçi dışı parlak, renkli, desenli mermerlerle/taşlarla bezenmiştir.

- Hızır (as) onda defaten görünmüştür.
- O, ahalinin ifadesiyle Kâbe-i Rum'dur.

Kaynaklar

Canım, Rıdvan, *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şuara ve Tabsıratü'n-Nuzama*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Hazırlayanlar: Ali Özek vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Latîfî, Evsâf-ı İstanbul, haz. Nermin Suner (Pekin), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.

Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, İstanbul Arkeoloji Ktp. nr. 341, yk. 40b-66b.

Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi Nadir Eserler, nr: 3751, yk. 21b-24b.

Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, Türk Tarih Kurumu, nr. Y/466.

Öztoprak, Nihat, *Klâsik Türk Edeyatı'nda Yüz Hadisler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s. 58-68, 388-432.

Sevgi, Ahmet, "Latîfî" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003, 111-112. <https://islamansiklopedisi.org.tr/latifi> (erişim tarihi: 23.05.2021).

Sevgi, Ahmet, *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), Tebliğler II. Türk Edebiyatı, İstanbul, 1985, 263-265.

Sevgi, Ahmet, *Latîfînin iki kasidesi: Enisü'l-Fusehâ ve Evsâf-ı İbrahim Paşa*, Konya, 1986.

Komisyon, *Hadislerle İslam*, c. 2 (6C.), Ankara, 2013.

<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=2&SAYFA=297> (Erişim tarihi: 21.05.2021).

MODERN TÜRK ŞİİRİNDE AYASOFYA, AYASOFYA'DA ZAMAN: DÜN, BUGÜN, YARIN!

Hasan Akay*

Ayasofya'da Zaman: Dün!..

Her şahsiyetli düşünce adamı ve şair, Ayasofya'nın asli kimliğinden uzaklaştırılarak 'müze' haline dönüştürülmesi, yapılaş maksadına ve özüne yabancı bırakılan mahpusluğuna dair görüşlerini ve duygularını dile getirmişlerdir.¹ Aynı merkezde toplanabilecek duygu, düşünce ve eleştirilere karşılık yer yer farklı yönlerden, çeşitli niyet ve maksatlar üzerinden bakılması nedeniyle farklı değerlendirmeler de yapılmıştır. Burada bir döküm yapmak yerine, maksadı en iyi ve kestirme yoldan ifade edebilecek metinler üzerinden bir tespit yapmak ve Ayasofya'nın dününe ilişkin anlamlı birkaç örnek göstermek yerinde ve anlamlı bir tavır olacaktır. Önemli olan, Ayasofya'nın mimari bir yapı olarak nitelikleri üzerinde görüş destesi sunmak değil, fakat Ayasofya'nın mahiyeti, müminler için ne ifade ettiğine ilişkin can alıcı tespit ve teşhislere temas etmektir.

---

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakay@fsm.edu.tr.

1 Ayasofya Camii'nin, ibadethane kısmının da ibadete kapatılarak buranın Bizans Âsârı Müzesi olması fikrini ortaya atanlar komisyon üyeleridir. Maarif Vekili Abidin Özmen, İstanbul Müzeleri Müdürü Aziz Ogan başkanlığında sekiz dokuz kişilik bir komisyon kurup konuyu havale eder. Heyette Tahsin Öz, Efdalettin Bey, Prof. Osman Ferid, Alman Prof. Erckhard Ungar vardır! Komisyonunda bulunan sadece bir tek kişi bu fikre itiraz etmiş ve "ibadet kısmının aynen ibadete açık kalması gerektiğinde" ısrar etmiş ve muhalefet şerhi koymuştur. Bu anlayışı gösteren, ne hazindir ki, Alman Profesör Erckhard Ungar'dır: Ziyad Ebüzziya, "Ezan Sesine Hasret Ayasofya", *İslâm Mecmuası*, Sayı: 46, Haziran, 1987, s. 16. Bu Komisyon azalarının tam listesi, kararların ayrıntıları Sedat Kumbaracı'nın *Hayat Tarih Mecmuası*'ndadır (Şubat 1970, s. 74).

Ayasofya'nın "ibadethane" kimliğini dışarıda bırakmaya çalışan ya da salt bu açıdan gören metinlerin bu bağlamda herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmasının bir anlamı yoktur. Süleymaniye'yi, Sultanahmet'i, Selimiye'yi "hendeseden bir âbide" zanneden ve o kimliğe sabitlemekle mutmain olan, aslî mânâsı ve fonksiyonundan bîhaber olan ya da görmezden gelen, birtakım komplekslere kapılmış nazar sahiplerinin düşünceleri, onun cami olması ya da müze haline getirilmesi durumunda hemen hiçbir farklılık görmemeleri, her zaman rastlanılabilecek bir durumdur. Öyleleri için Ayasofya'nın mânâsı ve rûhu yoktur. Bu bakımdan anımları da gereksizdir. Ayasofya hakkında 'konuşma hakkı' onu anlayanlarındır. Belli bir zaman dilimi içinde de olsa, onun ruhuna uygun bir tavır ve teklif sunanlar bu hakka sahiptirler.

Ayasofya'nın aslî hüviyeti üzerine en çarpıcı tespit, teşhis ve tenkit hiç şüphesiz Necip Fazıl'a aittir. Enerji dolu "Ayasofya Hitabesi"nde (1965) Necip Fazıl şöyle diyordu: *"Ayasofya açılmalıdır. Türk'ün bahtıyla beraber açılmalıdır. Ayasofya'yı kapalı tutmak, bu toprağın üstündeki 30 milyon ve altındaki 30 milyar Türk'ün semâları tutuşturan lanetine hedef olmaktır. Ayasofya'yı kapalı tutmak, Allah'a sövmeye, Kur'an'a tükürmeye, Türk tarihini kubura atmaya, Türk iffetini kirletmeye, Türk vatanını satmaya denk bir suçtur. Gençler! Bugün mü, yarın mı, bilemem! Fakat Ayasofya açılacak!.. Türk'ün bu vatanda kalıp kalmayacağından şüphesi olanlar, Ayasofya'nın da açılıp açılmayacağından şüphe edebilirler. Ayasofya açılacak... Hem de öylesine açılacak ki, kaybedilen bütün mânalar, zincire vurulmuş masumlar gibi onun içinden fırlayacak!... Ayasofya açılacak!... Bütün değer ölçülerini, tarih hükümlerini.. çerçeveleyici bir kitap gibi açılacak... Mukaddesatçı Türk gençliğinin kalbi gibi açılacak... Ayasofya'yı, artık önüne geçilmez bu sel açacak... Bekleyin gençler!.. Biraz daha rahmet yağsın... Sel yakındır."*²

Sezai Karakoç da "Ayasofya, Ne Kadar Sabırlısın?" yazısında *"Ayasofya'nın, hakikatin aydınlığından ve sesinden mahrum olduğunu, bu muhteşem mabedin ışığının söndürülmüş, sesinin kesilmiş"* olduğunu söyler ve *"Artık gömüldüğü karanlıktan kurtarılması, daldığı uykudan uyandırılması gerektiğini"* belirtir. *"Ayasofya sabırla açılacağı vakti beklemiştir!"*. *"Ayasofya'yı açmak, Batı'nın bizim hakkımızda ne düşündüğünü açıkça ortaya koyacak milletlerarası bir anket*

2 Necip Fazıl Kısakürek, *Hitabeler*, İstanbul, 1999, s. 53-60.

olacaktır.”³ “Ayasofya, bütün anlamıyla İslâm’a aitti. Hz. Peygamberin gelişinin haber halindeki en büyük anıtı oldu. Ölümler için bir anıt değil. Gelecekler için, ebedî sağlar ve sağlıklar, diriler ve dirilişler için bir anıt. // Hz. Peygamberin, İstanbul’a bu kadar önem vermesi, onun Doğunun sözcüsü, Batıya karşı Doğu Kürsüsü olmasındandı. Orada Ayasofya’nın bulunmasındandı. Ayasofya’nın cami olması, dinin cihanşümulleştiğinin tescili olacağındandı. Ayasofya’yı kölelikten kurtarmak, hürriyetine kavuşturmak isteğindendi.”

“Ayasofya yalnız Peygamberin gelişini müjdeleyen İslâm öncesi bir mucize değil, bugünlere de işaret eden, geleceğe ait de bir mucizeydi. O kapanacaktı. Böylece İslâm, hâkimiyetinin sona erdiğinin şuuruna varacaktı. Ve o açılacaktı... Ayasofya’nın açılması da böylece, İslâm’ın yeni bir aydınlık döneme gireceğinin başlangıcı olacak. Kapanışı bize bir şuur verdi, açılışı bir umut verecek. Şüphe yok ki, açılacak. Umutsuzluğa yer yoktur. Çünkü bunu önceden bir sembolik mucize olarak haber veren... bizzat Peygamberdir. Ayasofya’nın zincirleri şangır şangır döküldüğü ve müminler içine gürül gürül aktığı zaman, İslâm’ın liderliğinde, Doğunun, Asya’nın ve Afrika’nın gerçek istiklâl savaşı, mutlaka zaferle sona ereceği Peygamber işaretiyle belirtilmiş olan (Hendek Savaşı’ndaki gibi) gerçek kurtuluş savaşı başlamış, kıvamına girmiş ve çağımızın tarihinin kördüğümü çözülmüş olacaktır. Ayasofya’yı açmak, çağın kördüğümünü, İskender’in kılıcı gibi biçmek olacaktır.”⁴

Yahya Kemal’in şahitliğinin, Fâtih’i asıl mânâsıyla idrakinin “Ayasofya minâresinden okunduğunu işittiği ezan sesi”ne bağlı olması da bu bağlamda son derece önemli ve dikkate değer bir tespittir. İstanbul’da yaptığı gezilerden birinde neler hissettiğini anlatırken, çok önemli şahsi bir tecrübesinden ve Türk tarihi açısından son derece mühim tarihî bir tespitinden bahsen Yahya Kemal diyor ki:

“Mütârekeden sonra mâzîye karşı dâüsilam arttı. Kendimi avutmak için tek başıma İstanbul’da geziniyordum. Bu şehirde geçen beş asırlık hayâtımızın safhalarını birer birer hissettikten sonra gönlüm bir merhalede tevakkuf etti. Fatih’in Edirne’den İstanbul üzerine yürüdüğü 857 senesinin bahârını hissettim(..) o safha kalbimde canlandı. Ak

3 Sezai Karakoç, “Ayasofya, Ne Kadar Sabırlısın?”, *Sabah* Gazetesi, 9 Aralık 1967; *Sütun*, İstanbul, 1968.

4 Sezai Karakoç, “Ayasofya’nın Anlamı”, *Dirilişin Çevresinde*, İstanbul, 1966.

*Şemseddin'in "Yâ Müfettihe'l-ebvâb!" diye bağırıldığı tepelerden surlara baktım. Topkapı'dan Edirnekapı'ya kadar giden büyük sûrun orta kapısından şehre girdim. O şafak vaktini, o müthiş mahşeri, 857 seneden beri İslâm'ın muntazır olduğu o sabahı, o büyük saatleri, o coşkunu, o sevinci bütün kalbimle hissettim."*⁵

*"Bir gün Ayasofya minâresinden ezan okunduğunu işittim. 857 senesinin o sabahından beri asırlarca günde beş defâ okunmuş olan bu ezan, hâl-i vakîdi. Bu ezanı dinlerken Fâtih'i asıl mânâsıyla ilk defâ idrâk ettim! (...) Yine bir gün pâdişahlarımızın Topkapı Sarayı'nda Revan Köşkünü ziyâret ediyordum (...) Gezintilerimde bir hakikat keşfettim. Bu devletin iki mânevî temeli vardır: Fâtih'in Ayasofya minaresinden okuttuğu ezan ki hâlâ okunuyor! Selim'in Hırka-i Saâdet önünde okuttuğu Kur'an ki hâlâ okunuyor! Eskişehir'in, Afyon Karahisar'ın, Kars'ın genç askerleri, siz bu kadar güzel iki şey için döğüşünüz!"*⁶

İşte bu tespit, yarım asır sonra âdeta bir keramet gibi tezahür etmekte, bugün de geçerli bir hakikat olarak güncellenebilmektedir. Bu tespitteki idrak boyutunun Necip Fazıl'ın, "Ayasofya'nın bütün değerlerini çerçeveleyecek bir kitap gibi açılacağı" öngörüsü veya kerâmetiyle birleşmektedir. Sezai Karakoç'un tespitlerinin ise, bu çerçevenin aslı renklerini belirginleştirdiği görülmektedir. Bu, ruh akrabalığı bulunan şairlerin fetih ufkunda bir ve beraber olduklarının göstergesidir. Bu tarihî tespitin 'büyük resminde' birçok şair görülmekte, sözleriyle onu tebcile değer saydıkları anlaşılmaktadır.

Şairlerin İstanbul ve Ayasofya üzerine kaleme aldığı eserler, ciddi bir yekûn tutmaktadır. Bunlar üzerinde tasnifler yapılarak meramlarını nasıl ve ne için ifade ettikleri tespit edilebilir. Ancak, şiirlerde de nesirlerde olduğu gibi, Ayasofya meselesinin özüne dair en sağlam, keskin ve ciddi tespitler içerenlerin muhtasar olarak irdelenmesi suretiyle esasa ilişkin sözler sarf edilebilir. Meselâ, "Çanakkale Savaşları" hakkında müstakil kitap oluşturacak kadar samimî his ve düşüncelerle şiirler kaleme alınmıştır. Ancak Çanakkale'de savaşın mahiyetine, maksadına, icrâ edilmiş şekline, hangi vasıtaların ve insanların nasıl bir zihniyetle kullanıldığına, savaş stratejisine, şehitlerin kanı yere düşmeden cennete

5 Yahya Kemal Beyatlı, "Ezan ve Kur'an", *Bugün Gazetesi*, Fetih ve Ayasofya Eki, 29 Mayıs 1970.

6 Yahya Kemal, "Ezan ve Kur'an", *Bugün Gazetesi*, Fetih ve Ayasofya Eki, 29 Mayıs 1970.

intikal edişlerine, Hazreti Peygamber'in 'Çanakkale şehitleri'ni bağrına basışına kadar bütün esas ve ayrıntıların canlı yayın yaparcasına gösterildiği "Çanakkale Şehitleri'ne" şiirine dikkat kesilmek, nasıl maksat ve meramı ifade açısından daha doğru olacaksa, burada da, meselenin kalbine işaret eden birkaç şiire kulak kesilmek de daha anlamlı olacaktır.

Bu bağlamda söz hakkını kullanacak ilk şiirlerden biri, belki de birincisi, Sezai Karakoç'un, tam bir program arz eden "Alinyazısı Saati/İstanbul" şiiridir. Karakoç'un bu şiiri, "Ayasofya meselesi"ni ve onu "ölüm kalım meselesi olarak görenlerin asıl düşüncesi"ni ortaya koymak bakımından tam bir çerçeve, bütün bir resim ve strateji çizmektedir. Söz yerindeyse, Alinyazısı Saati" şiiri, "Çanakkale Şehitlerine" şiirinin peyrevi ve benzeridir. Onun, sanatı ve idraki yüksek yoldaşdır. "*Ve derken birden karaya sıçradım Ayasofya*" mısraından itibaren başlar bu söz beraberliği. "*Kimi Hindû kimi yamyam kimi bilmem ne belâ*" mısraını, "*bitmez tükenmez suçlarına karşılık yerin dibine batacaksın Avrupa*" ihtarı karşılar. Bundan sonra bu "*göksel yapı*"nın mahiyeti ve barındırdığı değerlerle alâkalı mühim tespitler ve -gerekirse- yapılması gerekenler dile getirilmektedir. Hedef, buna göre, "*İstanbul'u yeniden Tanrı şehri yapmak*"tır. Gerçek özgürlüğün türküsünü söylemektir. Savaş kaçınılmazdır! Şiir, savaşın maksadını açık ederek biter -gibi yapar-. Son sahne, şehitleri Peygamber âgûşuna göndermeden evvel, "*başların yalnız Tanrı önünde eğilmesi için Allah huzurunda saf tutmaları*"dır. "Alinyazısı Saati", bir bakıma, 'savaş (cihat) sancağının söz alanında açılmasıyla işlemeye başlamıştır. Ve netice alınincaya kadar "savaşılacaktır".

Şair bu nedenle, "Alinyazısı Saati"nde "barış" kelimesini sadece bir kez kullanırken "savaşmak" fiilini on defa kullanmıştır: Muhtemel bir çağrı karşısında "gerektiği takdirde *savaşabileceğini*" bir irade beyanı olarak ifade ettikten sonra, bu defa kesinlik kazanmış bir karar olarak "*savaşırım*" sözünü ısrarla tekrar eder ve "savaş" sözcüklerinin tekerrürü, İstiklâl Marşındaki "geniş zaman" perspektifini ("*ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım /... şaşarım;/.. aşarım/..taşarım*" dizelerindeki kararlı enerjiyi ihtar edâsı içinde) hatırlatarak, bütün zamanları kapsayan bir îman hareketi ve mânâ eylemi hâlinde "*savaşırım*" demektedir. Bu elbette önemlidir. Ama "ne için savaşacağını sıralaması", yani miras aldığı ve cihat olarak benimsediği eylemin hedefi, bundan daha önemlidir. "İstiklâl Marşı"nda toplanmış bu enerji, kendinden sonra gelen

bütün mümin şairlere, din ve vatan için savaşı göze alan beyinlere ve yüreklere "sirayet" etmiştir.⁷

Bu metinde "görülen" kadar "gösterilen" de mühimdir ve manzaraya hâkim olan da şehrin ve yapının metafiziğidir. Görülen mahzûn ve mazlûm bir ibâdethanedir ve gösterilen bu zulme karşı savaş iradesidir. Görülen manzarada Ayasofya, öz kimliğiyle yani bir "Cami" olarak değil, "Serin ve kilim nakışlı kızıl gözlü dev bir cam gibi" gözükmektedir. Bu, cami kavramının "iç"inin boşaltıldığı sadece "dış"ının, görüntü parçasının onun yerine ikâme edildiğini, bu yerinden etmenin büyük zulüm olduğunu simgesel olarak ifade etmektedir. Bu, bir tür 'cânîlik'tir. Bu, "Ayasofya'nın adeta ölüme mahkûm edilmesi demektir. Bunun sebebi Batı'dır. Hıristiyanlığın, 'Türkiye-İstanbul' üzerine düşürdüğü kara gölgedir Ayasofya'yı mahpus kılan."⁸

O yüzden şair, "Ve sen ey Avrupa" diye seslenir "yerin dibine batacaksın bitmez tükenmez suçlarına karşılık." Bu dava için, ne yapılması gerekirse, yapılacaktır. "Gerekirse... Evet, gerekirse savaşılacaktır". "Tanrıya kulluk, kıyamete kadar söylenecek gerçek özgürlüğün türküsü" olsun diye. Demek ki bu, -kıyametle aşılan- bir 'savaş sebebi'dir. Diyor şair "Alınyazısı Saati"nde:

"Bu (İstanbul) yeryüzünden ve gökyüzünden ötedeki şehirdir
O bir kılıçtır Doğudan Batıya uzanıp
Çin ipeğinden örülmüş şeytan kozasını bölen
Darbeleriyle Batı çeliğini lime lime eden
O Tanrı'nın kılıç halindeki hilali
Ben yaşadıkça o yaşayacak bende
Kim bilir belki o da dirilecek benimle

7 Sezai Karakoç'un *Alınyazısı Saati* kitabındaki Dokuzuncu şiir de -başından sonuna kadar-, Osman Sarı'nın "Bir Savaşçıdır Kalbim" şiiri de Erdem Bayazıt'ın "Sabır Savaş Zafer" şeklindeki kavramsal şifresiyle celadetle duyurduğu "Adım: Müslüman" irade beyanının enerjisi vb. de aynı kaynaktan gelmektedir. Elbette, sınırsız ve sonsuz özgürlük düşüncesinin ana kaynağı Kur'an'dır ve her biri "hangi kaynaktan su içeceğini" bilmektedir.

8 Turan Karataş, "Ayasofya: Sezai Karakoç'un Bitmeyen Türküsü": [https:// www.dusuncemektebi.com/d/193380/ayasofya-sezai-karakocun-bitmeyen-turkusu](https://www.dusuncemektebi.com/d/193380/ayasofya-sezai-karakocun-bitmeyen-turkusu) (e.t: 20-07-2020).

İslam milletinin dirilişinde

O yeniden güneşin güneş ayın ay ve dünyanın dünya

İnsanın insan olduğu o günde

Ölümün biliyorum ey İstanbul diriliş içindir

Ben kayalarını denizin ahenkleştirdiği kıyılarda

Gerçeği koğaladım hayal meyal görünen kelimeler arkasında

Ve derken birden karaya sıçradım Ayasofya

Padişah türbeleriyle örtülmüş maskelenmiş şehzade mezarlarıyla

Kayboldu o deniz o kentle birlikte Rabbim

Bildir bana olup biteni

O yeşil ötesi ışığı o güneşi tahlil eden su çizgisini

Ve sen ey Avrupa yerin dibine batacaksın bitmez tükenmez suçlarına karşılık

Ve derken Ayasofya yüzüme çarpan karanlık

Serin ve kilim nakışlı kızıl gözlü dev bir cam gibi

Ve kılıcımın ucunda Ayasofya küçük bir bilya gibi

Uçuyorum göklerin kubbesine bir ikram gibi

Gök sofrasında bir çeşni bir garnitür gibi

Kalk ve kavra ruhum bir kadavra gibi olan bu göksel yapıyı

Bir kartal taşırken yere düşmüş

Ve kalakalmış kaldığı yerde

Sonra karanlıklardan çıkan kargalar tünemiş üstüne

Yemişler ötesini berisini

Ey kozmiğin kemirdiği bir kent gibi yükselen yapı

Ey Allah'a açılan ve kapanan ulu kapı

Bir at gibi soluyorsun kulelerinle

Deniz öfkenin köpükleriyle benekli

Gel barışın köprüsü ol içimizde dışımızda

Yeniden sularından içelim kana kana

Savaşabilirim bugün bütün dünyayla

Gerekirse

Ruhumuzun susadığı hakikat olan

Evrensel İslam barışının zaferi için

Aşk için Tanrı hakikatı aşkı için

Göğe çıkan İsa yere insan diye

-Fazla çıkardılar göğe-

Gel ey Muhammed ve İsa hakikatı

Burada sizi bekleyen bütün bir insanlık var

Bulutlar yaralı insanlar zehir saçan fırtınalar

Kara-düşünce fırtınalarıyla yükü kurşun levha havaları

Savaşırım doğudan daha doğu

Doğrudan daha doğru olan bulmak için

Zulme karşı savaşabilirim

İnsan başı yalnız Tanrı önünde eğilecektir

Ebedî hakikat budur

Bunun için savaşırım ben

Bunun için kanım helâl olsun (İstiklal Marşı'na gönderme var. Dava tek çünkü).

Şehrimin alınına özgür Tanrı aşkını yazmak

İstanbul'u yeniden Tanrı şehri yapmak

Bunun için savaşırım ben...

Servi için savaşırım çınar için savaşırım

Tozlanmamış gün doğuşu için

Yıldızlar geceleri yeniden görünsün diye

Tuz deniz damlasında gülsün

Çam denizle gülüşsün

Su tenimizle barışsın

Ruhumuzla ışısın diye

Savaşçyıım ben atalarım gibi

İstanbul için savaşırım

Bağdatın dervişlik ortağı

Şamın kılıç kardeşi

Olan İstanbul için

Benim güneşimden öteye kimse gidemez

*Benim güneşimin üstüne doğmadığı yaşam yaşam değil
"Benim duvarımdan yüksek duvar haraptır"
Gerçek özgürlüktür kölelik değil
Tanrıya kulluk olacak yine gerçek özgürlüğün türküsü
Kıyamete kadar söylenecek türkü."*

Ne için "savaş" göze alınmıştır:

1. Evrensel İslam Barışının zaferi için
2. Aşk için, Tanrı hakikati aşkı için
3. Göğe çıkan İsa yere insin diye
4. Muhammed ve İsa hakikati; Ebedî hakikat için (İnsan başının yalnız Tanrı önünde eğilmesi için)
5. Şehrin alınına özgür Tanrı aşkını yazmak, onu Tanrı şehri yapmak için
6. Doğrudan daha doğru olan bulmak için
7. Zulme karşı çıkmak için (*savaşabilirim*)
8. Servi için çınar için
9. Tozlanmamış gün doğuşu için
10. Yıldızlar geceleri yeniden görünsün diye
11. Tuz deniz damlasında gülsün; çam denizle gülüşsün; su tenimizle barışsın; ruhumuzla ışısın diye
12. Atalarım gibi İstanbul için savaşırım
13. Gerçek özgürlük olan Tanrıya kulluk için; gerçek özgürlüğün türküsü, kıyamete kadar söylensin için.

İlk şiirlerinde hisli bir yüreği, millî ve dinî bir hassasiyeti olan Nâzım Hikmet de Ocak 1921'de İstanbul'un fethine ilişkin yazdığı "Sekiz Yüz Elli Yedi" isimli şiirinde⁹ Ayasofya'da kılınan ikindi namazından söz etmiş, "İstiklâl Marşı"nın "*O benimdir, o benim milletimindir ancak*" mısraına gönderme yapan bir eda içinde, "*İşte o günden beri Türkün malı İstanbul*"

9 Nâzım Hikmet, "Sekiz Yüz Elli Yedi", *Ümid*, 13 Kânun-ı sâni 1337/1921; *İlk Şiirler/Şiirler* 8, 19. b., İstanbul, 2000, s. 105.

diyebilmiştir. Bu şiir, Ayasofya, yeniden "cami" olarak açılıp aslı kimliğine kavuştuktan sonra, en çok merak edilen şiirler arasında yer almıştır. Nâzım "Sekiz Yüz Elli Yedi" şiirinde şöyle diyordu:

*"İslam'ın beklediği en şerefli gündür bu
Rum Konstantiniyye'si oldu Türk İstanbul'u
Cihana karşı koyan bir ordunun sahibi
Türk'ün genç padişahı, bir gök yarılır gibi
Girdi Eğrikapı'dan kır atının üstünde
Fethetti İstanbul'u sekiz hafta üç günde
O ne mutlu, mübarek bir kuluymuş Allah'ın!
Belde-i Tayyibe'yi fetheden padişahın,
Hak yerine getirdi en büyük niyazını
Kıldı Ayasofya'da ikinci namazını!
İşte o günden beri Türkün malı İstanbul,
Başkasının olursa, yıkılmalı İstanbul!"*

Nâzım Hikmet, "başkasının olursa" endişesini yaşamıştır. Zaten, tam olarak "başkası"nın eline ve zihniyetine geçeceği bir zaman da olmuştur! O zaman, Ayasofya'yı sahte sahiplerinin zulmünden Allah kurtarmıştır.¹⁰

Ayasofya'da Zaman: Bugün!

Ayasofya'nın bugünü, 10 Temmuz 2020 günü başlamıştır. ¹¹ Bu tarih, Türkiye'nin İslâm âlemi ve insanlık için başardığı inanç ve özgürlük

10 "Yakın çağ tarihimizde öyle gaflet zamanları geçirdik ki, az kalsın Ayasofya'nın minareleri yıktırılacaktı. Bazı uzman geçinen kişiler, bu minareler Ayasofya'ya uymuyor, mimariyi bozuyor diye tutturmuşlar, yönetimi baskı altına almışlardı. Handiye emellerine de nail olacaklardı": Sezai Karakoç, "Kaderimizin Ayasofya'sı, Ayasofya'mızın Kaderi", *Diriliş*, 1990, sayı: 78.

11 Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 10 Temmuz 2020 tarihinde imzalanan 2729 sayılı karar şöyledir: "İstanbul İli, Fatih İlçesinde bulunan Ayasofya Camiinin müzeye çevrilmesi hakkındaki 24.11.1934 tarihli ve 2/1589 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Danıştay Onuncu Dairesinin 02.07.2020 tarihli ve E:2016/ 16015, K:2020/2595 sayılı Kararı ile iptal edildiğinden, Ayasofya Camiinin yönetiminin 22.06.1965 tarihli ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kurulu ve Görevleri hakkında Kanununun 35nci maddesi gereğince Diyanet İşleri Başkanlığına devredilerek ibadete açılmasına karar verilmiştir." Cumhurbaşkanının kararı duyurduktan sonraki cümlesi de şu olmuştur: "Bu kararın millete, ümmete ve tüm insanlığa hayırlı olmasını diliyorum".

hareketinin tarihidir. İnsanımızın ve insanlığın böyle bir harekete ihtiyacı olmasaydı bu mâbed aslı görevini îfa için açılır mıydı? Elbette hayır.

Ayasofya bugün, *"Türk'ün bahtıyla beraber açılmıştır."*

"Rahmet" in bu türüsünü yaşamak için milletimiz 86 yıl beklemiştir.

Ve savaş bitmiş; Ayasofya'nın yüzyıllık kederli yalnızlığı sona ermiştir. "Şair ve onun 'dirilişçi' izinden gidenler savaşı kazanmış ve büyük şairin beklediği güneş doğmuştur. İstanbul gerçek özgürlüğün türküsü olmuştur. Ve bu türkü kıyamete kadar söylenecektir."¹²

Derrida, Valery'nin Avrupa'nın geleceğine ilişkin bir yazısı hakkında konuşurken, özellikle kapital olarak yazdığı *"bugün"* kelimesine vurgu yapmakta ve şöyle sormaktadır: "Ne yaptın BUGÜN, insanlık için ey Avrupa?" Bu soru tarzı, aslında Batı zihniyetinin BUGÜN üzerinden yapısöküme uğratılmasıdır. Bu zihniyet, Bosna'da büyük bir sınav vermiş ve bu sınavda çakmıştır. O yüzden bir Türk şairi (Tarık Günersel) bu durumu, *"Avrupa Ölüyor Bosna'da"* beyânıyla ilân etmiştir.

Ayasofya bugün, Necip Fazıl'ın, geleceği geçmişte yaşayan ve bir zaman gezgini gibi bütün İslam dünyasına, *"Ayasofya Açılacak!.."* müjdesini büyük bir celadet ve şevk cümleleriyle vermesinin "BUGÜN"ünü yaşıyor.¹³ (Rahmet "biraz daha" değil, bol bol yağdı. Rahmet merhamet oldu, yolları açtı. Ve o yoldan "geçenler geçti", "göçenler geçti". *Açılmaya bu kadar teşne, bu kadar muhtaç, bu kadar susuz olmasaydı, hiç açılır mıydı?*).

Sezai Karakoç da bir yazısında *Ayasofya'nın muhakkak cami olarak açılacağı* tarihi, siyasi, sosyal, mimari, manevi şartların bunu

12 Turan Karataş, "Ayasofya: Sezai Karakoç'un Bitmeyen Türküsü": <https://www.dusuncemektebi.com/d/193380/ayasofya-sezai-karakocun-bitmeyen-turkusu> (e.t: 20-07-2020).

13 Necip Fazıl Kısakürek enerji dolu *"Ayasofya Hitabesi"*nde âdeta *"Ayasofya'nın BUGÜNÜ"*nü şöyle diyordu: *"Ayasofya açılmalıdır. Türk'ün bahtıyla beraber açılmalıdır. Bugün mü, yarın mı, bilemem! Fakat Ayasofya açılacak!.. Türk'ün bu vatanda kalıp kalmayacağından şüphesi olanlar, Ayasofya'nın da açılıp açılmayacağından şüphe edebilirler. Ayasofya açılacak... Hem de öylesine açılacak ki, kaybedilen bütün mânalar, zincire vurulmuş masumlar gibi onun içinden fırlayacak!.. Ayasofya bütün değer ölçülerini, tarih hükümlerini çerçeveyici bir kitap gibi açılacak... Ayasofya mukaddesatçı Türk gençliğinin kalbi gibi açılacak...Ayasofya'yı, artık önüne geçilmez bu sel açacak... Bekleyen gençler!.. Biraz daha rahmet yağsın... Sel yakındır."* (1965).

gerektirdiğini son derece sade ve ikna edici bir üslupla anlatıyor ve müjde veriyordu.¹⁴ Neydi o şartlar? Bir yazısında bunu genişçe izah ediyordu; ama hepsinden önce, şu tespiti yapması, meselenin şahdamarını işaret etmekteydi:

Ayasofya, onu yaptıran imparator tarafından, bir ibadethane bir tapınak olsun diye yaptırılmıştır, yapan mimarlar da onu bir tapınak olsun diye yapmışlardır. Bir müze olarak yapılmamıştır. O halde Ayasofya'yı, yaptırma amacı ve yapıma şekli ile ancak tapınak olarak kullanabilirsiniz. Bir tapınağın başka bir amaçla kullanılması mümkün değildir.

- a. *Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra Ayasofya'yı cami yaptı. Bu sadece Fatih'in şahsi görüşünün sonucu değildi. Bu tüm toplumun, fetih ordusunun idealiydi. Kızılma, Ayasofya üzerinde parlıyordu. Ayasofya cami olunca, Kızılma uçup gitti ve Roma'daki Sen Piyer kilisesinin kubbesine kondu inancının sonucuydu bu. Ayasofya'yı camilikten çıkarınca, yeniden Kızılma Ayasofya'nın kubbesindeki yerine döndü. İşte zaman zaman Ayasofya'yı açalım haykırışının yükselişi, bu tarihi şuurlu arketipinden kaynaklanmaktadır.*
- b. *Eğer Ayasofya Fatih tarafından cami yapılmıyorsa, Hıristiyanların umudu kırılmaz, savaşa gizli açık devam ederler, fırsat buldukça da isyan çıkarırlar, batıdan da yardım görürlerdi. Bu yüzdendir ki fethedilen yerlerin en büyük kilisesi camiye çevrilirdi. Bunun bir daha geri dönülmeme anlamını taşıdığı, böyle bir umudu kırma amacıyla yapıldığı açıktır. Ayasofya ise, tarihi doğu-batı savaşında zaferin hangi tarafta kaldığını gösterici bir sembol olmuştur. Ayasofya cami olduğu sürece üstünlük İslâm'dadır. O, cami olmaktan çıktığı andan itibaren, bu üstünlüğün Batıda olduğu bilfiil itiraf edilmiş oluyordu.*
- c. *Ayasofya'nın cami olmaktan çıkarılması bir sebep değil bir sonuçtur. Tekrar cami olarak açılması da bir sebep değil bir sonuç olacaktır.*
- d. *Batı karşısında İslam âlemi olarak tam bağımsız olduğumuz gün, ya da en azından, bu bağımsızlığın şuuruna vardığımız gün, kendimizi Batıdan bağımsız hissettiğimiz gün, Ayasofya yeniden cami olacaktır.*

14 Sezai Karakoç, "Kaderimizin Ayasofya'sı, Ayasofya'mızın Kaderi", *Diriliş*, 1990, sayı: 78.

- e. Ayasofya'nın kiliseden camiye çevrilmesi, yapılış amacına ters düşmemiştir. Çünkü; yapıldığında vahdaniyet dini, Hıristiyanlıktı. İslam'ın çıkmasıyla, bu muhteşem mabet, en yüce dinin mabedi olmaya daha layıktı. Allah'ın ismini, ortak koşmadan doğrudan haykırmaya elbet daha uygun bir yer oldu. Fatih, işte bunun için, dinin saf halindeki mevcudiyetinin tapınağı olması için, Ayasofya'yı kilise olmaktan çıkarıp cami yaptı. Muhakkak ki bundan Hz. İsa'nın rûhu da o mabedi yapanların ve belki yaptırانların rûhu da memnun oldu.
- f. Ayasofya Peygamber Efendimizin doğumu yıllarında yapılip ibadete açıldı. Sanki manen, onun doğumu, onun dünyaya gelişi şerefine yapılmış bir mesut mabet idi. Bir işaret ve bir müjdeydi. Adeta hikmet-i vücudu, büyük peygamberin doğumuyla doğmak ve onun dininin en büyük mabetlerinden biri olmaktı. İşte bu şerefi ona bağışlamak için Fatih Ayasofya'yı cami yaptı.
- g. Ayasofya, canlı bir kültür ve medeniyet merkezi halinde yaşamış olma şansını Osmanlılara, İslâm'a borçludur. Şu yakın çağ tarihimizde öyle gaflet zamanları geçirdik ki, az kalsın Ayasofya'nın minareleri yıktırılacaktı. Bazı uzman geçinen kişiler, bu minareler Ayasofya'ya uymuyor, mimariyi bozuyor diye tutturmuşlar, yönetimi baskı altına almışlardı. Handiyse emellerine de nail olacaklardı. Neyse ki Allah Ayasofya'yı korudu, sağduyu hâkim oldu, bu cinayet işlenmedi. Eğer böyle bir şey yapılsaydı, kıyamete kadar tarih, bizi asla affetmezdi.
- h. Eski deyişle söyleyelim: hafızalarımız ne kadar nisyanla malul! Yani ne unutkan kişileriz! Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul işgal edildiğinde Ayasofya'yı askeri bir birlik koruyordu. İşgal kumandanlığı hükümetten bu birliğin Ayasofya'dan alınmasını istedi. Maksatları Ayasofya'yı kilise yapmaktı. Birliğin kumandanı kahraman subay: "ben ve askerim hiçbir şekilde Ayasofya'yı bırakmayız. Onu gece gündüz savunacağız. Eğer bırakmamız için ısrar ederseniz, işgalci askerler üstümüze gelirse, kendimizle birlikte Ayasofya'yı havaya uçururuz" dedi. Bunun üzerine işgal idaresi ısrardan vazgeçti. İşgal boyunca Ayasofya bu birlik tarafından savunuldu. İstanbul'a giren ve İstanbul'u alan düşman, Ayasofya'ya giremedi ve Ayasofya'yı alamadı. Bu ve bunun gibi

binlerce kahramanlık; genç nesillere öğretilmedi. Meşhur olaylar meçhulmüş gibi kaldı.¹⁵

Bütün bunlardan sonra denilebilir ki: Ayasofya, "bugün" denilen zamanda, yani tam zamanında, İslâm dünyası ve insanlık için "büyük bir iş" yapmıştır.

Ayasofya'da Zaman: Yarın!..

a. Ayasofya'nın "yarın"ı, 'Türk'ün açılmış bahtı'dır. Evrende "açılan" her şeyi açtıran, onu da açtırmıştır! Sonsuz çarpı sonsuz küçüklüğünde çekirdeği çatlatan da sonsuz çarpı sonsuz ağırlıklardan yumuşacık sıcacık taneleri indiren de, semâları kozmik semazenlerle donatan da O'dur. "Büyük Patlama" da (Big-Bang) bir tomurcuğun patlaması gibi, bir kapının filizlenmesi, bir duvarın çatlaması gibi, Ayasofya'nın açılması da aynı eldendir! Ayasofya, bu yüzden, "Fâliku'l-habbi ve'n-nevâ" sırrının mazharıdır.

b. "Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın / Kim bilir belki yarın belki yarından da yakın" denilen zamanın, zemin ile bir olduğu, fizik diliyle "sıfırlama"nın metafizik diliyle "bir'e" kalbolduğu zuhûr günüdür!.. Ayasofya'nın "YARIN"ı, artık, "geleceğin, "gelecek de bir gün gelecek!" denilen ve "gelmesi muhtemel olan gelecek" biçimlerinin tamamını kapsayan bir "geleceğin" kesintisiz eylemi ve akışıdır. Geleceğin geçmişi ve geçmişin "şimdi"sidir.

c. Buradaki "yarın" kavramı ile, Gadamaer'in dediği anlamda, içinde yaşanılan "şimdi" bilincinin tarih içine yerleştirilmesi, bilincin daimîliğinin idraki içinde olunmasını kastediyoruz.¹⁶ Çünkü Ayasofya'nın "yarın"ı, artık yeniden (geleceğe yönelik) "Yeni Bir Varoluş Biçimi"dir. Kendini böyle idrak ettiğinin işaretleri vardır. O da 'geleceğe yönelik insan varoluşu'na benzer biçimde, varoluşunun dünya-içindeki-varlık olarak İslâmî varoluşu mükemmel şekilde gerçekleştirdiği başarının kanıtı olmuştur.

15 Sezai Karakoç, *aynı yer*.

16 H. Georg. Gadamer, *Hermeneutik*, (Hermeneutik -Yorumbilgisi Üzerine Yazılar içinde), çev. ve derl. Doğan Özlem, Ankara, 1995, s. 11-28; H. Akay, "Gadamer Tarih Gelenek Şimdi Anlam ve Necatigil": [zoom_02020-04-27-05-00-07pm.mp4](https://www.zoom.us/j/02020-04-27-05-00-07pm.mp4).

Heidegger, "geleceğe yönelik insan varoluşu"na dayandırılan bir tarih bilincinin yapısı sorununu ontolojik açıdan değerlendirerek önemli bir açılım sağlamıştı. Ona göre: "Geleceğe fırlatılmışlığın varoluşsal yapısı, insan bilimlerinde gündelik anlamının temelinde yatan bir şey"di. 'Geleceğe fırlatılmışlık' kavramı, gelecekteki kendi varolma imkânına uzanmaya çalışan Dasein'in şimdi-burada-olan-bir varlık olma özelliğini göstermesi yüzünden önemlidir.

Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'ına göre, "anlama", (dünya-içindeki-varlık olarak insanın gerçekleştirdiği) varoluş biçiminden başka bir şey değildi.¹⁷ Bu varoluş, insanın dünyaya fırlatılmışlığı dolayısıyla zuhur eden "kaygı"dır. Kaygı, *geleceğin önceden yaşanmasına* hizmet eder. "Geleceğe yönelik insan varoluşu"na dayandırılan tarih bilincinin yapısı meselesi, ontolojik açıdan yeni anlamlandırmanın yolunu açmıştır. Gündelik anlamının temelinde de bu varoluşsal yapı yatmaktadır.¹⁸

Bu "kaygı"nın yok edilmesi, ancak gelecekte olanın ne olduğuna dair kesin bir bilgi ve hüküm sayesinde imkân dâhiline girebilir ki bunun -söylem olarak değil, fakat eylem olarak- karşılığı, bir "iman hareketi"dir. Bu hareketin şartlarını ve mahiyetini en güzel, en doğru, en temiz bir şekilde anlatan metin "İstiklâl Marşı" metnidir. Bilhassa birinci, beşinci ve onuncu kıtalar, bu kaygının yüreklerde eritildiği, yerine muhkem ümitlerin yükseltildiği mısralar, bunun açık göstergesi, kanıt belgesidir.

Tüm sayıların "bir"den zuhur etmesi gibi bu da ancak "iman"dan zuhûr etmektedir. Ayasofya hakkında da (*iman ve itikat ile ilgili olması sebebiyle*) Sonsuz Boyutlar Sahibi'nden gelen bir müjde ve buna bağlı olarak *tereddütsüz* benimsenen kesin bir bilgi söz konusudur. Varlığın gelecekte varoluşunun devamlılığına imkân tanıyan şey de, varlığın (insanın/ toplumun/ devletin) O'na bağlı, şimdi-burada-olan ve orada sonsuza dek var olacak bir varlık olma özelliğini göstermesi

17 Martin, Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen, 1993, s. 148, 151.

18 Gadamer, "Tarih Bilinci Sorunu", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, çev. Taha Parla, derl. P. Robinow, W. Sullivan, İstanbul, 1990, s. 79-106; Buradaki "insanın dünya içine fırlatılmışlık" ve dolayısıyla deist anlayışa gönderen kavram ile "terk edilmişlik" kavramını karıştırmamak gerekir. Heidegger'in düşünce tarzında "kaygı"ya dayanak olan "fırlatılmışlığın", öz kültürümüzde bir karşılığı, yani "yaratıldıktan sonra dünyada terk edilmiş, kendi hâline bırakılmış insan" algısı yoktur. Öz kültürümüzde, "dünü, bugünü, şimdiyi ve yarını içerecek tarzda bir *gelecek, yarın*, âhret kavramı söz konusudur. İnsan da asla "başıboş bırakılmamış" olup her ân gözetlenmektedir.

yüzündendir.¹⁹ Bu, geleceğini şimdide varoluşsal olarak gerçekleştirme bilinci ve sorumluluğu demektir.

Ayasofya bunu müdrük olarak konuşmaktadır.

Ayasofya Konuşunca Şairler Sustu!²⁰

Ayasofya'nın açılışı, büyük bir hareket idi. Her şeyi "eylem"e eşitleyen, anlamın eylem olarak tezahürünü esas alan felsefecilerin baş tacı ettikleri bir hareket. Anlamın *eylem* olarak tezahürünün şiddeti, büyük etkinlikler ve cazibe merkezi oluşturacak güçteydi. Eylemin içeriği çok geniş bir çerçeveye yayıldı, dağıldı, saçıldı. *Kozmik âlemde yıldız külünden* yeni yıldızların ve güneşlerin doğması gibi, politik ve metafizik boyutta, ilk hareketin enerjisiyle yeni yıldızlar, yeni oluşumlar açığa çıkacaktı. Öyle de oldu.

Ayasofya'nın açılışı, 'ağır olanın hafifi kendine çekmesi' gibi, etrafındaki meseleleri ve açılımları kendine çekti ve yeni bir durum meydana getirdi! Bu durumun çok yönlü yorumunun yapılması tabiidir. Kalbin ve aklın bulacağı yönler henüz belirginleşmemiştir. O nedenle, denilebilir ki, hadisenin sıcaklığı henüz geçmemiştir. Hadise, merkez rolünü oynamaya devam etmektedir. Heyecan ve şevkin bir köpük gibi sönmesinden çok, derine çekilen bir dip dalga gibi ağır ağır ve vakur bir hareket silsilesiyle varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Kalbin ahvâli de ehvâli bu yüzden henüz şiire intikal etmemiştir.

Bunun, yapısöküme uğratılması gereken bir eylem olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Demek istediğim şudur: Şiire konu olması gereken Ayasofya şiirin bizzat kendisi olmuştur, yani "şiir olarak" konuşmaktadır. Bu, fethin yeni boyutudur; eylemin eyleyeni de söyleyeni de aşmasıdır. O yüzden söz biraz geride durmaktadır ve durmaya devam edecektir. Düzyazıların da konuşması bir bakıma "kenarda temâşa"dan ibarettir.

19 Gadamer, "Tarih Bilinci Sorunu.", s. 97.

20 Aslında Ayasofya Durali Yılmaz'ın *Aziz Sofî*'sinde konuştuğundan sonra sağır edici bir suskunluk içerisine girmişti! Sadece îmâ ile îmânı olanların anlayabileceği bir dille konuşmaktaydı. Nihayet öz diline kavuştu ve küstüğü İstanbul'la barıştı. Bu defa şaşırtıcı bir şey oldu. Şiirin Ayasofya'daki saati adetâ durdu! Hâlâ hiç durmadan duruyor!

Henüz cana sirayet eden bir harlanma fark edilmemektedir.²¹

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, metafiziğin fizik olarak arz-ı endâm ettiğini ve şiirin "konuşma hakkı"nı "eylem"e teslim ettiğini görüyoruz ve bu bağlamda değerlendiriyoruz. (Henüz açılmadan önce, "Ayasofya'nın sesi kesilmiştir, ama öfkesi hâlâ harlıdır" denilmiştir: Bu harlanma, yakınıma kadar gelen ve "gürüldeyen ırmağın" sesini herkesin hissettiğini ifade etmekteydi. Ancak şimdi durum farklı gözükmektedir). Şöyle de diyebiliriz:

Ayasofya konuşmaya başlayınca şairler sustu.²²

Bu suskunun kararlı mı zararlı mı olduğunu zaman gösterecek!.. Ayasofya'nın "geçmiş"i gelecekte idi; şimdi "geleceği" geçmişindedir: Bu aslında "kararlı bir farkındalığın işareti"dir. Ancak yakından bakıldığında şu görülmektedir: Modern şiirin bazı uçlarında, Ayasofya konusu "a'raf"a alınmış, bazı uçlarında ise âdeta "kepek yaptığı!" bahanesiyle rafa kaldırılmıştır. Orda da "yok gibi!" durmaktadır!

Ayasofya, hâlâ, Necip Fazıl'ın can damarını işaret ettiği bir tarzda açılımin rehini durumundadır. Açılma eylemin mânâ olarak alınan emanetinin muhafaza edilmesi bir gerekliliktir. Zira "hakikat oldu mecaz" noktası aşılmıştır. Bazı çevrelerde, sanki şöyle bir hava var: "Açıldı bitti oh!" Bazı çevrelerde de "erken doğum mu oldu ne?" tarzında endişeler! Dış dişe gelen evhâmî düşünce takımları! Dışarıdan ve içeriden zararsız homurdamalar.

21 "Ayasofya'nın sesi kesilmiştir, ama öfkesi hâlâ harlıdır" denildiğinde bu harlanma, yakınıma kadar gelen ve "gürüldeyen ırmağın" sesini herkesin hissettiğini ifade etmekteydi ("Ayasofya Konuşması: Ses ve Öfke!", 566. Yıldönümünde İstanbul'un Fethi ve Fethin Hafıza Mekanı Olarak Ayasofya Paneli", FSMVÜ Üsküdar Yerleşkesi Konferans Salonu, 29 Mayıs 2019 Çarşamba, 15.00).

22 *Ayasofya Konuşunca Ne Oldu?* "Eski çağlardan fragmanlar akan pencerelerde/ bir ses parladı huşû içinde!/ Eşsiz/ çağıldadı halk./ Bir gözyaşı ırmağı kuruldu/ Belde-i Tayyibe'de, arz üzerinde (Allahu Ekber)!./ Tarih başa döndü! Söndü karanlık!.. Yara yara açıldı toprakta seccadeler/ Önden gidenleri çağırdı gözyaşları./ Binlerce bilinç/, sayısız ruh/ ve uçsuz bucaksız sevinç!./ Tarih bitti diyenler bitti!/ Başladı Diriliş günü büyük yürüyüş!/ Sembol imana geldi/ Secdeye kapandı mânâ./ O yüzden kapılarımı açtı Ayasofya:/ Müslümana, insana!": H. Akay, "Ayasofya Konuşuyor!", *Karabatak*, sayı: 52, Ekim-Kasım 2020, s. 11.

Bir de bunların arasında beslenen "oldu bitti!" havası! Bu havanın, bu ruh durumunun sebebi, herhalde, hakkıyla idrak edilerek yaşanması gereken "sevinc" in big-bang'inin şiirde henüz görülmemesidir. Mutluluk var, lâkin; ona eşlik etmesi gereken derin sahipleniş sanki henüz kelimesi gibi muallaktadır! Bu zannın teşvik edildiği de açıktır!²³

"Ayasofya'nın mü'minler üzerindeki hukuku yeni başlıyor."²⁴ Eylem odaklı şiir, şimdilik gül şerbetiyle idare etmektedir.²⁵ Bu durumda yapılması gerekenlerden biri şudur: Eski büyüklerin celâdet sahibi metinlerini yeniden formatlamak! Ya da onlardan 'sonsuz özlü enerji' naklini gerçekleştirmektir.²⁶ Ötesini söylemek gerekirse, ötesi şudur:

Modern Türk Şiiri içinde Ayasofya, henüz, yoktur. ²⁷

Kaynaklar

Akay, Hasan, "Ayasofya Konuşuyor!", *Karabatak*, sayı: 52, Ekim-Kasım 2020.

Akay, Hasan, "Gadamer Tarih Gelenek Şimdi Anlam ve Necatigil": [zoom_02020-04-27-05-00-07pm.mp4](https://www.youtube.com/watch?v=zoom_02020-04-27-05-00-07pm.mp4).

Beyatlı, Yahya Kemal, "Ezan ve Kur'an", *Bugün Gazetesi*, Fetih ve Ayasofya Eki, 29 Mayıs 1970.

23 Oysa bu "açılış"ın farklı boyutları kavranılarak kararlılık gösterilmesi, hayatın içinde çağıldadığının duyulması daha anlamlıdır. O takdirde hadiseye çok farklı açılardan da bakılabilir.

24 Diyanet İşleri Eski Başkanı Mehmet Görmez'in sözüdür. Bkz. Mehmet. Görmez, "İslâm Medeniyetinde Mabet Hukuku ve Ayasofya", *Ayasofya Dergisi* (Ayasofya Şükür Sayısı), Kasım, 2020; www.ayasofya.dergisi.com/; Danıştay 10. Dairesi, Ayasofya'nın camiden müzeye dönüştürülmesine dair 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararını iptal etti. Kararın ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan Ayasofya'nın 24 Temmuz'da kılınacak olan cuma namazıyla ibadete açılacağını duyurdu: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ayasofya-camii-ne-zaman-acilacak-6259090>.

25 Ömer Fatih And'ının "Ayasofya"ya dair şiirine göndermedir.

26 Meselâ, Yahya Kemal'in sözel eyleminden hız alarak, "Dur sözünde, yeri göğü inleyen tekbir aşkına! Türk'ü yeniden gönderen yed-i takdîr aşkına!" diyebilmek, "Fecr-i hücum içindeki tekbir aşkına" hareket edebilmek gibidir. Diyebilmek. Susmak yerine. Belki de böyle pastişlerin bir hükmü yoktur artık.

27 Yani şimdilik, "gayr-ı mevcûd olarak mevcûd"dur. Bu bağlamda yorumlanabilir, gerçek hüviyetiyle görüneceği zamana kadar.

Gadamer, H. Georg., *Hermeneutik*, (Hermeneutik -Yorumbilgisi Üzerine Yazılar içinde), çev. ve derl. Doğan Özlem, Ark Yayınları, Ankara, 1995.

Gadamer, H. Georg., "Tarih Bilinci Sorunu", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, çev. Taha Parla, derl. P. Robinow, W. Sullivan, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1990, s. 79-106.

Görmez, Mehmet., "İslâm Medeniyetinde Mabet Hukuku ve Ayasofya", *Ayasofya Dergisi* (Ayasofya Şükür Sayısı), Kasım, 2020.

Heidegger, Martin, *Sein und Zeit*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1993.

Hikmet, Nâzım, "Sekiz Yüz Elli Yedi", *Ümid*, 13 Kânun-ı sâni 1337/1921.

Hikmet, Nâzım, *İlk Şiirler/ Şiirler 8*, 19. b., Adam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 105.

Karakoç, Sezai, "Ayasofya, Ne Kadar Sabırlısın?", *Sabah Gazetesi*, 9 Aralık 1967.

Karakoç, Sezai, "Ayasofya'nın Anlamı", *Dirilişin Çevresinde*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1966.

Karakoç, Sezai, "Kaderimizin Ayasofya'sı, Ayasofya'mızın Kaderi", *Diriliş*, 1990, sayı: 78.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Hitabeler*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1999.

[https:// www. milliyet. com.tr/ gundem/ayasofya- camii-ne-zaman-acilacak 6259090.](https://www.milliyet.com.tr/gundem/ayasofya-camii-ne-zaman-acilacak-6259090)

TARİH, DİN VE SİYASET ARASINDA: CUMHURİYET DÖNEMİ AYASOFYA TARTIŞMALARI (1930-2000)

Mustafa Göleç*

Ayasofya, yirminci yüzyıl Türkiye tarihini kendisi etrafında siyasal, toplumsal ve kültürel perspektiflerden okuyabileceğimiz yegâne mimari eser olabilir. Bunu mümkün kılan, uzak ve yakın geçmişte ve bugün, Ayasofya'nın bir mabetten daha fazlası olmasıdır. Bin yıllık Bizans İmparatorluğu'ndan ayakta kalan en önemli yapıt; minareleri, türbeleri, Osmanlı mimar ve zanaatkarlarının ilave ve onarımlarıyla günümüze gelebilmiş bir Osmanlı külliyesi; İstanbul'a gelen ecnebilerin merak ve arzu nesnesi; cumhuriyetin doğu-batı, gelenek-modernlik ikilemlerinin soru işareti, Cumhuriyet'in sonraki kuşaklarının ise yeniden fetih hayalidir Ayasofya.

Bu çalışmada, cumhuriyet dönemi Türkiye tarihi, Ayasofya üzerine bir söylemler dizisi olarak okunacak; yirminci yüzyılın bütününe yayılan Türkiye ve dünyadaki radikal değişimlerin, farklı Ayasofya söylemlerini mümkün kıldığı gösterilecektir. Elbette bu çalışma Ayasofya ile ilgili tüm söylemsel pratikleri kapsama iddiasında değildir; belirli bir dönem ve sınırlı verilerle kısıtlıdır. Ayasofya'nın tamiri tartışmalarının müzeye dönüştürülmesiyle sonuçlandığı yıllardan başlamakta ve dolayısıyla II. Abdülhamid dönemi, II. Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi Ayasofya'nın mekânsal ve imgesel olarak hep merkezde durduğu zaman dilimlerini kapsamamaktadır. Aynı şekilde sıcaklığını koruyan, etki ve sonuçlarını halen yaşamakta olduğumuz, dolayısıyla öncelikle tarih dışı disiplinlerin alanına giren 2000 sonrası gelişmeler de değerlendirme dışı tutulmuştur. Çalışmada, kamuoyundaki Ayasofya söylemlerinin izleri, bu üç çeyrek asırda yayın politikası zamanla değişimlere uğrasa da varlığını kesintisiz devam ettirebilmiş yegâne süreli yayın olan *Cumhuriyet*

---

* Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, mgolec@fsm.edu.tr.

gazetesi koleksiyonlarının kritik bir okuması yapılarak takip edilmiştir. Elbette Ayasofya söylemlerini eksiksiz bir biçimde tek bir süreli yayından çıkarmak mümkün değildir. Ancak gazete olumlayarak, mesafeli durarak, eleştirerek, açıkça karşı çıkararak ve bazen de yadsıyarak/dışlayarak kendi pozisyonu dışındaki söylemleri de sayfalarına yansıtıldığından ötürü farklı seslere odaklanan çoğulcu bir çözümleme yapmak da mümkündür. Nelerin savunulduğundan hareketle nelere karşı çıktığı varsayılabilir. Ayrıca yazılan ve söylenenler kadar bunları mümkün kılan koşullar ve bunların ifade edilme neden ve biçimleri üzerinde durmak da önemlidir.

1920'lerin sonundan 2000'lerin başına kadar Ayasofya'nın serencamı ve çevresinde dönen tartışmalar, yakın dönem Türkiye tarihindeki belli siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümlere paralel olarak, beş dönemde değerlendirilebilir. Birinci döneme, yani kabaca 1930'lara damgasını vuran, Ayasofya'nın bakım onarım tartışmaları ile genç cumhuriyetin yeni tarih görüşü ve artan özgüveninin bir sonucu olarak uygarlıkların ortak mirası gördüğü Ayasofya'yı camiden müzeye çevirmesidir. İkinci dönem 1930'ların sonundan 1950'lerin başlarına kadar devam eden, II. Dünya Savaşı'nın eşliğinde içe kapanan devletlerin ve yükselen milliyetçiliğin dünyasında, özellikle de devlet himayesinde yürütülen İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü hazırlıkları kapsamında Ayasofya'nın Türklüğünün keşfi dönemidir. Üçüncü dönem, 1950'lerin ortalarından itibaren DP siyasetlerine bir tepki olarak ortaya çıkan ve 27 Mayıs'ta ivme kazanan, Atatürk ilkeleri ve Cumhuriyet devrimlerinin sembolü olarak Ayasofya Müzesi'nin savunulması dönemidir. Bu dönem aynı zamanda konunun siyasallaştığı, siyasal parti ve grupların Ayasofya tartışmaları bağlamında saflaşp ayrıştığı bir zaman dilimidir. Dördüncü dönem, askeri darbe ve Kemalist bürokrasinin baskısı altında siyasetin Ayasofya'nın ibadete açılması savunusu zayıfladığında, inisiyatifin sivil toplum kuruluşlarına, öğrenci hareketlerine, sokağa geçtiği 1960'lar ve 70'ler dönemidir. Beşinci dönem ise Ayasofya tartışmalarında yerel yönetimlerin inisiyatif aldığı, bir yandan tartışma odağının türban, Taksim'e cami ya da İstanbul surları gibi yeni tartışmalara yayılarak dağıldığı, öte yandan faks, kaset gibi yeni kitle iletişim teknolojilerinin tartışmanın biçimini değiştirdiği bir zaman dilimidir. Bu beş dönemde de değişmeyen şey ülkedeki iktidar ve muhalefet pratiklerindeki genişleme veya büzölmeye paralel olarak Ayasofya seslerinin de yükselmesi yahut kısılmasıydı.

Birinci Dönem: Koruma ve Restorasyon Tartışmaları, Uygarlıkların Ortak Mirası, Camiden Müzeye

Ayasofya İstanbul'un protokol camii idi. 1934'te müzeye çevrilme kararı alınmadan önce de sürekli yabancıların ziyaret ettiği bir mabetti. Bayram ve kandil gibi özellikle kalabalık günlerinde ve ibadet vakitlerinde bile camide çok sayıda ecnebi bulunuyordu.¹ Bu tarihi protokol camiinin bakım ve onarım ihtiyacı eski ve daimî bir tartışmaydı. Peş peşe büyük ve tahripkâr savaşlara girmiş ve yıkılmış bir imparatorluk başkentinin gözbebeği bu anıtsal tarihi yapının korunması hep endişe nedeniydi. Yapı en son Sultan Abdülmecid devrinde ciddi bir bakım ve onarım görmüş, sonrasında ise sadece küçük çaplı tamiratlar gerçekleştirilebilmişti.

İmparatorluğun can çekişme evresinde İstanbul zaten olağanüstü koşulların sahnesiydi. Genç ulus-devletin önceliği ise Trablusgarp Savaşı, Balkan Harpleri, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan büyük beşerî ve iktisadî kayıplarla çıkmış eski başkenti tamir ve imar etmek değildi. Doğusu ve batısı ile harap bir halde olan Anadolu'yu toparlamak ve bozkırın ortasındaki Ankara'yı bir modern başkent olarak yükseltmek gerekiyordu.

Tarihi eserlerin korunması ve gerektiğinde restore edilmesi kâğıt üzerinde Evkaf İdaresi'nin sorumluluğundaydı. Bu vazife o günün şartlarında hakkıyla yerine getirilemiyordu. İstanbul'daki anıt eserlerin "ağlanacak bir halde" bakımsız kaldığı genel bir şikâyet konusuydu.² 1926 gibi erken bir tarihte Türk basınında Ayasofya'nın onarımının Amerikalılar tarafından karşılıksız olarak üstlenilebileceğine dair haberler çıktı. Önerinin dini ve siyasi fikirlerden azade sırf tarihi bir eseri harap olmaktan korumak gayesiyle yapıldığı vurgulanıyordu. Teklif bir egemenlik sorunu olarak görülme de ilgili yetkililer tarafından hoş karşılanmadı. Böyle bir önerinin kabulü acziyet göstergesi olurdu.³ Haberin doğruluğu ise

-
- 1 "Dün gece Kadir gecesi olmak münasebetile her sene olduğu gibi Ayasofya camii çok kalabalıktı. Bu sene de birçok ecnebler Ayasofya camiine gelmişlerdi..." Bkz. "Mübarek Kadir gecesi", Cumhuriyet, 14 Ocak 1934.
  - 2 Bir köşe yazarı Ayasofya'nın durumunu şöyle tasvir ediyordu: "Ayasofya'nın garp cephesini temaşa eden bir göz, burada dikkatin, himmetin, tıpkı o cephe üzerindeki sıvalar gibi eridiğini ve duvarların sırtıttığını görür..." Bkz. "Evkaf idaresinin gözü yok mudur?", Cumhuriyet, 5 Şubat 1931.
  - 3 Müessesat-ı Diniye Müdürü Esat Bey'in bu haberlere yanıtı böyle bir fikri kabulün acziyet olarak algılandığını gösteriyordu: "Bizim Ayasofyayı tamir edecek paramız da

kısa sürede anlaşıldı. ABD'den farklı meslek kuruluşları ve sermayedarlar gerçekten de Türk hükümetine başvurmuşlardı. Üstelik yalnızca Ayasofya'nın "tamiri"ni teklif etmemiş, aynı zamanda "tamamen eski haline ifrağı"ni da talep etmişlerdi.⁴

Mesele bir süre muallakta kaldı. Müteaddit başvurulardan sonra müsaade Temmuz 1931'de Amerikan sinema şirketlerine ya da mimar veya mühendisler cemiyetine değil ama yine ABD'den bir Bizans Araştırmaları kurumuna verildi.⁵ Müsaade çerçevesinde tamiratın kapsamının ne olacağı belirsiz ve tartışma konusuydu. Dış basında Ayasofya'nın ciddi onarıma ihtiyacı olduğu yolundaki yabancı uzmanların görüşleri Vakıflar İdaresi yetkililerince reddediliyordu.⁶

1932 senesi başında tartışma ve şayiaların ardı kesildi. Boston'daki Amerikan Bizans Enstitüsü'nden Thomas Whittemore İstanbul'a geldi. Konu ile ilgili basına açıklamalar yapan Müzeler Müdürü, Amerikalı uzmanın kendi nezaretleri ve murakabeleri altında çalışmaları yürüteceğinin altını çizdi. Ona göre çalışmanın gayesi de Ayasofya'nın muhtelif kısımlarında badana ve sıva altında kalmış mozaikleri meydana çıkarmak, temizlemek ve bunların fotoğraflarını ve boya ile resimlerini

---

var, adamımız da. Benim böyle bir müracaattan da haberim yoktur." Bkz. "Amerikalılar Ayasofya'yı meccanen tamir edecekler", Cumhuriyet, 5 Aralık 1926.

- 4 23 Şubat 1927 tarihli gazetelerde Amerika Mimarlar Cemiyeti tarafından Türk hükümetine yapılan başvurunun kabul edildiği bildirildi. Habere göre Amerikan sinema filmi şirketleri "Ayasofya eski haline ifrağ edildiği takdirde" hem bir fetih filmi çekmeyi hem de masrafların bir kısmını üstlenmeyi teklif etmişlerdi. Bunların ve Amerikan Mühendisler Cemiyeti temsilcileri temaslarda bulunmak üzere ülkemize geleceklerdi. Bkz. "Ayasofyanın tamiri", Cumhuriyet, 23 Şubat 1927.
- 5 Enteresandır ki konuyla ilgili haberler önce Ankara'dan teyit edilmiyor, Times gibi yabancı gazetelerden naklediliyordu. Evkaf İdaresi nezdindeki teyit girişimlerinden sonra Amerikalıların müteaddit defalar Türk hükümetine müracaat ettikleri anlaşıldı. Buna göre hükümet Ayasofya'nın tamirine "bugünkü şeklin muhafazası şartile" izin vermişti. Dış basından nakledilen haberlerden verilen iznin Ayasofya'nın "tezyinat-ı hariciyesinin temizlenmesi, muayene ve tamir edilmesi"nden ibaret olduğu anlaşılıyordu. Bkz. "Ayasofya / Amerikalılar şeklini bozmadan tamir edecekler", Cumhuriyet, 4 Ağustos 1931.
- 6 "Ayasofya tamire muhtaç değildir", Cumhuriyet, 27 Aralık 1931. Aynı yetkililer tamirattan kasıt "mozaikleri meydana çıkarmak" ise bunun hem bir ihtisas işi olduğunu ve hem de çok para gerektirdiğini, kendi bütçelerinde ise ufak tefek tamirat için tahsisat bulunduğunu belirtiyorlardı. "Ayasofya'nın tamiri", Cumhuriyet, 20 Kasım 1931.

almaktan ibaretti. Müdür için sadece birkaç ay süreceğini tahmin ediyordu.⁷

Şubat 1932'de çalışmalar başladığında caminin girişine yüksek iskeleler kuruldu. Bu aşamada cami ibadete kapatılmadı. Hatta "Camiye girip çıkmağa mâni olmamak için" çalışmaların kısım kısım yürütüleceği ilan edildi.⁸ Bu sırada Amerika sefiri incelemelerde bulunmak üzere camiyi ve çalışanları ziyaret etti.⁹ Camiyi ziyaret eden en üst düzey Türk hükümet yetkilisi ise Maarif Vekili Esat Beydi. Esat Bey ziyaretinden sonra basına politik veya idari değil teknik açıklamalarda bulunmakla yetindi. Mozaiklerin tarihsel öneminden söz etti. Bu arada çalışmaların ertesi sene de devam edeceğini bildirdi.¹⁰ Bu yeni bir bilgiydi. Görüldüğü üzere süreçle ilgili kamuoyu hep eksik bilgilendiriliyordu. Ayasofya'daki faaliyetin gerçek kapsam ve süresi halka bildirilmiyordu, belki belirsizdi de.¹¹

Belirsizlik kamuoyunda memnuniyetsiz seslerin de yükselmesine yol açtı. Türk müzeciliğinin öncü isimlerinden Halil Etem Bey eleştirilere cevaben Amerikalıların emek ve pek büyük masraflarına teşekkür etmemiz lazım geldiğini söylüyordu. Bazı gazetelerde Amerikalıların bu faaliyetinin dini bir maksada matuf olduğu iddia edilse de Halil Etem sırf ilim ve sanat namına bu zahmetli işe giriştiklerinden emindi.¹²

Çalışmalarla ilgili çıkarılan dedikodular resmi çevrelerde de rahatsızlık yarattı. *Cumhuriyet* gazetesi dedikoduların kendi sayfalarına bile sirayet etmiş olmasından dolayı özür diledi. Başyazar Yunus Nadi'ye göre Amerikalı uzman "sanat, insanlık ve tarihi hakikatler muhibbi"ydi. Zahmet ve masrafa katlanarak hükümetin izniyle yürüttüğü çalışmalar hakkındaki iddialar "öküz altında buzağı aramak"tı. Amerikalı uzman aleyhindeki yazılar Türk halkının taassup ve cehaletini istismardı. Nadi bu eleştirilerin sahiplerini hayli cüretkâr buluyor ve onlara aba altından sopa gösteriyordu.¹³

7 "Ayasofya'nın Mozayikleri", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1932.

8 "Ayasofya'nın Mozayikleri", *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1932.

9 "Ayasofya'nın Mozaikleri", *Cumhuriyet*, 6 Mart 1932.

10 "Esat Bey Ayasofya ve Darüşşafaka'yı gezdi", *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1932.

11 Medhal kısmındaki mozaiklerin ortaya çıkarılması ile çalışmaların ilk yılı tamamlanmıştı. İç kısımdaki tamiratın ise bir iki sene daha sürebileceği bildiriliyordu. Bkz. "Mozaikler / Birinci kısmın tathiratu ikmal olundu", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1932.

12 "Halil Etem B.in Mühim beyanatı", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1932.

13 Yunus Nadi, "Laf Anlayan Beri gelsin", *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1932.

Ertesi yıl, 1933 ilkbaharında, Thomas Whittemore Avrupalı uzmanların da katılımıyla çalışmalarına yeniden başladı. Whittemore mozaikçilik ilmini öğrenmek üzere iki de Türk gencini, Güzel Sanatlar Akademisi Mimari şubesi öğrencilerinden Adli ve Ameli Hayat mektebi resim öğretmeni İbrahim beyleri ekibine aldı.¹⁴

Ayasofya'daki çalışmaların kamuoyunda ortaya çıkardığı rahatsızlığı gidermek için olsa gerek basında tarihi mabedin onarım görmezse yıkılabileceği yolunda yazılar tekrar çoğaldı. Evkaf Müdüriyeti böyle bir tehlikenin mevzubahis olmadığını açıklamak zorunda kaldı. Avrupa gazetelerinde zaman zaman bu nevi şayialar çıkıyordu. Beş altı sene önce Mimar Kemaleddin riyasetinde memleketin en kıymetli mimar ve mühendislerine bir tetkik yaptırılmış ve gerekli görülen kısmi tamirat için masraftan kaçınılmamıştı.¹⁵ Söylentilere binaen Evkaf İdaresi tekrar tetkikat yaptırdı ve Ayasofya camiinde yıkılma tehlikesi olmadığını beyan etti.¹⁶ Yine de kubbeden sıva düşmesi gibi küçük bir hadise bile ciddi tedirginliğe sebep oluyordu.¹⁷

Ayasofya'nın bakım ve onarım sürecinin şeffaf yürütülmediği, kamuoyuna hep eksik bilgiler verildiği söylenmişti. Bunun nedeni gerçekten Ayasofya'nın ne olacağına belirsizliği olabilir. Gariptir ki süreçle ilgili kritik sayılabilecek haberler hemen hep dış basın kaynaklıydı. Ankara ilgili gelişmeleri doğrudan kamuoyu ile paylaşmıyordu. Çalışmalar başladıktan sonra neredeyse iki yıl caminin müzeye çevrilmesi sözkonusu edilmedi. İlk kez *Matin* gazetesinde "Ayasofya'nın bir müddet sonra Bizans Eserleri Müzesi haline konacağı muhakkak gibidir" yolunda bir haber çıktığında konu ile "ilgili ve yetkili" Türk bürokratlar meseleden haberdar bile değillerdi. Basının görüşüne başvurduğu İstanbul Evkaf Müdürü Niyazi Bey şu beyanda bulundu: "Böyle bir tasavvurun

14 "Ayasofya'daki Mozaikler", Cumhuriyet, 31 Temmuz 1933.

15 "Ayasofyada yıkılmak tehlikesi var mı?", Cumhuriyet, 16 Eylül 1933.

16 "Ayasofya sap sağlam", Cumhuriyet, 30 Eylül 1933.

17 27 Kasım 1933'te Ayasofya camiinde öğle namazı kılınırken kubbeden sıva düşmesi telaşa yol açtı. Bkz. "Ayasofya / Kubbeden sıva düştü", Cumhuriyet, 28 Kasım 1933. İstanbul Evkaf Müdürü Niyazi beyin tehlikeli bir durum olmadığı açıkladı. Caminin kapatılması gündeme gelmiş olmalı ki Niyazi Bey "Namaz kılmaya mani bir vaziyet mevcut olmadığı heyet-i fenniyenin tetkiki ile anlaşıldığı için cami kapatılmayacaktır." beyanında bulundu. "Ayasofya camisi / Kubbeden sıva düşmesi mühim değildir", Cumhuriyet, 29 Kasım 1933.

mevcudiyetinden ne resmen ve ne de suret-i hususiyede haberdar değilim. Bizim bildiğimiz Ayasofya mabettir. Binaenaleyh böyle bir şeyin olacağını zannetmiyorum.”¹⁸

Evkaf müdürü yanılıyordu. Nitekim, ertesini yıl, Eylül 1934'te dış basının duyurularında hakikat payı olduğu ortaya çıktı. Ayasofya Camii'nin bütün olarak değil ama bazı kısımlarının müze haline sokulacağı ve buralarda tarihi eserlerin teşhir edileceği duyuruldu.¹⁹ Müze yapıma kararının kamuoyuna yansması ertesinde yeniden restorasyon gereksinimi tartışmaları baş gösterdi. Müze, Evkaf ve Belediye mimarlarından bir heyet binanın onarımı ve müze olabilmesi için icap edenleri Maarif Vekâleti'ne raporlamak üzere görevlendirildi. Heyet kısa bir süre içinde genel bir tadilata gerek olmadığı yolunda bir rapor hazırladı.²⁰

Bu sırada dış basında (4 Eylül tarihli *Times*'da), Türk hükümetinin 1931'de Amerika Bizans Tetkikatı Enstitüsü'ne mozaikleri ortaya çıkarma izni vermesinin caminin müzeye tahvil edileceği zannını doğurduğu ama Maarif Vekâleti'nin caminin yalnızca bir kısmını müzeye çevirme kararında olduğu yazıldı.²¹ Düzeltme gecikmedi. Ayasofya'nın tamamının Bizans eserlerine ve tarihi eserlere mahsus bir müze haline sokulacağı basın aracılığıyla dünyaya duyuruldu.²² Bu siyasi bir karardı. Yetkili bürokratlar haberi yine sıradan vatandaşlar gibi gazetelerden öğrendiler. Müzeler umum müdürü Aziz Bey konu ile ilgili kendisine yöneltilen soruları “Ben de bu haberi gazeteden okudum” diye cevapladı.²³

Bundan sonra Ankara hükümetinin siyasetlerine tam destek veren bir gazete olarak Cumhuriyet'te bile Ayasofya'nın müze yapılması kararını eleştiren bir yazı yayınlandı. “Ayasofya Müze?” başlıklı yazının muharriri, çıkan haberleri okudukça afalladığını, Ayasofya'nın kendisinin

18 “Ayasofya camiindeki mozaikler”, Cumhuriyet, 25 Aralık 1933.

19 “Ayasofya camisinin bir kısmı müze mi oluyor?”, Cumhuriyet, 4 Eylül 1934.

20 “Ayasofya tamir edilecek”, Cumhuriyet, 20 Eylül 1934.

21 “Taymiş'in Ayasofya'ya dair bir haberi”, Cumhuriyet, 10 Eylül 1934.

22 “Ayasofya müze oluyor”, Cumhuriyet, 9 Eylül 1934. İlginç olan şu idi ki, Ayasofya'nın müze yapılacağı haberlerine Sultanahmet Camii'nin de kütüphaneye dönüştürüleceği bilgisi eklenmişti.

23 “Evvvelce böyle bir karar tasavvur edilmemişti. Fakat şimdi Ankara'da Maarif Vekâlet'ince böyle bir şey derpiş edilmişse bundan haberdar değilim. Bize bu hususta henüz resmi bir tebliğ gelmiş değildir.” Bkz. “Ayasofya müze mi olacak?”, Cumhuriyet, 5 Eylül 1934.

zaten bir müze ve ondan da üstünü bir mabet olduğunu söylüyordu. Bu abidenin müze olması değil, bu abide için bir müze yapılması düşünülmeliydi. Ayasofya Türklüğün bir abidesi olduğundan onu müze yapmak abideliğine halel getirecekti.²⁴

Karar kesindi. Cami Müzeler İdaresi'ne devredildi. Parmaklıklarına "Müze tamir ve tasnif sonuna kadar kapalıdır." ibaresi yazılı bir levha asıldı. Müzeler Müdürü Aziz Bey'in basına açıklamaları hazırlıksız ve sürecin geleceğinden habersiz olduğunu ele veriyordu.²⁵ Nitekim kısa sürede açıklamalarının doğru olmadığı ortaya çıktı. Ayasofya bir tür teşhir salonu değil, bizatihi abide olarak ziyarete açılan bir müze olacaktı. Artık bir mabet değil müze olacağına göre giriş de eskisi gibi serbest olamazdı. Ayasofya Müzesi'ne girişte 10 kuruş duhuliye alınacağı duyuruldu.²⁶

Kış aylarında camide çalışmalar yavaş ve zahmetli ilerlediğinden faaliyete ara verilmişti. Kısa bir süre sonra Ayasofya Müzesi'nin 1 Şubat'ta halka açılacağı duyuruldu. Müzede eserlerin teşhiri ise ancak Ağustos'ta mümkün olacaktı. Bu meyanda caminin içindeki halılar ve hasırlar kaldırıldı. Bahçede de Alman Bizans Enstitüsü tarafından bir hafriyat başlatıldı.²⁷

Ayasofya 1 Şubat 1935'te açıldı ama gazetelerdeki haber fotoğraflarından anlaşılıyor ki duyurulduğu gibi "halka" açılmadı. Açılış haberlerine İstanbul'a Alman bandıralı Rolute vapuru ile gelen seyyahların Ayasofya'yı ziyaretinden fotoğraflar eşlik ediyordu. Fotoğraflara bakılırsa açılışa orta yaş üzerinde ve hali vakti yerinde kadınlı erkekli bir grup Alman turist gelmişti. Halkın rağbetindense bahis yoktu.²⁸ Sonraki günlerde de basında müzeyi ziyaret eden kalabalık turist grupları ile ilgili haberler görüldü.²⁹

24 "Ayasofya müze?", Cumhuriyet, 2 Ekim 1934.

25 "Bizans devrine ait şehrimizde ne kadar eser varsa ilmi bir tasnife tabi tutarak Ayasofya'da teşhir edeceğiz... Amerikalı mütehassıs tetkikatını şimdilik bitirip memleketine gitti. Belki ileride tekrar gelecektir. Onun tetkikatile bizim kuracağımız müze arasında münasebet yoktur." Bkz. "Ayasofya müze oluyor", Cumhuriyet, 11 Aralık 1934.

26 "Ayasofya müzesinden 10 kuruş duhuliye alınacak", Cumhuriyet, 21 Aralık 1934.

27 "Ayasofya müzesi 1 şubatta halka açılıyor", Cumhuriyet, 28 Ocak 1935.

28 "Ayasofya açıldı", Cumhuriyet, 2 Şubat 1935.

29 "Ayasofya Müzesi rağbet görüyor / Dün de 300'den fazla seyyah müzeyi gezdi", Cumhuriyet, 3 Mayıs 1935.

Müze ziyarete açıldıktan sonra da bakım, onarım ve çevre düzenlemesi işleri devam etti. Ara ara etraftaki dükkanların istimlak edileceği ya da Öksüzler Yurdu binasının (medrese) yıktırılacağı gibi haberler basına yansdı.³⁰ Ne var ki mesele 1940'ların ikinci yarısına kadar gündemden büyük ölçüde düştü. Ayasofya Camii müzeye çevrilmişti. Mesele biraz oldubittiye getirilmiş, süreç büyük ölçüde kamuoyundan gizli tutulmuştu. İlgili kararlar bir siyasal tartışmaya konu olmamıştı. Öte yandan basında o günün şartları altında bile "çatlak sesler" çıkabilmişti. Efkâr-ı umumiye kararın isabetinde hemfikir değildi. Cami müze olduktan sonra basında bu değişimin meşruluğunu gösterme çabasında yazılar yayınladı.³¹ Bu gibi yazılarda Ayasofya'nın "mütareke yıllarında bir baskınla genel kiliseye çevrileceği şayiaları" hatırlatılıyordu. Biz askeri gücümüzle kurtardığımız bu mabedi müze haline, "hiçbir harici cebir ve tazyik olmadan kendi isteğimizle" çevirmiştik.³²

İkinci Dönem: Tepki, Ayasofya'da Türklerin Hakkının Savunulması, "Fetih ve Fatih" in Keşfi

Ayasofya ile ilgili olarak 1930'ların başındaki tasarruf evrenselci ve uygarlıkçı tezlerle meşrulaştırılıyordu. 1930'ların sonuna doğru bu tezlerin yerini yavaş yavaş milliyetçi iddialar almaya başladı. Caminin hangi gerekçelerle müzeye çevrildiğini izah çabası yerini caminin yüzlerce yıl boyunca Türkler tarafından kullanılması sayesinde korunabildiği

30 "Müzelerde / Ayasofya müzesi tamir ediliyor", Cumhuriyet, 27 Şubat 1936.

31 Yunus Nadi Ayasofya Müzesi'nin "Türk anlayışında bir değişme belgesi" olduğunu yazdı. Yüzyıl başında Avrupada yayınlanan Şark Meselesi başlıklı bir kitapta yer alan "Türklerin Ayasofya üzerindeki mozaiklerin üzerine çektikleri badanaların döküldüğü" ifadesi ona göre bir imaydı. Nadi'ye göre Ayasofya'nın mozaiklerini zamanın değil kendi ellerimizle biz ortaya çıkarmıştık. Bkz. Yunus Nadi, "Türk anlayışında bir değişme belgesi: Ayasofya", Cumhuriyet, 5 Nisan 1935.

32 Böylece Batıda Türklerin dini taassupla hareket eden bir millet olduğu yanlış telakkisinin düzelmesini de umut ediyorduk. Makale yazarı onlardan takdir beklemediğimizi ama "Türkün büyük ve hakikaten medeni milletlerin şanından olan tesamühünü ve taassupsuzluğunu tebarüz ettirmek istediğimizi" söyler. Buna karşılık Türklerin Avrupa'da yüzyıllar boyu kalıp vücuda getirdikleri eserlerden bir Türk müzesi haline konacak bir cami, hamam, çeşme kalmadığının da altını çizer. "Hem Nalına Hem Mihına / Ayasofya münasebetile", Cumhuriyet, 7 Nisan 1935. Nitekim dış basında Ayasofya camiinin müzeye çevrilmesinden takdirkar bir dille bahseden yazılar yayınlamasından memnuniyet duyuluyordu. "Temps Ayasofya için güzel bir yazı yazdı", Cumhuriyet, 14 Nisan 1935.

önermesine bıraktı. Bu değişim muhtemelen Avrupa'nın içinde bulunduğu kriz ve yaklaşan savaş tehlikesiyle yükselen milliyetçi duygularla ilintiliydi.

Yeni dönemde ifade edilen tezlere göre Ayasofya'ya Türk eli değmeseydi mabet bugünlere gelemezdi. Fatih, II. Bayezid ve II. Selim zamanında yapılanlar, bilhassa Mimar Sinan'ın tamirâtı Ayasofya'nın ayakta kalmasını sağlamıştı.³³ Ayasofya ile ilgili olarak dönülen bu keskin virajın en çarpıcı örneği, daha önce mozaikleri ortaya çıkarmak için indirilmiş olan Ayasofya içindeki dev hat levhalarının 1939'da tekrar yerine konulması oldu.³⁴ Ayasofya'ya Türk mimar ve sanatkarlarının katkıları sonraki yıllarda da yeri geldikçe dillendirildi.³⁵

1930'lu yılların Ayasofya tartışmalarında Fatih ve İstanbul'un fethi bahsi hemen hiç yoktu. 1940'lı yıllarda tartışmaların ana eksenine ise bu oldu. Fethin 500. yıldönümü hazırlıkları bağlamında Ayasofya sık sık

33 Örneğin Kandemir şöyle yazmıştı: “Türk'ün zeka ve himmeti olmasaydı, Ayasofya, muhakkak ki bir çok diğer abideler gibi, bugün elimizde bir enkaz halinde bulunacaktı.” Bkz. Kandemir, “Ayasofya müzesinin tanzimi ilerliyor”, Cumhuriyet, 19 Haziran 1937. Benzer bir önermeyi de Salahaddin Güngör şöyle savunuyordu: “Eğer Mimar Sinan'ın yüksek dehası imdada yetişmese ve Türk yapımcıları binanın şimal ve cenup cephelerindeki payandaları koymasaydı, bu nefis Bizans kubbesinin yerinde çoktan yeller esmiş olacaktı.” Bkz. Salahaddin Güngör, “Abideler meşheri: İstanbul”, Cumhuriyet, 11 Nisan 1938.

34 Konu ile ilgili beyanatında Müzeler mimarı Kemal Altan Ayasofya müzesinin bugünkü vaziyetini Türk sanatkarlarına borçlu olduğunu söylemişti. Ayasofya'yı Türk mimarları yaşatmış, içindeki Türk tezyini motifleri Bizans sanatı ile kaynaşmıştı. Hattatlarımız milli bir üslup yaratmışlar ve Arap yazısının karakterinden ayrılmışlardı. Bkz. “Ayasofya müzesinde indirilen levhalar tekrar yerine asılıyor”, Cumhuriyet, 23 Nisan 1939.

35 Teknecizade İbrahim Efendi'nin caminin dahili tezyinatını yaptığı, Sultan III. Ahmed'in büyük kubbenin ortasında asılı bulunan büyük küreyi ihsan ettiği, kubbenin üstündeki hilalin Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın hediyesi olduğu... Bkz. “Camilerimiz”, Cumhuriyet, 2 Temmuz 1949. Haluk Şehsuvaroğlu fetihten sonra Ayasofya'nın abad edildiği. “Fatih harap bulduğu büyük mabedi tamir ettirmiş, cenub-i şarki tarafı iki payanda ile takviye olunmuştu. Ayrıca bu köşeye tuğla minare yaptırmış ve camie bir de medrese ilave ettirmişti.” Haluk Y. Şehsüvaroğlu, “Ayasofyaya dair” ve “Fetihten sonra Ayasofya içinde neler yapıldı?”, Cumhuriyet, 16 Mayıs 1954. II. Bayezid'in, Mimar Sinan'ın, Sokullu Mehmed Paşa'nın katkılarını övüyor ama caminin zamanla tekrar ihmale uğradığını anlatıyor. Hükümdarlar ile servet ve hayır sahiplerinin harap olan şaheserleri tamir etmek yerine kendi adlarına camiler, mescitler yapmak yolunu tutmalarını eleştiriyor.

gündeme geldi. Yine de henüz kimsenin aklında Ayasofya'nın müze olma vasfını tartışmak yoktu.

Fethin 500. yıldönümü hazırlıkları sürerken Fatih'i Ayasofya'nın kurtarıcısı olarak tavsif eden yazılar yayınlandı. Fatih'in fetihten evvel mimar Ali Neccar'ı Ayasofya'nın tamiri için Bizans'a gönderdiği gibi tarihsel kıymeti olmayan iddialar dahi serdedildi.³⁶ Fatih'in Ayasofya'yı camiye çevirmesine dair tarihi bugünden ve yeniden yazmak anlamına gelecek yorumlar dillendirildi.

Hazırlıklar kapsamında dikilmesi düşünülen Fatih'in heykelinin nereye dikilmesinin münasip olacağı sorusunun yanıtları çoğunlukla Ayasofya çevresini işaret ediyordu. Ressam Ali Sami Boyar örneğin, heykel için en uygun yerin Ayasofya meydanı değil ama Ayasofya'nın Marmara'ya ve Boğaz'a bakan şark yamacı olduğu kanaatindeydi.³⁷ Heykel tartışmalarına katılan Yüksek Mimar Sedad Çetintaş, bizzat Ayasofya'nın Fatih'in muazzam bir heykeli olduğunu söylüyordu.³⁸ *Hafta Mecmuası*'nda Türk Aydınları imzasıyla çıkan "Fatih Abidesi Nereye Dikilmeli?" başlıklı dosyada Ayasofya yine merkezdeydi: "Fatih abidesi, bütün dünyanın kafasında yer etmiş olan İstanbul silüetinin orta yerine, Sultanahmet ile Ayasofya camilerinin arasına, Sarayburnu'na dikilmelidir."³⁹

1950'lere kadar Ayasofya ile ilgili tartışmalar temelde siyasi nitelikte değildi. Basında müze yapılmasına karşı az sayıda eleştirel yazı çıkmıştı ama siyasiler ve devlet adamları arasında tartışma, karşılıklı tenkit ya da münakaşa söz konusu olmamıştı. Fethin 500. yıldönümü kutlamaları yaklaşırken resmi hazırlıkları yürütmek üzere Milli Eğitim Bakanı riyasetinde teşkil edilen kutlama komitesinin hazırlıklarda geç

36 Ayasofya Fatih'in yarattığı bir eser değilse de hiç şüphesiz yaşattığı bir eserdir. Devrin taassubuna rağmen Fatih'in gösterdiği bu kıymetbilirlik bütün dünyanın takdirini kazanmış çok asil bir harektir. Onun bu yardımı olmamış olsaydı, Ayasofya'nın bugün tek bir taşı bile kalmazdı." Bkz. Ali Sami Boyar, "Fatih'in heykeli nereye dikilebilir?"; Cumhuriyet, 8 Haziran 1942

37 A.g.m.

38 "Çünkü mozaikleri söken yeniçeriyi yumrukladıktan sonra Bizans'ın son asırlarında bakımsızlıktan çökmek tehlikesine maruz bir hale gelmiş olan bu binayı Türk mimarlarına tamir ettirerek onun hayatını kurtaran ilk Türk hakanı gene odur. Bkz. Cumhuriyet, 17 Temmuz 1942.

39 Cumhuriyet, 1 Eylül 1951.

kalınmasının sorumluluğunu eski hükümet siyasalarına bağlaması belki de bir ilkti.⁴⁰ Belli belirsiz bile olsa Ayasofya'nın tekrar cami yapılması fikri de yine bu sıralarda gündeme geldi.⁴¹

1950'lerin başlarında Ayasofya politik bir tartışma konusuna dönüşüyordu ama mesele henüz yasama ya da yürütme organının gündeminde değildi. Daha popüler bir tartışma alttan alta yayılıyordu. Nitekim 21 Eylül 1952'de Demokrat Parti'nin Ankara il kongresinde delegelerin seslendirdikleri dileklerden biri "Ayasofya müzesinin tekrar cami yapılması" idi.⁴²

Bu dönemde Ayasofya ile ilgili popüler, "aşağıdan" talepler Atatürk devrimlerine dönük açık bir eleştiri içermiyordu. Aksine Ayasofya ilgisi yükselen milliyetçi duyarlılıktan besleniyordu. Ayasofya'nın minaresiz ya da kubbesinde haç ile temsil ve resmedilmesi tepki çekiyordu.⁴³ Sanki Ayasofya iç politik bir sorun değil, dış politikayla ilgili bir meseleydi. Ayasofya'nın müze yapılması tasarrufunun iç politikaya değmeyen diyelim estetik mülahazalarla eleştirilmesi için zemin müsaitti.⁴⁴

40 "Şimdi açıklandığına göre Türk İstanbul'un 500'üncü yıldönümünü kutlama programının daha evvelden hazırlanmayışına sebep, birtakım endişelerdir. İddia edildiğine göre eski hükümetler, bu yıldönümünün kutlanmasına pek taraftar görünmemişler, böyle bir hareketin, Hıristiyanlık alemini aleyhimize tahrik edeceği zehabına katılmışlardır." Raporda yalnızca tespitle yetinilmemekte, eski hükümetlerin bu siyaseti eleştirilmektedir de: "Eğer bu yanlış düşünceye saplanılmamış olsa idi kutlama programı yıllarca evvel hazırlanmış olacak ve derhal tatbikine geçilecekti. Böylece şehrimizin imarına çoktan başlanılmış olacaktı. İstanbul bu yersiz düşünce yüzünden büyük kayıplara uğramıştır." Bkz. "İstanbul'un 500'üncü yılı hazırlıkları", Cumhuriyet, 5 Nisan 1949.

41 21 Nisan 1952 tarihli bir karikatür bu fikri köhnemiş, müzelik bir fikir olarak resmeder. Karikatürde iki İstanbullu aralarında sohbet ederlerken biri sorar: "Ayasofya'nın tekrar cami olması teklifini acaba nereye göndermişler?" Muhatabı cevap verir: "Bilmem ama en münasip yer Ayasofya Müzesidir." Bkz. Cumhuriyet, 21 Nisan 1952.

42 "Ankara D.P. il kongresinde asayiş meselesi görüşüldü", Cumhuriyet, 22 Eylül 1952.

43 Örneğin İzmir fuarında İngiliz pavyonunda sergilenen İngiliz havayollarına ait bir afişte muhtelif memleketler sembolik resimlerle temsil edilirken Türkiye'nin Ayasofya ile temsil edilmesi ancak afişte Ayasofya'nın minaresiz ve eski kilise hali ile gösterilmesi, üstelik resmin altına Sen Sofia ibaresinin yazılması tepki çekmişti. Bkz. "İzmir fuarının İngiliz pavyonunda hoş gitmiyen bir afiş", Cumhuriyet, 27 Ağustos 1953.

44 Cumhuriyet gazetesinde Fahri Celal Vatikan Müzesi, Mikelanj'ın eserleri ve St. Pierre kilisesinden söz ederken sözü Ayasofya'ya getirir ve estetik gerekçelerle caminin müze olmasını eleştirir: "Esasen Ayasofya da müze olduktan sonra cami iken olduğu kadar

1950'lerin ikinci yarısında konu giderek başta Kıbrıs Sorunu olmak üzere Türk-Yunan ilişkilerindeki kötüye gidişin bir gösterenine dönüştü. Ayasofya'nın Grekçe adından bile rahatsızlık duyulur oldu.⁴⁵ Rum ve Yunan ziyaretçilerin Ayasofya'daki tavır ve davranışları üzerine spekülasyonlar yapıldı. Ayasofya'yı müze yaptığımız ama onu bazı tamahkar gözlerden kurtaramadığımız iddia ediliyordu. Belki de bunlara karşı yapılması gereken "ikinci bir fetih"ti.⁴⁶

Üçüncü Dönem: Atatürk İlkeleri ve Devrimlerinin Sembolü Olarak Ayasofya Müzesi

1950'lerde Ayasofya tartışmalarının dış politik referansları yine vardı ama biraz daha çetrefilli bir biçimde. Bu dönemde Türkiye kesin bir şekilde soğuk savaşın tarafı oldu. 1960'larda soğuk savaşın Ayasofya söylemine yansımaları görülmeye başladı. Mütteliklerimiz, selefi Çarlık Rusya'sı gibi Sovyetler Birliği'nin de gayesinin Ayasofya olduğunu iddia ediyorlardı. Fark şuydu ki Ayasofya'nın kubbesine çakılmak istenen artık haç değil orak çekiçti.⁴⁷ Türk-Yunan ilişkilerinin seyri de Ayasofya duyarlılığı üzerinde etkili bir faktör olmayı sürdürdü. Bir fotoğrafta ya

---

güzel olamadı. Halılar kalkmış da taşların üzerinde pabuçlarımızla dolaştığımız için midir bilmiyorum, mabet değil de bina imiş tesiri bırakıyor." Bkz. Fahri Celal, "Vatikan Müzesi", Cumhuriyet, 10 Nisan 1955.

45 1958'de Cumhuriyet'te Hamdi Varoğlu İstanbul'daki Rumca ada, semt, abide isimlerinin Türkçeleştirilmesi önerisinde bulunurken Ayasofya'nın adını sorunsallaştırabiliyordu: "Aranılsa değiştirilmesi icap eden semt isimleri belki daha da artar. Semt isimleri, abide isimleri. İlk üzerinde durulacak olan, Ayasofya adı. İstanbul'da bütün Bizans kiliselerinin isimleri değiştirilmiş, çoğu cami yapılmış, kimine Kaariye, kimine Gül Camii filan denilmiş de acaba Ayasofyaya niçin dokunulmamış?" Varoğlu'nun sorusu ise şu: "Bu değişikliği turizm cephesinden mi mütalaa etmeli, megaloida cephesinden mi?" Bkz. Hamdi Varoğlu, "İsim değiştirme meselesi", Cumhuriyet, 19 Şubat 1958.

46 Cumhuriyet'ten Hamdi Varoğlu Ayasofya'nın Yunan ziyaretçileri için "turistik sapıklık" diye bir tabir icat etmişti. Ziyaretçilerin bazılarının turistten çok hacı olduklarını söylüyordu. Ayasofya'nın tarihi ehemmiyeti dolayısı ile bir taşına bile dokunulamayacağını ama Rum-Yunanlılar için siyasi bir anlamı olan efsanevi örülü patrik kapısının açılmasının "ikinci bir fetih" olacağını öne sürmüştü. Bkz. Hamdi Varoğlu, "Kapalı kapı", Cumhuriyet, 30 Nisan 1958.

47 Bir Türk parlamento heyetinin Moskova ziyaretinin Türkiye'nin NATO'ya karşı bir hareketi olmadığını beyan eden Amerikalı bir senatör, Türkiye'deki Rus karşıtlığını Ayasofya ile kaşıyordu: "Bir zamanlar Ayasofya üzerine bir haç oturtmak hayali peşinde koşan Ruslar, şimdi de aynı yere bir orak-çekiç oturtmak gayretindedirler." Bkz. "Türkiye Amerika'ya kesin teminat verdi", Cumhuriyet, 8 Şubat 1963.

da filmde, Ayasofya'nın minareleri olmaksızın ve kubbesi üzerinde haç bulunan bir görselinin kullanılması diplomatik krize yol açabiliyordu.⁴⁸

İçeride Ayasofya tartışmalarının iç ya da dış politik eksenine göre ittifaklar kuruluyor, bozuluyor, sonra yeniden kuruluyordu. Örneğin laik basın müze olarak Ayasofya'nın destekçisiydi ama 1950'lerde milliyetçi ve Rum-Yunan karşıtı Ayasofya söylemlerine de sayfalarını açtı. Öte yandan aynı basın 1960'lardan itibaren İslami kesimlerde artan Ayasofya duyarlılığına ise karşı duruyordu.⁴⁹

İç politik tartışmalarda 1950'lerin sonundan itibaren ama özellikle 27 Mayıs darbesinden sonra Ayasofya yeni bir sembolik anlam kazandı. Tarih yeniden yazıldı ve Ayasofya'nın müze yapılması Atatürk devrimlerinden biri imiş gibi düşünölmeye, savunölmeye başladı. Buna karşılık tekrar cami yapılması talepleri ise irtica olarak yaftalandı. Basında Ayasofya'nın müze yapılması, hilafetin kaldırılması, Pazar gününün hafta tatili ilan edilmesi gibi Kemalist reformlar arasında zikreden yazılar yayımlandı.⁵⁰

48 1969 yılında Milletlerarası Selanik Film Festivali'nde gösterilen Ege Faciası adlı filmde Ayasofya'nın önce bugünkü minareli haliyle, sonra bir fotomontaj ile minareleri silinmiş ve kubbenin üzerine haç yerleştirilmiş olarak gösterilmesi hakkında bkz. C. Ali Salkım, "Ayakta tutulmak istenen Türk düşmanlığı", Cumhuriyet, 14 Temmuz 1964.

49 Nadir Nadi "Kıbrıs davası dolayısıyla Yunanistan ile aramızın bozulmasının Atatürk ne yaptı ise hepsini birer birer yıkmak için pusuda fırsat kollayan gericilerin ellerine fırsat geçtiğinden" yakınıyordu. Hükümetin cesaretlendirmesi ile kimi gazetelerin Ayasofya'nın cami olmasını savunabilmeleri Nadi'ye göre Atatürk'ü de Kıbrıs davasında, Türk-Yunan ilişkilerini de anlamamaktı. Ayasofya meydanında Yunan askerlerinin (?) kamçı şaklattıklarını "hatırlatan" Nadir Nadi, Atatürk'ün hem Ayasofya'yı hem de yurdu işgalden kurtardığını vurguluyordu. Ona göre gericiler gibi Rum Ortodoks kilisesi ile Yunanistan hükümeti de Atatürk'ün taassuba ve emperyalizme karşı olan bu jestini anlamamışlardı. Bkz. Nadir Nadi, "Bu ne gaflettir", Cumhuriyet, 27 Kasım 1965. Aynı tarihlerde dış basından, özellikle de Yunanistan'da Ayasofya'nın tekrar cami haline getirilmesi düşüncelerinin büyük tepki çektiğine dair yazılar naklediliyordu. Kathimerini'den yapılan bir alıntı Yunan aleyhtarlığında artış ile Ayasofya'nın cami yapılması taleplerinde bir ilişki kurmaktadır. Müze Atatürk'ün kompleksizliğinin bir sonucudur ama Türk milleti büyük liderinin emeklerini boşa çıkarmıştır. Yunan gazetesi şöyle yazar: "Hıristiyan zihniyetiyle yetişen ve Yunan-Hıristiyan zihniyetinin esaslarıyla yaşayan Batılı devletler himaye ettikleri milleti görsünler. Çünkü Ayasofya aleyhindeki Türk mânisi bir anlık bir galeyanın işi değildir. Aksine bu, Türk milletinin karakterine tamamen zıt olan modern Batı zihniyetini hiçbir zaman benimsemeyeceğini ispat etmektedir." Bkz. "Dış Basında Türkiye", Cumhuriyet, 14 Aralık 1965.

50 "...Ayasofya müzesinin tekrar cami yapılmasını, Cuma gününün resmi tatil günü

Atatürk devrimlerinden biri olarak düşünülmesi ile eş zamanlı olarak Ayasofya meselesi bir hukuki/adli mesele haline de geldi. O vakte kadar Ayasofya tartışmaları bir asayiş sorunu değildi. Ayasofya'nın statüsünü tartışmak artık polis müdahalesi ya da mahkeme celbine yol açabiliyordu. 28 Mayıs 1957'de İstanbul'un fethinin 504. yıldönümü vesilesiyle Eminönü Öğrenci Lokali'nde tertip edilen bir etkinlikte Ayasofya Camii'nin müze yapılmasını eleştiren bir şiir okunması polisin müdahalesine neden oldu.⁵¹ *Büyük Doğu* dergisi ile derginin sahibi ve yazarı Necip Fazıl Kısakürek aleyhine de Ayasofya hakkındaki bir yazı gerekçesi ile dava açılmıştı.⁵²

Yine 1960'lı yıllar Ayasofya meselesinde inisiyatifin siyasetin uhdesinden çıkıp sokak hareketlerine geçmeye başladığı bir dönem oldu. Yeni toplumsal aktörler, siyasi bir çözümün kısa vadede mümkün olmadığını gördüler ve bunun yerine Ayasofya'da fiili durum yaratma çabası içine girdiler. Fetih kutlamaları sırasında kalabalık grupların Ayasofya'da namaz kılma girişimleri bunun örneğiydi.⁵³ Özellikle öğrenci örgütleri ile güvenlik güçleri bu gibi olaylar vesilesiyle sık sık karşı karşıya gelmeye başladı.

Türkiye'de, 1961 sonrasında parçalanmış sağ siyasetin Ayasofya tartışmalarındaki amacı inisiyatifi tekrar sokağın elinden almaktı. Bunun yolu sokağın taleplerini başta meclis kürsüsü olmak üzere siyasi mecralarda dillendirmektir. Sağ partiler kendi aralarında da Ayasofya ile ilgili söylemsel bir üstünlük arayışına girdiler. 27 Mayıs sonrası, 1961 seçimlerinin ertesinde CHP'nin farklı sağ partilerle, önce Adalet Partisi, sonra Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

---

olmasını isteyenler görülüyorsa, Hilafetin ihyası talepleri bir parti kongresinde ortaya atılabiliyorsa, hülasa eğer bugün hakiki Atatürk çocukları arkalarına bakıp inkılaplardan pek azının ayakta durduğunu teessürle görüyorlarsa..." Bkz. C. F. B., "Nereye", Cumhuriyet, 29 Aralık 1959.

51 Mesud Yavuz Bilgin adlı bir öğrenci tarafından okunan şiir 1952 senesinde neşredildiğinde de şairi hakkında dava açılmış ancak takipsizlik kararı verilmişti. "Eminönü Öğrenci Lokalinde Bir Hadise", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1957.

52 "Bir gazeteci dün 4 ay hapse mahkum edildi", Cumhuriyet, 31 Aralık 1959.

53 Fethin 511. Yıldönümü kutlamaları sırasında, öğle namazı vaktinde Ayasofya Müzesi önünde 150 kişilik bir grubun namaz kılma teşebbüsü engellenmiştir. Grup kendilerine namazın Ayasofya'da kılınacağını bildirdiğini beyan etmiş, görevlilerin bilgiyi teyit etmemesi üzerine kalabalık büyük oranda dağılmıştır. Emniyet kuvvetlerine mukavemet gösteren beş kişi nezarete alınmıştır. "Fethin 511 inci yıldönümü kutlandı", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1964.

ile kurduğu koalisyon hükümetleri başarısızlığa uğradı. Nihayet İsmet İnönü bağımsızların desteği ile bir azınlık hükümeti kurdu. Bundan sonra Ayasofya davası CHP karşıtı muhalefetin söylemi oldu. Artık yalnızca sokaktaki göstericiler değil muhalif parti sözcüsü de “Ayasofya minarelerinde müezzin görmek istiyoruz” diyordu.⁵⁴

İktidar olsun muhalefet olsun farklı sağ partilerden mebuslar Ayasofya ile ilgili taleplerini kamuoyu önünde daha yüksek tondan seslendirmeye başladılar. Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığındaki sağ koalisyon zamanında, koalisyon ortaklarından olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nden Konya milletvekili Kadircan Kafılı, başbakana yazılı olarak cevaplaması isteğiyle “481 sene İslam mabedi olarak kullanılan Ayasofyanın yeniden cami haline konup konmayacağını” sordu.⁵⁵ Kafılı Kemalist basında “Atanın yaptıklarına karşı düşmanlık”la suçlandı. Ayasofya artık bir rejim meselesi olmuştu.⁵⁶

Konu yalnızca siyasilerin gündeminde olması hasebiyle değil, yurt gezilerinde siyasilerin karşılaştıkları vatandaş taleplerinden biri olması dolayısıyla da politikleşti. Başbakan Ürgüplü yurt gezileri kapsamında gittiği Aksaray’da “Vilayet isteriz” sloganları ve yollara asılmış “Ayasofya cami olmalıdır” afişleri ile karşılandı.⁵⁷ Hükümet yetkilileri de başlangıçtaki çekingenliklerini zamanla üzerlerinden attılar. Ayasofya’nın camiye çevrilmesiyle ilgili en azından “kişisel” görüşlerini kamuoyu ile paylaşmaktan çekinmez oldular. Birinci Süleyman Demirel hükümetinde devlet bakanı olan Refet Sezgin’in basına beyanatı bu konuda vatandaş ve hükümet

54 İlhan Selçuk, “Suavi gibi”, Cumhuriyet, 8 Mayıs 1964.

55 Milletvekili Kafılı sorusunda Ayasofya’nın 1934’te “Bizans Müzesi” haline getirildiğini hatırlatmış, yeniden cami olmasını TBMM üyelerinin büyük çoğunluğunun kabul edeceğini beyan etmişti. “Başbakana soruldu: Ayasofya ne zaman cami olacak?”, Cumhuriyet, 22 Nisan 1965.

56 Vaktiyle Cumhuriyet gazetesinde köşesi olan, romanları tefrika edilen yazar ve o zamanın milletvekili Kadircan Kafılı’ya, başbakana Ayasofya’nın cami yapıp yapılmayacağı sorusunu yönelttiği için, Cumhuriyet gazetesi sayfalarında sert bir açık mektup yayınlandı. Burdur Devrim Okulu öğretmeni Hilmi Erkul imzası ile yayınlanan bu mektupta Ayasofya’nın Türklük ve Müslümanlıkla ilgisi bulunmadığı ve dolayısıyla bir Müslüman Türk için burada namaz kılmanın milli haysiyetsizlik olacağı ve Ayasofya’yı canlı bir tarih anıtı olarak korumanın tarihe ve ilmi saygı göstermek anlamına geleceği öne sürülüyordu. Bkz. Hilmi Erkul, “Açık mektup”, Cumhuriyet, 27 Nisan 1965.

57 “Ürgüplüden Aksarayın il olması istendi”, Cumhuriyet, 10 Haziran 1965.

üyesi olarak görüşlerini uzlaştırma çabasını yansıtıyordu: “Vatandaş olarak Ayasofya’nın cami haline ifrağını ve ibadete açılmasını muvafık mütalaa ediyorum. Hükümet üyesi olarak bu meseleyi hukuki durumu bakımından, yetkili kurullara götürüp tetkik etmenin kararındayım. Ben şahsen bunun ibadete açılmasını talebeliğimden beri düşünürüm.”⁵⁸ Bu açık sözlülüğü yahut cesareti Refet Sezgin’in popülaritesini artırdığı gibi üzerindeki baskıyı da ağırlaştırmıştı. Bakanın katıldığı toplantılarda kalabalıklarca atılan sloganların, kendisine sorulan soruların başlıca konusu artık Ayasofya idi.⁵⁹

Mesele siyasal gündemin merkezine taşınmıştı. “Siyaset üstü” Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’e de Ayasofya’nın ibadete açılması konusundaki fikri soruldu. Gürsel önce durakladı ama cevabı kestirme ve sert oldu: “Çok fena söylerim. Söyletmeyin bana... O devirler geçti. Ayasofya ile, cami ile, medrese ile uğraşacak vakit geçti. Memleketin bin bir derdi, meselesi var, onlarla uğraşalım.”⁶⁰ Bu cevap aslında üstü örtülü bir muhtıra gibiydi. 27 Mayıs’ın anıları tazeydi ve bir süre meselenin yüksek perdeden konuşulmasına engel oldu.

Siyasilerin sesinin kısılması Ayasofya’nın ibadete açılması taleplerinde inisiyatifin tekrar sokağa, sivil topluma geçmesi demektir. Siyasilerin kendi gündemleri ne olursa olsun, özellikle sağ öğrenci hareketi Ayasofya’yı gündeme taşımak ve tartışmayı sıcak tutmak istiyordu. Örneğin Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi lideri Alpaslan Türkeş’in Eminönü Öğrenci Lokali’ndeki konuşması Ayasofya sloganları ile kesilmişti.⁶¹

CHP ise kamuoyundan yükselen bu gibi taleplere karşı konuyu dış politika ekseninde tartışmak taraftarıydı. Buna göre Kıbrıs’ın kaybedilmesi

58 “Müezzinleri Muhakkak Minareye Çıkaracağım”, Cumhuriyet, 30 Kasım 1965. Yetkili kurulların kim olduğu sorunu ortaya çıkıyordu. Hükümet açıkça siyasi bir inisiyatif almak taraftarı değildi. Diyanet İşleri Başkanlığı da tartışmanın içine çekilmek istenmişti. Diyanet İşleri Başkanı Tevfik Gerçek, Ürgüplü başkanlığındaki eski koalisyon hükümetinin Ayasofya Müzesi’nin ibadete açılıp açılmayacağı ile ilgili görüş istediğini, konunun Müşavere ve Dini Dersler Kurulu’na havale edildiğini, kurulun da “Ayasofya müzesinin müze halinde olmasına rağmen içinde ibadete mani bir durum olmadığı yolunda bir karar almış” olduğunu açıklamıştı. “Diyanet İşlerinin Ayasofya Müzesi ile ilgili görüşü”, Cumhuriyet, 28 Kasım 1965.

59 “Ayasofya”, Cumhuriyet, 5 Aralık 1965.

60 “Gürsel tayinler konusunda konuştu” Cumhuriyet, 5 Aralık 1965.

61 “Türkeş”, Cumhuriyet, 18 Aralık 1965.

ile Ayasofya'nın "fethedilmesi" arasında bir korelasyon vardı, Ayasofya sağ partilerin propaganda ve halkla ilişkiler siyasetinin konusuydu. CHP meselenin özüne pek değinmeden, dış politik gerekçelerle bu tartışmada sağ partilerden ayrışıyordu. CHP milletvekili Nuri Kodaman mecliste, "Ayasofya'yı ibadete açmanın Kıbrıs meselemize faydalı olacağına kani değilim. Atatürk'ün attığı adıma sahip çıkmakta ve devam ettirmekte fayda görürüm" beyanında bulundu. Buna karşılık AP milletvekili Cemal Külahlı "Ayasofya'nın cami haline getirilmesinin bir vasiyet olduğunu", Millet Partisi milletvekili Abdurrahman Şeref Laç da "1956'da yürürlüğe giren bir kanun gereğince bütün mabetlerin mabet olarak kullanılması gerektiğini, dolayısıyla Ayasofya'nın müze halinde kullanılmasının kanuna aykırı olduğunu" öne sürdü.⁶² Adalet Partisi Ordu milletvekili Şadi Pehlivanlı da İzmit'te yaptığı bir konuşmada "İnşallah Ayasofya'yı yakında ibadete açacağız" açıklaması yaptı.⁶³

Meclis üyeleri konuyu müzakere edebiliyordu ama hükümetin tercihi tartışmaları soğutmaktı. Mesele dönemin başbakanı Süleyman Demirel'e sorulduğunda, Demirel açık bir yargı belirtmeksizin tabiri caizse sözü dolaştırdı: "Ayasofyanın ibadete açılması hakkında ötedenberi çeşitli yollarla yetkili mercilere intikal etmiş dilekler mevcuttur. Son zamanlarda bu dilekler evvelki isteklerin tekrarı mahiyetinde yine yetkili kurumlara intikal etmektedir."⁶⁴ Başbakan Demirel'in ardından Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli de düzenlediği basın toplantısında Ayasofya ile ilgili belirsiz, yuvarlak ifadeler kullandı: "Hükümetin camiin müze olarak kullanılmasını öngören görüşü, kesin bir görüş değildir. Zaman, bu konuda çok önemlidir. Hükümet görüşünde zamanla bir değişiklik olabilir."⁶⁵ Bu kaygan zemin üzerindeki siyaset sivil toplumun ve sokağın tekrar inisiyatifi ele almasına yol açacaktı.

62 "Ayasofya Meselesi", Cumhuriyet, 23 Aralık 1965.

63 "İnşallah Ayasofyayı ibadete açacağız", Cumhuriyet, 2 Haziran 1966.

64 "Ayasofya", Cumhuriyet, 5 Ocak 1966. Her yetkili kurullar göndermesinde Diyanet'in görüşüne başvuruluyordu. Zamanın Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Elmalı, önceki açıklamalardan biraz daha ileri gitmiş, konu ile ilgili kurumsal değil ama kişisel görüşünü beyan etmişti. Ayasofya müzesinin yeniden cami olmasını kendisi de istiyordu. "İmam ve müezzinler maaşa geçirilecek", Cumhuriyet, 5 Ocak 1966.

65 "Devlet Bakanı: Hoparlörle ezan okunmasının mahzuru yoktur", Cumhuriyet, 16 Mayıs 1967.

Dördüncü Dönem: Sivil Toplum ve Sokağın İnisyatifi

Siyasilerin çekingenliği sokağın sesini daha gürleştirmekle kalmadı, radikalleştirdi de. Sağ yükseköğretim öğrenci derneklerinin çatı örgütü Milli Türk Talebe Birliği, Ayasofya'nın ibadete açılması taleplerinde başı çekiyordu. MTTB bünyesindeki faaliyet ve yorumlarda Ayasofya ile ilgili talepler Cumhuriyet'in kurucu kadrosuna ağır eleştiriler eşliğinde dile getiriliyordu.⁶⁶ Bir diğer önemli sivil toplum unsuru, sayıları artan imam-hatip okullarının mezun ve mensuplarıydı. Bu okullarda çıkarılan dergilerdeki belli başlı fikirlerin ilk sırasında Ayasofya minarelerinden ezan okunması vardı.⁶⁷

Ayasofya ile ilgili toplumsal duyarlılık bir dip dalga halinde yükselirken, siyaset ve kurumların buna kulak vermemesi gerilimi artıyordu. İstenmeyen olaylar için ortam müsaitti. Edebiyat Fakültesi'nde öğrenci olmak isteyen İzmirli bir gencin, Ayasofya'da Kuran okuması üzerine kendisine müdahale eden müze müdürü Feridun Dirimtekin'i bıçaklaması⁶⁸ artan gerginliğin tehlikeli bir işaretiydi.

Ayasofya meselesi artık gençliğin ve sokağındı. Fetih kutlamaları meselenin kitleselleşmesi için son derece uygun bir zemin sunuyordu. Nitekim "dava" bu kutlamalarda büyüdü. 1967'de Milli Türk Talebe Birliği'nin düzenlediği artık bir fetih kutlaması değil, fetih "miting"iydi. Sultanahmet Meydanı'ndaki mitingde Ayasofya konulu şiirler okundu, konuşmalar yapıldı. Milli Türk Talebe Birliği başkanı İsmail Kahraman, mitingde "Ayasofya'yı müze yapanlar gafillerdir" dedi. Miting sonrasında "Ayasofya'da ezan isteriz" sloganları ile Ayasofya önüne gelen iki bin kişilik bir grup polis barikatı önünde protesto oturuşu yaptı. İsmail Kahraman burada yaptığı konuşmada protesto oturuşunun gayesinin "hükümeti"

66 MTTB'de verilen ve bir dergide yayınlanan Ayasofya ile ilgili bir konferansta şunlar söylenmişti: "Ayasofya'nın kapatılması işte böyle olmuştur. Ve Türk tarihine, mukaddesatına, ruhuna, ihanetlerin en büyüğü şeklinde meydana gelmiştir. Türkü, İstiklal Savaşında yoktan var ettiğini iddia eden bir zümre ve 'klik' zihniyeti, Ayasofya ile, Türk vatanını, göklerdeki asil ve hakiki vatanı ile beraber satmıştır." Adı açıkça ağza alınmasa da kastedilen Atatürktür.

67 İlhan Selçuk, "İmam-Hatiplerin çıkmazı!", Cumhuriyet, 28 Mayıs 1966.

68 "Ayasofya'da Kuran okumak isteyen genç, Müze Müdürünü bıçakladı", Cumhuriyet, 15 Kasım 1966. Eyüp Ekmekçi isimli genç 12 ay hapis cezasına ve 1000 lira tazminat ödemeye mahkum edildi. "Ayasofya Müzesi Müdürünü yaralayan öğrenci...", Cumhuriyet, 16 Haziran 1967.

ikaz olduğunu, "Ayasofya'yı açmayanların iktidar değişikliği ile cezalarını bulacaklarını" söyledi.⁶⁹ Demirel hükümetinin inisiyatifi elinden kaçırdığı anlaşılıyordu. Protesto oturuşunda atılan "Başbuğ Türkeş" sloganları da bunun bir göstergesiydi.

MTTB yöneticileri bu dönemde çeşitli vesilelerle Ayasofya Müzesi'ne giderek namaz kıldılar. Müze yetkilileri ve sivil polisler öğrencilerin namaz kılmasına mâni olmak istiyorlardı. Yöneticilerin polisçe ifadesi alınıyordu.⁷⁰ 1967'de Kıbrıs'taki gelişmeler Ayasofya ilgili taleplere kamuoyunu daha duyarlı kıldı. 11 Kasım 1967'de Denктаş Mitingleri sırasında Ayasofya önünde gösteriler yapıldı, "Müslüman Kıbrıs'ın yolu Ayasofya'da kılınan namazla başlar" sloganları atıldı. Ayasofya'da namaz kılmak isteyen gençler Ayasofya'nın demir kapılarının kapatılması ve alınan sıkı güvenlik tedbirleriyle güçlükle engellenebildi. Hürriyet Meydanı'ndaki mitingde de "Athenagoras dışarı", "Ordu Kıbrıs'a", "Tural Paşa hazırız", "Kıbrıs'a giden yol Ayasofya'dan geçer", "Kılıçla aldık, kalemle verdik" dövizleri açıldı.⁷¹

1970'lerin ilk yarısında fetih yürüyüş ve mitinglerinin gerçekleştiği ve Ayasofya tartışmalarının sertleştiği Nisan-Mayıs ayları kamuoyunda yüksek gerilime sahne oldu. Olayların merkezindeki MTTB'ye kapatma davası açılması dahi gündeme geldi. Ayasofya bir eylem alanına dönmüştü. Artık sadece talebe derneği liderleri değil irili ufaklı çeşitli gruplar müzede halı serili ve geçilmemesi için korkulukla çevrili mihrap tarafına atlıyorlardı. Bu grupların Ayasofya'da namazı kılmaları sıklıkla basında haber oluyordu. Bekçilerin ihtarları, polisin namaz kılanları karakola götürmesi, gençlerle müze yöneticileri arasındaki sözlü tartışmalar vaka-i adiyedendi.⁷²

İstanbul'un fethi kutlamalarına da katılım çok artmış ve çeşitlenmişti. Fetih yürüyüş yahut mitinglerine Milli Türk Talebe Birliği'ne bağlı öğrenci birlikleri, Komünizmle Mücadele Derneği, Genç Kuva-yı Milliye Teşkilatı, Yüksek Tahsil Talebe Dernekleri, Milliyetçiler Derneği gibi çok sayıda sivil toplum örgütü katılıyordu. Gövdelerine bayraklar sarmış öğrenciler, Fatih'in atını temsil eden kır atlar alışıldık görüntülerdi. Kalabalıklar Sultanahmet Meydanı'nda toplanıyor, Ayasofya sloganları atıyor ve sağ

69 "Ayasofya'yı müze yapanlar gafillerdir", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1967.

70 "MTTB yöneticileri Ayasofyada namaz kıldılar", Cumhuriyet, 27 Temmuz 1967.

71 "Denктаş mitinglerinde gençler polisle çatıştı", Cumhuriyet, 12 Kasım 1967.

72 "Ayasofyada namaz kılan bir grup yöneticileri tehdit etti", Cumhuriyet, 23 Nisan 1969.

yumruklar havada Ayasofya'yı cami yapma andı içiyordu.⁷³ Eylemleri engellemek üzere askeri birlikler Ayasofya çevresinde barikat kuruyordu. Başka illerden İstanbul'daki fetih mitinglerine katılmak üzere otobüsler kaldırılıyordu. Bilhassa imam-hatip okulu öğrencileri gösterilere alaka gösteriyordu.⁷⁴

Rağbet o raddedeydi ki fethin 517. yıldönümünde iki ayrı miting yapıldı. Biri Mücadele Birliği, diğeri Milli Türk Talebe Birliği tarafından düzenlenen iki ayrı miting yüzünden adı geçen kuruluşların üyeleri arasında kavga çıktı, yaralanan öğrenciler oldu. Mücadele Birliği fetih yürüyüşü organize etmişti. Merkez Komutanlığı inzibat birliklerinin aldığı önlemler bu grubun yürüyüşüne karşıydı. MTTB ise Saraçhanebaşı'nda miting düzenlemişti. Miting daha sönük geçti. İki grup arasındaki taraftar toplama yüzünden bir sinir harbi yaşanmıştı. MTTB önünde afiş asma tartışmasıyla başlayan sağcı gruplar arasındaki kavgaya toplum polisi müdahale etti.⁷⁵

Siyasetin sokağa sonsuza kadar kayıtsız kalması mümkün değildi. Özellikle sağ partiler inisiyatifi ele almak istiyorlardı. Dönemin koalisyon ortağı MSP'nin İstanbul senatörü Ali Oğuz Kayseri'de verdiği demeçte Ayasofya'nın tekrar ibadete açılacağını, hükümet olarak bu kararı almaya ve uygulamaya azimli olduklarını söyledi. 679 sayılı Eski Eserleri Koruma Kanunu'nun 1. Maddesine göre ibadethanelerin gayesi dışında kullanılmayacağını savunan Oğuz, bu işin Bakanlar Kurulu'nun bir kararıyla halledileceğini bildirdi ancak tarih vermedi.⁷⁶ Devlet bakanı Süleyman Arif Emre de mecliste "Ayasofya'nın ibadete açılması görüşünde olduğunu" ve bunun kanunen mümkün olduğunu beyan etti.⁷⁷

73 "İstanbul'un fethi", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1969.

74 "Başka illerden", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1970.

75 "Fethin yıldönümünde iki sağcı grup birbirine girdi", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1970. Bütün bunların yanısıra bir de İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından sessiz sedasız düzenlenen ve İstanbul protokolünün katıldığı bir de resmi tören vardı tabii. Askeri birlikler fener alayı düzenliyor, askeri bandolar meydanlarda konserler veriyordu. İstanbul'un tarihi yapılar ve anıtları gece ışıklandırılıyordu. Bu heyecanı kaybolmuş faaliyetin gündeminde Ayasofya yoktu. Bkz. "Fener alayı", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1970.

76 "MSP Senatörü Oğuz...", Cumhuriyet, 23 Nisan 1974.

77 Emre retorik gereği önce tarihi çarpıyordu: "Vaktiyle Ayasofya'ya turistler ehemmiyet verdiği için müze haline getirilmiştir." Sonra meseleyi siyasi dengelere havale ediyordu: "Bu mesele koalisyon kanatları arasında anlaşmaya varılarak çözümlenebilir." Bkz. "Bakan Emre: Ayasofya'nın ibadete açılması görüşümdedir", Cumhuriyet, 22 Mayıs 1974.

CHP ise Ayasofya üzerine açık bir tartışmaya taraf olmak istemiyor, genellikle sessiz kalıyordu. CHP saflarından bir istisna olarak, Diyarbakır milletvekili Hasan Değer, Meclis Başkanlığı'na Ayasofya'nın ibadete açılıp açılmayacağına dair bir soru önergesi verdi. Değer, önergesinde Ayasofya'nın ibadete açılması yanlısı olduğunu bildirir ifadeler kullandı.⁷⁸ CHP siyaset yapıyordu, kamuoyu desteğine ihtiyacı vardı, dolayısıyla toplumsal duyarlılıkları gözetmek zorundaydı. Sadece kamuoyundaki duyarlılıkları değil meclisteki olası koalisyon dengelerini de gözetmek durumundaydı. CHP yanlısı basında yazan aydınlar ise bu konuda çok daha sert ve tutucu idiler.⁷⁹

Böyle olunca Ayasofya'nın ibadete açılması taleplerine karşı tezleri savunmak Kemalist basın ve aydınlara düşüyordu. Bu aydınlar Ayasofya Müzesi'nin cami yapılması çabalarını Atatürk'ün ölümünden sonra yükselen karşı devrim dalgalarının yükselmesine bağlıyordu. İlhan Selçuk, 1934 tarihli kararın salt bir hükümet kararı olmadığını, "devletin tarihsel yapının tahsis amacını hükümet kararı ile saptadığını" iddia ediyordu. Ayasofya'nın ibadete açılması talebi "Büyük Atatürk'ün anısı ve ilkelerine saldırı"ydı. "İbadet özgürlüğünü politik amaç için kullanmak, namazı siyasete alet etmek, dini siyasete alet etmek demekti ki yasalarımıza göre bu suçtu."⁸⁰ Ayasofya ile ilgili talepler Kemalist aydınlarca siyasetin alanından çıkarılıp yargının konusu haline getirilmek isteniyordu.

1970'lerin ikinci yarısında sokaklar çeşitli nedenlere kalabalıklaştı. ASALA tarafından 22 Ekim 1975'te Viyana büyükelçimiz Daniş Tunalıgil ve iki gün sonra da Paris büyükelçimiz İsmail Erez'in şehit edilmeleri dolayısıyla düzenlenen protesto mitinglerinde Ayasofya açılış sloganları dikkat çekti. Beyazıt'tan Ayasofya önüne yürüyüşün ardından bazı gruplar Ayasofya müzesinde Kuran okudular. Duygusal ortam nedeniyle toplum polisi müdahale etmedi.⁸¹ Ne var ki ortam her zaman duygusal değildi. Bu dönemde siyasal şiddet sokaklara yayıldı ve Ayasofya adı bu şiddete eşlik eden tartışmalarda zaman zaman duyuldu. 3 Mayıs

78 "Ayasofya Müzesinin ibadete açılıp açılmayacağı soruldu", Cumhuriyet, 13 Mayıs 1975.

79 Seha Meray'ın CHP mebusu Hasan Değer'in soru önergesi üzerine CHP yetkili organlarını eleştirisi için bkz. Seha L. Meray, "Esneyen Boşluk", Cumhuriyet, 10 Haziran 1975.

80 İlhan Selçuk, "Atatürk ve Gericiler", Cumhuriyet, 9 Mayıs 1976.

81 "Viyana ve Paris Büyükelçimizin öldürülmesi protesto edildi", Cumhuriyet, 26 Ekim 1975.

1976'da Türkçüler Bayramı afişleri asarken vurularak öldürülen ülkücü işçi Sitemkar Başboğa'nın cenaze töreninde Ayasofya önünde tekbirler getirildi.⁸²

1976 yılı fetih kutlamaları yaklaşırken MTTB üyesi 150 kişilik bir öğrenci grubu Ayasofya'ya girerek polis engeliyle karşılaşmadan namaz kıldı. Namaz sonrasında grup Ayasofya'nın ibadete açılması için fetih haftasında miting yapacaklarını duyurdu.⁸³ Buraya kadar her şey alışıldageldik türdendi. Yeni olan şuydu ki gazetelerde çıkan Ayasofya'da namaz kılındığı haberleri İstanbul Cumhuriyet Savcılığı tarafından ihbar kabul edilmişti. MTTB ve Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği'nin eylemlerinin dernekler yasasına aykırı olduğu iddia ediliyordu. Resmi kurumlar arasında bir anlaşmazlık olduğu algısı ortaya çıkmıştı.⁸⁴ İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'nın MTTB hakkında açtığı soruşturmaya paralel olarak İstanbul Valiliği'nin de bir soruşturma başlattığı haberleri bu eylemleri yargının konusu haline getirme çabasının göstergesiydi.⁸⁵ Buna karşılık bazı siyasiler MTTB'nin eylemlerine ortak olma yoluna gittiler. Milli Selamet Partisi Afyon milletvekili ve Meclis başkanvekili Rasim Hancıoğlu bir grup partili ile Ayasofya'da müezzin mahfilinde namaz kıldı. Müzede görevli memurlar milletvekili oldukları için bu teşebbüse müdahale edemediler. İlgili haberlerde bunun valilik ve

82 "Türkçüler Bayramı için slogan yazarken vurulan..."; Cumhuriyet, 7 Mayıs 1976.

83 "MTTB'li 150 öğrenci Ayasofya Müzesinde namaz kıldı"; Cumhuriyet, 8 Mayıs 1976.

84 Savcılık İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne ne gibi bir işlem yapıldığını sordu. Savcılık yetkilisi "yasalarca gerekenin yapılacağını" bildirdi. Müze yetkilileri namaz kılan öğrencilerin para ile girilen müzeye hiçbir ücret ödemediğini bildirdi. "Polis yetkilileri Ayasofya Müzesinde namaz kılan MTTB'li..."; Cumhuriyet, 9 Mayıs 1976. İstanbul Cumhuriyet Savcılığı siyasi polise başvurarak Ayasofya'da "toplucu" namaz kılan MTTB'liler ile ilgili ne işlem yapıldığını tekrar sordu. Polisin Milliyetçi Cephe hükümeti ve onun içişleri bakanı Oğuzhan Asiltürk'ün inisiyatifi ile bir şey yapmadığı öne sürüldü. Savcılık "müzedeki namaz kılma olayında TCK'nın 201. Maddesinin ihlal edildiği iddiasıyla da soruşturma yapması için polise emir verdi. Savcılık "olaydan haberdar değilmiş gibi davranan siyasi polis yetkililerine, yasaları çiğneyenler hakkında siyasal eğilimlerine bakmaksızın işlem yapmalarını ve Cumhuriyet Savcılığını bu işlemden haberdar etmelerini" bildirdi." Savcılık polise vazifelerini hatırlatıyor, bu vazifeleri tam olarak yerine getirmeyenlerin cezai müeyyideye çarptırılacağını belirtiyordu. Bkz. "Ayasofya Müzesinde Toplu Namaz Kılan MTTB'liler Hakkında Savcılık Soruşturma Açtı"; Cumhuriyet, 12 Mayıs 1976.

85 "Savcılık Ayasofya'da toplu namaz kılanlarla ilgili soruşturmayı derinleştiriyor"; Cumhuriyet, 13 Mayıs 1976.

savcılıkça açılan soruşturmalara cevap niteliğinde bir eylem olduğunun altı çiziliyordu.⁸⁶

70'lerin sonuna doğru, olağanüstü dönemlerde karşımıza çıkan bir örüntü, "Bir yetkili dedi ki..." haberleri basında baş göstermeye başladı. İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'ndan ismini vermeyen "bir yetkili"nin Cumhuriyet'e beyanı seçilmiş meclis üyelerine bir tehditti: "Kanunları çiğneyen, kanun koyucu bile olsa, karşısında Türk Savcısını ve Türk Yargıcını bulacaktır. Çünkü Türkiye'de Savcılar da Yargıçlar da vardır."⁸⁷ Basında Ayasofya konusundaki kaygı ve uyarılarına yer verilen bazen "bir yetkili", bazen "Ankara'daki siyasal ve diplomatik gözlemciler", bazen daha da müphem "başkentliler" oluyordu.⁸⁸

Bu sırada iktidarda Milliyetçi Cephe hükümeti vardı ve bakanlar kurulunda çoğunluk Ayasofya'nın ibadete açılmasını istiyordu. Başbakan Süleyman Demirel ise çekimserdi. İlgili teklife destek veren on beş vekil kabinenin MSP'li ve MHP'li üyeleri ile bazı AP'li ve CGP'li üyelerdi. CGP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu ile Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve bazı AP ve CGP'li bakanlar ise karşı oy kullanmışlardı.⁸⁹ Meselenin neden başka bir zamanda değil de fetih haftasında bakanlar kurulu gündemine gelebildiği ise sokağın gücü ve artan ağırlığı ile açıklanabilir.

Bu ağırlık dolayısıyla fetih kutlamaları sırasında Ayasofya'da namaz kılınması girişimleri kriminalize edilmek istendi. 1976 yılı kutlamaları öncesinde, Ayasofya'da namaz kılınma girişiminde bulunulacağı ihbarları üzerine geniş önlemler alındı. Polisteki tüm izinler kaldırıldı,

86 "MSP'li Millet Meclisi başkan vekili...", Cumhuriyet, 15 Mayıs 1976.

87 Büyük harfli yanlış yazımlar metnin orjinalinden. "MSP'lilerin toplu namaz davranışı MTTB'liler için soruşturma açanlara gözdağı vermeyi amaçlıyor", Cumhuriyet, 16 Mayıs 1976.

88 "Milliyetçi Cephe hükümetinin Ayasofya konusunda bir açıklama yapmasını öneriyor başkentliler: Ayasofya'nın müze olarak kalmasında Türkiye Cumhuriyeti'ni simgeleyen bir özellik var. Ayasofya'yı tarihe saygı içinde eski durumuna döndürmüş Büyük Atatürk... Ayasofya'nın müze olmasında 'yurtta barış, dünyada barış' ilkesi simgelenir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri bu, oysa MC hükümeti bu ilkeyi temelinden sarsıyor." Bkz. Müşerref Hekimoğlu, Cumhuriyet, 18 Mayıs 1976.

89 "Bakanlar Kurulunun 15 Üyesi Ayasofya'nın Cami Haline Getirilmesini İstiyor", Cumhuriyet, 28 Mayıs 1976.

Merkez Komutanlığı ve Jandarma Komando Birliği "alarmı" geçirildi.⁹⁰ O yıl fetih kutlamaları cumartesi gününe denk gelmişti. Ayasofya çevresinde aşırı polisiye ve askeri önlemler alındı. Valiliğin isteği üzerine Ayasofya Müzesi bir günlüğüne kapatıldı. Kutlama günü gazetelerde MTTB hakkında İstanbul savcılığının "amacı dışına çıktığı" ve "siyaset yaptığı" gibi gerekçelerle soruşturma açtığı haberleri çıktı. Savcılıktan "bir yetkili" soruşturma sonucunda MTTB hakkında kapatma davası açılabileceğini bildirmişti.⁹¹

Alınan aşırı önlemler kısmen işe yaradı. Ayasofya'da namaz kılma girişimi bu sefer sonuçsuz kaldı. Fetih kutlamaları ile ilgili haberlerde MHP'li ve MSP'li gençler arasında olaylar çıktığı, Ülkü Ocakları'na bağlı olduğu iddia edilen üniversite öğrencisi Ali Fincan'ın başından tabancayla yaralandığı bildiriliyordu. Kutlamalar farklı kurum ve gruplar eliyle şehrin farklı noktalarına dağılmıştı. MTTB'nin söylemi de sertleşmiş ve iktidardaki MC hükümetini de hedef alır hale gelmişti. MTTB genel sekreteri Kasım Yapıcı Ayasofya Müzesi önünde şöyle konuştu: "Ayasofya'nın ibadete açılmasını başımızda bulunan adı milliyetçi olanlardan bekliyoruz. Biz açarız, gideriz ve namaz da kılarız. Ancak biz çıktuktan sonra, adına milliyetçi denen hükümet kapatırsa, ya ölürüz ya öldürürüz."⁹²

Ayasofya'nın bir asayiş sorununa dönüşmesinin bir yansıması da Çemberlitaş Etibank şubelerini basan silahlı bir gencin banka personelini rehin alması ve eyleminin amacının para değil Ayasofya'nın ibadete açılmasını sağlamak olduğunu söylemesiydi. Eylemci İbrahim Coşkun yirmi iki yaşında ve ortaokul mezunu, saatçi babasının yanında çalışan biriydi. Polis şefi tarafından Ayasofya'nın açılacağı vaadiyle ikna edildi.⁹³

1970'lerin sonuna doğru Mayıs artık fetih değil Ayasofya sezonuydu. Her yıl, bir önceki yılda olanlar büyüyerek tekrarlanıyordu. 1977 yılı fetih kutlamaları yaklaşırken, 13 Mayıs'ta elli-altmış kişilik bir grup genç sabah saatlerinde Ayasofya müzesine topluca ve "ücret ödemedi" girerek şükür namazı kıldılar. İstanbul valisi Namık Kemal Şentürk ve savcılık

90 "İhbarlar", Cumhuriyet, 28 Mayıs 1976.

91 "İstanbul'un 523üncü fetih yılı kutlanıyor...", Cumhuriyet, 29 Mayıs 1976.

92 "İstanbul'un Fethi Kutlandı...", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1976.

93 "Ayasofya'nın açılması için 7 bankacıyı rehin aldı", Cumhuriyet, 23 Mart 1977.

konuyla ilgili sert açıklamalar yaptı: “Layiklik anlayışına ters düşen bu davranıştan dolayı gereken soruşturmaların açıldığı” bildirildi.⁹⁴ Ayasofya artık bir laiklik sorunu.⁹⁵

Ne var ki valilik ve savcılığın açıklaması eylemleri sıklaştırdı ve yaygınlaştırdı. Gençler Ayasofya’da namaz kılma “eylemlerini”, üstelik önceden gazetelere haber vererek gerçekleştirmeye başladılar. 26 Mayıs’ta dört yüz kadar genç namaz eylemi için içeri girerken iki yüz elli bilet almışlardı. Namaz sonrası yapılan konuşmalar oldukça sertti.⁹⁶ Gençler bir kısım siyasilerden de güç ve destek buldular. MSP genel başkanı Necmettin Erbakan Diyarbakır ve Tokat’ta yaptığı mitinglerde 29 Mayıs’ta akşam namazını Ayasofya Müzesi’nde kılacağını ilan etti.⁹⁷

Necmettin Erbakan ve MSP’nin Ayasofya söylemindeki ısrarı ile 1970’lerin sonunda Ayasofya davası “sivil toplum”un elinden alınmış gibiydi. İnisiyatif Erbakan ve MSP’deydi. İktidarda iken başka, muhalefette başka söylemlerde bulunduğu iması ile eleştirilen MSP, fetih geceleri düzenliyor, fetih yürüyüş ve mitingleri organize ediyordu.⁹⁸ 1978 yılında MSP tarafından tertip edilen Fetih Yürüyüş ve Mitingi yine Ayasofya önünde son buldu. Mitingde Ecevit hükümetine eleştiriler yöneltildi.⁹⁹

94 “Bir grup genç Ayasofya’da...”, Cumhuriyet, 14 Mayıs 1977.

95 İstanbul savcılığı polisten eylemle ilgili bilgi talep etti. Eylemin Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası ile Türk Ceza Yasası’na göre suç olduğu, namaz kılma kararının MTTB yönetimi tarafından alındığının tespiti halinde savcılığın MTTB’nin kapatılması girişiminde bulunacağı bildiriliyordu. Bkz. “Savcılık Ayasofya müzesinde...”, Cumhuriyet, 15 Mayıs 1977.

96 “Yunanlıların ve yamyamlarının ve batının çanakçılarının Ayasofya üzerinde hakları kalmamıştır.” Bkz. “Ayasofya’da namaz kılmak adet haline geldi”, Cumhuriyet, 27 Mayıs 1977.

97 “Ayasofya’da akşam namazı”, Cumhuriyet, 29 Mayıs 1977. Ertesi gün Taksim mitinginde namazı ertesi yıl kılacağını söylemesi. Erbakan da zamana bırakma yanlısı gibi: “Ayasofya’yı şimdi açmakla ancak kendimizi aldatmış oluruz. Yarısı loca, yarısı müze, yarısı kilise Ayasofya’yı açmışsın ne işe yarar.” “Erbakan dün akşam...”, Cumhuriyet, 30 Mayıs 1977.

98 “MSP’nin Fetih Gecesinde Özal’ın Uzun Uzun Alkışlanması Dikkat Çekti”, Cumhuriyet, 28 Mayıs 1978.

99 “MSP’nin ‘Fetih’ Yürüyüş ve Mitingi Yapıldı”, Cumhuriyet, 29 Mayıs 1978.

1979 ve 1980 yılı fetih kutlamaları önceki yıllara göre sönük geçti. 13 Temmuz 1980'de beklenmedik bir gelişme yaşandı. AP azınlık hükümetinin Kültür Bakanı Tevfik Koraltan, Ayasofya Müzesi'nde Hünkâr Mahfili'nin Kadir Gecesi'nde Müzeler Mescidi olarak açılacağını açıkladı.¹⁰⁰

Karara en sert tepkiler yine CHP'den değil Kemalist aydınlardan geldi. İlhan Selçuk Ayasofya'nın ibadete açılması eylemi kararını alanın "azınlık hükümeti" olduğunu vurguluyordu. Atatürk'ün eyleminin anlamı üzerinde duruyor, eğer Atatürk olmasaydı Trakya ve Anadolu'da nice camide ancak çan sesleri duyulacağını söylüyordu. "Ayasofya'yı ibadete açmak Atatürkçülüğe karşı devrim eyleminin kidemli sloganı"ydı. "Ayasofya'yı ibadete açmak ve 'Türkiye'yi yabancıların denetimine açmak" örtüşüyordu.¹⁰¹ Cumhuriyet'te konu ile ilgili bilim adamlarının görüşleri, "Ayasofya Müzesinin bir bölümünün ibadete açılması Atatürk ilkelerine aykırıdır" başlığı ile sunuldu.¹⁰² Dinin politikaya alet edilmesinin demokrat kesimlerce tepkiyle karşılandığı, kararın AP hükümetinin MSP seçmenlerine mesajı olduğu ileri sürülüyordu.¹⁰³

Sonraki günlerde de tepkiler devam etti. CGP ve hatta CHP ise açıklama yapmaktan çekiniyorlardı. Bir CHP yöneticisi Cumhuriyet muhabirine "Bizim seçmenimiz var" şeklinde kaçamak bir cevap vermişti. Bazı parlamenterlerse kararı din sömürüsü olarak yorumladılar. Bunlardan CHP Erzurum mebusu Selçuk Erverdi kararı "din istismarında yarış" olarak tanımladı. Ona göre TV'deki Ramazan programları da bunun sonucuuydu. Trabzon milletvekili Rahmi Kumaş kararı "Erbakan'ın elinden din silahını almak çabası" olarak değerlendirdi.¹⁰⁴

19 Temmuz 1980 tarihli Cumhuriyet'te Süleyman Demirel'i şişman, obur ve iştahlı elinde çatal bıçakla yemek masasında resmeden bir karikatür yayınlandı. Tabakta Atatürk büstü vardı. Karikatürün alt yazısı şöyleydi: "Ayasofya Müzesinin bir bölümü ibadete açılıyor."¹⁰⁵ Basında

100 "Ayasofya Müzesinin bir bölümü Kadir gecesi cami olarak açılacak", Cumhuriyet, 14 Temmuz 1980.

101 "Atatürk, Türkiye, Ayasofya", Cumhuriyet, 15 Temmuz 1980.

102 "Ayasofya Müzesinin bir bölümünün ibadete açılması Atatürk ilkelerine aykırıdır", Cumhuriyet, 15 Temmuz 1980.

103 Salim Alpaslan, "Atatürkçü' Bakan Atatürk İlkelerini Çiğniyor", Cumhuriyet, 15 Temmuz 1980.

104 "Ayasofya'nın bir bölümünün ibadete açılması...", Cumhuriyet, 16 Temmuz 1980.

105 Cumhuriyet, 19 Temmuz 1980.

karara dönük çok sayıda eleştiri yayınlandı. Ayasofya'nın kısmen de olsa ibadete açılması Atatürk devrimciliğine karşı bir davranıştı. "Atatürk Cumhuriyeti'nin yaşatılıp yaşatılmaması sorunu" ydu.¹⁰⁶

Ayasofya'yı ibadete açma kararını alan AP hükümetine karşı eleştiriler zaman zaman tehdit tonu kazanıyordu: Müşerref Hekimoğlu, "Atatürk'ün bir heykeline dokunulsa yer yerinden oynardı bu ülkede. Ayasofya o heykellerden daha önemli bir yapıt değil mi?" diye soruyordu. "Yarınlara nelere gebe olduğunu kestirmek güç değil. Ucuz politikanın faturası pahalı olacak." diyordu.¹⁰⁷ Yine Hekimoğlu genelkurmay başkanı Orgeneral Kenan Evren'in 30 Ağustos törenlerine katılmadığı gerekçesi ile MSP genel başkanını eleştiren sözlerini yorumlarken, "Çok yakın bir gelecekte demokrasinin sona ereceğini söyleyenler bile var." diye yazdı.¹⁰⁸

Müşerref Hekimoğlu haklı çıktı. Sadece bir hafta sonra 12 Eylül darbesi gerçekleştirildi. Basında siyasal güya "özeleştiriler", parlamentonun görevini yapamadığı tezleri dillendiriliyordu. Ayasofya'nın ibadete açılması da parlamentonun görevini yapamadığına örnek olarak gösteriliyordu.¹⁰⁹ Ayasofya şimdi de askeri darbenin meşruiyet kılıfı olmuştu.

Beşinci Dönem: 12 Eylül, Yerel Yönetimlerin Yükselişi, Eski Tartışmanın Yeni Usulleri

12 Eylül 1980'deki askeri darbeden sonra Ayasofya tartışmaları adeta bıçakla kesildi. 12 Eylül rejiminin "başarısı", siyaset, askeri bürokrasi, basın ve sivil toplumu Ayasofya ile ilgili talepleri konusunda da eş zamanlı olarak susturabilmesiydi. Ayasofya tabiri caizse bir vakit sadece turistlerin oldu. 80'lerin ikinci yarısında da 80 öncesi duruma dönülmedi. Değişimin nedeni sadece rejimin dayatmaları değildi. Önceki otuz yılın

106 Oktay Akbal, "Susmak, boyun eğmektir...", Cumhuriyet, 19 Temmuz 1980. AP-MSP-MHP arasında geriye doğru yarıştı. "Ayasofya Olayı...", Cumhuriyet, 12 Ağustos 1980.

107 Müşerref Hekimoğlu, "Ayrılık Hüznü", Cumhuriyet, 28 Ağustos 1980.

108 Müşerref Hekimoğlu, "Org. Evren'in Sözleri ve Yorumlar", Cumhuriyet, 4 Eylül 1980.

109 Milli Savuma eski bakanlarından Bursa eski milletvekili Hasan Esat Işık şu beyanda bulunmuştu: "Bir yandan Atatürk dış politikası izlediğimizi iddia ederken, bir yandan da Ayasofya üzerinden Atatürk damgasını kazımaya yönelebiliyoruz... Oysa Ayasofya'nın bünyesinde Atatürk döneminde yapılmış olan değişiklik dış politikamızı da yakından ilgilendirir. Ümmetçi bir zihniyetten ulusçu bir zihniyete geçişi simgeler." Bkz. "Hasan Işık: "Parlamentolar olarak ulusça bizlere emanet edilmiş olan görevi yapamadık", Cumhuriyet, 19 Eylül 1980.

deneyiminden herkes kendince ders çıkarmıştı. Ayasofya'nın ibadete açılması talebi kamuoyu gündeminden neredeyse düştü.¹¹⁰ Uzunca bir süre ne siyasal ne de sivil alanlarda Ayasofya'nın ibadete açılması talebi yüksek dille seslendirilmedi.¹¹¹

1980'lerin ikinci yarısında Ayasofya meselesinde yeni bir güç odağı ortaya çıktı: Yerel yönetimler. Belediyeler Ayasofya'yı yeniden İstanbul'un gündelik yaşamının merkezine dönüştürecek stratejiler ürettiler. Yerel yöneticilerin Ayasofya önündeki etkinlikleri 1980 öncesindekilerden çok farklıydı. Halka verilen toplu iftarlar, kültür ve sanat festivalleri, konserler, fetih konulu şiir ve kompozisyon yarışmaları, her ne kadar özellikle iftar programları laik basında şüphe ile karşılanırsa da politik bir gerginlik nedeni olmuyordu.

1930'lardan önce Ayasofya'nın başta kubbesi olmak üzere iskeletinin onarım ve korunması meseleydi. 30'lardan sonra Ayasofya'nın iç tezyinatı (mozaikler, hat eserleri vs.) tartışmaların merkezine oturdu. 1980'lerden itibaren Ayasofya'ya yeni bir bakış, onun tartışmalara yol açan görünür yüzlerine değil ama görünmeyen yönlerine, bilmediğimiz gizemlerine ve zemin-altı yapısına (altındaki dehlizlere, galerilere, var olduğu söylenen Bizans sarnıcına) odaklanan bir teknik bakış ön plana çıktı.¹¹²

Siyaset kurumu darbe rejiminde ciddi bir biçimde budanmıştı. Yeni siyasi kurum ve kişiler uzun süre Ayasofya konusunu açmadı. Meseleyi tekrar siyasetin gündemine taşıyan kapatılan MSP'nin lideri Necmettin Erbakan oldu. Erbakan siyasi yasaklıydı ve MSP'nin halefi Refah Partisi'nin resmen başında değildi. 1987 yılı 29 Mayıs'ında Milli Gençlik ve

110 12 Eylül'den hemen önce, Ayasofya kısmen ibadete açıldığı için sert eleştiriler kaleme alan ve hatta demokrasinin tamamen kalkacağını ima eden Müşerref Hekimoğlu'nun aradan dört yıl geçtikten sonra yeniden kaleme aldığı Ayasofya yazısı anlamlıydı. Hekimoğlu Yunus Emre Oratoryo'sunun Ayasofya'da çalınmasını öneriyor, bunun Atatürk'e saygı demek olacağını öne sürüyordu. Müşerref Hekimoğlu, "Yunus Emre ve Ayasofya...", Cumhuriyet, 1 Haziran 1984.

111 Bunun belki tek istisnası Temmuz 1981'de Tahran'daki patlamayı protesto için İranlı öğrencilerin Türk öğrencilerin katılımı ile İran başkonsolosluğu bahçesinde düzenledikleri toplantıda Amerika aleyhtarları sloganların yanı sıra "Ayasofya açılсын" sloganları atılmasıydı. Polis, konsolosluğa girmesine izin verilmediği için kapıda beklemiş ve geç vakit dışarı çıkan bazı öğrencileri gözaltına almıştı. Bkz. "İran Konsolosluğunda slogan atanlar gözaltına alındı", Cumhuriyet, 4 Temmuz 1981.

112 "Ayasofya'nın altındaki dehlizlerin gizi araştırılıyor", Cumhuriyet, 20 Şubat 1986.

Fetih Günü etkinliklerini parti değil partiye bağlı Milli Gazete organize etti. Organizasyona resmi izin verilmedi ve bir miting alanı da tahsis edilmedi. Etkinlik 14 Haziran'da Eyüp'te kılınan öğle namazından sonra Milli Gazete bahçesinde gerçekleştirildi. Erbakan büyük bir kalabalığa "İstanbul surları" biçiminde bir kürsüden hitap etti ve Ayasofya'nın cami dışında kullanılmasının anayasaya aykırı olduğunu söyledi.¹¹³ 1989 yılında Refah Partisi'nin bu sefer Milli Gençlik Vakfı eliyle fetih yıldönümünde İstanbul'da miting yapmasına izin verilmedi. Söz konusu miting İstanbul dışına taşınmak zorunda kaldı ve Kütahya'da Dumlupınar Stadı'nda gerçekleştirildi.¹¹⁴

Siyasi yasakların kalkması ve 1980 öncesinin siyasi parti liderlerinin siyasete dönmesi eski siyasi tartışmaları aynı biçimde olmasa da yeniden gündeme getirdi. 1988 Haziran'ında DYP'nin Ayasofya ile ilgili yasa önerisi tam olarak 12 Eylül darbesi öncesi duruma dönüş teklifiydi: Ayasofya'nın ibadete açılması ve Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesi'nde sürekli Kur'an okunması talep ediliyordu. Laik basın girişimi "Süleyman Bey'in Dönüşü" olarak gördü. Ayasofya sağ siyasetin iç rekabetinin bir konusuydu ve hedef Özal'ı daha sağına geçerek yıpratmaktı.¹¹⁵ Bu dönemde Demirel fetih miting ve programlarının gedikliydü. 28 Mayıs 1989'da İlim ve Kültür Vakfı'nın düzenlediği Ayasofya programında konuşması "Ayasofya açılınsın" sloganları ile kesilen Demirel, dinleyicilere "Herşeyin bir vakti, saati var" diye mukabele etti.¹¹⁶

Demirel'in stratejisi başarılı oldu. Beklentilerle birlikte hükümet ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal üzerindeki baskı arttı.¹¹⁷ İktidar partisinden bir grup milletvekili ANAP yönetim kuruluna (TBMM'ye değil) Ayasofya'nın ibadete açılması ile ilgili bir yasa önerisi sundu. Teklif bunun yasa ile değil bakanlar kurulu kararıyla düzenlenebileceği gerekçesiyle kabul görmedi.¹¹⁸ Hükümet üyeleri kamuoyuna birbiri ile çelişen beyanlarda

113 "Erbakan'dan gövde gösterisi", Cumhuriyet, 15 Haziran 1987.

114 "Fatih de milli görüşçüydü", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1989.

115 "Ayasofya'da namaz, Topkapı'da Kur'an", Cumhuriyet, 12 Aralık 1988; Ali Sirmen, "Süleyman Bey'in Dönüşü", Cumhuriyet, 12 Aralık 1988.

116 "Demirel İstanbul'u sevdi", Cumhuriyet, 29 Mayıs 1989.

117 Cumhurbaşkanı Özal'ın Süleymaniye haziresindeki annesinin kabrini ziyaretinden sonra çıkışta bekleyen kalabalıklar "Ayasofya açılınsın" sloganları attılar. Bkz. "Özal da sise yenik düştü", Cumhuriyet, 23 Aralık 1989.

118 "Ayasofya önermesine ret", Cumhuriyet, 30 Aralık 1989.

bulundular. Meselenin öncelikli muhatabı Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek defaatle bu konuda hükümetin bir hazırlığının olmadığını bildirdi. Kabinenin diğer üyeleri ise çekingen ve dikkatli bir dil kullanarak beklentilere kapıları tamamen kapatmıyorlardı.¹¹⁹ 12 Ocak 1990 tarihli *Cumhuriyet*'te yayınlanan bir karikatürde Başbakan Yıldırım Akbulut Ayasofya'nın dört minaresi üzerine oturmuş olarak çizilmişti. Karikatürün altında ise şu ibare yazılıydı: "Akbulut, Ayasofya hakkındaki soruya cevap vermedi."

Hükümet sonunda kendince bir ara yol buldu. Neredeyse eş zamanlı olarak Ayasofya ilk kez bir konsere (Yunus Emre Oratoryosu) sahne oldu ve Ayasofya Camii'nin sonradan eklenen Hünkâr Mahfili girişi ibadete açıldı. Kemalist basın Ayasofya'nın "taksit taksit" ibadete açıldığını yazıyordu.¹²⁰ Bu hükümetin bulabildiği "palyatif" bir çözümdü.

1991 seçimlerinden DYP birinci parti olarak çıktı ve DYP-SHP koalisyon hükümeti kuruldu. DYP Isparta Milletvekili Ertekin Durutürk Haziran 1988'de Ayasofya'nın açılması ve Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Dairesi'nde Kur'an okunması ile ilgili verdiği yasa teklifini yeniledi. Hükümet siyasi dengeleri gözettiler ve teklif sevk edildiği Anayasa Komisyonu'nda iki yıl boyunca bekletildi. Durutürk'ün teklifin doğrudan genel kurula getirme teşebbüsü koalisyonda krize yol açtı. SHP'nin başbakan nezdindeki girişimleri sonuçsuz kaldı. TBMM'de bazı DYP milletvekilleri ile birlikte RP, ANAP, MHP ve BBP milletvekillerinin oylarıyla konu meclis gündemine alındı. Konunun TBMM gündemine alınması SHP ve DSP gibi partilerin ilk kez açık muhalefeti ile karşılaştı. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Çağdaş Hukukçular Derneği, İnsan Hakları Derneği, Mimarlar Odası gibi STK'lar da eleştirilerini yükselttiler. Bunlar kendilerini mütevazı STK'lar olarak adlandırmıyorlardı. "Demokratik kitle örgütleri"ydiler. Seçilmiş milletvekillerinin oylarıyla bir yasa teklifinin

119 "Zeybek: Ayasofya müzedir", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1990. Adalet Bakanı Oltan Sungurlu Ayasofya'nın açılmasında kendileri için bir sorun olmadığını söylerken, Devlet Bakanı Mustafa Taşar şu anda Türkiye'nin tartışması gereken en önemli meselesinin Ayasofya olmadığını beyan ettikten sonra Ayasofya'yı müze yapan kararnemeyi kastederek "Kararnameler değiştirilemez değil" açıklaması yapmıştı. Bkz. "Müze Krizi", *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1990.

120 "Ayasofyada Yunus Emre gecesi", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1991; "Koridor ibadete açıldı", *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1991; "Hünkâr Mahfili'nde ilk Cuma", *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1991; "Ayasofyada dörtte bir ezan sesi", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1991.

TBMM gündemine alınmasını kınıyorlardı. Refleksleri sadece Ayasofya'nın ibadete açılması talebine karşı değil, "laiklik karşıtı eylemlere tepki"ydi. Ayasofya'nın müze olarak kalması gerektiği düşüncesini Refah Partisi'nin yükselişi üzerinden meşrulaştırıyorlardı. Manşetlerde yasa teklifi "İslamcı öneri" olarak tanımlandı. Sonunda DYP yöneticileri ve bazı DYP'li bakanlar Refah Partisi çizgisine gelemeyeceklerini açıkladılar.¹²¹ Hikmet-i hükümet ve koalisyon dengeleri bir kere daha galip geldi.

1980'lerde Ayasofya tartışmalarında yeni olan bir şey de Ayasofya ile ilgili Yunanistan'dan gelen tepkilerin laik basında İslamcı muhafazakâr taleplere karşı yer bulmasıydı. 1980 öncesinde, Kıbrıs başta olmak üzere Türk-Yunan münasebetlerindeki sorunlar dolayısıyla, Ayasofya'yla ilgili milli duyarlılığı kaşıyabilecek bu tür haberler görmezden geliniyor ya da eleştirel bir dille veriliyordu. 80 sonrasında Kemalist basın bu tür milliyetçi refleksleri bir kenara bıraktı.¹²² Örneğin yurttan fetih kutlamaları haberlerinin sonuna Atina'daki yas törenleri ile ilgili birkaç cümle ekleniyordu. Böylelikle her iki ülkedeki "aşırılar" arasında bir benzerlik kuruluyordu. İş Yunanistan resmî kurumlarının Ayasofya ile ilgili bilimsel faaliyetlere ortak edilmesine kadar vardı. Yunanistan'ın Ayasofya'daki tahribatın boyutlarını tespit çalışmaları için 3 milyar lira ayırdığı ve İstanbul Üniversitesi ile Atina Teknik Üniversitesi'nin imzaladıkları protokol uyarınca Türk-Yunan heyetinin Ayasofya'da çalışmalara başlayacağı haberleri basına yansıdı.¹²³ Bu haberler kendisi de bir İstanbul Üniversitesi mensubu olan *Cumhuriyet* yazarı Toktamış Ateş'in de tepkisini çekti. Ateş, "Bu işe girişen insanlar Ayasofya'nın Yunanlılar için ne anlama geldiğini bilmezler mi? Megalo idea diye bir şey duymamışlar mı?" diye sorarak başladığı yazısını söyle bitiriyordu: "Bu adamlara üç milyar lira için bu fırsat verilir mi? Nasıl bir ayamazlıktır bu? Neden böylesine hor görürüz

121 "Ayasofya için yasa önerisi", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1991; "Koalisyonda Ayasofya krizi", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1994; "Ayasofya'da ibadet DYP'lilerin oylarıyla Meclis gündeminde", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1994; "Ayasofya'da ibadet, şeriata pirim", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1994; "İslamcı öneriye büyük tepki", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1994; "DYP'den Ayasofya önerisine tepki", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1994; "Laiklik karşıtı eylemlere tepki", *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1994.

122 Ayasofya'da ikonalar önünde Türkiye'yi Eurovision'da temsil edecek şarkıya klip çekilmesi Yunan dışişlerinin Türkiye büyükelçisinden izahat istemesine neden olmuştu. Bkz. "Sufi'ye Yunan itirazı", *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1988.

123 "Ayasofya için ortak çalışma", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1994; "Ayasofya için işbirliği", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1994.

kendimizi, nedir bu aşağılık duygusunun nedeni?"¹²⁴ Yine de, sonraki dönemde de laik basında Ayasofya tartışmalarının bizim iç meselemiz olmadığı ve uluslararası bir boyut kazandığına dair haberler çıkmaya devam etti.¹²⁵

1980 sonrası Ayasofya gündemine bir de İstanbul'un surları tartışması eklendi. Tartışma yine 1980 sonrası siyasetin genel eğilimleri doğrultusunda yerel siyasetin bir konusuydu ve İstanbul Belediye Meclisi'nde Refah Partili üyelerin surları onarma faaliyetine ret oyu vermesiyle başladı. Surların restorasyonu kimilerince Bizans'ı canlandırmak olarak değerlendiriliyordu. Buna karşılık ANAP'lı belediye başkanı Bedrettin Dalan daha milliyetçi bir retorikle cevap veriyor, bunun "Türkler ne kadar yüksek surları aşmış" dedirtmek olacağını söylüyordu.¹²⁶ Tartışmanın ulusal siyasete sıçraması zor olmadı.

Yerel yönetimlerin gücü ve siyasetteki önemi artmıştı. Refah Partisi 1994 yerel seçimleri öncesinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni kazandıkları takdirde Ayasofya Camii'nin açılacağını vaat etti.¹²⁷ Nitekim İBB seçimini Refah Partisi kazandıktan sonra yazılı ve görüntülü basın başlıca meraklarından biri seçim sonucunun Ayasofya'yı nasıl etkileyeceğiydi.¹²⁸ Gazetelerde UNESCO genel direktörünün "Ayasofya müzesinin ibadete açılmaması için elinden geleni yapacağını", "böyle bir kararı belediye başkanının değil devletin verebileceğini" bildirdiğine dair haberler çıktı.¹²⁹

Açık olan şu idi ki Ayasofya sağ partiler arası bir tartışmaydı. Buna tartışmak denemezdi, karşı çıkanın olmadığı, herkesin el artırdığı bir tür taktik savaşıydı. Ayasofya'nın ibadete açılmasına karşı siyasi muhalefet olmadığından, sol partiler doğrudan mütedeyyin kitleleri karşılarına almak istemiyorlardı, muhalif tezleri savunmak hemen yalnızca bir takım basın organları ve aydınlara kalıyordu. Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinin bildirisine göre Ayasofya'nın ibadete açılması "dinine bağlı

124 Toktamış Ateş, "Ayasofya", Cumhuriyet, 1 Eylül 1994.

125 "Atina UNICEF'ten yardım istedi", Cumhuriyet, 10 Ağustos 1996; "AP'de Ayasofya tartışması", Cumhuriyet, 25 Ekim 1996.

126 Oktay Ekinci, "Ayasofya'dan alınacak ders", Cumhuriyet, 2 Mayıs 1989.

127 "Erbakan: 1994 martında Ayasofya önünde olacağız", Cumhuriyet, 16 Ağustos 1993.

128 "Ayasofya", Cumhuriyet, 30 Mart 1994.

129 "UNESCO'nun Ayasofya girişimi", Cumhuriyet, 21 Mayıs 1994.

Müslümanların masum bir isteği olarak gösterilemez”di. “Bizzat laik devlet yapısına yöneltilmiş eylemlerin bir parçası”ydı.¹³⁰ Muhalif tezlerle ön plana çıkan isimlerden biri Türk Hukuk Kurumu ve Atatürkçü Düşünce Derneği başkanı Muammer Aksoy’du. Aksoy’a göre Ayasofya’yı ibadete açmak “Atatürk’e manen tokat atmak”tı.¹³¹ Laik basında ilahiyat doçenti Bahriye Üçok ile Hüseyin Yurdaydın, Neşet Çağatay gibi ilahiyat profesörlerinin Ayasofya’nın ibadete açılması girişimlerine karşı eleştirel görüşleri yayınlanıyordu.¹³² Tiyatro Oyuncuları Derneği (TO-DER) bile Ayasofya bildirisi yayınlamıştı.¹³³ 80 öncesinden farklı olarak 90’larda Ayasofya sivil toplumun karşı karşıya geldiği bir tartışmanın konusu oldu.

Sivil toplum eylemleri 1990’ların başına dek 80 öncesinde olduğu gibi Ayasofya tartışmalarının başını çekmedi. Ama 1990’ların başında üniversitelerde yayılan başörtüsü yasağına direniş motivasyonu kitle gösterilerinde Ayasofya’nın da yeniden hatırlanmasına yol açtı. Özellikle Sultanahmet Camii ve Meydanı gibi merkezi noktalarda bilhassa Cuma namazları sonrası kalabalıklar hem Ayasofya’nın ibadete kapalı olmasını hem de başörtüsü yasaklarını protesto ettiler.¹³⁴ Laik basında da türban ve Ayasofya birlikte anılır olmaya başladı.¹³⁵ Refah Partisi mitinglerinde “Başörtüsü açılmasın, Ayasofya açılsın” sloganları yükseldi.¹³⁶ Kısa süre sonra kutuplaşmanın üçüncü bir boyutu da Taksim Camii tartışmaları oldu. Laik basında Ayasofya’yı ibadete açmakla Taksim’e cami yapmak aynı siyasi projenin parçaları olarak eleştirildi.¹³⁷ Taksim’e cami yapma girişimlerine de buna yasaların engel olduğu savıyla karşı çıkılıyordu.

Sivil toplumdaki mücadele yeni usullerle sürdürüldü. Yeni teknolojiler tartışmanın hizmetine sunuldu. Korsan çoğaltılan ve üzerinde Ayasofya resimleri olan ilahi ve vaaz kasetleri kitlelerin Ayasofya algısına tesir etti. Yeni siyasal iletişim tekniklerinden biri de kitlesel imza kampanyalarıydı. Ayasofya’nın ibadete açılması için büyük katılımı imza kampanyaları düzenlendi. Ocak 1990’da TBMM dilekçe komisyonuna yurdun farklı

130 “Laikliğe yönelik eylem”, Cumhuriyet, 9 Ocak 1990.

131 “Atatürk’e manen tokat”, Cumhuriyet, 10 Ocak 1990.

132 “Namaz kılacak yer kalmadı mı?”, Cumhuriyet, 7 Ocak 1990.

133 “TO-DER’den Ayasofya bildirisi”, Cumhuriyet, 26 Ocak 1990.

134 “Sultanahmet camisinde Ayasofya gösterisi”, Cumhuriyet, 13 Ocak 1990.

135 Ali Sirmen, “Türban ve Ayasofya”, Cumhuriyet, 14 Ocak 1990.

136 “Rusya’daki Müslümanlar gelsin”, Cumhuriyet, 15 Ekim 1991.

137 Oktay Ekinci, “Ayasofya-Taksim çıkmazı”, Cumhuriyet, 15 Nisan 1994.

bölgelerinde toplanan 1 milyon imzalı bir dilekçe verildi.¹³⁸ Bu taleplere karşı duruş da benzer biçimde yeni usullere başvuruyordu. Laik basında meselenin TBMM gündemine gelmesi sonrası STK platformları üzerinden faks zincirleri oluşturma çağrıları yayınlandı. Tartışma yeni usullerle sürdürülüyordu ama eski usullerle bitirildi: 28 Şubat 1997 askeri darbesi Ayasofya tartışmalarını bir kere daha bıçak gibi kesti. Ortalık bir kere daha sütliman oldu.

Sonuç Yerine

29 Mayıs 1999'da yüzyılın son fetih kutlaması gerçekleştirildi. Bu tam anlamıyla resmi bir devlet töreniydi. Merkezi olarak organize edilmişti. Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve Başbakan mesaj yayınladılar. Fatih Sultan Mehmet türbesindeki törende vali, garnizon komutanı ve belediye başkanı türbeye çiçek koydular. Türkiye Cumhuriyeti 28 Şubat Darbesi sonrasında bir tür ara dönem yaşıyordu. 1960 ve 1980 darbelerinden sonra olduğu gibi Ayasofya tartışmaları bir kere daha dondurulmuş ve ehlileştirilmişti. Kimse Ayasofya ibadete açılın sloganı atmadı. Her daim tartışmaların odağında olan Ayasofya Meydanı'nda bu sefer bir Osmanlı kıyafetleri defilesi düzenlendi.¹³⁹ Bu defile yüzyıl boyunca süren Ayasofya tartışmalarının yükselen ve alçalan tonlarının çarpıcı bir özeti idi.

---

138 "Orta Yol ve Ayasofya", Cumhuriyet, 5 Ocak 1990.

139 "İstanbul'un fethi törenlerle kutlandı", Cumhuriyet, 30 Mayıs 1999.

AYASOFYA CAMİİ VE ÇEVRESİNİN TARİHİ FOTOĞRAFLAR İLE ANALİZİ

Zeynep Emel Ekim*

Osmanlı Devleti'nde fotoğrafçılığın yaygınlık kazanması Sultan Abdülaziz Dönemi'nde başladığından Sultan Abdülmecid Dönemi fotoğrafları nadir kabul edilir. Ayasofya Camii konulu fotoğrafların genelde yapının güneyinden çekildiği görülür. Fotoğrafların güneyden çekilmesinin sebebi, Sultan Ahmet Cami, Örne Sütun, Yılanlı Sütun, Dikilitaş gibi abidevi yapıların, ahşap sokaklar, konaklar, kahvehaneler, kurulan pazarlar, meydandaki at arabaları, mandalar, sokak köpekleri, satıcılar, güvercinler gibi günlük yaşamdan kesitler ile bu cihetin etkileyici bir görünüme sahip olmasıdır. Ayasofya Camii önündeki meydanlar fotoğrafların farklı açılardan çekilebilmesini mümkün kılmıştır.

Bu dönem fotoğrafçıları içinde olan Berggren, gemi yolculuğu sırasında uğradığı İstanbul limanında yolculuğundan vazgeçip İstanbul'da kalmaya karar vermiş bir fotoğraf sanatçısıdır. Dolayısıyla bu döneme damga vuran fotoğrafçılar, fotoğrafçılık mesleğine ve İstanbul'a kendilerini adanmıştır. Fotoğraf sanatçılarının çektiği fotoğrafların dışında, İstanbul'un işgali sırasında İngiliz ve Fransız askerlerin çektiği fotoğraflar ile I. Dünya Savaşı sırasında savaş muhabirlerinin çektiği fotoğraflar bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında artış gösteren fotoğraf sanatçıları içinde Türk fotoğrafçılar da bulunmaktadır. Abdullah Biraderler ve Veli Demir gibi bazı fotoğrafçılar da Müslüman olduktan sonra isimlerini de değiştirmişlerdir.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu, zeekim@fsm.edu.tr.

Fotoğraf 1: Millet Bahçesi'nin inşasından evvel Ayasofya Camii ve Atmeydanı'nın görünümü¹

1 ve 2 numaralı fotoğraflar **James Robertson** tarafından muhtemelen 1850-1853 yılları arasına tarihlenir. Atmeydanı'nın kuzeyinden Ayasofya Camii'ni göstermektedir. James Robertson'a ait fotoğraflarda genelde ön planda insan figürü yer alır.² Fotoğraflarda bir grup ahşap evden dolayı, Ayasofya'nın giriş kısmı algılanamamaktadır. Ahşap konutların iki aksta yer aldığı görülür. 2 numaralı fotoğrafta, Sultanahmet Camii muvakkithanesinin yanında bitişik bir şekilde sıralanan ahşap konutların karşısında bir grup dağınık şekilde yer alan ahşap konut bulunmaktadır. 1 numaralı fotoğrafta, yüzeyinde toprak dolgu bulunan henüz bir düzenleme yapılmamış olan Atmeydanı'na, yeni döşenmeye başlanan Arnavut kaldırımı seçilmektedir. 2 numaralı fotoğrafta, taş yolun meydanın bir kısmına döşendiği görülür. 1 numaralı fotoğrafın sağ tarafında, 1846 senesinde yapımına başlanan Ayasofya Camii'nin doğusunda bulunan

1 James Robertson, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b109_pp6_017_r.

2 Sanatçının Sultan Abdülmecid döneminde çektiği fotoğraflar, İstanbul'un mimari yapılarını tanımlaması açısından önemlidir. Osmanlı darphanesinde başhakkâk (kalemkâr) olan Robertson, İstanbul'da 1841-1881 yılları arasında yaşamıştır. Bahattin Öztuncay, "İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişim Süreci," *Camera Ottomana Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914*, haz.: Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul, 2015, s. 76.

Dârülfunun Binası'nın gözükmekte olan çatısından inşasının devam ettiği anlaşılır.³⁴ (Fotoğraf 1 ve 2)

Fotoğraf 2: Millet Bahçesi'nin inşasından evvel Ayasofya Camii ve Atmeydanı'nın görünümü⁵

3 numaralı fotoğraf **Vasilaki Kargopulo**⁶ tarafından 1853-54 senelerinde çekilmiş bir fotoğraftır. 1 ve 2 numaralı fotoğraflarda gördüğümüz Sultanahmet Camii muvakkithânesi yanında sıralanan ahşap konutların ayakta olduğu karşısında yer alan bir grup ahşap konutun ise Millet Bahçesi'nin yapımı için yıkıldığı anlaşılır. Bahçeyi çevreleyecek ağaçların, destekler içinde ilk etapta dikildiği fotoğraftan seçilmektedir. Meydan ağaçlandırması, Ayasofya Meydanı'na ve Atmeydanı'na doğru devam etmektedir. 1860 senelerinde başlayan bu meydan düzenleme çalışmaları 1940 senesine kadar sürmüştür.

3 Dârülfunun Binası'nın yapımı, Batılı tarzda eğitim alanında yapılan yenilik hareketlerindedir. Mimarı Fossati kardeşler olan yapının cephesi üçgen alınlıklı Neo-klasik cephe düzenindedir. Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul, 1998, s. 112.

4 Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul, 1998, s. 112.

5 James Robertson, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b108_pp6_011_r

6 1850 senesinde Rus Elçiliği bitişğinde bir stüdyo açarak fotoğrafçılığa başlayan sanatçı Rum asıllıdır. 1879 senesinde atandığı Sultan Abdülhamit'in saray fotoğrafçılığı görevini 1886 senesindeki vefatına kadar sürdürmüştür. Öztuncay, "İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişim Süreci," s. 73, 84.

Burada önemli olan bir diğer husus Ayasofya Camii önünün yıkımlar sonucu artık açılması ile Atmeydanı tarafından çekilen Ayasofya Camii odaklı fotoğrafların bu dönemden itibaren hızla artış göstermesidir. (Fotoğraf 3)

Fotoğraf 3: Millet Bahçesi'nin inşasından evvel Ayasofya Camii ve Atmeydanı'nın görünümü⁷

4 numaralı fotoğrafın **Christian Paier** tarafından 1855-60 seneleri arasında çekildiği sanılmaktadır.⁸ Divan Yolu Caddesi ile Atmeydanı ve Ayasofya meydanının çakıştığı alanda üçgen şeklindeki Millet Bahçesini görmekteyiz. 1854 senesinde yaptırılmıştır.⁹ Bu parkın bulunduğu alana

7 Vasilaki Kargopulo, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_gri_96_r_14_b056_c11_020.

8 Orta Doğu'ya sık sık giden sanatçı hem seyyah hem misyoner kimliği ile tanınır. Kutsal toprakların ve İstanbul'un fotoğraflarını içeren albümünü, 1864 yılında, İmparator Franz Joseph'e takdim eder. Blaz Otrin, "A Biography of Travel Photographer Christian Paier (1839-1895)" *Kronika*, Vol, 65, Iss. 1, 2017, p.5.

9 Esengül Yıldız Altunbaş, *İstanbul Ayasofyası Odaklı Tarihi Çevre (18. ve 19. Yüzyıllar İçinde Değişim ve Dönüşümler)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, 2016, s. 171; Bazı kaynaklarda 1870 senesinde Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa tarafından yaptırıldığı bilgisi geçmektedir. Bkz. Gülberk Bilecik, *Ayverdi Haritası'nın Işığında XIX. Yüzyılda İstanbul'un Tarihi Yarımadasında İnşaat Faaliyetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2004, s. 229.

ilerleyen yıllarda 1901 senesinde II. Wilhelm Çeşmesi yaptırılır.¹⁰ Parkın etrafı ahşap çit ile çevrilidir, parkın içinde yer alan ahşap tek katlı pavilyonun dört cephesi aynı şekilde tasarlanmıştır. Kare planlı yapıyı ve etrafını dolaşan verandayı kırık bir çatı örtmektedir. Kırık çatının içine dört cephesine bakan üçgen bir alınlık yerleştirilmiştir. Veranda üstündeki geniş saçak kısmı, dört yönde bulunan ahşap konsolların taşıdığı ahşap dikmelerle desteklenir. Yapının dört yönünde bulunan yuvarlak yüksek kemerli giriş kapısının her iki yanında ikişerli düzenlenmiş yuvarlak yüksek kemerli pencere dikkat çekmektedir. Zemini yükseltilmiş yapıya her dört cephesinden kavisli merdiven ile ulaşılır. Parkın içine geometrik şekillerdeki tarhlar ve demir strüktürlü kameriyeler yerleştirilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında "millet bahçeleri" şeklinde başlayıp "park" olarak devamını sürdüren naturalist bahçeler şehrin bazı yerlerine açılmıştır. Taksim Millet Bahçesi (1855-1866), Sarıkaya (Kısıklı) Millet Bahçesi (1868-1869), Sultan Ahmet Millet Bahçesi, Tepebaşı Millet Bahçesi, (1878) millet bahçelerine ilk örneklerdir.¹¹ (Fotoğraf 4)

Fotoğraf 4: Millet Bahçesi ve Ayasofya Camii'nin bir görünümü¹²

10 Zeynep Emel Ekim, "Kartpostallar Üzerinden Ayasofya'nın Değerlendirilmesine Dair Tespitler". *Uluslararası Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-25 Eylül 2020, İstanbul, 2020, 340.

11 Elif Gürbüz, "Tarih İçerisinde İstanbul'daki Mesire Olgusu ve Mesire Alanlarının Geçirdikleri Değişimin Kağıthane Mesiresi Örneği Üzerinden İrdelenmesi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 29, 30.

12 Christian Paier, https://primo.getty.edu/gri_96_r_14_b056_c11_002_r.

Millet Bahçesi'nin yapıldığı senelerde, 1854 Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gönderilen askerler tarafından yürütülen kazılarda Örne Sütun ve Dikilitaş'ın kaide kısımları ortaya çıkarılmıştır.¹³

Fotoğraf 5: Millet Bahçesi, Ayasofya Camii ve Atmeydanı'nın görünümü¹⁴

5 numaralı fotoğraf **Félix Bonfils** tarafından 1870 senelerinin başlarında çekilmiştir.¹⁵ İlerleyen yıllarda Millet Parkı'na ekilen ağaçların büyüyerek parkın yeşil bir alana dönüştüğü, etrafındaki çitlerin yenilediği görülür. Atmeydanı'ndaki toprak seviyesi, Atmeydanı'nda yapılan gösteriler için dökülen kumlar ve Sultan Ahmed Külliyesi'nin inşaatı sırasında meydana dökülen hafriyat nedeniyle yükselmiş olduğundan Örne Sütun, Dikilitaş ve Yılanlı Sütun kaideleri toprak altında kalmıştır.¹⁶ Bu sebeple Atmeydanı hizasından ancak Ayasofya Camii'nin avlu kapısının 1870 senelerindeki onarımdan önceki üst kısmı görülebilmektedir. Sultanahmet Camii muvakkithânesi yanında sıralanan ahşap konutların yıkıldığı bu alanın ağaçlandırıldığı görülür

13 Jonathan Bardill, "Hippodrom'da Kazılar ve Arkeologlar", *Hippodrom / Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi*, C. 2, İstanbul: 2010, s. 83,84.

14 Félix Bonfils, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b051_c6_001_r.

15 Bir çiftçi olan Felix, 1860 senesinde Fransa'dan Lübnan'a asker olarak görevlendirilir. 1867 senesinde fotoğraf stüdyosu ile fotoğrafçılığa adım atar. 1870 senelerinde İstanbul, İzmir, Antakya gibi birçok yerin fotoğraflarını çeker. Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839-1923*, İstanbul, 2013, s. 216.

16 Altunbaş, "İstanbul Ayasofyası Odaklı Tarihi Çevre (18. ve 19. Yüzyıllar İçinde Değişim ve Dönüşümler)," s. 142.

İleriden Sur-i Sultani ve Topkapı Sarayı'nın Adalet Kulesi yükselir.
(Fotoğraf 5)

Fotoğraf 6: Bâb-ı Âli'den Ayasofya Camii görünümü¹⁷

6 numaralı fotoğraf **Claude-Marie Ferrier**¹⁸ tarafından Bâb-ı Âli'den Ayasofya Camii'nin batı cephesi odaklanarak çekilmiştir. 1850'li yılların sonlarına aittir. Bâb-ı Âli Kapısı'nın ardından Alay Köşkü'nün soğan şeklindeki dilimli kubbesi ile Zeynep Sultan Camii'nin kubbe kasağı gözükür. (Fotoğraf 6)

1853-1858 tarihleri arasında **James Robertson** tarafından çekilen 7 numaralı fotoğrafta, Ayasofya Camii'nin kuzey cephesi günümüzdeki Aya İrini Müzesi önünden çekilmiştir. Sur-i Sultani önündeki avluya bakan yapılar 1913-1914 Alman Mavileri Haritaları'nda "Fatih Redif Taburu" olarak adlandırılmıştır. Aya İrini ve sur arasında uzanan bir duvardan yuvarlak kemerli bir kapı ile avluya geçilmektedir. (Fotoğraf 7)

17 Claude-Marie Ferrier, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b125_030.

18 1859 senesi sonlarında albüminli cam tekniğinde çekmiş olduğu İstanbul serisi ile şehrin mimarisini ve arkeolojisini belgeler. Sanatçının Topkapı Sarayı'nda gerçekleşen 1863 senesi yangınından evvel çekmiş olduğu resimleri büyük önem taşır. Öztuncay, "İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişim Süreci," s. 74-75.

Fotoğraf 7: Ayasofya Camii'nin kuzey cephesinden görünüşü¹⁹

8 ve 9 numaralı fotoğrafların sanatçısı **Pascal Sébah**'dir. 1857 senesinde Beyoğlu'nda açtığı fotoğraf stüdyosu varlığını 1952 senesinde kapattıkları "Foto Sabah" fotoğraf stüdyosuna kadar sürdürür.²⁰ Fotoğrafta, Ayasofya Camii'nin güney batı cephesindeki rampa kulesinin önceden var olan bant (şerit) şeklindeki boyası, kulenin yarısından tonoz örtüsüne kadar görünmemektedir. 3, 4 ve 5 numaralı fotoğraflarda boyanın olmaması, 1,2 ve 6 numaralı fotoğraflarda ise bant boyanın bulunması, 1853 senelerine kadar boyanın korunduğunu gösterir. Bu fotoğrafın ise 1858 senesinden sonra çekilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Ayasofya Camii ve külliyesini çeviren bahçe duvarının günümüze kadar gelen şekli ile henüz onarılmadığı görülür. (Fotoğraf 8)

19 James Robertson, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b104_pp3_011_r.

20 Pascal Sébah, 1883 senesinde felç olur ve 1886 senesinde vefat eder. Oğlu, Polycarpe Joaillier ile birleşerek baba mesleğini uzun yıllar sürdürür. 1934 senesinde stüdyonun ismi "Foto Sabah" olmuştur. Gökhan Yılmaz, *Osmanlı Dönemi Kartpostal Editörleri 1895-1923 Anadolu, Trakya, İstanbul*, İstanbul, 2019, s. 149.

Fotoğraf 8: Ayasofya Camii'nin güneybatıdan görünümü²¹

9 numaralı fotoğrafta Sultan II. Selim Türbesi, Sultan III. Mehmed Türbesi ve Sultan III. Murad Türbeleri ön plandadır. Dârülfunun Binası'nın batı cephesi ile Bâb-ı Hümâyün Kapısı kısmen gözükmemektedir. Bu fotoğrafın 1858 senesinden sonraki tarihlerde çekilmiş olması gerekir. Bu fotoğraf ile 1, 2, 3, 4, 7, 8 nolu fotoğrafların güney veya kuzey cephelerinde, dışarı taşkın rampa kulelerinin arasındaki kubbe kemeri içinde yer alan pencerelerin badana stili göze çarpmaktadır. 1, 2, 3, 4, 7 nolu fotoğraflarda, güney cephesinin üst sırasındaki üçlü pencerelerin etrafı beyaz şeritler halinde alt kısımları hariç tutularak üç taraftan boyanmıştır. Kuzey cephesini gösteren 8 nolu fotoğrafta ise üçlü pencerelerin etrafı tamamen beyaz şeritler halinde boyanmıştır. Kuzey ve güney cephesine ait bu fotoğraflarda dikkat edilen bir diğer özellik de kubbe kemerinin içinin beyaz olarak boyanması, üçlü pencere grubu yanındaki köşelerde kalan birer pencere ile alt sıradaki pencerelerin etrafının koyu bir renk ile boyanmış olmasıdır. (Fotoğraf 9)

21 Pascal Sébah, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b11_014.

Fotoğraf 9: Ayasofya Camii ile Sultan II. Selim, Sultan III. Mehmed ve Sultan III. Murad Türbelerinin güneydoğudan görünümü²²

10 numaralı fotoğrafın sanatçısı İstanbul'da yaşayan İsveç kraliyet fotoğraf sanatçısı **Guillaume Berggren**'dir.²³ 1870-80 senelerine ait fotoğrafta, Ayasofya Camii ve külliyesini çeviren bahçe duvarının demir parmaklıklar şeklinde inşa edildiği görülür. Bu parmaklıkların 1854-1859 senesinde, Fossati onarımı sırasında yapıldığı görüşü bulunmaktadır.²⁴ Fakat eski bahçe duvarının 1857 senesinde fotoğrafçılığa başlayan Pascal Sébah (8 nolu fotoğraf) ve 1870 senelerinin başlarında İstanbul'a gelen Félix Bonfils tarafından çekilmesi (5 nolu fotoğraf) onarımların 1870 yılından sonra gerçekleştiğini gösterir. 1873 senesinde Ayasofya Medresesi yapılırken, Ayasofya Camii'nin etrafını düzenleme çalışmaları sırasında yenilenmiş olması da bir diğer seçenektir.²⁵ Félix Bonfils hakkında bilinen

22 Pascal Sébah, <https://primos.getty.edu>, gri_96_r_14_b11_013.

23 1875-1876 tarihleri arasında manzara ve panorama çekimleri üzerine çalışmıştır Öztuncay, "İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişim Süreci," s. 86; 1870 senesinde Pera'da fotoğraf stüdyosunu açar. Yılmaz, *Osmanlı Dönemi Kartpostal Editörleri 1895-1923 Anadolu, Trakya, İstanbul*, s. 198.

24 Azade Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma," *Vakıflar Dergisi*, IX (Tıpkı Basım 2006), ek.; Onarımların yapıldığı tarih ile ilgili bir başka görüş de Semavi Eyice tarafından aktarılmaktadır. Eyice, 1847-49 seneleri arasında bu onarımların yapıldığını söylese de, 1850 yıllarına ait fotoğraflarda eski duvarın var olması bu görüşü desteklemektedir. Bkz. Semavi Eyice, *Ayasofya*, C. 3. İstanbul, 1986, s. 50.

25 Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara, 2000, s. 44.

bilgilerde bir tereddüt oluşması durumunda ise fotoğraf, Pascal Sébah tarafından fotoğrafçılık mesleğine başlar başlamaz çekilmiş olmalıdır. Böyle bir durumda 1858-1859 seneleri arasında bu onarımın gerçekleştiği görüşü de doğru olabilir. (Fotoğraf 10)

Fotoğraf 10: Ayasofya Camii'nin güneybatıdan görünümü²⁶

Alemdar Caddesi'nden gelip Divan Yolu'nda devam eden tramvay yolunun yay şeklindeki izleri²⁷, 10 numaralı fotoğrafın solundaki kahvehanenin önünde yer almaktadır.²⁸

26 Guillaume Berggren, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b056_c11_019_r.

27 İstanbul'un birçok semtinde işletilmeye başlanan atlı tramvay 1870 senesinin kasım ayında Ayasofya Camii civarına kadar ulaşmıştır. Büşra Karataşer ve Salih Öztürk, "Osmanlı Dönemi Ulaşımında Raylı Sistemler Üzerine Bir İnceleme: İstanbul Tramvay Örneği", *BJSS Balkan Journal of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 7, sayı: 14, Temmuz 2018, s. 55.

28 Ayasofya Meydanı'ndan Divan Yolu'na çıkan cadde boyunca sıralanan iş yerleri Şark Ticaret Yıllıkları'na bakıldığında çok çeşitlilik göstermektedir. Bakkal, fırın, kasap, kunduracı, takunyacı, çorapçı, kalaycı, kömürcü, sütçü, manav, aktar ve terzi gibi geleneksel faaliyetler veren iş yerleri dışında berberler, saatçiler, parfüm satıcıları, kafeler, restoranlar ve bürolar gibi batılı yaşam tarzı ile ilgili ticari faaliyetler vermekte olan iş yerleri de söz konudur. Naz Ecem **Çınaryılmaz**, "Ayasofya'nın Çevre Dokusunun Tanımlanmasına Şark Ticaret Yıllıkları'nın Katkıları", *Uluslararası Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-25 Eylül 2020, İstanbul, 2020, s. 194-195.

11 numaralı fotoğraf **Sébah&Joallier** fotoğraf stüdyosuna aittir.²⁹ Sébah&Joallier ortaklığının 1887 senesinde gerçekleşmesi fotoğrafın bu tarihlerden itibaren çekildiğini ortaya koymaktadır. Fotoğrafta rampa kuleleri arasındaki kubbe kemeri içinde yer alan pencerelerdeki önceki fotoğraflarda değindiğimiz badana stili değiştirilmiştir. Üst sıradaki üçlü pencerelerin sadece üst kısımdaki kemer kısımları beyaz şerit halinde boyanarak dalgalı bir biçimde birbirleri ile birleştirilmiştir. Üçlü pencere grubu yanındaki birer pencere ile alt sıradaki pencerelerin etrafı sadece alt kısımları hariç tutularak beyaz şeritler halinde üç taraftan boyanmıştır.³⁰ Kubbe kemerinin içi de önceden olduğu gibi beyaz boyanmıştır. Fotoğrafta, Ayasofya Camii'nin güney doğu cephesindeki rampa kulesinin bitişiğinde kurulan iskele, onarımın devam ettiğini gösterir. 1894 depreminin hemen ardından yapılan ilk hasar tespit raporu, Ayasofya Camii, imareti, şadırvanı, medresesi, mektep, muvakkithane, türbeler ve müştemilâtlarının depremden zarar görmesi ile ilgilidir. Depremin ardından, vakit kaybedilmeden Sultan II. Abdülhamid'in, 30 Eylül 1894 tarihli iradesi ile onarım işi başlamıştır.³¹ 1894 depreminin ardından yapılan ilk keşif defterinde depremin şiddetinden Ayasofya'nın iç ve dış sıvalarında bozulmaların meydana geldiği, pencere üstlerindeki sıvaların da çatladığı belirtilmiştir.³² (Fotoğraf 11)

29 Pascal Sébah stüdyosu Polycarpe Joallier ile 1887 senesinde ortaklık kurup Sébah&Joallier adını alarak Osmanlı devri fotoğrafçılığına bir dönem damga vurmuşlardır. Öztuncay, "İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişim Süreci," s. 86; Bazı kaynaklarda bu ortaklık 1885 olarak geçmektedir. Bkz. Yılmaz, *Osmanlı Dönemi Kartpostal Editörleri 1895-1923 Anadolu, Trakya, İstanbul*, s. 149.

30 Bilge Ar tezinde, Aya İrini'nin pencere ve kapı açıklıkları ile büyük kubbe pencere kemerlerinin, 1903-1905 tarihleri arasındaki uygulamalarda, beyaz bantlarla çevrelendiğini tespit etmiştir. Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013, s. 259-260.

31 Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Belgeleri Işığında İstanbul'un Tarihi Depremleri Sonrası Ayasofya Camii ve Çevresinde Yapılan Restorasyon Faaliyetleri" *Uluslararası Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-25 Eylül 2020, İstanbul, 2020, s. 103.

32 1894 depreminde Ayasofya Camii ağır bir hasar almadığından bozulmuş sıvaların yenilenmesi şeklinde onarımların yapılması raporda uygun görülmüştür. Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Belgeleri Işığında İstanbul'un Tarihi Depremleri Sonrası Ayasofya Camii ve Çevresinde Yapılan Restorasyon Faaliyetleri", s. 104.

Fotoğraf 11: Ayasofya Camii ile Sultan II. Selim, Sultan III. Mehmed ve Sultan III. Murad Türbelerinin güneyden görünümü³³

12 numaralı fotoğrafın sanatçısı Abdullah Frères'dir.³⁴ Ayasofya Camii'nin güney doğu cephesindeki rampa kulesinin bitişiğindeki iskelenin bu fotoğrafta da kurulu olması, 11 numaralı fotoğraf ile bu fotoğrafın aynı yıllara ait olduğunu göstermektedir. (Fotoğraf 12)

Fotoğraf 12: Ayasofya Camii'nin güneydoğudan görünümü³⁵

33 Sébah&Joallier, https://primo.getty.edu/gri_96_r_14_b052_c7_011_v.

34 Fotoğrafçılık sanatının ilklerinden Viçen Abdullah'ın, Tünel'de açtığı "Abdullah Biraderler fotoğrafçılık stüdyosu" 1860 senesindeki kuruluşundan, 20. yüzyıl başlarına kadar İstanbul'un unutulmaz fotoğraf serilerini çekmiştir. Öztuncay, "İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişim Süreci," s. 82.

35 Abdullah Frères, https://primo.getty.edu/gri_96_r_14_b056_c11_030_r.

13 numaralı fotoğrafin sanatçısı da **Abdullah Frères**'dir. Fotoğrafta sanatçı şadırvan ve etrafındaki günlük hayatı sergilemektedir. Şadırvan, Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Fotoğrafta, şadırvanda 1898 tarihinde Mimar D'Aronco tarafından başlatılan onarımın henüz yapılmadığı görülür. 11 numaralı ve 12 numaralı fotoğrafta görülen güney doğu cephesindeki rampa kulesi bitişiğindeki iskele bu fotoğrafta ise güney batı cephesindeki rampa kulesinin yanına aynı şekilde kurulmuştur. Aynı zamanda Ayasofya Camii'nin güney batı cephesindeki rampa kulesinde, 1, 2 ve 6 numaralı fotoğraflarda önceden var olan bant şeklindeki boyanın yapıldığı görülür. Muhtemelen 1894 depremi sonrasında yapılan onarımlarda rampa kulesi de eski hali ile bu şekilde boyanmıştır. Şadırvanın arkasında görülen kürek ve yere yığılmış kaldırım taşları, avluda bir çevre düzenlemesinin yapılmakta olduğunu gösterir. (Fotoğraf 13)

Fotoğraf 13: Ayasofya Camii şadırvanı ve avlusundan bir görünüm³⁶

14 numaralı fotoğrafin sanatçısı Gulmez Freres'dir³⁷. Fotoğraf şadırvana yakın bir noktadan Ayasofya Camii üzerine çıkılmak suretiyle çekilmiştir. Sultan Ahmed Camii, meydan üzerindeki mahallenin ahşap konutları, Atmeydanı, Ayasofya Camii avlusundaki şadırvan ve sibyan

³⁶ Abdullah Frères, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b085_f1_107_r.

³⁷ Gülmez Frères stüdyosu, 1870 senesinde Pera'da fotoğrafçılığa başlar. İstanbul'un kırsal kesimlerinin de fotoğraflarını çekmişlerdir. Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839-1923*, s. 210.

mektebi farklı bir açıdan yansıtılmıştır. Sultan Ahmed Camii ve Ayasofya Camii arasında görülen bu mahalle, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde çıkan yangın sonucunda ortadan kalkmıştır.³⁸ (Fotoğraf 14)

Fotoğraf 14: Sultan Ahmed Camii ve etrafının bir görünümü³⁹

15 numaralı fotoğrafın sanatçısı olan **Gulmez Freres**, 14 numaralı fotoğrafta kullandığı çekme stilini bu sefer Sultan Ahmed Camii üzerinden çekerek uygulamıştır. Ayasofya Camii ve önündeki mahallenin ahşap konut dokusu fotoğrafta ön plandadır. Ayasofya Camii batı cephesindeki Sultan III. Murad minarelerinin külahı altındaki girland süslemeler, doğu yönündeki minarelerin girland süslemesine oranla daha belirgin çıkmıştır.⁴⁰ (Fotoğraf 15)

38 1912 senesinde İstanbul Şehremini Başkanı olan Cemil Paşa, Ayasofya ve Sultanahmet Camileri'nin arasında bulunan mahalleyi kaldırmayı planlarken iki cami arasında çıkan yangında bu mahalle tamamen yanmıştır. Bu alandaki evler yangından sonra istimlak edilerek yıktırılır. Anılcan Sıçrayık, İstanbul'da Eski Eser Tahribi (1908-1938),” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, 2019, s.52.

39 Gulmez Freres, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b085_f1_143_r.

40 1955 senesindeki onarımlarda Sultan III. Murad minarelerinde bulunan girland süslemeler değiştirilerek yerlerine günümüzdeki mavi çiniler yerleştirilmiştir. Hasan Fırat Diker, *Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk-İslam Sanatları Programı, 2010. s. 129.

Fotoğraf 15: Ayasofya Camii ve etrafının bir görünümü⁴¹

16 numaralı fotoğrafın sanatçısı Mihran Iranian'dır.⁴² Fotoğrafın netliği ve kompozisyonu dikkat çekicidir. Sağda atlar, yere yığılmış odunlar, faytonlar meydanın gün içerisindeki hareketli bir anını yansıtmaktadır. (Fotoğraf 16)

Fotoğraf 16: Ayasofya Camii'nin güneybatıdan görünümü⁴³

41 Gulmez Freres, <https://primo.getty.edu>, gri_2008_r_3_4230.

42 1891 senesinde Pera'da açmış olduğu stüdyo ile fotoğrafçılığa başlamıştır. On sene süren fotoğrafçılık hayatına çok başarılı örnekler sığdırmıştır. Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839-1923*, s. 277.

43 Mihran Iranian, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b056_c11_021_r.

17 numaralı fotoğrafın yan kenarında **B. W. Kilburn**⁴⁴ olarak fotoğraf sanatçısını ve 1898 tarihini görmekteyiz. Stereograph bir fotoğraftır. Fotoğrafın ikili olmasının sebebi, stereografik bir fotoğrafa stereoskop bir mercek ile bakıldığında üç boyutlu bir görüntü elde etmektir. Bu yüzden fotoğraf meydanın hareketli bir anında çekilmiştir. Meydanın sağında ve solunda kurulan pazarın tenteleri altında satılan ürünler ve satıcılar göze çarpmaktadır. (Fotoğraf 17)

Fotoğraf 17: Ayasofya Camii'nin güneybatıdan görünümü (1898)⁴⁵

18 numaralı fotoğrafı çeken fransız foto muhabiri **Charles Chusseau-Flaviens**'dir. 1890'lardan 1910 senelerine kadar foto muhabirliği yapmıştır.⁴⁶ Atmeydanı tarafından çekilen fotoğrafın ön kısmına Örne Sütun, Yılanlı Sütun, Dikilitaş ve Sultanahmed Camii hakim iken, arka plandan, II. Wilhelm Çeşmesi, Ayasofya Camii ve Topkapı Sarayı'nın Adalet Kulesi görülmektedir. Fotoğraf, Örne Sütun ile ortalanarak adeta ikiye bölünmektedir. 1912-1914 senelerinde İstanbul'da Şehremini olan Cemil Topuzlu Paşa, Atmeydanı'ndaki anıtların etrafını geometrik tarhlarla çevirerek ağaçlandırmış, parkın kenarlarına yaya yolu yaptırmıştır. (Fotoğraf 18)

44 Ünlü bir Amerikalı fotoğrafçı ve stereoskopik görüntü yayıncısıdır. Bkz. wikipedia.org.

45 B. W. Kilburn, <https://primo.getty.edu>, gri_96_r_14_b131_054.

46 Merkezi Paris'te olan ilk fotoğraf basım ajanslarından birini kurdu. Avrupa, Afrika, Orta Doğu, Uzak Doğu ve Kuzey Amerikadan çok sayıda fotoğrafı bastı. Günlük hayat sahneleri, Avrupa kraliyet ailesinin portreleri, siyasetçiler ve ünlüler çektiği fotoğraflar içindedir. Chusseau Flaviens hakkında biyografik bilgi pek bulunmamaktadır. Bkz. wikipedia.org.

Fotoğraf 18: Ayasofya Camii ve Atmeydanı'nın görünümü⁴⁷

19 numaralı fotoğrafı çeken **Sender** stüdyosu aynı zamanda editörlük de yapmaktadır. Wladimir Von Sender, Trade Mark serisini Osmanlının son döneminde basmıştır. Oğlu İsmail Von Sender (M. İsmail Demir) tarafından soğuk damgalı V. Sender serisi basılmıştır.⁴⁸ Fotoğrafta 1898 senesinde Mimar D'Aronco tarafından yürütülen onarımın yapıldığı görülür. Saçak altında, çiçekler ile bezeli şerit halindeki süsleme ile hemen altında yer alan Kaside-i Bürde'den oluşan yazı kuşağı şadırvanın etrafını dolaşır. 13 numaralı fotoğrafta görülen avluyu kaplayan döşeme taşlarının değişmediği görülür. (Fotoğraf 19)

47 Charles Chusseau-Flaviens, Zeynep Emel Ekim Arşivi.

48 Wladimir Von Sender, ismini Veli Demir olarak değiştirir. Yılmaz, *Osmanlı Dönemi Kartpostal Editörleri 1895-1923 Anadolu, Trakya, İstanbul*, s. 200.

Fotoğraf 19: Ayasofya Camii şadırvanından bir görünüm⁴⁹

20 No'lu fotoğraf, türk fotoğraf sanatçısı Ali Eniss tarafından çekilen panorama fotoğrafıdır.⁵⁰ Nuruosmaniye Camii merkezinde, Sultanahmed Camii ve Ayasofya Camii üçlü bir kompozisyon oluşturmaktadır. (Fotoğraf 20)

Fotoğraf 20: Ayasofya Camii panoraması⁵¹

49 Foto Sender, Zeynep Emel Ekim Arşivi.

50 Paris'te fotoğrafçılık eğitimi almıştır. Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839-1923*, İstanbul, 2013, s.297.

51 Ali Eniss, Zeynep Emel Ekim Arşivi.

21 numaralı 1933 senesine ait bir fotoğrafin sağında, 1556-1557 yılları arasında, Mimar Sinan'a yaptırılan Haseki Hamamı'nı görmekteyiz. Ayasofya Camii'nin güneyinde çifte hamam olarak tasarlanan yapı, Kanuni Sultan Süleyman'ın baş hasekisi Hürrem Sultan tarafından yaptırılır. Ayasofya Camii önündeki türbeler ve avludaki diğer yapılar ağaçlardan artık görünmemektedir. 1942 senesindeki Ayasofya Camii civarı tanzim planında, hamamın kitap ve kağıt deposu olarak kullanıldığı görülür. (Fotoğraf 21)

Fotoğraf 21: Ayasofya Camii ve Haseki Hamamı'ndan bir görünüm⁵²

22 numaralı fotoğraf, Ayasofya Camii'nin 1934 senesinde müzeye çevrilmesinden sonra basılmış bir fotokarttır. Meydan bir park alanı haline gelerek çimler ekilmiş ve ağaçlandırılmıştır. (Fotoğraf 22)

---

52 Zeynep Emel Ekim Arşivi.

Fotoğraf 22: Ayasofya Camii ve meydandan bir görünüş⁵³

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında çekilen fotoğrafların yapılan araştırmalarda yayınlardan temin edilmesi bazı durumlarda özellikle tarihlendirme tespitinde bir takım yanlışlıklara neden olmaktadır. Bu tür yanlışlıkların giderilmesi için, fotoğrafı çeken fotoğrafçının hangi yıllarda çekim yaptığını tespit etmek, kronolojik sıralamada ve araştırmada fayda sağlayacaktır. Fotoğrafçılar arasında erken yıllarda fotoğrafçılığa başlayıp kısa sürede fotoğrafçılığı bırakanlar olduğu gibi mesleğini uzun yıllar icra edenler de olmuştur. Mihran Iranian gibi 19. yüzyıl sonlarında fotoğrafçılığa başlayıp mesleğini uzun yıllar sürdürmeyen fakat kısa sürede başarı gösteren sanatçılar da vardır. Tarihi eserlerin detaylı bir şekilde incelenmesinde fotoğrafların doğru bir şekilde tarihsel sıralaması tespitlerde kolaylıklar sağlamaktadır. Özellikle yapıların geçirdiği bir

53 Zeynep Emel Ekim Arşivi.

takım değişiklikler, yangınlar ve depremler gibi doğal afetler, çevresel faktörler, onarımlar ve inşaatlar, kullanıma bağlı değişiklikler gibi birçok detay fotoğrafların içinde gizlidir. Tarihi bir belge niteliğindeki fotoğraflar yok olan eserlerimizin ihyasında büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Akar, Azade. "Ayasofya'da bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma," *Vakıflar Dergisi*, IX. Ankara: Pys Vakıf Sistem Matbaası Tıpkı Basım, 2006, s.277-290.

Altunbaş, Esengül Yıldız. "İstanbul Ayasofyası Odaklı Tarihi Çevre (18. ve 19. Yüzyıllar İçinde Değişim ve Dönüşümler)," (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, 2016.

Ar, Bilge "Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013.

Bardill, Jonathan. "Hippodrom'da Kazılar ve Arkeologlar", *Hippodrom / Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi*, C.2. İstanbul: Pera Müzesi Yayını, 2010, s. 83-90.

Bilecik, Gülberk. "Ayverdi Haritası'nın Işığında XIX. Yüzyılda İstanbul'un Tarihi Yarımadası'nda İnşaat Faaliyetleri," (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 2004.

Çelik, Zeynep. *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Çınarıılmaz, Naz Ecem. Ayasofya'nın Çevre Dokusunun Tanımlanmasına Şark Ticaret Yıllıkları'nın Katkıları, *Uluslararası Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-25 Eylül 2020, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2020), s. 187-209.

Diker, Hasan Fırat. "Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar," (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk-İslam Sanatları Programı, 2010.

Ekim, Zeynep Emel. "Kartpostallar Üzerinden Ayasofya'nın Değerlendirilmesine Dair Tespitler". *Uluslararası Ayasofya Sempozyumu*

Bildiriler Kitabı, 24-25 Eylül 2020. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 335-350.

Eyice, Semavi. *Ayasofya*, C.3. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetleri Yayınları, 1986.

Gürbüz, Elif. "Tarih İçerisinde İstanbul'daki Mesire Olgusu ve Mesire Alanlarının Geçirdikleri Değişimin Kağıthane Mesiresi Örneği Üzerinden İrdelenmesi", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009.

Işın, Ekrem (Hazırlayan). "18.-20. yüzyıllar/Atmeydanı: Görsel Tarihin Sahnesinde Çizgiler, Renkler, Fotoğraflar", *Hippodrom / Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi*, C.2. İstanbul: Pera Müzesi Yayını, 2010, s. 241-315.

Karataşer, Büşra ve Öztürk, Salih. "Osmanlı Dönemi Ulaşımında Raylı Sistemler Üzerine Bir İnceleme: İstanbul Tramvay Örneği", *BJSS Balkan Journal of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S. 14, Temmuz 2018, s. 51-59.

Kurşun, Zekeriya. "Osmanlı Belgeleri Işığında İstanbul'un Tarihi Depremleri Sonrası Ayasofya Camii ve Çevresinde Yapılan Restorasyon Faaliyetleri" *Uluslararası Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-25 Eylül 2020, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2020), s. 93-114.

Kütükoğlu Mübahat S. XX. *Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Otrin Blaz, "A Biography of Travel Photographer Christian Paier (1839-1895)" *Kronika*, Vol, 65, Iss. 1, 2017, p. 5-26.

Özendes, Engin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839-1923*, İstanbul: Yem Yayın, 2013.

Öztuncay, Bahattin. "İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişim Süreci," *Camera Ottomana Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914*, haz.: Zeynep Çelik-Edhem Eldem. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 66-105.

Sıçrayık, Anılcan. "İstanbul'da Eski Eser Tahribi (1908-1938)," (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, 2019.

Yılmaz, Gökhan. *Osmanlı Dönemi Kartpostal Editörleri 1895-1923 Anadolu, Trakya, İstanbul*. İstanbul: Yek Matbaacılık, 2019.

İnternet Kaynakları

<https://primo.getty.edu> (Erişim Tarihi, Eylül 2020)

wikipedia.org (Erişim Tarihi, Nisan 2020)

FATİH SULTAN MEHMED HAN VAKFİYELERİ VE AYASOFYA CAMİ-İ KEBİRİ

Mevlüt Çam*

Bir toplumun veya ülkenin medeni ve terakki etmiş olduğunun en önemli göstergesi hiç şüphesiz, yerleşim yerlerinin mamuriyeti ve insanların saadetidir. Geçmişte bu gösterge fiziki olarak adına "Sanayi-i Nefise" denen mimarlık, ressamlık, nakkaşlık, hattatlık, hakkaklık, çinicilik, sedefkarlık ve oymacılık gibi mesleklerin ilerlemesi ile ölçülüyordu. Diğer medenilik ölçüleri ise toplumların, edebi, tarihi, coğrafi, tıbbî, dinî ve ictimai/felsefî alanlarla ortaya koydukları eserler, uygulamalar ile kendisini gösteriyordu. IX. yüzyıldan itibaren ise insanı saadete götüren üç etkenin olduğu; bunların birincisinin ziraat alanında gelişme, ikincisinin sanayi alanında gelişme, üçüncüsünün ise ticaret olduğu görüşü hakimdi. Bütün bu gelişmeler bağlamında Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi göz önüne getirildiğinde vakıfların gerek sanayi alanında gerekse ilim/irfan sahalarında ortaya koyduğu hizmetlerin geçmiş medeniyetlerimizin oluşumunda ve devamında sunmuş olduğu katkılar yadsınamaz bir gerçektir.

Fethettiği şehirleri ve beldeleri kurduğu vakıflar vasıtasıyla ihya, inşa ve tamir eden Osmanlı Devleti, yine vakıflar eliyle yeni şehirler, beldeler kurarak ahalinin rahatı için büyük çaba sarf etmiştir. Kendisinden önceki İslam medeniyetleri ve diğer medeniyetlerden aldığı kültürel miraslara sahip çıkarak bunları daha da geliştirmiştir. Tarihi vakıfların ana belgesi olan vakfiyeleri incelediğimizde belgelerin sadece hukuki bir metin olmasının ötesinde adeta bir medeniyet tasavvuru metinleri olduğunu görürüz. Bu sebeple Osmanlı tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan İstanbul'un fethini gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmed Han'ın vakfiyelerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

---

* VGM Kültür ve Tescil Daire Başkanı, kultur@vgm.gov.tr

Türkiye’de mevcut arşivler, müzeler ve yazma kütüphanelerinde Fatih Sultan Mehmed Vakfı’na ait birkaç tane vakfiye’ye ulaşmaktayız.

Bunlar:

- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde aslı, kasa no: 1373 numarada, sureti ise 613 numaralı defterin 27. sayfası, 4. sırasında kayıtlı vakfiye.
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi’nde (TKG. KK) bulunan Vakf-ı Cedit fonunda 212 numara ile kayıtlı rulo halinde olan 875 (1463) tarihli Arapça yazılmış “Ayasofya-i Kebir” isimli vakfiye.¹
- Türk İslam Eserleri Müzesi’nde 1872 numara ile kayıtlı başından önemli bir kısmı eksik olan ve bir sureti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde 575 numaralı defterin 82. sayfası, 46. sırasında kayıtlı Arapça tarihsiz vakfiye.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde kasa no: 1374 numarada sureti ise 610 numaralı defterin 193. sayfası 210. sırasında kayıtlı bulunan 990 h. (1582 m) tescil tarihli Arapça Eyüp Vakfiyesidir.
- Topkapı Sarayı Müzesi’nde 7744 numara ile kayıtlı Eyüp Vakfiyesi ki bu vakfiye Fatih dönemi devlet adamlarından Sinanüddin Yusuf Paşa’nın Hz. Eyüp Türbesi yanında yaptırdığı zaviye için Fatih tarafından tesis edilen vakıfları kapsamaktadır.
- Yine Topkapı Sarayı Müzesi’nde 3882 numarada “Sûret-i Vakfiyye-i Ebu’l-Feth Sultan Mehmed Hân” adıyla kayıtlı bir vesika daha bulunmaktadır. Ancak bu vesika tam bir vakfiye kaydı olmayıp Fatih’in vakfiye şartlarını ihtiva eden özet niteliğindedir.
- Fatih’e ait diğer bir vakfiye ise Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 590 numaralı defterin 34. sayfası 15. sırasında kayıtlı Yozgat’ta Kızılabdal Zaviyesi yeme-içme giderleri için tesis edilen Arapça vakfiye olup, bir sayfadan ibarettir.

İlk üç sırada yer alan ve farklı kurumlarda bulunan Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan vakfiyeler, içeriğinde çok az farklılıklar bulunmakla

1 Bu nüsha, bahsi geçen arşiv başkanlığınca tercüme edilmiştir: https://mk.gov.tr/GalleryFiles/250/ayasofya_vakfiyesi_defter-35339641-a0db-42de-a761-8fa0a28d5c32.pdf (E.T. 05.04.2022).

birlikte genel olarak aynı olduğunu söyleyebiliriz. Buradaki farklılıklar ise genel olarak görevli özellikleri veya diğer vakfiyede kayıtlı birkaç ilave akar ya da vakfiyenin birisinde geçen bir hayrat adının diğer vakfiyede farklı bir adla zikredilmesi şeklindedir.

Vakfiyede yer alan hayrat yapılar ise şunlardır: Kiliseden dönüştürülerek tamir ve ihya edilen Ayasofya Camii, Mevlânâ Molla Zeyrek Camii, Eski İmaret Mescidi, Kalenderhane Mescidi, Galata (Molla Arap) Camii, Silivri Camii ile yeniden inşa edilen Şeyh Vefa mahallesi Camii (Şeyh Vefa Camii), Rumeli Hisarı Camii, Yeni Cami mahallesi Camii (Fatih Camii), Sahn-ı Seman Medreseleri, Tetimme Medreseleri, Fatih Camii civarında imarethane ve ziyafethane ile darüşşifa.

Burada günümüz Türkçesine sadeleştirilmesi yapılan VGMA 1373 numarada kayıtlı vakfiyenin transkripsiyonu ilk olarak Edip Kemal Kürkçüoğlu tarafından yapılmış ve 1938 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları tarafından yayınlanmıştır. İkinci defa ise Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı iş birliğinde 2003 yılında yayınlanmıştır. Ancak yapılan her iki yayın da vakfiyenin transkripsiyonudur.

Söz konusu vakfiye ayrı bir çalışma ile VGM uzmanlarından bir ekip tarafından sadeleştirilmiş olup, sadeleştirilmiş hali ilk defa burada yayınlanmaktadır.² Sadeleştirme yapılırken vakfiyede yer alan Arapça ve Farsça şiirlerin bir kısmına metinde yer verilmemiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivinde Kasa 1373 numarada kayıtlı³ bulunan Fatih Sultan Mehmed'e ait 875 (1463) tarihli Osmanlıca "Ayasofya Vakfiyesi" nin günümüz Türkçesine çevirisidir.

Vakfiyeyi Sadeleştirenler: Mevlüt Çam,* Hilal Aydemir,** İbrahim Turhan,*** Rıdvan Enes Akçatepe****

2 Bu sadeleştirme, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nca 2020'de hazırlanan *Ayasofya Camii: Fatih Sultan Mehmed Han'ın Emaneti, İnsanlığın Ortak Hazinesi* isimli çalışmanın dijital versiyonunda kullanılmışsa da eserin yayınlanmış halinde yer almamaktadır. Vakfiyenin sadeleştirilmesi burada yayınlanırken yeniden gözden geçirilmiştir.

3 Vakfiyenin sureti, VGMA, Def: 613, sh: 27, sr: 4

* VGM Kültür ve Tescil Daire Başkanı.

** VGM Konya Vakıflar Bölge Müdür Yardımcısı.

*** VGM Vakıf Uzmanı.

**** VGM Vakıf Uzmanı.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Hamd, şükür ve bütün övgüler; hoş belagat divanının en muhteşemi, reisi ve en üstte oturanı, her şeyin başlangıcının en evveli, oturduğu/ bulunduğ u makam latif ibareler ve resimlerle anlatılamayacak kadar seçkin, fesahat eyvanının sahibi ve dayanağı, üslup ve merasiminin yarattıkları tarafından idrak edilmesi güç, yaptıkları şüphe götürmeyecek şekilde doğru, kelimeleri kadimin başı/ilk suresi, bütün ayetlerin özü, nurdan başka örtüsü olmayan güzellikler sahibi, yarattıklarıyla güzelliğini ve muazzamlığını perdesiz veya perdeli dilediği şekilde ortaya koyan, güzel kaide, üslup ve teması olan hassas ayin ve seyirgahların sahibi, muteber kelâm-ı kadim sayfalarının başı, tacın incisi, hikmetli ayetlerin mukaddimesi olan her türlü eksiklikten münezze olan yüce Allah'a aittir.

O Allah ki, insanoğlunu güzel bir endam ile en güzel ve ulvi bir şekil üzere yarattığını bildirdiği *"Muhakkak ki biz insanı en güzel şekilde yarattık"*⁴ hakikati ile övmüş ve bu şerefli insanoğlundan bazı fertleri *"bazısını dereceler bakımından bazısından üstün kıldık"*⁵ şerefli ayeti gereği olarak padişah tahtına oturmaya layık kılmış, bu yüce ve üstün varlık olarak yarattığı insanoğlundan bazısını yüce iradesi gereği olarak adalet ve ihsan yoluna iletmış, pak ve temiz nefislerinin tekâmüle ermesi için muhteşem cennetleri vesile kılan ibadet eden kullarına lütfedip vakfettiğini Kuran-ı Kerim'inde kesin olarak bildirmiştir.

Allah, salih, mümin zümresi ve ilmi ile amel eden muvahhid fırkasını tek ve bir olduğu hakikat sırlarına vâkıf kılarak rızasının duraklarında bekletmiş ve peygamberlerin imamına uymalarını sağlamıştır. Yine bu inanan cemaati yüksek şükür mertebesinde kıyam ve daimi ibadet etmeye muvaffak kılmıştır.

Böylece onları *"sevdiğinizden infak etmedikçe iyilik etmiş olmazsınız"*⁶ ayet-i kerimesine nail olmaya istekli ve mutluluk muştulayan *"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a inananlar inşa ve imar eder"*⁷ ayetinin o saadet içeren ortamına girmeye talipli kılmiş olup, kimisini gaza ve cihat yoluna koşarak gitmeye ve kimisini lebbeyk diyerek hac ve ihsan yoluna, pak ve temiz akan su misali malını harcamaya ve kimisini her biri bir şaheser

4 Tin, 4.

5 Zuhruf, 32.

6 Ali İmran, 92.

7 Tevbe, 18.

hayrat eser inşa ile hayır yoluna sevk etmiş ve her bir iyilik için *"Her kim bir iyilik yaparsa ona o iyiliğin on katı sevap vardır"*⁸ ayet-i kerimesi gereği kat kat mükâfat vereceği muhakkak olan sözler vadederek insanların türlü türlü hayır amaçlarına yönelik mallarını alkoyarak çok güzel özellik ve vasıftaki vakıfları sürekli olarak adeta yağmur yağdıran bulutlar gibi vakfetmelerini sağlamıştır.

İşte bütün bunlar, yüce Allah'ın dilediğine verdiği lütuf ve ihsandır. O büyük lütuf sahibidir. İnsanların en hayırlısı, her daim tükenmez sınırsız övgülere layık, cevher ve inci misali türlü türlü selamların sahibi beşeriyetin en hayırlısı Hz. Muhammed'dir (s.a.v.).

Sayırsız salâtlar *"Her türlü eksiklikten münezzehe olan Allah kulunu bir gece götürdü"*⁹ ayetinin sırlarına vâkıf, *"Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı"*¹⁰ ayet-i gülzarının nazırı, *"Ben insanoğlunun efendisiyim"* hakikatinin doğanı, *"Sana bilmediğini öğretmiştir"*¹¹ gerçeğinin gökteki Ankası, *"Ben latif sözlüyüm"* nükteli söyleminin edibi, *"Ben fasih konuşurum"* güzel ifadesinin habibi, seçilmiş tahtın oturmanı, pak ve temiz olanlar zümresinin nişanı, en bilgin ümmi, öncenin sonuncusu, li-maallah (Allah benimledir) ülkesinin şanı yüce sultanı, yüce peygamberlik makamının sahibi, Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v) ve o'nun ehl-i beytinin pak ve temiz merkadleri üzerine olsun ki O'nun cömert varlığı sırlar âlemi levh u kalem ve kâinatın yaratılışının sebebidir.

Bu aydınlık dolu iddialara *"Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım"* hadisi apaçık bir delil olup, bütün nebi ve resuliler ile arkasından giden ve doğru yola ileten bütün hidayet erleri parıltılı nurundan nasıpdar olmaktadır.

Beyt: [Diğer peygamberler] tarih olarak senden önce geldiler. Ancak sen fazilet olarak onları geçtin.

"[O Muhammed ki] *Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi*"¹² hakikat nurlarının menbaı ve *"senin şanını yüceltmedik mi"*¹³ buyruğunun

8 Enam, 160.

9 İsrâ, 1.

10 Necm, 17.

11 Nisa, 113.

12 İnşirah, 1.

13 İnşirah, 4.

mazharı şanı yüce bir seyyidlerin kıymetlisi, ulu'l-emirlerin (önderlerin) dayanağı, bütün âdemoğlunun rahmet sıfatının görüneni, şanı yüce bir senettir ki (delildir ki), saadetli zatı bütün insanoğluna rahmet nedeni, insanların onun şeriatına uyması onların dünya ve ahiret saadetine vesile olacaktır. Zira *"Biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik"*¹⁴ Bu iddiayı ispat sadedinde apaçık bir nasırdır.

Ayrıca her türlü selam ehlibeytinin ve *"Ashabım yıldızlar gibidir"*¹⁵ hadisine mazhar olan saygın büyük ashabının mübarek kabirlerine olsun.

Beyt:

Hidâyet zirvesine yıldızlar oldular.

Allah Teâlâ onlardan razı olsun.

Bundan sonra; iz'an ve insaf sahibi her akıllı kişi için parlak ay gibi açık ve belirgin, irfan ve bilgi sahibi her gülşen bülbülüne zahir ve ayandır ki; bu sevgisiz zamanda baki ve devamlı olmak umudu imkânsız bir durumdur. Bu kahr ve eziyeti bol konaklama yeri olan dünyada sürekli kalma tasavvur ve planı, hayal ve gerçekleşme ihtimali imkânsız bir düşüncedir.

Nesr: Bu acımasız dünya ve yalancı rüzgâr taç sahibi nice saygın ve seçkin Sultanların ve Süleymanların taht ve tacını yok etmiş, nice istek ve ikbaline kavuşma arzusunda olan devlet erkânını kahr ve mağlubiyet eliyle ikbal ve gelecek beklentisinden mahrum bırakmıştır. O şaşaalı hayattan topraklara düşürmüştür.

Beyt:

Var feta deştin temâşâ eyle açıp ibret-gözün

Nice İskender turab olmuş nice Dârâ yatur

Bu fani, gamlı, çatisiz yurttan ve solan dikenli gül bahçesinde baki kalmak mümkün değildir. Yine dünyada ömrün hızlı bir şekilde son bulacağı emellerin çabuk tükeneceği belirgin ve ecelin gelmesi ile şöhretli hayatların son bulacağı gün gibi açıktır.

14 Enbiya, 107.

15 Hadis

Beyt:

Dâs-ı resminde felekde görünen şekl-i hilal
 Hâsıl-ı ömrünü halkın biçmeye âlet gibi
 Bezm-i gîti ehlinin yâ kâse-i a' marı gâh
 Eksilüb ki dolduğın işar ider âyet gibi

Bu sisli konak (dünya), itibâr ve akıl sahipleri için; *"Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım"*¹⁶ âyet-i kerimesinde açıkça görüldüğü üzere sadece bir geçiş yeridir/köprüsüdür.

Çokça nimetlerin yaratıcısı Allah Teâlâ Hazretleri; *"Biz gerçekten âdemoğullarını üstün bir şerefe mazhar kıldık"*¹⁷ âyet-i kerimesinin anlamı üzere insanoğlunu iki cihanın özü ve sayısız nimet ve ihsanına, lütuf ve ikramına mazhar kılmıştır ki, *"Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız"*¹⁸ âyet-i kerimenin o zarif ve latif manası gereği çok değerli nimetlerini saymak mümkün değildir. Allah, her zaman şirin, candan aziz nimetler ve her an arzulanan nice türlü türlü lezzetler ihsan buyurur ki, en küçüğünün şükürünü bile eda etmede bütün dünya halkı aciz ve eksik kalır.

Mesnevî:

Keremi âmm u lütfu mutlaktır.
 Ni'aminun ehemmi eyelüktür
 Bir içim su nedir mülâhaza kıl
 Var kıyas eyle kadr-ı nimeti bil
 Alsa Âdem bahasına nânı
 Ne bunu kordu virmedük ne anı

Büyük âlimler bu hususta ayrıntılı bilgi vermişlerdir ki, Mutlak feyiz sahibi olan Hazret-i Allah insanoğlunu iki türlü cevherden yaratmış; binlerce nimet, çok değerli hediye ve lütuflar ihsan eylemiştir.

Bu nimetlerden birisi latif ve narin ruhtur ki, ala-yı illiyyin ve âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kudsiyetinden nazil olmuştur. Bir diğeri insan bedenidirki, aşağıların aşağısında su ve çamur terkiibinden meydana gelmiştir. Bunların

16 Zariyat, 56.

17 İsrâ, 70.

18 İbrahim, 34.

arasında mertebe farkı olduğu kadar her birinin sahip olduğu ilahi imkân ve kabiliyetler ve sınırsız nimetler arasında dahi farklar vardır.

Özellikle de manevi, bedeni nimetler ve cismani lezzetler arasında bazı büyük nimetler ve yüce lütuflar vardır ki, kişi onları dünya ve içindekilerle değiştirmez. Bunları elde etme yönteminde bütün varını ve yoğunu harcasa hiçbir şekilde elde edemez.

Mesela, bir karıncanın veya zayıf ve kimsesiz birisinin nefesi son bularak helak haddine ulaşsa, o anda yanında bulunan biri hiç şüphesiz Sultan Süleyman saltanatına sahip olmaktan daha makbuldür. Yahut kavurucu bir çölde susuzluk ateşinden bitkin olup ruhu can çeşmesinden akarak ruhlar âlemine gitse hiç şüphesiz hiçbir fakir yoktur ki o esnada bir içim suyu Cimşid (Mitolojideki meşhur İran Hükümdarı) ve Efrasyab'ın (Efsanelerdeki büyük kral) hazineleri ile değiştirsın.

Beyt:

Kıssadan hissedür garaz-ı sâkî

Kıs alâmâsemi'tehü'l-bâkî

Bunlardan murat şudur ki; minnetsiz, başa kakmadan bolca rızık veren Allah'ın nimetleri yüce ve kelimesi ne üstündür. Ki sınırsız nimetlerinin en küçüğüne karşılık dünya malı harcansa Hak Teâlâ'nın şükrü ifa edilmiş olmaz.

Zillete düşmedikçe izzetin, killele/darlığa müptela olmadıkça vüsatin/bolluğun, bîmâr/hasta olmadan sağlığın gerektiği kadar kıymeti bilinmezmiş. Öyleyse Allah'ın verdiği tüm bu yüce nimetlerin şükrü nasıl eda olunsun.

Beyt:

Tamamı idrak edilemeyen şeyin

Tamamının terk edilmesi câiz değildir.

Her akıllı ve zeki insana mutlak olarak gereklidir ki, alnını acziyet ve niyaz zemininden kaldırmamasın ve bütün vaktini, hal, kal, bedeni, malı ile hülasa bütün ahvâli ile yüce Allah'ın dergâhından bol olan nimetlerin şükrünü eda etmekten beri eylemesin. Her nimeti, gerçek nimeti verenin belirlediği yola şevkle hasretsin ve hayır cihetlerine harcatsın. Bedensel kuvvetleri taat ve ibadetlere sarf ettirsin.

Aklı, evren sahifesi ve insanoğlu ceridesinde olan acayip yaratılışlar ve muhteşem hikmetlerin mütalaasına, Aziz olan ruhu yüce Allah'ın dergâhına tevcih ederek çokça teveccühler ve bolca münacaatlar ile mukaddes nurların parıltısına mazhar ve insanı inşirahlara mekân olsun ki, ilahi lütuf ve fazilet ile eşyanın hakikati olduğu gibi açığa çıkıp görünsün ki sabit olmayan dünya safhalarında olan evren rakamları ahiret ceridesi fihristinin mahiyeti ve akıbet evrelerinin numuneleridir. Her kimseden zahir olan ameller ve sadır olan fiiller ahiret yurdunda olacak olan durumlara güzel örneklerdir. Hayır ve iyiliklercennet derecelerinin nüshası, kötülükler ve günahlar ise cehennem çukurlarının şekilleridir.

Allah Resulü şöyle buyurmuştur; *"Cennet düz bir ovardır, oranın imar ve ihya edenleri ise Sübhâna'llâhi ve bi-hamdihisübhâne'llâhi'l-azîm"*¹⁹dir. Bu çok güzel ve derin anlam yüklü hadis-i şerif birçok güzel şeyleri haber vermektedir ki, bir kimse dünyada bu kelimeyi ne kadar iade ve tekrar ederse cennette her biri bir derece sevaba nail eder. Belki her harfi, meyvesi bol bir dal mesabesinde olur.

Öyleyse şimdi, bu yeterli mukaddimededen sonra gaflete düşerek karşılıksız dünya şaşaa ve debdebesine aldanma. Beka diyarı kafilesi ve misafirliğine heves et ve geri kalma. Fırsat kaçtıktan sonra hayretle pişman olmak akıllıların işi ve kâmillerin uğraşı değildir.

Şimdi ol devlet sahibine (padişah), Allah'ın yoluna öncülük etmek ve ahirete ilişkin işlerde tedbir almada aklını kullanmak, uyanık kalbi hidayet nuru ile aydınlatmak, dikkat sahibi olarak nebiler yolunun sonuncusu olan Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) yolundan gitmek yaraşır. Bütün bunlar ona gereklidir ki, bolluk günlerinde harcamasın ve aziz ömrünü telef etmesin. Hayır ve hasenat ile taat ve ibadetlerinin getirisini tahsil ederek övünülesi ekinlik, parlak ve bereketli ürün veren yerden ahiret azığı ve akıbet intikal yolluğu için geçimlik ve dönüş seferi için gerekli olan hazırlıkları tamamlasın.

Beyt:

İtmek istersen egerbâğ-ı cinândamânca

Amel u zühd kumanyasını vâfir yüklen

Taki hızlı yok olan, yakın zamanda irtihal eyleyen bu makamda günlerin ikame etmeyi nihayete erdirme ve afiyet zamanının sınıra ulaşmakla yolculuk kösü alınıp bedende var edilen güç ve kuvvet alınarak *"Sizleri ilk kez yarattığımız gibi bize tek tek geldiniz"*²⁰ gibi sultan ve vezir, köle ve emir, aziz ve hakir, zengin ve fakir, tek ve yalnız, hizmetkârlar ve gösterişten beri dost ve yabancından uzak, sohbet eden arkadaş ve birlikte zaman geçiren yoldaştan uzak olarak *"Ayakları birbirine dolaşır"*²¹ işte o zaman durum mahvolup kötüleşir. Bu perişanlık ile tek başına yola koyulup o çok tehlikeli ve zor yolları olan vilayet tarafına yönelerek ilklerin ve sonuncuların savaşını yapan, nebilerin ve resullerin bir araya geldiği âlemlerin Rabbinin huzuruna varılarak *"Bir görsen suçluları, Rableri huzurunda başları eğik dururken..."*²² Gibi hallerden Allah'a sığınırız. Kötü halli asiler, zincir ve prangalar esiri olup katı ve sert zebaniler elinde âlemlerin uçlarında elem verici ve büyük bir aşağılık içerisinde yakalandıklarında, hayır sahibi ise kazandığı taat, ibadetler, iyilikler ve güzelliklerin Allah'a yakınlaştırması ile bakarak ilahi bakış ile bakıp bütün afet ve belalardan korunmuş ve son derece rahat, huzur, sevinç ve gurur üzere büyük bir mülke ve sürekli bir nimete kavuşur. *"Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, Sıddıklar, şehitler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır"*²³ ayet-i kerimenin ifade ettiği üzere yürüyerek ebedi hayata ve sürekli lezzete erişsin.

Zaman ve zeminin padişahı, Osmanoğulları dairesinin kutbu,
Kıta:

Sabahın sancak güneşi ve Satürn merkezli ayı

Evrenin hükümdarı, Jüpiter özellikli yıldızı

Eşsiz hakan ve benzersiz başkomutan

Eşsiz sultan ve benzersiz şehinşâh

Aziz olan melikler meliki, saadetli sultanlar sultanı, padişahlık makamında ikamet eden hükümdar mahfilinde en yüce yere sahip, saadet hırkasının nuru, yiğitlik bahçesinin parlayan ışığı, hiddet ve heybette zamanın Süleyman'ı, âlemlerin seçkini, Osmanlı mülkünün

20 Enam, 94.

21 Kıyamet, 29.

22 Secde, 12.

23 Nisa, 69-70.

hükümdarı, İskender'in zaferi, ihtişamlı kişi, Rüstem gibi intikam alan, cesur, kahraman, saltanat sahibi, gökyüzü vilayetinin hükümdarı, yedi ataya varıncaya değin han oğlu han, sultanlık tahtının süsü, tacın aydınlığını arttıran, dünyanın şehinşahi (şahlar şahı), Allah'ın gölgesi ve orduların başkomutanı, saadet bahçesinin başı, seçkin ülkenin mümtaz efendisi ve lideri, gökyüzünün bilgi ve basiret güneşi, parlayan ay irfanın zirvesi, cesaret ormanlığının bahadır ve cesur aslanı, kahramanlık arsasının gönlü zengin ve vicdanlı emiri, cenk ve kavga meydanın hızlı süvarisi, mert ve cömertliğin madeni, lütuf ve ihsanın kaynağı, Allah Resulünün adaşı, Emirü'l-müminin, Allahtan hakkıyla sakınan muttakilerin imamı, ilahi lütuflara mazhar, sınırsız ve minnetsiz lütuf ve ihsan eserinin kaynağı, padişah tahtına oturan, gazi ve mücahitlerin sultanı, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın lütf ve keremi ile desteklenen, **büyük ata Gazi Osman Han oğlu merhum Gazi Orhan oğlu merhum Birinci Murad Han oğlu merhum Yıldırım Bayezid Han oğlu merhum Sultan Muhammed Han oğlu merhum Sultan İkinci Murad Han oğlu Fetihlerin ve gazaların babası Gazi Sultan Muhammed Han** -Her türlü eksiklikten münezze olan Allah mülkünü ebedi ve hükümranlığını daim kılsın- ve *"Allah yeryüzünü ve üzerindeki miras alıncaya ki O miras alanların en hayırlısıdır"* dediği güne kadar onun yardımcılarını ve destekçilerini fazlı ile izzetli kılsın ve apaçık fazlı ile geçmişlerine rahmet eylesin, haleflerini de kıyamete kadar daim kılsın-

O şanı yüce sultanın yedinci mertebede olması hesap ehlinece yedi tam sayı olmakla her yönden kemal sıfatlar ile vasıflanmasına yeterli derecede bir delil ve zaman ve zemin ehlinece kıyamete kadar yüce emirlerine tabi olmalarına kati bir burhandır (delildir) inşallah u Teâlâ. Bu Allah'a hiç de zor değildir.

O öyle bir yüce ve muzaffer bir padişaktır ki; kösün debdebe ve ihtişamından dünya kârhanesinin kubbesi sesiyle yankılanmaktadır. Belki sesin korkusundan arşı taşıyan meleğin kanadı titremektedir.

Dünya tahtında oturan öyle bir padişah düşünün ki, Rum diyarını küfür ve delalet karanlığından temizleyerek iman ve İslam nuru ile aydınlatarak münevver kılsın, belki apaçık fetihleri ilahi kelimenin yüceltilmesine ve Muhammedi şeriatın parlak değerinin ortaya çıkmasına neden ve bütün İslam ehlinin asayişine delil olsun.

Her zaman o, halkın yöneticisi ve itaat edilen dünya hükümdarı ve evrenin uyulması vacip olan tacdarı, padişahın süslü ve ziynetli tahtı, parlak ve süslü tacı olup dünyayı süsleyen fikirleri din ve devletin önemli işlerini düzenler. Dünyayı alan ve memleketler açan kılıcı mülk ve milletin işlerinde kesin karar vermekle onun serin gölgesinin himayesinde parça parça olan İslam yurdu ve halkı üzerinde uzanmaktadır. Onun izzet ve yücelik çadırı sonsuzluk çadır kazıkları ile yıldızların kazıklarına bağlanmıştır.

Cenâb-ı Allah'ın tahtını süsleyen, her zaman galip olan hükümdarın sancağının süsü, yüksek tacının bağışlandığı hükümdar, ülkeler fethedip bağlayan ve düşmanların hükümdarı Nebevi Hicretin –hicret sahibine binlerce kez salat ve selam olsun- 855 yılının Muharrem ayında Osmanlı Devleti tahtına çıktığında yüce Asitanı (İstanbul) her zayıf ve güçlünün sığınağı oldu. Padişah tahtının ve tacının sahibi olduğu günden itibaren *"Kişi gayret ve himmet kanatları ile uçar"* Yüce Allah'tan İstanbul fethinin kendisine müyesser istedi ve hükümranlığı zamanındaki Allah'ın velilerinden himmet talep ederek bu hatıra ve duygu ile dinlenmeyi kendisine haram ve bu hususta gerekli olan öncü hazırlıkları gecikmeksizin yaptı.

856 yılında güneş mertebesinde olan padişah saltanat merkezinde hareket ve bir yıl miktarı fetih hazırlıklarını yaparak fetih ve zafere başlayarak adına para basılan ve hutbe okunan nice hükümdar dünyanın süsü olan güzel yüzlü sevgili şehir ile nişanlanmak ve parlak süngü ve mızrakların dili, demirden kılıçların dili ve birçok mal ve kişi ile almak ister iken hiç birisine ilgi göstermeyerek nikâhlanmamış ve onların hiç birisine boyun eğmemişti. Ve hiç kimsenin kudret eli ismet ve vuslat eteğine erememişti.

Beyt:

Dostum sevgiliye talipli olanlar çoktur

Ancak ona ulaşanlar azdır.

Velhâsıl o aziz olan Allah fethi müyesser kılarsa tamamını vakfedeyim diye niyet ve kendisi ile Allah arasında ahit ve sözleşmeye azimet ederek 51 gün muhasaradan sonra *"Hayır, sahibi için biriktirilir"* veciz sözü ile bu soyu pak padişaha,

Beyt:

Mutluluk gözleri seni hissettiğinde
Uyu bütün korkular güvene döner,

Beyti gereğince yüce Allah'ın müjdesi, evliyaullahın imdadı, belki ariflerin kutbu **Akşemseddin hazretlerinin müjdelemesi** ve ol Hayy ve Kayyum olan Allah'ın kolaylaştırması neticesinde emellerine nail olmuş ve **Hicretin 857. yılının Cemâziyelâhir ayında İstanbul'u fethetmiştir.**

Beyt:

Önceki topluluklar fethetme ram oldular
Fakat sonraki topluluklar zafere eriştiler.

Gayb lisanından sonrakilerin lafzı ve acayip terkip olan "Beldetün Tayyibetün" ifadesi ebced hesabı ile fethin tarihi olmuştur.²⁴

O tabiat ve huyu temiz olan Padişah tam on yıl boyunca ülkenin fetih ve teshiri, cihat nişan alametlerinin yerleştirilmesi, halkın durumunun ıslahı için uğraşarak kazaskerler ve sair büyük yöneticiler, değerli âlimler ile büyük şeyhler ve saygın fıkıh âlimlerine kıyamete değin sürecek olan saltanat erkânına elde ettikleri ganimet malını ve Aziz olan Allah'ın ikram eylediği nimetlerden "*Sizi üzerinde yetkili kıldığı şeylerden harca*"²⁵ ayeti üzere İstanbul'da hayrat eserler inşa etmelerine ruhsat, hayır işleri yapmaya icazet vererek her biri bir mevkii seçerek ve ol mevkide onların ismi ile meşhur olmuş hayrat inşa eylediler. O eski şehirde yüzden fazla kilise ve manastır hayır sahiplerinin güzel gayret ve çabası ile yeni camilere ve sağlam ibadethanelere ve nicesi medrese ve hangah ve tasavvuf ehli olanların yerleşkesi oldu. Bu kahramanca çalışmada tesis ettikleri nefis mescitleri yeniden yaptıkları medreseler ve imaretler ki basiret sahipleri tarafından müşahade edildiğinde gözleri kamaşır ve hayretler içerisinde kalırdı. Bunları burada zikretmek bile gereksizdir.

Böylece beş vakitte İslam mabetlerinde gönüllere hoşluk veren Muhammedî gülbanklar yüksek sesle söylenmeye başladı öyle ki; daha önceki adetler (Hristiyanlık dönemindeki) tersine çevrilerek Muhammedî gülbankların sadası ile gökler doldu.

24 BE:2+LAM: 30+DAL:4+TE:400+TI:9+YE:10+ BE:2+TE:400=857 Hicri.

25 Hadid, 7.

Beyt:

Vaktine hazır ol ki çalındı

Pençgâh-ı Muhammed-i Arabî

Padişah hazretleri ezanla bir mana kazanan ve şeref bahşedilen bu şehrin sur, kule ve burçlarının tamir edilmesi için Rumeli ve Anadolu taraflarından İstanbul'da ikamet etmeye istekli olan ahalinin engellenmemesi ve her tarafta meslek ve sanayi ehli olanların ailesi ile birlikte payitahta gönderilmesi hususunda emirler ve hükümler göndermiş ve bu çerçevede her taraftan gelen maharetli mimarlar iş ve sanayi erbabı ile birlikte şehir imar edilmiştir.

Beyt:

Hüner bir şehir bünyâd eylemekdür

Re'âya kalbin âbâd eylemekdür.

Ümitvarım ki anılan fetih ta kıyamete kadar tüm dünya lisanlarında anılacak ve muteber kitapların sayfalarında ayrıntılı bir şekilde yazılacaktır.

Makamı yüksek o padişah, yıldızlar kadar fazla orduya sahip hükümdar sağlam şeriat yoluna girerek himmet yelkeni ile denizine malik olduktan sonra övünülesi fetihlerden feragat ve gönlü bu mertebeye kanaat ederek 867 hicri yılında bu nimetlere şükür bağlamında **küçük** cihattan büyük cihada yönelerek pak ve temiz kitapta (vakfiyede) ayrıntılı bir şekilde açıklanan hayrata azimet ederek yeni camilerinin temellerini kazmaya başladı ve adalet ve diyanet elbiselerini şerefli vücutlarına giydirerek yüzlerce kilise ve manastırı şirkin kir ve pasından temizleyerek Allah'ın zikrini yapan topluluklar ve uyanık ehl-i iman için ibadetgâh haline çevirdi.

Hicri 875 yılının Receb ayına geldiğinde hayrat eserler bina ve inşa olunarak tamamlanmış olup bu zarif belgede (vakfiyede) hayrat eserler ve iyilik merkezi binalar ayrıntılı olarak yazılmış ve uyulması gereken ilam edilerek fermanlar çıkarılmıştır.

Şimdi sadede gelince; vakfın hayratlarını yazmaya başlıyoruz. Allah zaferin sancaklarını ebedi kılsın. Vâkıfın yaptığı ve vakfettiği hayrat eserlerden birisi;

Kostantiniyye içerisinde Sultansarayı yakınında daha önce Hristiyan ahalinin ibadet ettikleri makâm-ı âl-i Ayasofya adıyla bilinen kilisedir. Ayasofya Camii Hazret-i İsa (bizim peygamberimiz ve onun üzerine salat ve selam olsun) zamanında Rum saltanatı padişahlarının evlatlarından bir masuma bir hastalık isabet etmesi üzerine halkın durumu ve memleketin işlerinde bir karmaşa ve din ile devletlerine zeval ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelme ihtimali çok yüksek olduğundan, masumun annesi Sofya adlı hatunun Hz. İsa'ya hediye sunması üzerine Hz. İsa'nın hayır ve duaları sebebi ile gayb şifahanesinden bir şifa bularak hasta masum iyileşir ve İsevi milleti içerisinde şanlı ve yiğit bir padişah olur. Bunun üzerine annesi bu sıhhat bulma nimetinin şükrünü eda için bu mabedi yaptırdığı tarih kitaplarında yazılıdır. Anılan bu cami şehrin içerisinde Yeni Kale civarında bulunmaktadır.

Padişah hazretleri bu bölgeye Eski Sarayı yaptırdıktan sonra uzun bir süre karargâh etmiş iken anılan kalenin zemini zeytinlik ismi ile anılan bir mesire yeri olduğundan, buraya yeni bir saray yaptırmayı çok arzu ettiğinden Saray-ı Hümayun (Topkapı Sarayı) yapmaya himmet ederek burayı saltanatın merkezi etmişlerdir. Yüce Allah mübarek kılsın.

Bu sarayın sınırı, doğu tarafı kâfirlerin reisine ait bir kilise olup hala saltanat tarafınca ibka olunan Buka-i Sultaniyye ve Yenikale suruna bitişik olmakla kendileri için seçtikleri boş arazi ile kible tarafı umumi yol ve izni hümayunları ile bina olunan Ahmed bin İsmail, Musa bin İlyas, Hasan bin Ahi Mahmut evleri ile azatlılarından Yusuf bin Abdullah'ın evi, batıdan cami imamına mesken olarak inşa eyledikleri mesken, Ali bin Hamza el-Hayyat, Mustafa bin İshak ed-Dellâl'in evleri ve önceleri kilise iken Saatçi Hamza Bali bin Hacı Mehmed'e tayin buyrulan ve caminin saatçisinin sakin olduğu ev, kuzeyden umumi yola ulaşır, o yol sakfların (çatı, tavan) altında olup Ayasofya Camii'nin tetimmesi (eklentisi) olan medrese ile cami arasındadır ve kuzey tarafı bazen Sultan Bayezid oğlu Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun mülkü ile sınırlıdır.

Vakfedilen hayratlardan biri de Kostantiniyye'de, ulemadan Mola Zeyrek'in orada oturmasından dolayı Mevlana Zeyrek mahallesi denilen mahallede bulunan *Zeyrek Camii* adı verilen kilisedir ki, doğudan taraf-ı saltanat için tahsis edilen boş arazi, kible tarafından umumi yol, batıdan Zeyrek Medresesi odaları denilen hücrelerin sahnı ve kuzeyden ise, zikredilen odaların bir kısmı ile sınırlıdır. Fatih Sultan Mehmed hazretleri

"İşte onlar hayırda yarışılar"²⁶ ayet-i kerimesine mazhar olmak amacıyla bu kiliseyi içinde cumaların ve cemaatle beş vaktin kılındığı bir mescid haline getirmiştir.

Bu hayratlardan biri de Kostantiniyye içinde Eski İmaret diye adlandırılan mahallede bulunan Eski İmaret Kilisesi'dir ki, doğudan taraf-ı saltanat için terk edilen boş arazi, kible tarafından ve kuzeyden Eski İmaret odaları diye bilinen hücreler ve batıdan da zikredilen hücreler arasında bulunan boş sahn ile sınırlıdır. Ebu'l-Feth Sultan Mehmed, bu kiliseyi de içinde beş vakit namazın kılınacağı mescit haline getirmiştir.

Bu hayratlardan biri de yine Kostantiniyye'nin içinde yer alan ve Kalenderhane diye bilinen kilisedir ki, yerinin şöhretinden dolayı, tarif ve tahditten müstağnidir. Padişah hazretleri burayı, fakirlere, yoksullara, şehre gelen giden misafirlere vakıf olarak tahsis etmiştir.

Bu hayratlardan biri de Darü'l-Feth Galata'da, iskele Kapısı'na yakın Hacı Hamza mahallesinde bulunan kilisedir ki, Hıristiyanlar nezdinde Mesadomenko Kilisesi diye bilinmektedir ve kuzeyden ve doğudan umumi yol, kible tarafından özel yol, doğudan Cenderecioğlu diye bilinen Hoca Muhyiddin bin Hoca Şemseddin'in mülkü ve Dershane demekle meşhur bahçe ve Nakışlı Kilise dedikleri kilise ile sınırlıdır.

Bu hayratlardan birisi de Kostantiniyye tevabî'inden Silivri diye bilinen kale içerisinde bulunan kilisedir ki, doğudan Tüccar Nasuh bin İlyas mülkü, kuzeyden Kadı Kasımoğlu Musa Çelebi mülkü, batıdan ve güneyden umumi yol ile sınırlıdır.

Padişah hazretleri –nasıl ister ve seçerse- şer'i Nebevi ve Müsted'âyı Dîn-i Muhammedî olmakla bu altı kiliseyi cami ve zaviye olarak vakıflarına ilhak buyurmuşlardır.

Beyt:

Yıkıdı hezâr bütkemeyi mescid eyledi

Nâkûs yerlerinde okutdu ezanları

Bundan sonra padişah hazretleri yaptıkları bu hayratlar ile yetinmeyip, devlet-i zât-ı şahanelerinin saltanat merkezi olan ve

akabinde evlatlarının saltanat merkezi olarak ebediyyen kalacak Darussaltanat (İstanbul) âriflerin kutbu, sâliklerin zahiri Şeyh Vefazade –Allah sırlarını aziz eylesin- mahallesinde müceddeden (yeniden) bir cami-i şerif bina buyurdular, cami mahallesinde mübarek şeyh efendinin adı ile bilinir olduğunda sınırlarını belirtmeye gerek yoktur. Rumelihisarı'nda Yenikule denilen yerde bir cami inşa ettiler ki bu cami de civarda bilindiğinden sınırlarını saymaya hacet yoktur.

Bütün bunlardan sonra, çok sayıda fazilet ve kemalinden çok az bir kısmına yukarıda işaret olunan bu meşhur büyük emir –Allah saltanatını bütün insanların toplanacağı ve bir araya geleceği kıyamet gününe kadar ebedileştirsün- sadece ve sadece Allah rızasını gözeterek, sevabını dileyerek ve O'nun azabının eleminden kaçabilmek ümidiyle, Kostantiniyye şehrinin ortasında, şu anda Yeni Cami mahallesi diye bilinen yerde, binası yüksek, temelleri görülmemiş şekilde muazzam, duvarları sağlam, sanat güzelliği ve sağlamlıkta kemal noktasına ulaşmış, camilerde bulunması gerekli her şeyi içinde bulunduran, içinde gönüllerin arzuladığı gözlere zevk veren ve bakanları doyuran her şey bulunan, şehirlerdeki mescitler arasında bedenlerin temel azaları gibi yer tutan, tarif ve tahditten müstağni bir cami (Fatih Camii) daha inşa etmiştir ki, caminin mihrabı sanki safa köşesi, latif minberi asuman gibi, kandilleri ise dolunay misalidir.

Beyt:

Ayinedür ki rû-yı safâ gösterür müdâm

Sahn-ı harîm-i hurremi ferşinde her ruhâm

Caminin iki minaresi olup bu minarelere sidre-i müntehâ (cennetin uç noktası) denilse yeridir.

Zikri çokça geçen âlicenâb padişah hazretleri, Allah indinde ilmin önemini bilerek ve ayet ve hadislerde ilimle ilgili nakillere vâkıf olarak bu mescidin (Fatih Camii) çevresinde sekiz medrese (Medaris-i Semaniye) denen medreseyi inşa buyurmuşlar ve İstanbul'un ilim ve ulema merkezi olmasını murat etmişlerdir.

Beyt:

Kalbin hayatı ilimdir ona sımsıkı sarıl

Kişinin ölümüne sebep ise cahilliktir ondan kaçın

Varlıklar içerisinde insan can taşıyan diğer varlıklardan ilim ve irfan ile mümtaz olur. *"Allah Adem'e her şeyin ismini öğretti"*²⁷ emrini insandan başkasına ferman buyurmadi. Bundan dolayı ilik en yüce maksat, en sağlam tutulacak yer ve yüce kiblelerdir.

Padişah hazretleri işte bu deliller muvacehesinde ilim hanesini tamir, ışıklarını tenvir, sahasını temiz, fenasını safalı ve gönül çeken bir yapmaya karar verdi ve bu yüksek seviyedeki sekiz medreseden her birinin arkasına da, onlardan daha küçük olan ve Tetimme diye adlandırılan birer medrese ile caminin batıya meyleden kısmında bir Daruttalim bina eylediler ki, medresede bütün Rum diyarından (Anadolu'dan) ilim taliplisi olan öğrenciler bu gün gibi aydınlık, mermerleri güneş gibi parlak mektepte ilim tahsil etsinler. Yukarıda sayılan hayratların hepsi ol zat-ı âlicenâba (padişaha) intisap ile beyan, tarif ve tahditten beridir.

Padişah hazretleri caminin batı tarafında bir bölüm inşa eylediler ki burası talebelerin, ilim adamlarının ve civardaki tüm ihtiyaç sahiplerinin iktibas etmesi ve faydalanması amacıyla kütüphane olarak hizmet verecektir. Zaman-ı devletlerinde ulemanın ekserisi camilerde sakin olmakta olup, padişah hazretleri caminin civarına ulemanın kullanacakları meskenler de yaptırarak burayı ulema ve öğrenciler için mamur bir ev haline getirmiştir.

Padişah hazretleri batını dertlere şifa merkezi ve meskeni olmak üzere garip, gureba, misafir, yolu düşen, muhtaçların ikamet etmeleri amacıyla sünneti İbrahim Halilullah üzere *"ihtiyaçları olmasına rağmen, yiyeceği yoksula yetime ve tutsağa yedirirler"*²⁸ ayeti muktezasınca cami-i şerif civarında iki yüksek imaret bina etmişlerdir ki, *"orada nereye bakarsan, nimet ve büyük bir saltanat görürsün"*²⁹ ayetini çağırıştırır.

Kesilmez nânı bir dem çûn meh-i îd
Seher tâ şâm hem-çûn kurs-ı hurşîd
Müheyyâ cennet-âsâ türlü nimet
Salâdur yiyüp içen câna minnet

27 Bakara, 31.

28 İnsan, 8.

29 İnsan, 20.

Döşenmiş sofrâ-i zerrîn şeb u rûz
 Misâl-i mihr u mâh-ı âlem-efrûz
 Hüdâyâ sâhibin gark-ı ni'am kıl
 İki âlemde dâim muhterem kıl

Bu iki imarettten her biri eşsiz bir misafirhane, bahane bulunamayacak bir ziyafethanedir ki, cennet nimetleri gibi feyzi eksilmez, Rahman'ın rahmeti gibi bol bol ikram etmekle eksilmez.

Padişah hazretleri bu iki imaretin birini "İmaret" diğeri "Darüşşifa" diye adlandırdı. Padişahın şöhretine binaen herkesçe bilinen bu yerlerin sınır ve hudutlarını belirtmeye gerek yoktur.

Hayrat yapılarının her biri ehli taatin mabedidir ve zengin, fakir herkese açıktır. Zikri gecen Ayasofya Camii, Molla Zeyrek Camii, Galata Camii, Silivri Camii ile kendilerinin bina buyurdukları Yeni Cami (Fatih Camii), Şeyh Vefazade Cami ve Rumelihisarı Camii olmak üzere toplam yedi camii ehli İslam Müslümanların rükû ve secde edecekleri cami ve mescitlerdir. Padişah hazretleri bundan sonra bütün cami ve mescitlerini rükû ve secde etmek, cemaatle ve ferdi olarak farz, vacip, sünnet ve nafîle namazlarını kılmak üzere şiddetli olan azabından korkarak ve kaçarak Rahim ve Rahman olan Allah'ın rızasını umarak, "o gün ne mal ne de oğullar fayda verir. Ancak Allah'a temiz bir kalple gelenler hariç"³⁰ ayetindeki Cenâb-ı Hakk'ın yardımını ümit ederek Müslümanların hizmetine sundu.

Kalenderhane adıyla anılan mekânı fukara ve dervişanın zikirlerinin yapıldığı, fukara ve dervişanın meskeni olarak vakfetteler. Büyük medreselerden her birini ulema ve fazilet ehli kişilerin akli ve nakli ilimleri ilim taliplisi öğrencilere öğretmeni ve onların dimağlarını ve akıllarını aydınlatmak ve kalplerini ilmin faziletini aktarmak için vakfetteler. Müderisler bu medreselerde çeşitli ilimler, maarifler, hikmet letayiften bahisler öğreteceklerdir ve öğrenciler eğitim hayatı boyunca medresede sakin olacaklardır.

Büyük medrese odaların yatılı kalan öğrenciler küçük medresede sakin olan öğrencilere göz kulak olacaklardır. Daruttalimde ise öğrencilere ve Müslüman ve muvahhit çocuklarından talep edenlere Kur'an-ı Kerim, tecvit ilmi ve Kur'an ile bağlantılı ilimler öğretilcektir.

30 Yusuf, 88-89.

Darüşşifa ise hasta, yaşlı, misafir ve yolcuların vakfidır. Bu sınıftan zahiri derdi sıkıntısı olanlar hastanede tedavi edilecektir.

Padişah hazretleri yukarıda tafsilatıyla beyan edilen hayrat eserlerdeki hizmetlerin kesintisiz gerçekleşmesi için, İstanbul haricinde bazısında Gayrimüslimler, bazısında Müslümanlar ve Gayrimüslimler, bazısında Müslümanların sahip oldukları otuz beş adet köylerin dâhilinde olan ve sınırları, vasıfları yazılı bulunan yerlerden bazılarını satın alarak bazılarının ise vergilerinin vakfına tahsisini murat etti. Bu köyler aşağıda yer almakta olup köylerin detaylı sınırları ve vakfedilen yerlerin evsafı tahrir defterlerine yazıldığı için burada detaya fazla girilmeyecektir.

Köyler ve Mezraalar

Silivri adıyla bilinen kale ve müstemilatı,

Tekfurdağı'nda bulunan Benatos ve Rados adlı köyler,

Çorlu kasabasında Kefere mahallesi ve buradaki Çeribaşı Çiftliği, Çorlu kasabasında Ereğli isimli köy, Çorlu kasabasında Hando isimli köy, Çorlu kasabasında Papaslık isimli köy.

Kırkkilise sancağında İskoplos isimli köyün tamamı ve ona bağlı Kara Hamza köyü, Seviler köyü, Hemşehri köyü, Malkoçlu köyü. Kırkkilise sancağına bağlı Padra köyü. Kırkkilise sancağında Ereğlice köyünün tamamı ve ona bağlı olan Bektaşlu köyü ve Kara Kuşlu köyü. Kırkkilise sancağında Korucu (Dolya) köyü. Kırkkilise sancağında Yundoğlanı (Hızırca) köyü. Kırkkilise sancağında Koyun Kafiri köyü. Kırkkilise sancağında Kurtcağız Viranı Müsellemligi diye bilinen köy.

Vize sancağında İspatla köyünün tamamı ve ona bağlı olan Kara Yahya Müsellemligi denilen köy. Vize sancağında Kurbağa re's (Aşağa Çeltikçi) isimli köy. Vize sancağında Sucukdere (Kavaklı) isimli köy. Vize sancağında Sucukdere köyüne bitişik Gönc Çiftliği denilen arazi. Vize nahiyesinde Fekle köyü. Vize nahiyesinde Serakine köyü. Vize nahiyesinde Hasboğa köyü ve ona bağlı olan Ceybçi Çiftliği. Vize nahiyesinde Örenlü köyü. Vize nahiyesinde Kabanos köyü. Vize nahiyesinde Çakanhori köyü. Hayrabolu kadılığına bağlı Brafça köyü.

Pınarhisar'ında kazasında Çeltiklik denilen hark.

Burgos (Lüleburgaz) kazasında bulunan hark ki halk arasında ark denir. Zikredilen ve toplamda otuz beş adet olan bu akarlar; tüm

eklentileri, müştemilatı ve hukuki haklarıyla vakfedilmiştir. Bu vakıfların bazıları padişahın yüksek şanına bağlı olmasıyla zenginleşmiştir. Bazı köylerin sınırları detaylı olarak defterlerde kayıtlı olup bu defterler diğer defterlerle birlikte hazinede muhafaza edilmektedir.

Süleyman heybetindeki padişah altın işlemeli kılıcının darbeleriyle muhkem hisarları fethedip putlara tapanların zulmünü, günahların gece gibi karanlıklarını, küfür adetlerini, şirk inançlarını yok etti. Saadet vesilesi olan memleketi İslam nişanının nuruyla nurlandırıp, Allah'ın emir, hüküm ve nehiyleri ile temizleyerek, apaçık doğru emirlerin çiçekleri ile kokulandırıp, hakikat dininin eserleriyle süslemeye gayret eyledi. Padişahın yüce devletinin kapısı, milletin erzakının taksim edildiği yer olarak, tüm halkın işini tedarik etmekle; adı geçen şehirde ve Galata'da pazarlar, dükkânlar, hamamlar, hanlar, değirmenler, oturulacak yerler ve evler inşa edip hepsini İslam hukukuna uygun bir şekilde sahîh olarak vakf eyledi.

Çarşılar

Vakıf akarlardan biri Bedestan'dır ki, Bezzazistan ve dükkânları denir. Saltanat Kapısı, Kostantiniyye'de merhum Mahmut Paşa İmareti'nin yakınında, Çakır Ağa Mescidi mahallesinde bulunmaktadır. Bezzazistan yüz on sekiz sandığı içermekte olup kendisine bitişik olan dükkânlar da vakıftandır. Çevrede bina edilmiş dükkânlar -bezzazlar, takkeçiler ve terzilerin içinde oturduğu- ve Bitpazarı denilen dükkânlar bu bezzazistana tabidir. Dükkânların tamamı sekiz yüz kırk dokuz adettir ve hepsi vakfa dâhil olup sınırları defterde yazılmıştır.

Bunlardan biri de Sultanpazarı olarak bilinen ve çok sayıda hücreleri ve dükkânları içinde barındıran Büyük Çarşı'dır ki medreselerin etrafını çevirir. İnşa buyurdıkları Yeni Caminin (Fatih Camii) yakınında ve Kostantiniyye şehrinin ortasındadır. Bu çarşıda iki yüz seksen altı adet dükkân ve otuz iki adet hücre mevcuttur. Bunların hudutları da vakıf defterinde belirtilmiştir.

Kostantiniyye'de Mahmut Paşa dükkânları denilen pazar, merhum Mahmut Paşa İmareti'nin yakınında bulunmaktadır. Bu çarşı, dört blok halindedir. Bir kısmı diğerine karşılık gelmektedir. Bu dükkânların arkasında ve çevrelerinde bulunan dükkânlar da vakfa tabidir. Tamamı iki yüz altmış beş dükkândır ve sınırları evkaf defterinde kayıtlıdır.

Kostantiniyye'de, adı geçen mahallenin aşağısında bulunan Saraçlar Çarşısı denilen Pazar, uzak bir mahale düşmüştür, Canalıcı Kilisesi mahallesinde bulunmaktadır yüz on dükkânı muhtevi olup bunlarda saraçlar oturmaktadır.

Saraçlar Çarşısı yakınında Üstad Ayas Mescidi mahallesinde Beylik dükkânlar ismiyle anılan Pazar otuz beş adet dükkândır ve sınırları vakıf defterinde yazılmıştır.

Yine aynı mahallede bulunan bir çarşının sekiz adet dükkânı Kazasker Dolabı denen dolap yanındadır on bir adedi ise Kazasker Hamamı yakınındadır bu iki kalem on dokuz adet dükkândır.

Evkaftan olan bir pazar, birbirine bitişik on dükkândan meydan gelir ve Eski Odalar olarak bilinen acemi yeniçerilerin meskeni olan mahallin yakınında bulunur.

Hoca Pîrî Mescidi mahallesinde yirmi altı adet dükkânın altı aded birbirine bitişiktir. Dört tarafı umumi yol ile sınırlanmıştır. Yirmi adet dükkân birbirine bağlı, bitişik, uzunlamasına ve genişlemesine denk gelmekte ve uygun düşmektedir. Dâye Hatun ve Hoca Hamza mülklerine bitişiktir.

Darbhâne ismi ile şöhret kazanmış yer civârında Sekbânbaşı Yakub Bey Mescidi mahallesinde olan çarşıda sekiz adet dükkân birbirine bitişik ve bazısı karşılıklıdır. Aynı mahallede bulunan ve sultan vakıflarından olan hücrelere bitişiktir. Darbhâne yanında bir adet dükkân, Mercân Ağa mülküne bitişiktir.

Yeni Kule yakınında birbirine bitişik on iki adet dükkân ki bu dükkânlardört taraftan boş arsa ile sınırlıdır.

Kirişhâne olarak bilinen kule dışında yine dört taraftan boş arsa ile sınırlı, birbirine bitişik altı adet dükkân vardır.

Unkapısı mahallesinde yerli ahali tarafından iyi bilinen Unkapısı Çarşısı'nda (Komşu hakkı üzerinde o kadar önemle durdu ki neredeyse komşuyu komşuya mirasçı yapacak sandım) hadis-i şerifi gereğine tâbi olmak arzusu ile eziyet çektirmekten korkulması, vakıf dükkânların bir arada sunulmasına mâni olmaktadır. Bu sebeple zikr olunan çarşıda şerefli vakıfları ayrı yerlerde olmakla, dükkânların madde madde beyan edilmeye ihtiyacı vardır.

Sabunhane olarak bilinen, Manyaslı Nasuh mülküne bitişik bir adet dükkân. Hacı Hamza mülküne bitişik bir adet dükkân Helvacı Ali mülküne bitişik ve birbirine yapışık iki adet dükkân, Debbâğ Hasan mülküne bitişik bir adet dükkân, biri Başhâne diğeri helva dükkânı olarak bilinen iki adet dükkân (ikincisi sultan vakfına bitişiktir). Yahya Yahudi mülküne bitişik ve birbirine yapışık dört adet dükkân, Hocasade olarak bilinen Molla mülküne bitişik ve birbirine yapışık dört adet dükkân, Debbâğ Seydi yetimlerinin mülküne bitişik ve birbirine yapışık altı adet dükkân, adı geçen çarşı yakınında Âşık Paşa oğlu Hacı Ahmed mülküne bitişik ve birbirine yapışık iki adet dükkân, aynı mahalde birbirine bitişik üç adet dükkân, Karamanlı Hacı Sinan mülküne bitişik ve birbirine yapışık iki adet dükkân, zikredilen Hacı Sinan ve Hacı Osman mülküne bitişik ve birbirine yapışık iki adet dükkân, aynı mahalde bir adet dükkân, kısaca bahsedildiği üzere adı geçen çarşının tamamı otuz bir adet dükkândır.

Merhum Sarı Demirci Mescidi mahallesi çarşısı da kısım kısım yirmi bir adet dükkândır: Hacı Timurtaş mülküne bitişik ve birbirine yapışık dört adet dükkân, Yiğitoğlu hatunu mülküne bitişik ve birbirine yapışık beş adet dükkân, Çerçi Hacı mülküne bitişik, üst katında bir hane bulunan bir adet dükkân, Yahudi Leriz mülküne bitişik ve önceki dükkâna benzeyen bir adet dükkân, Aynı mahallede merhum Sarı Demirci'nin damadı Abdullah oğlu İsmail mülküne bitişik on adet dükkân, Kinigoz Kapısı Pazarı da yirmi iki adet dükkândan oluşur.

Debbâğhâne denilen pazarda yirmiyedi adet dükkân vardır sahildedir ve kale dışındadır.

Silahlhâne olarak bilinen pazarda otuz iki adet dükkân vardır ve bunlar da denize yakındır.

Büyük Ayasofya Çarşısı'nda otuz dokuz adet dükkân vardır. Bunların sınırı ve kayıtları vakıf defterinde mevcuttur.

Ayasofya mahallesinde üçü bir mahalde başka ikisi bir mahalde olan beş adet dükkân vardır.

Elvanoğlu Mescidi mahallesinde Yenikale yakınında Yenikapı civarında dört adet dükkân vardır. Tamamı kırk sekiz adet dükkândır.

Ayasofya mahallesinde Yeni dükkânlar olarak bilinen Pazar, on yedi adet dükkândan oluşur. Kemer olarak bilinen tâk yanında, kuzey taraftadır. Birbirine bitişik ve bazısı karşılıklıdır.

Balık Pazarı olarak bilinen pazar, birbirine bitişik ve bazısı karşılıklı on adet dükkândan oluşur. Mahalleye Balık Pazarı mahallesi demişlerdir. Zikr olunan pazar yakınında bir adet dükkân daha vardır ki tamamı on bir adet dükkândır. Bahsedilen akarların tamamının sınırı vakıf defterinde tutulmaktadır.

Aynı şehirde Bakırcılar Çarşısı denilen pazarda Yahudi kilisesine bitişik ve birbirine yapışık altı adet dükkân. Zikr olunan Bakırcılar Çarşısı'nda biri Sultan'ın vakfına bitişik diğeri merhum Murad Paşa vakfı yakınında iki adet dükkân vardır. Zikr olunan çarşının arkasında dört adet dükkân vardır ve bunlara bitişik üç hücreden oluşan bir ev vardır tamamı Hacı Timurtaş mülküne bitişiktir. Zikr olunan çarşıda on bir adet dükkân ve bitişğinde üç adet hücre olan bir ev Durmuş anası denilen kadının mülküne bitişiktir. Zikr olunan Bakırcılar Pazarı'nda birbirine yapışık dokuz adet dükkân, tamamı Murad Paşa Hanı'na bitişiktir. Zikr olunan pazarda birbirine yapışık yedi adet dükkân, Maymuncu Ali mülküne bitişiktir. Bakırcılar Çarşısı'nda birbirine bitişik beş adet dükkân, zikr olunan çarşıda merhum Has Murad Hanı'na bitişik ve Hacı Mahmut Bakırcı mülküne yapışiktir. Demirci dükkânı olarak bilinen bir adet dükkân, Has Murad mülküne bitişiktir. Zikr olunan çarşının tamamı kırk beş adet dükkândır. Padişahın vakıflarına mensubiyeti sebebi ile beyanına gerek yoktur.

Dikilitaş mahallesinde, halk arasında Dikilitaş Çarşısı olarak bilinen pazar. Aynı mahallede bazısı karşılıklı bazısı birbirine bitişik yetmiş yedi adet dükkân; iki tarafı Canbaz olarak bilinen Mustafa Subaşı mülkü ve Abdullah oğlu Yeniçeriler Zaimi Okçu Karagöz mülkleri ve iki tarafı ise hususi yol ile sınırlıdır. Aynı mahallede iki adet dükkân vardır birbirine bitişiktir. Biri bozahane olarak bilinen biri pul darphanesi olarak bilinir. Etrafı umumi yola ve bahsedilen dükkânlara bitişiktir.

Bahsedilen çarşılardan biri kırk beş adet dükkândan oluşan Odun Kapısı pazarıdır. On dört adet dükkân Odun Kapısı mahallesindedir ve birbirine bitişiktir. Çakır Ağa mülkü ve Silahçı İsa Bey mülkü ve Hatip Süleyman Çelebi binası ile sınırlıdır. Zikr olunan Odun Kapısı yakınında iki adet dükkân vardır ki, her biri sabunhane olarak bilinir. Biri Küçük Hacıoğlu mülküne biri Çakır Ağa mülküne bitişiktir. Odun Kapısı yakınında birbirine bitişik veya karşılıklı on dokuz adet dükkân vardır. Kale duvarı ve zamanın sultanının kölesi Abdullah oğlu Hasan mülküne bitişiktir.

Bahsedilen mahalde birbirine bitişik dokuz adet dükkân vardır. Umumi yol ve sultaniye dükkânları ile sınırlıdır. Aynı mahalde, sabun dükkânı olarak bilinen, üstünde oda olan bir adet dükkân vardır. Tatar Musa oğlu mülküne bitişiktir.

Hanlar

Misafirlerin konaklaması için vakfedilen hanlardan biri Sultan Hanı'dır ki, altlı üstlü doksan sekiz hücreden oluşur. Kostantiniyye'de Bey Kervansarayı olarak bilinmekte ve Mahmut Paşa Hamamı yakınında, Daye Hatun Mescidi mahallesinde bulunmaktadır. Etrafında bulunan kırk iki adet dükkân da bu hana bağlıdır.

Bodrum Kervansarayı olarak bilinen han, Kostantiniyye'de Eski Saray olarak bilinen Saray-ı Âmire-i Sultânî civarındadır altlı üstlü otuz bir adet hücreden oluşur. Duvarına bitişik on dört adet dükkân vardır. Dışında ise, kervansaraya bitişik dokuz adet hücre vardır.

Yine İstanbul'da Odun Kapısı mahallesinde olan bir adet han, Eski Han olarak bilinir. Öksüz Mehmed mülküne bitişiktir.

Kostantiniyye'de Kalealtı mahallesinde Yemiş Kapanı olarak bilinen hanın altta on bir, üstte on altı adet hücre vardır hana bitişik on altı adet dükkân vardır.

Hamamlar

Bundan sonra halkın ihtiyaçları için hamamlar bina ederek, hepsini şerefli hayrâtının işleri için vakıf buyurdular.

İskeleye yakın Kalealtı Hamamı, Yahudi Hamamı dedikleri hamam, Sinan Paşa Hamamı, Alacahamam, Sirt Hamamı, Kazasker Hamamı, Azebler Hamamı, Balat Kapısı Hamamı, Çavuşbaşı Hamamı, Külle (Kulle) Hamamı, Yeni yaptırdıkları Cami yakınındaki hamam. Tamamı saltanat kapısı, korunmuş Kostantiniyye'de bulunan hamamlardır.

Bunlardan sonra Galata'da da hamamlar inşa buyurdular: Süleyman Bakırcı mahallesinde bulunan Direklice hamam, Cami mahallesinde bulunan hamam, Karaköy mahallesinde bulunan hamamdır ve Tophane Kapısı yakınındadır.

Akârlar

Vakıf kurucusu padişah hazretleri bu mertebeler ile yetinmeyip, devletin sahibinin yüksek yardımı ve bol keremi ile akarların inşasının gerekliliği üzerine Kostantiniyye ve Galata'da bazı akarlar inşa ve ihya buyurdular.

Ayasofya mahallesinde zikr olunan Ayasofya Çarşısı'na yakın zemin katta iki ev ve bir avludan oluşan bir adet menzil.

Ayasofya Camii'ne bitişik yirmi beş adet menzil. Dokuz adedi kuzey duvarına kalanı kible duvarına bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta üç adet hane ve üstü odalı bir dükkândan oluşan bir adet menzil.

Karakadı mahallesinde altı üstlü ikişer haneden oluşan bir adet menzil. Orya Kapısı mahallesinde bir adet dükkân.

Edirneli Yahudiler mahallesinde boyahane olarak bilinen bir adet dükkân. Aynı mahallede Fildamı denilen yer civarında bir ambar ve bir fırından oluşan menzil.

Kara Şems mahallesinde zemin katta bir hane ve avludan oluşan menzil. Molla Hoca Hayreddin Mescidi yakınında Mehmed Paşa mahallesinde bulunan menzil.

Birbirine bitişik üç adet dükkân, merhum Hızır Bey Çelebi Mescidi mahallesindedir. Daha önce bahsedilen Un Kapısı Pazarı'na yakın zemin katta bir adet hane, Mercan Ağa mülküne bitişiktir.

Deniz salihinde yapılan ve kale dışında bulunan otuz beş adet menzil. Zikr olunan menziller balıklığı olarak bilinir. Cebe Ali Kapısı, Gün Kapısı ve Künfoz Kapısı'nın karşısındadır ortasından umumi yol geçer.

Silvri Kapısı civarında bulunan zemin katta bir adet ev. Mustafa Paşa Hamamı yakınında Aya Manastırı denilen yerde on iki adet hücre.

Yeni Kale yakınında Nevbethâne mahallesinde bulunan bir adet dükkân. Aynı mahallede Mahzenci Senkor mülküne bitişik bir adet menzil.

Edirneli Yahudiler mahallesinde zemin katta, üstünde bir adet ev bulunan menzil, Arslan Yahudi mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta, üstünde bir adet ev bulunan menzil, Bayram çocuğu Yahudi Musa mülküne bitişiktir. Aynı yerde Orya Kapısı'na yakın dükkân. Aynı mahallede

Yahudiler Hamamı yakınında, altlı üstlü birer adet ev bulunan menzil. Aynı mahallede zemin katta bir adet ev, Mordehay Yahudi mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta bir adet ev, Şemuel Yahudi mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta, üstünde bir adet oda bulunan evden oluşan menzil, Yahudiyye Kâvde adındaki kadının mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta bir adet ev ve dükkân, Bor Senyör el-Efrençî mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta bir adet ev, Molla Gürani Hanı yakınında umumi yola bitişiktir. Aynı mahallede Musa çocuğu Yahudi Yakub mülküne bitişik bir dükkân. Aynı mahallede altlı üstlü ikişer evden oluşan menzil, Altlı üstlü birer evden oluşan menzil, Musa çocuğu Yahudi Elyaz mülküne bitişiktir. Aynı mahallede iki menzilden biri zemin katta iki evden oluşmaktadır Yahudiyye Kostra adındaki kadının mülküne bitişiktir. Zemin katta bir ev, üstünde odası vardır ve Yahudi Hablos mülküne bitişiktir. Aynı mahallede iki menzil vardır; biri zemin katta bir adet evden oluşur ve Yahudiyye Arhondise mülküne bitişiktir. Diğer Yahudi Arslan Kösec [Köse] mülküne bitişiktir ve zeminde bir ev ile üstünde bir oda vardır. Aynı mahallede altı adet menzil vardır; biri bir zemin katta bir evdir ve Yahudiyye İstağdiya adındaki kadının mülkünün yanındadır, ikincisi altlı üstlü iki evden oluşmaktadır ve Fildamı yakınındadır. Üçüncü menzil zemin katta bir evdir ve Yahudi Panorya evine bitişiktir. Dördüncü menzil altlı üstlü iki evden oluşmaktadır ve Fildamı yakınında Yahudiyye Arhondise mülküne bitişiktir. Beşinci menzil zemin katta bir evdir ve İlyas çocuğu Yahudi Musa mülküne bitişiktir. Altıncı menzil zemin katta bir evdir ve Hıristiyan Komnati adındaki kadının mülküne bitişiktir.

Bunlardan başka Fildamı mahallesinde on iki adet menzil vardır. Biri zemin katta, Hıristiyan Marmara mülküne bitişiktir. Biri altlı üstlü iki ev, Tabib Yahudi Musa mülküne bitişiktir. Üçüncü menzil, zemin katta bir evdir ve Hıristiyan Androniko mülküne bitişiktir. Biri altlı üstlü iki ev, Hıristiyan Angelina adındaki kadının mülküne bitişiktir. Biri zemin katta bir ev, Kazal Yahudi mülküne bitişiktir. Biri altlı üstlü iki ev, Hıristiyan Androniko mülküne bitişiktir. Yedinci menzil zemin katta bir evdir, Yahudiyye Sebadya adındaki kadının mülküne bitişiktir. Biri zemin katta bir ev, İlyas Silahçı mülküne bitişiktir. Dokuzuncu menzil yine zemin katta bir evdir, Balık Pazarı yakınında Hıristiyan Makrimal mülküne bitişiktir. Yine Balık Pazarı yakınında zemin katta bir ev, Yahudiyye Kornorti adındaki kadının mülküne bitişiktir. Biri zemin katta bir ev Öküz Damı denilen kiliseye bitişiktir. On ikinci ve bahsedilen menzillerin sonuncusu olan zemin kattaki ev, Yahudi Elyaz Zebano mülküne bitişiktir.

Burgoslu Halil Paşa mahallesinde sekiz adet menzil vardır; biri altlı üstlü iki evdir, Yahudi kilisesine bitişiktir. Biri yine altlı üstlü iki evdir, Yahudiyye Kostra mülküne bitişiktir. Biri zemin katta bir ev, Yahudi Mesasiyye mülküne bitişiktir. Biri yine zemin katta bir ev, Yusuf Yahudi mülküne bitişiktir. Beşinci menzil, altlı üstlü iki evdir ve Yahudi David mülküne bitişiktir. Zemin katta bir ev, İbrahim mülküne bitişiktir. Zemin katta bir ev Efrayim Yahudi mülküne bitişiktir. Sekizinci ve bahsedilen menzillerin sonuncusu olan zemin kattaki ev, Yahudi Tabip İlyas mülküne bitişiktir.

Halilpaşa mahallesinde birbirine bitişik iki menzil vardır. Biri Bozahane mahallesinde, zindan yakınında bozahane olarak bilinen bir dükkândır. Diğeri de Bozahane mahallesinde bir adet ev olup bozahane olarak bilinen dükkâna bitişiktir.

Bozahane mahallesinde on beş adet menzil vardır; biri zemin katta bir ev, umumi yola bitişiktir. Yine zemin katta bir ev, İlya Yahudi mülkü olan binaya bitişiktir. Yine zemin katta bir ev, Yahudi Yohanna mülküne bitişiktir. Yine zemin katta bir ev, Yahudi İzmayil mülküne bitişiktir. Yine zemin katta bir ev, Yahudi Elkana Erbi binasına bitişiktir. Bunlar gibi zemin katta bir ev Elyaz Yahudi binasına bitişiktir. Yedincisi altlı üstlü iki evden oluşan menzildir. Yine zemin katta bir ev, Yahudiyye Purno adındaki kadının binasına bitişiktir. Yine zemin katta bir ev, Müezzin Hasan Fakih binasına bitişiktir. Biri yine onun gibi zemin katta bir ev, Arab Abdurrahman binasına bitişiktir. On birinci menzil zemin katta bir ev, İmâm Fakih Musa binasına bitişiktir. Yine zemin katta bir ev, Hacı Halil Mescidi'ne bitişiktir. Yine zemin katta avlulu bir ev, Şerbetçi Kenan mülküne bitişiktir. Yine avlulu altlı üstlü iki ev, Hacı Seydi mülküne bitişiktir. On beşinci ve bahsedilen menzillerin sonuncusu olan altlı üstlü iki ev, İshak Silahçı mülküne bitişiktir.

Bunlardan başka Acemoğlu mahallesinde Yemiş Kapanı olarak bilinen hana bitişik zemin katta bir ev vardır. Aynı mahallede birbirine bitişik üç adet ev, Şemuyel Yahudi mülkünün yanındadır. Aynı mahallede birbirine bitişik dört adet ev vardır ve Yakub Yahudi mülkü civarındadır. Aynı mahallede birbirine bitişik yedi adet menzil vardır. Her biri altlı üstlü birer evden oluşur. Aynı mahallede dört adet menzil vardır. Biri zemin katta bir adet evdir. Yako Yahudi mülküne bitişiktir. Biri altlı üstlü iki evden oluşur. Tabib Avraham Yahudi mülküne bitişiktir. Biri zemin katta bir adet evdir Yahudi Ron mülküne bitişiktir. Dördüncü menzil zemin

katta bir evdir ve Yahudi David mülküne bitişiktir. Bunlardan başka aynı mahallede birbirine bitişik beş adet menzil vardır. Her biri altlı üstlü birer evden oluşur. Yahudi Saltil mülkü civarındadır. Aynı mahallede birbirine bitişik dört adet menzil vardır. Her biri altlı üstlü birer evden oluşur Hayim Yahudi mülkü yanındadır. Aynı mahallede birbirine bitişik iki adet menzil, Acemoğlu kızı Hacı İslâm Hatun evine bitişiktir. Aynı mahallede dört adet menzil vardır; biri altlı üstlü birer evden oluşmaktadır. Eziz Yahudi mülküne bitişiktir. Zemin katta bir ev olan menzil Yahudi Netan mülküne bitişiktir. Diğer bir menzil altlı üstlü birer haneden oluşmaktadır Musa Yahudi mülküne bitişiktir. Dördüncü menzil zemin katta bir evdir ve Mako Yahudi mülküne bitişiktir.

Bunlardan başka Küçük Hacı Mescidi mahallesinde dört adet menzil vardır; birini üstünde oda olan, zemin katta bir ev oluşturmaktadır, Sultan Hanı yakınındadır ve Saydelânî Sinan mülküne bitişiktir. Yine biri, üstünde oda olan, zemin katta bir evden müteşekkildir. Nasuh mülküne bitişiktir. Biri zemin katta bir evdir ve Mehmed Mikrâzî mülküne bitişiktir. Biri yine zemin katta bir evdir ve Karibula mülküne bitişiktir. Çelebioğlu Mescidi mahallesinde zemin katta bir ev, Hoca Safiye Hatun mülküne bitişiktir.

Çelebioğlu Mescidi mahallesinde bulunan bir adet dükkân, Çelebioğlu Vakfı'na bitişiktir. Aynı mahallede bulunan iki adet menzilden biri üstünde çardak olan zemin katta bir adet evden müteşekkildir. Musa Çelebi mülküne bitişiktir. Diğer zemin katta bir evdir ve Yahudi Musa mülküne bitişiktir. Çelebioğlu Mescidi mahallesinde üç adet menzil vardır; biri, üstünde bir oda bulunan ve zemin katta bir evdir. Ankaralı Hamza mülküne bitişiktir. Zemin katta bir ev, Yahudi Yasef mülküne bitişiktir. Biri, üstünde bir oda bulunan ve zemin katta bir ev, Yahudi Elyaz mülküne bitişiktir.

Karaşems mahallesinde zemin katta bir ev ile üstünde bir oda bulunan menzil, Yahudi Yahya mülküne bitişiktir. Aynı mahallede birbirine bitişik üç adet menzil, Perto Yahudi mülküne bitişiktir. Aynı mahallede altlı üstlü birer evden oluşan menzil, Yahudiye Serana adındaki kadının mülküne bitişiktir. Aynı mahallede bozahaneye bitişik kiliseyi şerefli vakıflarına ilhak buyurmuşlardır. Aynı mahallede zemin katta birbirine bitişik iki ev vardır. Kalealtı yakınındadır Samriyye Yahudi mülkü yanındadır.

Kalealtı yakınında Hacı Timurtaş Mescidi mahallesinde beş adet menzil; biri zemin katta bir ev, Timurhan oğlu Kasap Hacı Ali mülküne bitişiktir. Yine biri zemin katta bir ev, Bakkal Hacı Ahmed mülküne bitişiktir. Biri yine zemin katta bir evdir, Topçuoğlu mülküne bitişiktir. Biri zemin katta bir ev olan menzil, Paşa Bali mülküne bitişiktir. Biri altlı üstlü iki den oluşan menzil, Kimyâ Hatun mülküne bitişiktir. Aynı mahallede birbirine bitişik beş menzil vardır. Her biri altlı üstlü ikişer haneden oluşmaktadır. Tamamı Kürkçü İsmail mülküne bitişiktir. Aynı mahallede iki menzil vardır; biri altlı üstlü iki haneden oluşmaktadır. Pazarbaşı olarak bilinen Yunus mülküne bitişiktir. Diğer önceki menzilin benzeridir, Harrât Üstad Kemal mülkü ile sınırlıdır. Aynı mahallede birbirine yapışık dokuz adet hücre, merhum Murad Paşa vakfına bitişiktir.

Kalealtı yakınında Hacı Timurtaş Mescidi mahallesinde bulunan on üç adet hücre; birbirine yapışık, umumi yola bitişik ve Timurhan oğlu Kasap Hacı Ali mülkü civarındadır.

Hacı Timurtaş Mescidi mahallesinde merhum Yavaşca Şahin Mescidi yakınında birbirine bitişik üç adet dükkân; ikisi boyahane olarak bilinir. Bakırcılar Çarşısı denilen pazardadır, Malkaralı Hoca Hayreddin mülküne yapışiktir. Aynı mahallede üç adet dükkân vardır birbirine bitişiktir, Yavaşca Şahin Mescidi mahallesinde Üveys Fakih mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta bir hane ve dükkânlardan oluşan bir menzil, Yeni Bezzâz Mescidi mahallesindedir ve Deştiyye Tâcî adındaki kadının mülküne bitişiktir. Aynı mahallede beş adet dükkân ve hücre vardır birbirine yapışiktir. Kasap İlyas mülküne bitişiktir. Aynı mahallede üç adet dükkân vardır birbirine yapışiktir. Eyne Hoca mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta bir hane, Kovacı Mahmut mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zeminde bir hane, bir dükkân ve avludan oluşan bir menzil, Andullah oğlu Şücâ mülküne bitişiktir.

Samanviran ismi ile bilinen Hoca Sinan Mescidi mahallesinde bir dükkân ve bir ve zemin katta bir haneden oluşan bir menzil, Dürudgeroğlu denilen adamın menziline bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta bir hane Osman Mermerî mülküne bitişiktir. Aynı mahallede bir adet dükkân Hoca Hamza mülküne bitişiktir

Mercan Ağa Mescidi mahallesinde umumi yola bitişik, zemin katta bir hane ve bir dükkândan oluşan bir menzil. Aynı mahallede birbirine yapışık üç adet dükkân, Bergamalı Hoca Sinan mülküne bitişiktir.

Zeminde bir hane ve üstünde oda olan bir menzil, Ekmekçi Hızır mülküne bitişiktir. Aynı mahallede birbirine bitişik beş adet menzil; her biri altlı üstlü ikişer haneden oluşmaktadır. Bitpazarı yakınında umumi yola bitişiktir. Aynı mahallede bulunan birbirine bitişik iki menzil, her biri altlı üstlü hanelerden oluşmaktadır. Zağnos Subaşı mülküne bitişiktir. Aynı mahallede bir adet dükkân, Çadircı Hacı Ahmed mülküne bitişiktir.

Hızır Bey Çelebi Mescidi mahallesinde birbirine bitişik dört adet dükkân, merhum Hızır Ağa vakfına bitişiktir. Eskiden kilise iken şerefli vakıflarına ilhâk buyurmuşlardır. Aynı mahallede zemin katta bir hane, bezirhâne olarak bilinir. Yahudi Süleyman mülküne bitişiktir. Azebler Hamamı mahallesinde zeminde bir hane ile iki dükkândan oluşan bir adet menzil, merhum Hacı Süleyman vakfına bitişiktir. Aynı mahallede bir adet dükkân Azebler Hamamı yakınında merhum Elvanoğlu Mescidi'ne bitişiktir.

Haraççı Hoca Kara Muhyiddin Mescidi mahallesinde bulunan ve bezirhâne olarak bilinen bir adet dükkân, Simitçi Mustafa mülküne bitişiktir. Aynı mahallede birbirine yapışık iki adet dükkân, Kulağuzoğlu Mehmed mülküne bitişiktir. Haraççı Hoca Kara Muhyiddin Mescidi mahallesinde altlı üstlü iki haneden oluşan bir menzil, Şibli oğlu Kara Ali mülküne bitişiktir. Yine aynı mahallede, Yeniçeriler Zaimi Şirmerd bin Abdullah mülkünün yanında bulunan birbirine bitişik dört dükkân. Yine aynı mahallede, Şeftalü denilen bir adamın mülkünün yanında bulunan ve bir zemin katı ve üzerinde bir odadan oluşan bir menzil. Yine aynı mahallede, Ilıcalı Hoca Muhyiddin mülkünün yanında bulunan bir zemin katı ve birbirine bitişik üç dükkândan oluşan bir menzil. Yine aynı mahallede, Simitçi Mustafa ve Arabacı Kasım mülklerinin yanında bulunan birbirine bitişik iki dükkân. Yine aynı mahallede, Hayreddin Fakih mülkünün yanında bulunan ve bir zemin katı ve üstünde bir odası bulunan bir menzil. Yine aynı mahallede, Âşık Paşa oğlu Hacı Ahmed mülkünün yanında bulunan ve beş dükkân ile üzerlerinde iki üst kat haneden oluşan bir menzil.

Unkapısı Çarşısı'nda zemin katta bir hane ve ona bitişik bir dükkân vardır. İki de aynı çarşıda bulunan Karamanlı Hacı Sinan mülküne bitişiktir. Adı geçen çarşının arkasında yedi adet hücre vardır; üçü alt, dördü üst kattadır. Hacı Yunus mülküne bitişiktir. Aynı mahallede bir hücre, Abâyi Hacı Yusuf mülküne bitişiktir.

Azebler Hamamı mahallesinde zemin katta bir hane Sofyalı İlyas mülküne bitişiktir. Aynı mahallede avlu, zemin katta iki hane ve üst katta bir haneden oluşan bir menzil.

Sarıdemirci Mescidi mahallesinde birbirine yapışık iki hane, Yahudi İzmayil mülküne bitişiktir. Aynı mahallede altlı üstlü iki haneden oluşan bir adet menzil Kapıcı Hacı mülküne bitişiktir. Aynı mahallede iki adet dükkân vardır birbirine yapışiktir. Hacı Mehmed mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta iki ev vardır birbirine yapışiktir. Hacı Abdi oğlu Lütfi mülküne bitişiktir. Aynı mahallede üç adet menzil vardır. Biri üstü odalı iki dükkânı havidir. Abdioğlu Lütfi mülküne bitişiktir. Biri üstü odalı bir dükkânı havidir, Abraham Yahudi mülküne bitişiktir. Biri yine üstü odalı bir dükkândan oluşmaktadır, Tura demekle bilinen kadın mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zeminde altı adet hane vardır birbirine bitişiktir. Terzi İshak mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zeminde üç adet hane vardır birbirine bitişiktir. Yahudi Salto mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zeminde bir adet hane vardır üst katta çardağı vardır Yahudi Yahya mülküne bitişiktir. Aynı mahallede uzunlamasına bir dükkân vardır çömlekçi dükkânı olarak bilinir umumi yola bitişiktir. Bunlar topluca Sarı Demirci mahallesindedir

Mehmedpaşa mahallesinde zemin katta iki ev vardır birbirine yapışık ve Karamanlı Mehmed Fakih mülküne bitişiktir. Zeminde bir hane, Haffâf Üstad Şems mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zeminde üç adet menzil vardır birbirine bitişiktir. Cansız Hacı mülkü yanındadır. Yine zikr olunan mahallede dört adet menzil vardır birbirine bitişiktir. Taş üstünde üst katta bir ev, Tavukçu Yakup mülküne bitişiktir. Aynı mahallede birbirine bitişik üç adet menzil, Mehmed Paşa mülkünün yanındadır. Birbirine bitişik üç hane Mehmed Paşa mülkünün ve eski duvarın yanındadır. Umumi yolun kenarında ve birbirine bitişik dört hane. Zemin katta bir hane Kadioğlu mülküne bitişiktir. Üstünde bir oda olan bir dükkân, Kumru Hatun mülküne bitişiktir. Üstünde bir oda olan, zemin katta bir hane vardır Tutmacı Hacı mülküne bitişiktir.

Daha önce bahsedilen Mehmedpaşa mahallesinde birbirine bitişik yedi adet dükkân ve her birinin [133] üstünde hane vardır. Silahçı Şirmerd Bey mülkü yanındadır. Zemin katta bir hane, Hacı Süleyman mülküne bitişiktir. Üstünde bir oda olan bir dükkân, umumi yolun yanındadır. Bunların hepsi Mehmed Paşa mahallesindedir.

Hızır Bey Çelebi mahallesinde birbirine bitişik üç adet dükkân, Abdullah oğlu Kasım Bey mülküne bitişiktir. Aynı mahallede altı üstlü iki hane ve avludan oluşan menzil, Pehlivan Bayezid mülküne bitişiktir. Zemin katta iki adet üst katta iki adet olmak üzere dört haneden oluşan bir menzil, Pehlivan Bayezid mülküne bitişiktir. Bir dükkân Hızır Ağa mülküne bitişiktir. İki dükkân, Hızır Bey Çelebi oğlu Ahmed Çelebi mülküne bitişiktir. Daha önce bahsedilen mahallede birbirine yapışık bir kilise ile üç dükkân vardır. Kâtip Ali mülküne bitişiktir. Kiliseyi şerefli evkaflarına ilhak buyurmuşlardır. Zemin katta bir hane, Hacı Süleyman mülküne bitişiktir. Zemin katta dört adet hane (ikisinin üstünde oda vardır), ahır ve avluya sahip olan menzil, hâlâ mescit olan kiliseye bitişiktir. Birbirine yapışık hücreler, Yesaya Yahudi mülkünün bitişikindedir. Bunlar topluca Hızır Bey Çelebi mahallesindedir.

Hoca Muhyiddin Haraççı mahallesinde, altı üstlü iki hane ile yine üst katta bir hücre olan bir adet menzil, Peremeci Ahmed mülküne bitişiktir. Zeminde ve üst katında hane bulunan ve avlusu olan bir adet menzil, Abdullah oğlu Beytûlmâlcî Mehmed mülküne bitişiktir. Zemin katta bir adet hane, umumi yola bitişiktir. Bunlar Haraççı Hoca Muhyiddin mahallesindedir.

Üsküplü Mescidi mahallesinde Zeminde ve üst katında hane bulunan ve avlusu olan bir adet menzil Abdullah oğlu Yeniçeri Hamza mülküne bitişiktir. Zemin katta iki, üst katta iki haneden oluşan menzil, Abdullah oğlu Üsküplü İlyas mülküne bitişiktir. Altı üstlü iki haneden oluşan bir menzil, Hoşkadem oğlu Hüseyin mülküne bitişiktir. Bahsedilen mescit önünde bulunan, zemin katta bir hane ve beş dükkândan oluşan menzil, Sivrikozoğlu Hacı Mehmed mülküne bitişiktir. Zemin katta bir hane, Takyeli Bali oğlu Yusuf mülküne bitişiktir. Birbirine bitişik üç dükkân, umumi yolun yanındadır. Bir adet dükkân, Acemzâde olarak bilinen Hâfız Hoca Sinan oğlu Mevlânâ Hacı Mehmed mülküne bitişiktir. Bir adet dükkân, Hacı Mustafa kızı Tura Paşa Hatun mülküne bitişiktir. Bunlar topluca Üsküplü Mescidi mahallesindedir.

Mustafa Paşa Hamamı yakınında Aya kilisesi mahallesinde dört adet hücre, Kasap Hacı Sinan mülküne bitişiktir. Aynı mahallede birbirine bitişik iki dükkân, Rükneddin oğlu Ankaralı Hamza mülkünün yanındadır. Altı üstlü iki haneden oluşan menzil Mustafa Fakih mülküne bitişiktir. Bunlar topluca Aya Kilisesi mahallesindedir.

Molla Hüsrev Mescidi mahallesinde Mustafa Paşa Hamamı yakınında zemin katta bir adet hane, Mürsel kızı Fatma mülküne bitişiktir. Zemin kattaki iki evden biri Karabeyoğlu Nasuh mülküne, biri Neccâr Hamza mülküne bitişiktir. Zikr olunan mahallede zemin katta bir hane, Hıristiyan Mardotoderes mülküne bitişiktir. Zemin katta iki adet haneden biri Hamal Balaban mülküne, biri Hıristiyan Praşkova Çekolar mülküne bitişiktir. Zemin katta birbirine bitişik üç adet hane, Abdullah oğlu Yeniçeri Karagöz mülkü yanındadır. Zemin katta bir adet hane, Hıristiyan Matyos bin Duka mülküne bitişiktir. Bir adet dükkân, Bali oğlu Yetim Mustafa mülküne bitişiktir. Zikr olunan mahalde zemin katta iki, üst katta iki haneden oluşan menzil Trabzonlu Hıristiyan Rahos mülküne bitişiktir. Bunlar topluca Molla Hüsrev Mescidi mahallesindedir.

Merhum Hacı Abdi Mescidi mahallesinde zemin katta bir hane, Vasil çocuğu Hıristiyan Sava mülküne bitişiktir.

Kırkçeşme mahallesinde zemin katta bulunan iki evden biri İstafano oğlu Hıristiyan Nikola mülküne, biri Karamanlı Murad mülküne bitişiktir. Zemin katta beş adet haneden biri Trabzonlu Hıristiyan Sava mülküne biri Sakızlı Yorgi mülküne biri Polniro oğlu Hıristiyan Duka mülküne biri sultan kölelerinden Abdullah oğlu Tanrıvermiş mülküne ve kemer denilen eski duvara ve biri Hıristiyan İstanbullu Todres Asfer mülküne bitişiktir. Aynı mahallede altı üstlü iki haneden oluşan bir menzil, Hıristiyan Yani Telvidi mülküne bitişiktir. Zemin katta bir hane, Edirnelü Hoca Hamza bin Abdullâh mülküne bitişiktir. Zemin katta birbirine bitişik üç hane birinin üstünde de bir hane, Hıristiyan Arkoblos mülküne bitişiktir. Bunlar topluca Kırkçeşme mahallesindedir.

Sultanpazarı mahallesinde birbirine bitişik dört adet menzil vardır etrafı umumi yol ile sınırlanmıştır. Birbirine bitişik ve her taraftan umumi yol ile sınırlı sekiz adet menzil. Aynı mahallede bir menzil; zeminde üç hane ve bir avludan oluşmaktadır dört tarafı umumi yol ile sınırlanmıştır. Aynı mahallede sekiz dükkân ve üç hane birbirine yapışiktir. Etrafında umumi yol vardır. Aynı mahallede yedi adet dükkân, birbirine bitişik ve Abdullah oğlu Meremmetci Hızır mülkünün yanındadır. Aynı mahallede zemin katta bir hane ve birbirine bitişik üç hücre, Abdullah oğlu Bennâ Ahmed mülküne bitişiktir. Aynı mahallede birinin üstünde çardak olan dokuz adet hane, Mahmut Şamlı mülküne bitişiktir. Yine bu mahallede on iki hane, Meremmetci İlyas mülküne bitişiktir. Bunlar topluca Sultanpazarı mahallesindedir.

Kunfoz mahallesinde zemin katta bir hane, Musa isimli Yahudi mülkü ile sınırlıdır. Yine Kunfoz mahallesinde zemin katta birbirine bitişik iki ev, Yahudi Selahya mülküne bitişiktir. Zemin katta birbirine bitişik iki ev ve bir dükkân Samriyye çocuğu Yahudi Elyaz mülküne bitişiktir. Aynı mahallede Kunfoz Pazarı yakınında zemin katta birbirine yapışık iki ev ve dört dükkân, Hıristiyan Pagmenoz mülküne bitişiktir. Zemin katta bir hane, Yahudiyye Rahil adındaki kadının mülküne bitişiktir. Zemin katta, birinin üstünde oda olan üç hane Yahudi Elyaz mülküne bitişiktir. Zemin katta birbirine bitişik, birinin üstünde oda olan üç hane. Aynı mahallede Kunfoz Kapısı yakınındadır ve Mevlânâ Aşkî mülküne bitişiktir. Zemin katta birinin üstünde çardak olan iki ev, Yahudi Marol mülküne bitişiktir. Zemin katta birbirine bitişik beş hane, Hıristiyan kilisesine bitişiktir. Daha önce bahsedilen Künfoz mahallesinde, zemin katta birbirine bitişik dört adet hane, Yahudi Mihayil mülküne bitişiktir. Zemin katta birbirine yapışık iki hane, Kürleri Kaloyani mülküne bitişiktir. Zemin katta birbirine bitişik bir hane ve bir dükkân, Yahudi Panodi mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta birbirine bitişik üç hane, Aharon oğlu Yahudi Habib mülküne bitişiktir. Zemin katta bir hane, Yahudi Musa mülküne bitişiktir. Zemin katta birbirine bitişik üç hane ve bir dükkân, Aharon veledi Yahudi Habib mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta birbirine bitişik dört adet hane umumi yola bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta birbirine bitişik üç adet hane Tanrıvermişoğlu Ankaralı Hasan mülküne bitişiktir. Aynı mahallede boyahane olarak bilinen, üstünde odası olan bir dükkân vardır Yahudiyye Kali ismindeki kadın mülküne bitişiktir. Bunlar topluca Künfoz mahallesindedir.

Fener Kapısı mahallesinde demirci dükkânı olarak bilinen bir adet dükkân, Hıristiyan Nikoloz çocuğu Sofyanoz mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta birbirine bitişik iki ev, Midillili Hıristiyan Mihal mülküne bitişiktir. Kale civarında zemin katta, üstünde odası bulunan bir hane. Bunlar topluca Fener Kapısı mahallesindedir.

Edirne Kapısı mahallesinde birbirine bitişik üç adet dükkân, Doğanoğlu Hasan mülküne bitişiktir. İki dükkândan biri Ahmed oğlu Mehmed, biri Ramazan oğlu İsmail mülküne bitişiktir. Bunlar Edirne Kapısı mahallesindedir.

Topyıkığı mahallesinde zemin katta bir hane, Abdullah oğlu Kapıcı Ahmed mülküne bitişiktir. Zemin katta birbirine bitişik iki ev, etrafı umumi

yol ile çevrilidir. Bezirhâne olarak bilinen bir dükkân, Karamanlî Seydî mülküne bitişiktir. Bir harabe ev arsası, Tûtî Hâtûn mülküne bitişiktir. Bunlar topluca Topyıkığı mahallesindedir.

Altımermer Mescidi mahallesinde zemin katta bir adet hane dört tarafı umumi yol ile çevrilidir. Aynı mahallede zemin katta birbirine bitişik üç adet hane zimmî Marmara Gümani mülkü yanındadır. Aynı mahallede zemin katta bir hane, Dimitri çocuğu zimmî Manol mülküne bitişiktir. Bunların hepsi Altımermer Mescidi mahallesindedir.

İsa Kapısı mahallesinde bezirhâne olarak bilinen bir adet dükkân, Hıristiyan Yorgi Yagoc mülküne bitişiktir.

Esbomasya mahallesinde zemin katta birbirine bitişik iki ev, Hıristiyan Mihâl Bosiso mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta bulunan iki evin biri Orham çocuğu Yahudi Musa mülküne biri umumi yola bitişiktir.

Kumkapısı mahallesinde bulunan zemin katta bir adet hane Toma kızı Hıristiyan Serapolina Kadın mülküne bitişiktir.

Eski Sarây yakınında Hoca Pîrî Mescidi mahallesinde zemin katta üstü odalı bir adet hane, Hoca Pîrî mülküne bitişiktir.

Dalgıç Ahmed Paşa mahallesinde bulunan zemin katta bir adet hane Rüstem Çelebi mülküne bitişiktir.

Arslanlı mahallesinde altı üstü iki haneden oluşan bir adet menzil. Aynı mahallede Hacı Timurtaş Mescidi yakınında bulunan menzil Kasap Hacı Ali bin Timurhan mülküne bitişiktir. Aynı mahallede altı adet menzil vardır; biri zemin katta üstü odalı bir adet ev, Ekmekci Sinan bin Abdullâh mülküne bitişiktir. Öncekinin yine aynısından bir adet ev, Ferraş oğlu Paşa Bali mülküne bitişiktir. Yine aynısından bir adet ev Abdullah oğlu Hayra Ali mülküne bitişiktir. Yine aynısından bir adet ev, Hacı Süle hatunu Ayşe Hatun mülküne bitişiktir. Zemin katta iki, üst katta iki olmak üzere dört haneden oluşan menzil, Remmâl Hacı Beyoğlu Ali mülküne bitişiktir. Bir bodrumu, üstünde bir oda ve dükkândan oluşan ev Çakır Ağa mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta bulunan ve üstü odalı bir adet ev, Kasap Timurhan oğlu Hacı Ali mülküne bitişiktir. Birbirine bitişik iki adet dükkân, Hacı Mahmut Helvacı ve Çakır Ağa mülküne bitişiktir. Bir fırını olan, zemin katta bir adet hane, Hacı Timurtaş mülküne bitişiktir. Bunlar topluca Arslanlı mahallesindedir.

Odun Kapısı karşısında birbirine bitişik hücreler ve üç adet dükkân, Çakır Ağa mülküne bitişiktir. Odun Kapısı mahallesinde, iki adet zemin katta iki adet üst katta dört haneden oluşan bir menzil, Sultan Hanı'na bitişiktir. Aynı mahallede bir adet han, üç tarafı umumi yola, bir tarafı Şemmâ Öksüz Mehmed mülküne bitişiktir. Odun Kapısı yakınında zemin katta bir adet hane, sabunhane olarak bilinen dükkâna bitişiktir. Aynı mahalde üstünde oda olan, zemin katta bir haneden oluşan bir menzil, Küçük Hacıoğlu mülküne ve sultan mahzenine bitişiktir. Bunlar Odun Kapısı mahallesindedir.

Sarı Demirci Mescidi mahallesinde altlı üstlü iki haneden oluşan bir menzil, mumhane olarak bilinen sultan dükkânına bitişiktir.

Odun Kapısı mahallesinde üstünde oda olan, zemin katta bir haneden oluşan bir menzil üç tarafı umumi yol, bir tarafı sultan dükkânına bitişiktir.

İskele Kapısı mahallesinde birbirine bitişik, zemin katta iki menzil vardır her birinin üstünde birer hane, Araboğlu Hacı Mehmed mülküne bitişiktir. Aynı mahallede beş adet hücre, Bursalı Hoca Kemâl oğlu Hoca Hamza mülküne bitişiktir.

Arslanlı mahallesinde birbirine bitişik üç dükkân, Sultan Hamamı'na bitişiktir. Yine Arslanlı mahallesinde altlı üstlü üçer adet hane, Remmâl Hacı Beyoğlu Ali mülküne bitişiktir.

Saâdetle bina buyurdıkları Büyük Yeni Cami (Fatih Camii) yakınında Kıztaşı Mescidi mahallesinde zemin katta Fırın evi olarak bilinen bir hane vardır. Kara Emin olarak bilinen Mehmed Bey mülküne bitişiktir. Aynı mahallede bir dükkân adı geçen mescide bitişiktir. Altlı üstlü iki haneden oluşan bir menzil, Papuçcu Hızır mülküne bitişiktir. Zemin katta bir hane, Helvacı Mahmut mülküne bitişiktir. Bunlar Kıztaşı Mescidi mahallesindedir.

Büyük Yeni Cami (Fatih Camii) mahallesinde Eski Medrese olarak bilinen dokuz adet kadim hücrenin dördü zemin katta beşi üst kattadır. Müderriszâde Pîr Mehmed Çelebi mülküne bitişiktir. Aynı mahallede zemin katta bulunan ve birinin üzerinde oda olan, birbirine bitişik üç adet hane, kilise olarak bilinir ancak ambar olarak kullanılmıştır. Eski kilise olmasından dolayı şerefli vakıflarına ilhak buyurmuşlardır. Bunlar Büyük Yeni Cami (Fatih Camii) mahallesindedir.

Üstad Ayas Mescidi mahallesinde zemin katta birbirine bitişik üç adet hane, Kazasker dolabı olarak bilinen dolaba bitişiktir. Daha önce bahsedilen mahallede zemin katta birbirine bitişik on bir adet hane, üç taraftan Şerbetçi Mahmut ve Kasap Tor Hasan ve Nalband Ahmed mülkleri ile sınırlıdır. Yine zemin katta birbirine bitişik on bir adet hane, iki taraftan Müderris Resul Efendi ve Yeniçeriler Zaimi Mustafa Subaşı mülkleri ile sınırlıdır. Bunlar Üstad Ayas Mescidi mahallesindedir.

Kalealtı yakınında Hacı Timurtaş Mescidi mahallesinde boyahane olarak bilinen geniş bir büyük dükkân merhum Hacı Halil mülküne bitişiktir.

Sarı Demirci Mescidi mahallesinde boyahane olarak bilinen bir adet dükkân, Yiğitoğlu hatunu mülküne bitişiktir. Mumhane olarak bilinen bir dükkân, Eski Sultan Hanı'na bitişiktir.

Yavaşça Şahin mahallesinde birbirine bitişik beş adet dükkân, Harrâtlar Çarşısı'na bitişiktir.

Yeni Bezzâz Mescidi mahallesinde boyahane olarak bilinen bir adet dükkân, Gül Paşa Hatun mülküne bitişiktir.

Bakırcılar Çarşısı'nda bozahane olarak bilinen uzunca bir adet dükkân, Yahudi kilisesine bitişiktir.

Merhum Acemoğlu Mescidi mahallesinde zemin katta iki adet haneden biri Yahudi Musa mülküne, biri Elkana Yahudi mülküne bitişiktir.

Halil Paşa mahallesinde boyahane olarak bilinen bir adet dükkân, Kalyo çocuğu Yahudi Samriyye mülküne bitişiktir.

Fildamı mahallesinde zemin katta bir adet hane, Bozac çocuğu Yahudi Musa mülküne bitişiktir.

Sinan Paşa Hamamı yakınında Hoca Üveys Mescidi mahallesinde birbirine bitişik dört adet dükkân hamama bitişiktir. Aynı mahallede altı üstlü iki haneden oluşan bir adet menzil aynı hamama bitişiktir.

Dâye Hatun mahallesinde zemin katta bir adet hane, Yeni Sultan Hanı'na bitişiktir. Kale dışında Gümrük Kapanı olarak bilinen hanenin dört taraf umumi yol ile sınırlanmıştır. Zikredilen yere her taraftan ve köşeden Dârü's-Saltanatı'l-Alıyye'ye (İstanbul'a) mallar ile gelen tüccârdan

Müslüman olanlardan dörtte bir öşr ve zimmîlerden yarım ve tam öşr alınması için vakıf buyurdular ki; bahsedilen haneye güvenilen, dindar, namuslu, kanaatkâr bir kişi tayin edilerek, bu kişi zamanının çoğunu aynı mekanda geçirsün. Şeriata uygun hareket ederek, çölleri geçip nice şiddetlerle karşılaşarak İstanbul'a gelen tüccar ile tartışmasın ve kavga etmesin. Kalplerin nefretine sebep olan durumlardan korksun. Gelen geçen ile güzel muamelesi dillerde dolaşsın. Zorlanan ticaret erbabına himmet ve tüccarların mallarını çoğaltmaları için destek versin. Tüccar zümresi emniyetleri ve rahatları karşılığında ticaretlerinin mallarının sadakasını vermekten geri kalmasın ve çekinmesinler, tayin edilen kanuni hakkı da vermekte sorun çıkarmasınlar.

Kale dışında Tuz ambarı olarak bilinen ambarın dört tarafı umumi yola bitişiktir.

Darbhâne yanında Sekbânbaşı Yakup Bey Mescidi mahallesinde altı üstlü birbirine bitişik yirmi altı adet hücre, Âmire-i Sultâniyye Kapısı civarındadır.

Mevlânâ Zeyrek mahallesinde altı üstlü, birbirine bitişik elli adet hücre mevcuttur. Hücrelerin ortasında olan boş sahanlık ve bahçe Zeyrek Medresesi odaları olarak bilinir. Önceden kilise olup hâlâ Zeyrek Camii denilen latif mescide bitişiktir.

Eski İmâret mahallesinde altı üstlü birbirine bitişik otuz beş adet hücre. Yine hücrelerin ortasında olan boş yer ve bahçe, Eski imâret odaları olarak bilinen, eskiden kilise olan mescide bitişiktir.

Lis Manastırı mahallesinde zemin katta bir adet hane, Hıristiyan Aleksî mülküne bitişiktir.

Arslanlı mahallesinde birbirine bitişik dört adet dükkân, Hacı Halil mülkünün yanındadır. Arslanlı mahallesinde Hacı Halil mülküne bitişik ve birbirine yapışık dört adet dükkân vardır.

Vakfedilenlerden biri Cami-i Cedîd (Fatih Camii) yakınında Seydi Ali mahallesinde olan kilisedir ve Ankaralı Ali mülküne bitişiktir.

Bahsi geçen tüm vakfedilenler, Yüce Saltanat Kapısı, korunmuş Kostantiniyye'de (Suriçinde) bulunmaktadır. Allah Teâlâ tüm afet ve belalardan korusun.

Galata'da Bulunan Akarlar

Galata'nın Cami mahallesinde bulunan iki tarafı yol ile çevrili hamam.

İskele Kapısı civarında Hacı Hamza mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili birinin üstünde odası olan iki ev.

İskele Kapısı yakınında Lonca civarında etrafları yolla çevrili, birbirine bitişik dükkânlar ile dördünün üstünde odası olan altı ev. Lonca mahallesinde etrafları yol ile çevrili, yedisinin üstünde üç odası olan birbirine bitişik on iki dükkân. Lonca mahallesinde etrafları yolla çevrili, önceki dükkânların karşısında dört dükkân. Adı geçen yerde (Lonca mahallesinde) etrafları yolla çevrili dördünün üstünde odası olan on yedi dükkân. Adı geçen yerde (Lonca mahallesinde) altı dükkân ile etrafları yolla çevrili birbirlerine bitişik, yüksek olmayan, üçü odalı dört ev. Adı geçen yerde (Lonca mahallesinde) birbirlerine bitişik, yüksek olmayan on beşi odalı on altı ev ve bu evlere bitişik üçünün üstünde odası olan, etrafları yolla çevrili yan yana beş dükkân.

Hacı Hamza mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yolla çevrili yan yana ve her birinin üstünde bir ev daha bulunan dört ev. Hacı Hamza mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili sekizi odalı, evlerin dördüne bitişik dükkânlar olan toplam on iki ev. Hacı Hamza mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili üçünün üstü odalı beş dükkân ile iki ev.

Lonca mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili yedi dükkân ve bir mahzen. Lonca mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili beş ev. Lonca mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili dört mahzen, altı dükkân. Cami mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili, üstünde büyük çardak olan üç mahzen.

Cami mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili dört mahzen. Cami mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili iki ev. Cami mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili üç dükkân ve dokuz ev. Cami mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili iki mahzen ve yedi dükkân. Cami mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili biri sabunhane olan iki ev. Cami mahallesinde birbirine bitişik, bir taraftan hamam üç taraftan yol ile çevrili her birinin üstünde büyük

ev olan dört mahzen. Cami mahallesinde birbirine bitişik, bir taraftan hamam üç taraftan yol ile çevrili bir ev ve mahzen.

Cami yakınlarında Gömüler mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili on mahzen. Gömüler mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili bir tarafta on bir mahzen, bir tarafta dört mahzen. Gömüler mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili dört mahzen iki ev. Gömüler mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili altı mahzen ile içinde sabun imalatı yapılan bir ev. Gömüler mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili dört dükkân, iki mahzen ve bir ev. Gömüler mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili üç ev ve üstünde odası bulunan bir mahzen. Gömüler mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili içinde sabun imal edilen iki ev her birin üstünde odası bulunan beş mahzen. Gömüler mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili her birinin üstünde odası bulunan dokuz mahzen.

Cami mahallesinde her birinin üstünde odası bulunan etrafları yol ile çevrili sekiz mahzen. Cami mahallesinde etrafları yolla çevirili birbirine bitişik, çatısı olmayan iki ev ile ikisinin üstünde odası bulunan üç mahzen. Cami mahallesinde etrafları yolla çevirili birbirine bitişik üstlerinde odaları bulunan beş bâb mahzen. Cami mahallesinde etrafları yolla çevirili birbirine bitişik üstlerinde odaları bulunan beş mahzen. Cami mahallesinde etrafları yolla çevirili birbirine bitişik her birinin üstünde odaları bulunan yedi mahzen ve bir ev. Cami mahallesinde etrafları yolla çevirili her birinin üstünde odaları bulunan sekiz mahzen ve üstünde odaları olan iki ev. Ayrıca bunlarda başka birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili üstlerinde odaları bulunan iki mahzen ve iki ev. Cami mahallesinde etrafları yolla çevirili biri tavanlı, birinin üstünde odası olan üç ev. [Yine aynı yerde] etrafları yolla çevirili, iki ev ve her birinin üstünde odaları bulunan on mahzen.

Tamamının Gömüler mahallesinde olduğu Kilise-i Sultaniye adı verilen Münakkaş Kilise ile sınır olan her birinin üstünde odaları bulunan dört mahzen ve bir ev.

Galata'nın Yenilönca karşısında etrafı yol ile çevrili, üstünde odalı küçük bir haneyi kapsayan bir ev. Adı geçen mahallede iki tarafı yol ile çevrili, içinde her birinin üstünde odası olan iki haneyi barındıran bir ev.

Sabuncu Frenk Betaştö mahallesinde kale duvarı ile sınır, içinde bir ev.

Cami mahallesinde etrafları yol ile çevrili birbirlerine bitişik, her birinin üstünde odası bulunan iki mahzen ve iki ev. Adı geçen mahallede Molla Güranî Mescidi ile sınır üç hücre. Cami mahallesinde Molla Güranî Mescidi ile sınır, birbirlerine bitişik iki ev ve her birinin üstünde odası bulunan iki mahzen.

Kaptan Eski İbrahim Paşa mahallesinde kale duvarına sınır, her birinin üstünde odası bulunan sekiz ev. Adı geçen mahallede tamamı kale duvarına sınır, her birinin üstünde odası bulunan beş ev. Adı geçen mahallede birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili, her birinin üstünde odası bulunan yedi ev.

Kışbazeş(?) adıyla bilinen Kemâl Reis mahallesinde birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili, on birinin üstünde odası bulunan, biri tavansız toplam on iki ev.

Kürkçü Hızır mahallesinde birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili, her birinin üstünde odası bulunan on beş ev.

Galata'da Nehhâs mahallesinde birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili, dördünün üstünde odası bulunan, biri boş toplam beş ev. Adı geçen mahallede hamam yakınlarında birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili, birinin üstünde odası bulunan toplam beş ev. Nehhâs mahallesinde, etrafı hamam ve yol ile çevrili üstünde odaları bulunan iki ev. Adı geçen mahallede, etrafı sözü edilen hamam ve yol ile çevrili, içinde biri üstü odalı olmak üzere iki haneyi barındıran bir ev. Nehhâs mahallesinde birbirlerine bitişik, kale duvarına sınır dört ev. Adı geçen mahallede, hamam yakınlarında birbirine bitişik, iki tarafları yol ile çevrili üç ev. Adı geçen mahallede, birbirlerine bitişik, kale duvarına sınır iki ev, adı geçen mahallede, üç tarafı yol ile çevrili her birinin üstünde odası bulunan üç ev. Adı geçen mahallede, kale duvarı ile sınır üstlerinde iki odaları bulunan üç ev.

İç kale dışında Yekçeşm Hâcı Mescidi mahallesinde iki tarafları kale duvarı iki tarafları yol ile çevrili bahçeli beş ev. Adı geçen mahallede, iki tarafları yol ile çevrili beş hücre. Adı geçen mahallede, iki tarafı yol ile çevrili bir ev.

Hâcı A'ver Mescidi mahallesinde bu mescide sınır bir ev.

Kale içinde Melek Hatun mahallesinde Kasap Mehmed mülkü ile sınır, üstünde odası bulunan bir ev.

Bali Reis mahallesinde kale duvarı ile sınır, üç evin üstünde odaları bulunan toplam on iki ev.

Ankaralı Abdî Fakih Mescidi mahallesinde İskandil adıyla bilinen Kasım Reis mülkü ile sınır, üçünün üstünde odaları bulunan beş ev. Adı geçen mahallede, kale duvarına sınır, üstünde odası bulunan bir ev.

Urgancılar mahallesinde Ahmed Reis mülkü ile sınır üstlerinde odaları bulunan iki ev. Adı geçen mahallede, birbirlerine bitişik, iki tarafları yol ile çevrili, üstlerinde iki odaları bulunan beş ev.

Tanrıvermiş Ağa mahallesinde, adı geçen kale içinde, Tatar Hamza Reis mülkü ile komşu bir ev.

Kule-i Cedîde mahallesinde birbirlerine bitişik, sözü edilen kule ile sınır sekiz ev. Kule-i Cedîde mahallesinde birbirlerine bitişik, etrafları kale duvarı ve yol ile çevrili yedi ev. Kule önünde iki tarafları kale duvarına sınır, birbirlerine bitişik beş ev.

Başçı Ahi mahallesinde etrafları yol ile çevrili, birbirlerine bitişik iki ev.

Abdî Fakih Mescidi mahallesinde etrafı yol ile çevrili, üstü odalı bir ev.

Galata'da Ertebilmez mahallesinde etrafı kale duvarı ve yol ile çevrili, üstü odalı bir ev. Adı geçen mahallede birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili, üstlerinde büyük oda bina edilmiş üç ev. Adı geçen mahallede iki tarafı yol ile çevrili, içinde bir hanesi bulunan bahçeli bir ev.

Ermeni Fenavec mahallesinde tamamı birbirlerine bitişik, iki tarafları yol ile çevrili, vakfa ait kemer üzerine inşa edilmiş büyük bir oda. Kemerin içi yol olup yanında bir ev ve altı hücre. Adı geçen mahallede birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili her birinin üstünde büyük bir odaları bulunan, önleri bahçeli iki mahzen. Adı geçen mahallede etrafı yol ile çevrili, üstünde büyük bir odası bulunan haneyi barındıran bahçeli büyük bir ev.

Frenk Anton Mensor mahallesinde iki tarafı yol ile çevrili, üstünde büyük bir odası bulunan haneyi barındıran büyük bir ev. Adı geçen mahallede birbirlerine bitişik, her birinin üstünde odası bulunan, sözü geçen Mensor mülkü ile sınır iki ev.

Makramacı mahallesinde kale duvarına bitişik, yola sınır müteferrik on üç hücre. Adı geçen Anton Mensor mahallesinde, üç tarafı yol,

birbirlerine bitişik, üstlerinde büyük oda bulunan üç mahzen. Adı geçen mahallede, birbirlerine bitişik, iki tarafları yol ile çevrili, üstlerine çardak bina edilmiş iki ev. Adı geçen mahallede, iki tarafı yol ile çevrili, üstünde odası bulunan bir mahzen.

Frenk Köse Anton mahallesinde, üç tarafı yol ile çevrili, birbirlerine bitişik, her birinin üstünde büyük bir odası bulunan altı mahzen. Adı geçen mahallede, iki tarafı yol ile çevrili, birbirlerine bitişik, her birinin üstünde büyük bir odası bulunan dört mahzen.

Frenk Yekçeşm Yakub mahallesinde Santo Marya Kilisesi ile sınır, üstünde odası bulunan bir mahzen. Adı geçen mahallede etrafları yol ile çevrili, ikisi bitişik, her birinin üstüne oda inşa edilmiş üç mahzen.

Nasrânî Petro Froş(?) mahallesinde Frenk Zorzi Agremadi mülkü ile sınır, üstüne oda inşa edilmiş bir mahzen. Adı geçen mahallede iki tarafları yol ile çevrili, birbirlerine bitişik, her birinin üstüne oda inşa edilmiş iki mahzen.

Frenk Kuyumcu Domenko mahallesinde, iki taraftan yolla, bir taraftan Santana Kilisesi ile sınır, her birinin üstünde odası bulunan iki mahzen ve bir ev.

Nasrânî Korne(?) mahallesinde birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili, Yeni Lonca adıyla bilinen iki mahzen. Adı geçen mahallede iki taraftan yol ile çevrili, her birinin üstünde odası bulunan bir mahzen ve bir ev.

Frenk Karlo mahallesinde üç tarafı yol, üstünde büyük bir odası bulunan bir ev. Adı geçen mahallede biri iki taraftan yol ile çevrili, biri Nasrânî Manol Verdi mülkü ile sınır, her birinin üstünde odaları bulunan iki ev ile birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili, üstlerinde odaları bulunan iki mahzen.

Frenk Agrifo mahallesinde birbirlerine bitişik, Frenk Betaştö Gastoy(?) mülkü ile sınır, mahzen ve dükkânın üstünde odaları bulunan bir mahzen, bir dükkân ve iki ev, adı geçen mahallede Frenk Pil mülkü ile sınır, tavanlı bir ev.

Eski lonca mahallesinde Ankaralı Abdî Fakih mülkü ile sınır üstünde odası bulunan bir dükkân. Adı geçen mahallede birbirlerine bitişik, Santana Kilisesi ile sınır, üstlerine oda bina edilmiş iki dükkân.

Frenk Kapanî Fikron mahallesinde Tabîb Nikola mülkü ile sınır, üstlerinde odaları bulunan bir dükkân ve bir ev. Adı geçen mahallede üstüne oda bina edilmiş, Frenk Pigani mülkü ile sınır bir ev ve Ermeni Ekmekçi Pavlo mülkü ile sınır, üstüne oda inşa edilmiş bir mahzen.

Frenk Paris mahallesinde birbirlerine bitişik, Frenk Kiremani mülkü ile sınır, üstlerine oda inşa edilmiş üç dükkân ve üç mahzen, adı geçen mahallede birbirlerine bitişik, Derzî Ermeni İstefano mülkü ile sınır, mahzenlerin üstlerine oda inşa edilmiş iki mahzen bir ev.

Frenk Agabi mahallesinde Ermeni Nikola mülkü ile sınır, üstü odalı bir mahzen. Adı geçen mahallede Ermeni Manol Verdi mülkü ile komşu üstü odalı bir ev ile Eflâklı Nasrânî İstefanoz mülkü ile sınır, üstü odalı bir mahzen.

Galata'da Agabi mahallesinde üç tarafı yol ile çevrili bozahane adıyla bilinen dükkân ve Frenk Angeli Zlankaşto mülkü ile sınır üstünde odası bulunan bir ev.

Frenk Paris mahallesinde tamamı Çakır Ağa mülkü ile sınır, kemer üstüne binâ edilmiş oda ve birbirlerine bitişik iki dükkân ve bir mahzen.

Agabi mahallesinde Çakır Ağa mülkü ile sınır, birbirlerine bitişik, başhâne adıyla bilinen bir dükkân ve bir ev, adı geçen mahallede birbirlerine bitişik, Nasrânî Yani Karbanise veresesî mülkü ile sınır beş dükkân.

Karaköy Kapısı civârında Agabi mahallesinde bazıları birbirine bitişik, bazıları karşılıklı, kale duvarı ile sınır, birinin üstünde odası bulunan sekiz dükkân. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, kale duvarına yapışık, üç tarafları yol ile çevrili on üç hücre.

Karaköy Pazarı mahallesinde liman civarında birbirine bitişik, mahzen-i sultanî ve liman ile sınır iki dükkân. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, ikisinin üstünde odaları bulunan, etrafları yol ile çevrili dört ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, birinin üstünde odası bulunan, bir taraftan kale duvarı bir taraftan mahzen-i sultanî ile sınır dokuz ev. Karaköy Pazarı mahallesinde birbirine bitişik, yola sınır üç ev ve Ermeni Kiryazi mülkü ile sınır, birbirlerine bitişik iki ev. Adı geçen mahallede Burgos denilen burca bitişik, İsparta lakaplı İskender mülkü ile sınır dükkân, adı geçen mahallede sekiz kasap dükkânı ve bu

dükkânlara bitişik, üç tarafları yol ile çevrili iki ev, adı geçen mahallede birbirlerine bitişik, kale hendeği ile sınır on beş ev. Tamamı Karaköy Pazarı yakınlarında birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili dört ev. Etrafı yol ile çevrili bir ev. Birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili üç ev. Birbirine bitişik, dört tarafları yol ile çevrili iki ev. Birbirine bitişik, kasaplar için inşa edilen dükkânlar ile sınır üç ev. Birbirine bitişik, ikisinin üstünde odaları bulunan, yola sınır on iki ev.

Nasrânî Manol Verdi mahallesinde etrafları, birbirlerine bitişik altı ev.

Karaköy Pazarı'nda birbirine bitişik, ikisinin üstünde odaları bulunan, üç taraftan yol ile çevrili yedi ev ve birbirine bitişik, üçünün üstünde odaları bulunan, yola sınır on ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, birinin üstü odalı, Kastelonsa Kilisesi'ne sınır üç ev.

Galata'da Nasrânî Vasilko mahallesinde, birbirine bitişik, yola sınır üç ev.

Karaköy Pazarı mahallesinde birbirine bitişik, yola sınır üç ev ve bir dükkân. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, üstlerine oda inşa edilmiş, Kastelonsa Kilisesi ile sınır iki ev. Adı geçen mahallede Pâpûşî Dimitri mülkü ile sınır bir ev.

Karaköy mahallelerinden Nasrânî Kosta Koparya mahallesinde, birbirine bitişik Nasrânî Manol Leşkeri mülkü ile sınır iki ev. Adı geçen mahallede üstü odalı, Frenk San Zani Kilisesi ile sınır bir ev.

Karaköy Pazarı mahallesinde üstü odalı, birbirine bitişik, Kürkçü İskender mülkü ile sınır üç bâb ev. Ermeni Manol Verdi mahallesinde üç taraftan yolla sınır, dördünün üstünde odaları bulunan toplam sekiz ev.

Karaköy mahallelerinden Alaperde mahallesinde, Ayayorgi Kilisesi ile sınır bir ev. Adı geçen mahallede tamamının etrafı yol ile çevrili, beş evin üstünde odası bulunan on ev ve bezirhâne adıyla anılan bir ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, Nasrânî Baba Kermanol mülkü ile sınır, ikisinin üstünde odaları bulunan altı ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, San Benito (Saint Benoit) Kilisesi Vakfı ile sınır, birinin üstünde odası bulunan iki ev.

Nasrânî Deli Mihal mahallesinde iki taraftan sözü geçen kilise vakfı ile sınır, üstünde odası bulunan bir ev.

Vakf-ı şeriflerinden bir diğeri de Ermeni Pagmeno mahallesinde Nasrânî Anton Belaga mülkü ile sınır, vakfa ilhak edilen Likosina Kilisesi denilen kilise. Tamamı adı geçen Pagmeno mahallesinde iki tarafı San Benito (Saint Benoit) Kilisesi ile sınır bir ev ve birbirine bitişik iki tarafları yol olan üç ev.

Kalafatçıbaşı Deli Mihal mahallesinde iki tarafı San Benito (Saint Benoit) Kilisesi Vakfı ile sınır, üstü odalı bir ev.

Ermeni Ekmekçi Anderya mahallesinde Kelenderci Nasrânî Kostandin mülkü ile sınır bir ev ile Nasrânî Kara Toma mülkü ile sınır, birinin üstüne odası bulunan dört ev,

Midillili Zozi mahallesinde Hristo Kilisesi ile sınır üstü odalı bir ev.

Ekmekçi Ermeni Anderya mahallesinde birbirine bitişik, Ermeniler Kilisesi ile sınır bir ev.

Kalafatçı Nasrânî Psanle(?) mahallesinde Nasrânî Yani Zilo mülkü ile sınır bir ev. Adı geçen mahallede Ermeniler Kilisesi ile sınır bir ev.

İskender Kethudâ mahallesinde iki tarafı Kâtip Hasan mülkü ile sınır bir ev. Adı geçen mahallede hamâm ve İskender Kethudâ mülkü ile sınır bir ev.

Nasrânî Ekmekçi Kosta Koparya mahallesinde birbirlerine bitişik, etrafları yol ile çevrili, üstleri odalı iki ev ile üstünde odası bulunmayan bir ev olmak üzere toplam üç ev. Nasrânî Ekmekçi Anderya mahallesinde iki tarafı Anderya mülküne komşu bir ev.

Kalafatçılar Reîsi Kestine mahallesinde birbirine bitişik, dört tarafları yol ile çevrili, ikisinin üstü odalı toplam yedi ev. Adı geçen mahallede iki tarafı yol, Ağrıbozlu Nasrânî Nikola mülkü ile sınır bir ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, Nasrânî Anton Psanle(?) mülkü ile sınır üç ev.

Karaköy Mahallelerinden Berber Nasrânî Mihal mahallesinde birinin üzerine oda bina edilmiş, etrafı yol ile çevrili, birbirine bitişik yedi ev.

Sepetçi Nasrânî Yorgi mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili altı ev.

Galata'da Manol Devarenco mahallesinde etrafları yol ile çevrili, birbirine bitişik, ikisinin üstünde odaları bulunan sekiz ev. Adı geçen

mahallede üç tarafı yol ile çevrili, birbirine bitişik, ikisinin üstünde odaları bulunan altı ev. Adı geçen mahallede Kiremitçi Nikola mülkü ile sınır, birbirine bitişik, birinin üstünde odası bulunan beş ev.

Nasrânî Anton Öknale(?) mahallesinde iki evin üstünde odaları bulunan, üç evin kale duvarı ve yol ile bir evin sadece yolla sınırı olan toplam dört ev.

Tophâne Kapısı yakınlarında birbirine bitişik, kale duvarına sınır, bir ev ve dükkân.

Hamamcı Hacı Mübarek mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yolla ve hamamla çevrili, iki evin üstünde birer odaları bulunan toplam üç ev.

Adı geçen mahallede Hacı Bayram bin Yusuf mülkünün yanında, birbirine bitişik, birinin üstünde odası bulunan iki ev.

Ermeniyân mahallesinde, birbirlerine yapışık, kale duvarı ile sınır, dört tarafları yol olan yedi ev.

Kale duvarı yakınlarında San Benito (Saint Benoit) mahallesinde etrafı yol, üstü odalı bir ev.

Ermeni Hâceger mahallesinde adı geçen Hâceger mülkü ile sınır, üstü odalı bir ev.

Papasoğlu mahallesinde birbirlerine bitişik, üç taraftan yol ile çevrili, birinin üstünde odası bulunan üç ev. Adı geçen mahallede etrafları yol ile çevrili, birbirine bitişik, birinin üstünde odası bulunan üç ev. Adı geçen mahallede etrafı yol ile çevrili, üstü odalı bir ev. Adı geçen mahallede dört tarafı yolla çevirili, birinin üstünde odası bulunan üç ev.

Ermeni Şâdî Bey mahallesinde birbirlerine bitişik, üç tarafları yol ile çevrili, üstlerinde odaları bulunan üç ev. Adı geçen mahallede etrafı yol ile çevrili, üstü odalı bir ev. Adı geçen mahallede birbirlerine bitişik, San Benito (Saint Benoit) Kilisesi ile sınır, birinin üstünde odası bulunan üç ev.

Kapıcı İlyas mahallesinde kale duvarı ile sınır, birbirlerine bitişik altı ev. Adı geçen mahallede üç tarafı yolla çevirili, birinin üstünde odası bulunan beş ev.

Nevmüslim Ases Muhammed mahallesinde birbirine bitişik, dört tarafları yol ile çevrili, üçünün üstünde odası bulunan sekiz ev. Adı geçen mahallede etrafı yol ile çevrili bir ev.

Papasoğlu mahallesinde birbirine bitişik, dört tarafları yol ile çevrili altı ev. Adı geçen mahallede Kuyumcu Frenk Zani mülkü ile sınır, üstü odalı bir ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, dört tarafları yol ile çevrili, birinin üstünde çardağı olan sekiz ev. Adı geçen mahallede etrafları yol ile çevrili iki ev. Adı geçen Ases Muhammed mahallesinde birbirine bitişik, dört tarafları yol ile çevrili üç ev.

Silâhî Hamaloğlu Mahmut mahallesinde birbirine bitişik, kale duvarına sınır, üçünün üstünde odası bulunan yedi ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, dört tarafları yol ile çevrili, birinin üstünde odası olan üç ev.

Ermeni Papasoğlu mahallesinde birbirine bitişik, üç tarafı yol ile çevrili, ikisinin üstünde odası olan beş ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili üç ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili iki ev.

Alaperde mahallesinde birbirine bitişik, üç tarafları yol ile çevrili, birinin üstüne oda bina edilmiş iki ev.

Abâyıcı Hacı İlyas mahallesinde birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili, birinin üstünde odası olan altı ev. Adı geçen mahallede birbirine bitişik, etrafları yol ile çevrili iki ev.

Melek Hâtûn mahallesinde birbirine bitişik, bir tarafı Kasap Mehmed, üç tarafı yol ile çevrili iki ev.

Sayılan tüm bu taşınmazlar Galata'dır.

İstanbul'da Bulunan Değirmenler

Vakfedilen şeylerden biri de halkın ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilen elli dört adet değirmendir.

Bunlar;

Kostantiniyye'de Hoca Üveys mahallesinde dört tarafı Hoca İbrahim mülkü ile bitişik değirmen. Adı geçen mahallede dört tarafı Hoca Üveys mülkü ile sınır değirmen.

İstanbul mahallelerinden Edirneli Yahudiler mahallesinde Yahudi taifesinden Arslan Ranbo mülkü ile bitişik değirmen, adı geçen mahallede Orya Kapısı yakınlarında, Nişastacı Yusuf adlı Yahudi'nin mülküne bitişik değirmen. Adı geçen mahallede Yahudi Bayram oğlu Musa mülküne bitişik değirmen.

Dâye Hâtun mahallesinde hayır sahibinin şöhretinden dolayı tarife ihtiyacı olmayan değirmen.

Çelebioğlu Mescidi mahallesinde İznikli Ramazan mülküne bitişik değirmen.

Hoca Hamza Mescidi mahallesinde Kasap Yusuf bin Çağatay mülküne yapışık değirmen.

Samanviranı denilen Hoca Sinan Mescidi mahallesinde Sırt Hamamı yakınlarında Yahudi Arslan bin Marol mülküne bitişik değirmen.

Azepler Hamamı mahallesinde Yahudi İsmail mülküne bitişik değirmen.

Haraççı Hoca Kara Muhyiddin Mescidi mahallesinde Haraççı Hoca Mehmed mülküne bitişik değirmen.

Bozarioğlu Mescidi mahallesinde Balatlı Mehmed Reis mülküne bitişik değirmen.

Adı geçen Haraççı Hoca Kara Muhyiddin Mescidi mahallesinde Arabacı Kasım mülküne bitişik değirmen.

Azepler Hamamı mahallesinde Murat Halife mülküne bitişik değirmen.

Kırkçeşme mahallesinde Başçı Abdünnebî mülküne bitişik değirmen.

Hızır Bey Çelebi mahallesinde Sûfi Ahmed mülküne bitişik değirmen.

Üskübî Mescidi mahallesinde Âşık Paşaoğlu Hacı Ahmed mülküne bitişik değirmen. Adı geçen mahallede Şerâbî Hamza Bey ibn Abdullâh mülküne bitişik değirmen.

Mustafa Paşa Hamamı yakınlarında Aya Kilisesi mahallesinde Kiremitçi Hacı Durdu mülküne bitişik değirmen. Adı geçen hamam

yakınlarında Molla Hüsrev Mescidi mahallesinde Midilli'den Nasrânî Kosta mülküne bitişik değirmen. Adı geçen mahallede Nasrânî Koca Ban mülküne bitişik değirmen.

Kırkçeşme mahallesinde Rike(?) oğlu Nasrânî Kerbehas(?) mülküne bitişik değirmen. Adı geçen mahallede Nasrânî Dimitrioğlu Yazıcı mülküne bitişik değirmen.

Molla Hüsrev Mescidi mahallesinde kemer yakınlarında, Yeniçeriler za'imi Sarıca İbn-i Abdullâh mülküne bitişik değirmen ve yanında bulunan fırın.

Batrik mahallesinde yola bitişik, Feylesofoğlu İskender Bey mülküne sınır değirmen. Adı geçen mahallede Nasrânî Batrik mülküne bitişik değirmen. Adı geçen mahallede Yusuf bin Abdullah mülküne bitişik değirmen. Adı geçen mahallede Nasrânî Derzî Hanos mülküne bitişik değirmen.

Balat mahallesinde Kali isimli Yahudi kadının mülküne bitişik değirmen.

Kunfoz mahallesinde Nasrânî Mihâl mülküne bitişik değirmen.

Ayolaharna mahallesinde Çukaluca Manastırı ve Manastırlı Çukaluca(?) adlı kişinin mülküne bitişik değirmen.

Kunfoz mahallesinde, Kunfoz Pazarı yakınlarında Debbâğ Hacı mülküne bitişik değirmen, adı geçen mahallede Yeniçeri Hamza bin Abdullâh mülküne bitişik değirmen, adı geçen mahallede Nasrânî Katanioğlu Papa Kosta mülküne bitişik değirmen.

Fener Kapısı mahallesinde Nasrânî Fenobi mülküne bitişik değirmen.

Edirne Kapısı mahallesinde Yahudî Lazari mülküne bitişik değirmen.

Topykığı mahallesinde Nasrânî Manol mülküne bitişik değirmen.

Altımermer Mescidi mahallesinde Nasrânî Dimitrioğlu Kosta mülküne bitişik değirmen. Adı geçen mahallede Nasrânî Mihâl Lolodi mülküne bitişik yıkık değirmen arsası. Adı geçen mahallede yola bitişik değirmen. Adı geçen mahallede yola bitişik bir ev ve değirmen.

İsa kapısı mahallesinde Nasrânî Todres mülküne bitişik değirmen.

Esbomasya mahallesinde kale duvarına bitişik, üstü odalı değirmen.

Ulanka Kapısı mahallesinde Nasrâniyye Levado isimli kadının mülküne bitişik değirmen.

Nişâncı Paşa Hamamı mahallesinde Nasrâniyye Arhondise ibnet-i Nikde isimli kadının mülküne bitişik değirmen.

Kumkapısı mahallesinde Dimitrioğlu Yani isimli Gayrimüslim mülküne sınır değirmen.

Hoca Rüstem Mescidi mahallesinde Şerbetzâde adıyla bilinen kişinin oğlu Mehmed Çelebi mülküne sınır değirmen.

Mollâ Hüsrev Mescidi mahallesinde Mevlânâ Hüsrev mülküne sınır değirmen.

Arsanlı mahallesinde Hacı Timurtaş Mescidi yakınlarında, Bursalı Nâib Mevlânâ Hamza mülküne bitişik değirmen.

Cami-i Cedîd yakınlarında Kıztaşı Mescidi mahallesinde Çinici Şücâ mülküne sınır değirmen.

Hacı Timurtaş Mescidi mahallesinde Simitçi Değirmeni ismiyle bilinen ve Silâhî İsa Bey mülküne sınır değirmen.

İstanbul mahallelerinden Lis Manastırı mahallesinde Nasrânî Aleksî mülküne bitişik değirmen.

Bu değirmenler elli iki adet olup tamamı Kostantiniyye'dedir. Allah cümlesini afet ve belalardan muhafaza eylesin.

Galata'da Bulunan Değirmenler

Galata'da Frenk Kuyumcı Domenko mahallesinde üstünde odası bulunan, iki tarafı yolla çevirili bir değirmen.

Adı geçen şehirde Ekmekçi Ermeni Anderya mahallesinde iki tarafı yol ile çevirili bir değirmen ile değirmenin yanında üstünde odası bulunan bir ev.

Arazi

Bunlardan sonra bazı arâziler vakfedip mutasarrıf tayîn ettiler.

Bu araziler;

Balık Pazarı Kapısında beş parça arazi,

Mukataa arazileri denilen, Orya Kapısı hizasında Ağaç Pazarı olarak da bilinen yedi parça boş arazi.

Hayli müddettir kalem, vâkîfın (Fatih Sultan Mehmed) inşa ettirdiği hayrat ve bu hayratların bekası için vakfettiği akarâtı yazmak sevdası ile emrine girmeye can atan doru bir at gibi sabırsızlıkla koşuyordu.

Kalem, burada arzusunun nihayetine erişmiş olup padişahın vakfededeceği şeylerin çokluğundan hiçbir şüphe yoktur.

Uzun bir zaman sonra, yaratılmış her şeyin fani âlemden baki aleme gideceği *"yeryüzünde bulunan her şey fanidir"*³¹ ayeti gereği şüphe götürmeyen bir gerçektir.

İster padişah ister köle her kim olursa olsun, birinin kaftanı diğeri için yamalı elbisesi muhakkak tabutunun üstüne örtülecektir.

Vâkîf; kişinin kandil yakması durumunda pervaneler toplanır anlayışı çerçevesinde hayırlı bir işe hızlıca girişmek gerek ki, bu vakfettiği şeyler daim olarak bunların vasıtasıyla kıyamet günü hata ve noksanlıkları giderilsin.

Hesap gününde hayır sahibinin boynuna bir gerdanlık gibi asılması maksadıyla bu güzel işler yerine getirilmiştir.

Allah devletini daim etsin. O padişah, üzerinde düşünerek vakfının iş ve işlemleri için bir kanun tanzim etmiş ve bu işlerde herhangi bir gaflet ve doğruluktan ödün verilmemesi gerektiğini ve vakfının gelirlerinin giderlere yeteceğini ifade etmiştir.

Yeni mahallede bina ve inşa olunan caminin (Fatih Camii) görevlileri

Detayları yukarıda zikredilen ve adı geçen sultan (Fatih Sultan Mehmed) –Allah insanlar arasında hayırla anılmasını daim eylesin– tarafından Yeni mahallede bina ve inşa olunan hoş/güzel cami ve cenneti andıran latif mabede akıllı, fikirli, edib, zeki bir alim, belegat

31 Rahman, 26.

ve fesahat kaidelerini, kitap (Ku'ân-ı Kerim) ve sünneti bilen, salih, zahit takva sahibi, kıyas yapmaya kâdir bir kimse hatip olarak atanacak, bu kişi alışlageldiği üzere Cuma, bayram namazlarından önce vaaz verip hutbe okuyacak ve kendisine görevi karşılığı geçerli sikkeden otuz akçe ücret verilecektir.

Yukarıdaki sıfatlara haiz, cemaat tarafından sevilen, faziletle mevsuf, salih, alim, mütedeyyin, yüzü nurlu, imamet hizmetlerini yapmaya muktedir, zengin fakir herkesin indinde makbul ve önderlik kabiliyeti olan iki kişi imam olarak atanacaktır. Bu kişiler beş vakit namaz, tervih, Regaib gecesi ve diğer mübarek gecelerde namazları kıldıracaklar. Normal günlerde biri geceden sabaha, diğeri sabahdan akşama namazları dönüşümlü olarak kıldıracaklar ve kendilerine görevleri karşılığı onar akçe ücret verilecektir.

Nameleri cennet bağının bülbülleri misali gönüllere huşu ve hoşluk veren, eşsiz sesleri ruhlara şifa bahşeden, güzel huylar üzerlerinde toplanmış, uyanık, mümin, vakit ilimlerini bilen on iki kişi camide müezzin olup, bunlardan altı adedi bir gün diğeri altı adedi diğeri gün her minarede üç kişi olacak şekilde münavebe ile ezanı okuyup cemaatle birlikte camiye girecekler ve müezzinliğin gerektirdiği kamet ve sair görevleri yerine getirecekler. Ayrıca rahmetin yağmur gibi yağdığı duaların kabul edildiği mübarek gecelerde temcitler ve zikirler okuyarak yaralı kalpleri ihya eyleyecekler ve kendilerine görevleri karşılığı günlük her birine beşer akçe ücret verilecektir.

Her biri devrinin güzideleri, Kur'an-ı Kerim'in hâfız ve hamili, ehl-i Kur'an, yüce kitabın hâdimi, on kişi devirhan olarak atanacak, gönül alıcı camide her Cuma namazdan önce toplanacak, bunlardan her biri tegannide aşırıya kaçmadan bir aşır ve akabinde birer cüz okuyacaklar. Bu kişilerden hafızlıkta seçkin ve tecvit ilimlerine vâkif, akranlarında her yönüyle önde olan, sesi güzel birisi diğelerinin üzerine reis olup, reis olana günlük yedi akçe diğelerine günlük beşer akçe ücret verilecektir.

*"Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O (Kur'an-ı Kerim), hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir"*³². Ayet-i kerimesini idrak eden, hâfız, nur-ı salah ile yüzleri nurlu, Kur'an'ın aydınlığı ile batınları mamur yirmi kişi cüzhan olarak

atanıp, bu kişiler her gün sabah namazından sonra mihrabın sofasında toplanıp hatim okuyacak ve hatmin bitiminde İslam padişahını hayır dua ile yad edecekler. Bunların reisine günlük üç akçe diğer on dokuz cüzhanın her birine günlük ikişer akçe ücret verilecektir.

İbadet ehli, Salihlerden yirmi kişi hatimden sonra camide toplanıp her biri üç bin beşer yüz kere kelime-i tevhit getirerek camiye tenvir edecekler. Bunların reisine günlük üç akçe diğer on kokuz kişiden her birine günlük iki akçe ücret verilecektir.

Fukaranın salihlerinden on kişi her gün camide toplanıp her biri bin adet salavat getirecek. Bunların reislerine günlük üç akçe diğerlerine günlük ikişer akçe, ümmetin salihlerinden beş kişi musalli olup bunlar istisnasız günlük beş vakit namazı camide cemaatle eda edecekler her birine günlük yedişer akçe ücret verilecek. Bu kişiler ayrıca padişahın ruhu için Kur'an, aşır veya sure okuyacaklardır.

Salih, mert, güvenilir bir kişi camide muarrif olup bu kişi Cuma günlerinde namazdan önce üç İhlas suresi ve akabinde hamdele ve salvele okuyup, cümle mümin ve müminat için dua edecek ve görevi karşılığı kendisine günlük altı akçe verilecek. Salih, mert, kamil, vakit ilimlerini bilen bir kimse muvakkit (vakit tayin edici) olacak, bu kişi namaz vakitlerini cemaate bildirip vakitle ilgili kişilere tembihatta bulunacak ve kendisine günlük on akçe verilecek. Altı kişi kayyım olarak atanacak bu kişiler şafak vakti öncesinde caminin kapısını açacaklar, caminin süpürülmesi ve temizliğini yapacaklar, görevlerin gereklerini yerine getirmede eksiklikleri olmayacak, caminin korunmasını sağlayacaklar ve kendilerine görevleri karşılığı günlük her birine beşer akçe verilecek. Salihlerden dört kişi Kandilci olarak tayin edilecek, bu kişiler gecenin başlangıcında kandilleri yakacak, yatsı namazından sonra söndürecekler ve görevleri karşılığı her birine günlük beşer akçe verilecek. İki salih kimse hâdim (hizmetli) olup bu kişiler caminin haremının kapısını vaktinde açıp kapayacak ve medrese ile cami arasındaki kısmın süpürülmesi ve temizliği hizmetlerinden sorumlu olacaklar. Kendilerine görevleri karşılığı günlük altışar akçe verilecek. Dikkatli uyanık bir kimse noktacı olarak tayin edilecek ve bu kişi görevlerine gelip gelmeyenleri kontrol edecek. Gelmeyenlerin isimlerinin karşısına işaret ve nokta koyacak. İşe gelmeyenleri mütevelliyeye bildirecek ve kendisine görevi karşılığı günlük üç akçe ücret verilecektir.

Caminin hasırı için günlük dört akçe, zeytinyağı için günlük beş akçe, kandil temizliği ve mendiller (temizleme bezi olarak kullanılan) için günlük bir akçe ayrılacaktır.

Medrese görevlileri (Fatih Medreseleri)

Padişah hazretleri camiden sonra, yaptırdıkları medrese için aşağıdaki tayinatta bulundular:

Caminin iki tarafında yer alan Semaniye denen medreselerinde hikmet kaidelerine vâkif, mühendislikte önemli kitapları okumuş, akli ve nakli ilimlerde emsali bulunmaz, eğitimde liyakatli, faydalı ilimlere ömrünü adanmış iki müderris atanıp, müderrisler döneminde yürürlükte olan eğitim günlerinde (tatil günleri hariç) medreselere gelen öğrencilere çeşitli ilimler ve hikmetlerle (felsefe, mantık, sosyoloji, astronomi, belagat, kimya) ilgili bilgiler öğretecek ve her birine günlük elişer akçe ücret verilecektir.

Medreselere kitap okumada ve anlamada seçkin, fikir ve görüşleri isabetli, akranlarından önde, kitap özetlemede mahir, eğitim ve öğretim işlerini yapabilen müderrislerin yardımcıları iki kişi muid (asistan) olarak atanacak, bu kimselere günlük beşer akçe ücret verilecektir.

Her medrese bölümünde (8 adet medrese bölümü vardır) muteber kitapları anlamada mahir, tasnif ve mütalaa kabiliyeti olan on beş danışmend (talebe) olacak, bu yetenekli ve talebeler müderrisler huzurunda farklı ilimlerden mevzular anlatacaklar. Ders zamanlarında medresede müderrisin huzurunda hazır bulunacaklar, medresede okutulan dersleri dinleyecekler, mühim ilimleri okumada ve anlamada yeterli olacaklar ve bu kişilerden her birine günlük ikişer akçe ücret verilecektir.

Medrese için birer bevvab (kapıcı) tayin olunacak, bu kimse zamanında medreseleri açıp kapayacak ve medreseyi daima gözleyecek, derslerin başlangıcından bitişine kadar medresede hazır bulunacak, öğrencilerin sınıflarını temiz ve pak edecek. Bunlardan iki tanesi hâdim-i ferraş-ı medrese (sergici, temizlikçi) olacak. Bu kişiler medresenin haremını her türlü kir ve tozdan arındıracak. Görevleri karşılığı bu üç kişiden her birine günlük ikişer akçe ücret verilecek. Medresenin hasır, kandil ve zeytinyağı ve fitili için günlük iki akçe sarf edilecektir.

Medreselerin yanındaki Tetimme (medrselere hazırlık okulu) denen medrese için vakıf kurucusu günlük altı akçe tayin eylemiş olup, bu altı akçeden iki akçesi bevvaba (kapıcıya) dört akçesi ise ihtiyaca göre Tetimme Medreseleri'nin sergi ve ışıklandırma giderlerine sarf olunacaktır. Tetimme Medreselerinin her biri için aylık on beş akçe ayrılacak. Bu para ile hazırlık kısmında okuyan talebelerin bursları ödenecek ve zaruri aniden ortaya çıkan ihtiyaçları karşılanacak. Zira İmam Şafi hazretlerinin *"Şayet kafamda, gönlümde bir problemim olsaydı, bu meseleyi halledemezdim"* buyurduğu misali talebenin akli ve gönlü rahat olmalıdır ki ilim öğrenebilsin.

Buraya kadar görevliler ve yapacakları vazifeleri detayıyla anlatıldı. Bu çerçevede belirtilen şartlar dahilinde görevliler vazifelerine devam edeceklerdir. Geçerli bir özü olmayanlar görevlerini ihmal etmeyeceklerdir. Vakıf kurucusu ayrıca medrese bünyesinde talebenin ve hocaların faydalanması için bir kütüphane tesis etmiş olup, kütüphaneye kitap isimlerini bilecek, müderris ve öğrencilerin ihtiyacı olan kitapları tafsil edebilecek ve kitaplardan gözlerini ayırmayacak yani onları koruyacak bir hafız-ı kütüb (kütüphaneci) tayin edilmesini ve kendisine görevi karşılığı günlük altı akçe ücret verilmesini şart kılmıştır. Kütüphaneye ayrıca bir katip tayin olunacak, katip içeriklerini belirterek bütün kitapları bir deftere kaydedecek, ihtiyaç anında talebelere ve müderrislere kitapları verecek, ihtiyaç bitince geriye toplayacaktır. Katip kimselere kitap verip aldığını da ayrı bir deftere kaydedecek ve kitaplardan bir yaprağın dahi kaybolmasına göz yummayacak ve öğrenciler kitap talebini hiçbir şekilde reddetmeyecektir. Kendisine bu görevleri karşılığı günlük dört akçe ücret verilecektir.

Darüşşifa görevlileri

Padişah hazretlerinin Darüşşifa ile ilgili şartları:

Darüşşifa'ya hastalarının nabızlarının ahvalini bilen, anatomi, ilm-i ariz (sonradan meydana gelen hastalıkların ilmi), tıp ıstılahı ve sanatları, şifa usullerine vâkıf, uzman, otopside mahir iki tabip atanacak. Tabipler günde iki defa hastanedeki hastalarını dolaşarak halleri ve hastalık durumları ile ilgili bilgileri alacak, hatırlarını soracak ve tedavi için gerekli ilaçları ve macunları hazırlatacak. Hizmetlerini tabipliğin usulleri çerçevesinde yerine getirecek ve kendilerine günlük yirmişer akçe ücret verilecektir.

Daruşşifa'ya güvenilir, mert bir kimse; emin-i sarf tayin edilecek ve bu kişi vekil-i harca (mutfak/kiler sorumlusu) kilerden hastaların ihtiyacı olan gıda ve içecekleri aldıracak ve kendisine günlük dört akçe verilecek. Güvenilir, mert, işinin ehli bir kimse vekil-i harc tayin edilecek ve bu kişi kilere Daruşşifa'nın ve hastaların ihtiyaçları olan gıda, içecek ve sair malzemeyi satın alacak. Bu görevli hastaların ihtiyaçlarını her şeyden önce tutacak ve kendisine günlük dört akçe ücret verilecektir.

Daruşşifa'ya uzman ve ilaç yapmaya kâdir, hikmet ilimlerine vâkıf, mert, isabetli teşhisleri bir göz hekimi tayin olunup bu kişi gözlerine herhangi arıza veya katarak isabet eden hastaların tedavisi için gayret sarfedecek ve kendisine görevi karşılığı günlük sekiz akçe verilecek.

Hüner sahibi, Hakk'ın rızasına tâlip uzman, hastaların dertlerine şifa verecek, ilaç hazırlamada yetkin ve padişaha dua edilmesine vesile olacak bir cerrah atanıp kendisine görevi karşılığı günlük sekiz akçe ücret verilecektir.

Gerek tabib, gerek göz hekimi, gerekse cerrah hastanede yapılan ilaç ve macunları sadece Daruşşifa'da yatan hastaların tedavisi için kullanacak olup hastane haricine götürmeyeceklerdir.

Daruşşifa'da bir kimse mücerreb olarak atanacak, bu kişi hastaların kullanması gereken içecek, macun ve sair ihyiyacılarını hazırlayacak. Vâkıfın şartlarına riayeti canına minnet bilecek bu kişiye günlük altı akçe verilecek. Bir kişi Daruşşifa'nın mahzenin hâfızı (koruyucusu) olacak ve hastaların tedavileri için mahzene gelen ve ilaç yapımında kullanılan malzemeleri koruyacak. Daruşşifa'nın tabibi veya nazırı huzurunda her gün eczaneyi açacak ve malzemeleri verdikten sonra eczaneyi kapatacak ve kendisine günlük dört akçe,

İki salih, sağlam ve mert kişi tabbah-ı taam (aşçı) olarak atanıp, bu kişiler yüzlerce derde maruz kalan hastalara hayat kuvveti olmak üzere yiyecek hazırlayacaklar. Hastaların huzurlarına kadar yiyecekleri götürecekler, yaralı gönüllerini onarmak ve hasta kalplerine deva olmak üzere hastalara yemeklerini sunacaklar. Her birine günlük üç akçe ücret verilecektir.

Bir kişi Daruşşifa'ya bevab (kapıcı) olarak atanacak ve bu kişi zamanında Daruşşifa'nın kapılarını açıp kapayacak, dışardan kimselerin

Daruşşifa'da gecelemlerine müsaade etmeyecek ve kendisine günlük üç akçe verilecek. İşlerinde dikkatli, kar gözetir, ihtiyar ve tenbel olmayan, hastalara hizmeti görev bilen iki kişi hastalar için hizmetçi olarak atanacak. Hastaların talepleri halinde onlara şerbet ve sair içecekleri sunacak, gusul ihtiyacı olan hastalara gusül yaptıracak, hastaların yataklarını ve çevresinin kir, toz, pas ve çalaktan halas edecek ve diğer kayımlık ve ferraşlık hizmetlerini yerine getirecekler. Görevleri karşılığı kendilerine günlük üçer akçe ücret verilecektir.

Bir kimse bütün vakıf eserler için manii'n-nükûş (eserlerin duvarlarına yapılan şekil ve yazılan yazıları silen kişi) tayin edilecek ve bu kişi cami, medrese, daruttalim, imaret, hastane duvarlarına yapılan nakışları ve yazılan yazıları temizleyecek ve kendisine görevi karşılığı günlük iki akçe verilecektir.

Daruşşifa görevlilerine ayrılan miktar, günlük yüz akçe olup bundan ziyade nakıs olmayacaktır. Kerem sahibi vakıf kurucusu ayrıca Daruşşifa'daki hastaların gıdası ve içeceği için günlük yüz akçe sarfedilmesini, vakfın mütevellisinin hastaneye bir sene için lazım olan her bir şeyi; şekeri ve sair lazım olan malzemeyi sene başında satın alıp Daruşşifa'nın mahzenine koyarak mahzen eminine teslim etmesini, haftada bir kere müteveli, nazır (denetmen), tabib ve katib'in (muhasebeci) Daruşşifa'da bir araya gelerek dışarıda olup ilaç alamayanların ihtiyaçlarını değerlendirmelerini, onlara kayıtsız kalmamalarını ve yardım etmelerini, dışarıdaki insanlardan uygun görülenlerin ilaçlarının verilmesini de şart kılmışlardır.

Beyt:

Eğerçi hâne pür-nakşdır saray-ı cihân

Veli kitâbeleri küllü men aleyhâ fân

Daruşşifa'da vefat edenlerin varisleri bulunur ise az veya çok terekeleri varislerine teslim edilecektir. Varisleri bulunmayan kimselerin terekeleri nazır (denetçi) ve tabib marifetiyle zabt olunup para ederse Daruşşifa'nın ihtiyaçları için sarf edilecektir. Vakıf kurucusu ayrıca Daruşşifa'da vefat eden hastaların cenaze masrafları için günlük beş akçe tayin ettiler ki, bu para bir kesede toplanacak ve vefat edenlerin cenaze hizmetlerine harcanacaktır.

İmaret görevlileri:

Şanı yüce vâkıf hazretleri -Zaman durdukça Allah mülkünü daim eylem eylesin- imaret ve daruzziyafe için aşağıdaki görevlileri tayin etmiştir.

İmaret ve daruzziyafe'ye emanet ve diyanet ile maruf, salah ve takva ile mevsuf, cömert, gönlü herkese açık, mülayim, yüzü yerde, mütevazilikte hale yıldızı gibi seçkin bir kimse şeyh olarak atanacak ve şeyh efendi binbir güçlülükle imarete ve daruzziyafeye ulaşan misafirleri latif bir şekilde karşılayarak göz aydınlığı ile cenneti andıran odalarına kondurup, misafirleye verilecek yemek ve ikramları belirleyecek, sünnet-i seniyyeye uygun bir şekilde Halil İbrahim sofrası misali sofralarda ikramlarda bulunacak, üç gün bedelsiz olarak kalan misafirlere destur vererek uğurlayacak ve kendisine görevi karşılığı günlük yirmi akçe ücret verilecektir.

İmarete, dışarıdan gelen yemek malzemesi ve sair levazımatı ve her türlü giren çıkanı takip edecek bir katib tayin edilecek ve görevi karşılığı kendisine günlük altı akçe verilecek. Emin, mütedeyyin, olgun, alışveriş işlerinden anlayan bir vekil-i harc tayin edilip kendisine günlük beş akçe, imarete giren çıkan zahireyi ve sair malzemeleri koruyup gözetecek ve gerektiği kadarını aşçılara verecek bir kilerdar tayin edilip kendisine günlük beş akçe verilecek. Hizmet ehli, temizlik hususunda dikkatli ve seçkin iki kişi ferraş olarak tayin edilecek bu kişiler imaretin dışarısını, içerisini, havlusunu temiz ve pak eyleyecekler. Kendilerine görevleri karşılığı günlük üçer akçe verilecek. İmarete misafirleti karşılayacak, misafir ihtiyaçlarından anlayan, mihmandarlık kabiliyeti olan, dikkatli iki kişi kayyım olarak atanacak ve kendilerine günlük üçer akçe verilecektir.

Mert, salih ve yüzleri nurlu iki kişi siraci (kandil yakıcı) olarak tayin edilecek. Bu kişiler dönüşümlü olarak çalışıp geceleri kandilleri yakıp sabahları söndürecekler ve aynı zamanda akşam namazından sonra imareti kapatıp, fecr doğunca açacaklar. Kendilerine görevleri karşılığı günlük üçer akçe verilecektir.

Dört adet mert kişi imarete nakib olarak atanacak. Bu kişiler gelen misafirin durumuna göre yemeği taksim edip ekmeği ayarlayacaklar. Misafirler gelmeden üç gün önce hazırlıklarını tamamlayacaklar ve üç günlük yeme içe planı tanzim eyleyecekler. Bu kişiler görevlerine

devamda ihmal göstermeyecekler ve kendilerine günlük üçer akçe ücret verilecektir.

İmarete iki adet kapıcı tayin edilip, bu kişiler yemek zamanlarında kapıda bulunup edebi terk edeni güzel sözlerle uyaracaklar. Eğer bu kimseler edepsizlik yapmaya devam ederlerse onlara nasihat verip gerekirse azarlayabilecekler. Bunlara görevleri karşılığı günlük üçer akçe verilecek. İşinde uzman altı kişi aşçı olarak tayin edilecek. Bu kişiler misafirler için gerekli yemekleri yapacaklar ve kendilerine günlük dörder akçe verilecek. Altı kişi habbaz (ekmekçi) olarak tayin edilecek. Bu kişiler dönüşümlü olarak fırında misafirlere ve medrese öğrencilerine gerekli olan ekmeği pişirecekler ve kendilerine günlük dörder akçe verilecek. Bir kişi hammâl-ı guşt (et taşıyıcı) olarak tayin edilecek ve bu kişi her gün lazım olan eti imarete getirip mutfağa verecek ve görevi karşılığı bu kişiye günlük üç akçe ücret verilecektir.

İki nefer dikkatli, emanet sahibi ve uyanık kimse tenkiye-i hinta (buğday temizleyici) olarak atanacak. Bu kişiler gerektiğinde buğday dövüp gerektiğinde buğdayın içindeki taşları ve sair yabancı maddeleri ayıklayacak görevleri karşılığı kendilerine günlük üçer akçe verilecek. İki kişi kasaların ve büyük bakır kapların temizliğini üstlenecek. Bu kişilere görevleri karşılığı günlük ikişer akçe ücret verilecektir.

Padişah hazretleri yemeklerin dağıtımında kullanılacak kasalar için günlük beş akçe ayrılmasını ve bu akçelerle ayda yüz elli adet kasa satın alınmasını ve yemeklerin temiz bir şekilde zengin, fakir bütün misafirlere temiz ve pak ulaştırılmasını şart koşmuştur.

İmaretin ahırlarında misafirlerin binek hayvanlarını koruyacak iki nefer tayin edilerek, bu kişiler hayvanların yemlerini verecek, hayvanları koruyup kollayacak ve ahırları fecrin doğuşu ile birlikte açıp akşam namazından kapayacaklar. Kendilerine görevleri karşılığı günlük ikişer akçe verilecek. Bir kişi arpa emini olarak tayin edilip misafirlerin hayvanları için tahsis edilen arpa ve yemi muhafaza edip hayvanlara gerekli zamanda verecek ve hayvanları zamanında misafirlere teslim edecek. Kendisine günlük iki akçe verilecek. Bir kimse hammâl-ı hatab (odun taşıyıcı) olarak tayin edilip bu kişi mutfak için gerekli odunları hazır edecek. Görevi karşılığı kendisine günlük iki akçe verilecek. Bir kişi imaret için manii'n-nukuş (duvarlar üzerindeki yazı ve nakışları silen) olarak tayin edilecek. İmaret duvarlarına çizilen şekil, nakış ve yazıları silecek

ve kendisine görevi karşılığı iki akçe verilecek. Vakıf kurucusu, imaret görevlileri ücretleri için günlük toplam iki yüz akçe tahsis eylemiştir.

Bundan sonra vakıf kurucusu padişah -Allah varlığını, cesaretini kıyamete kadar devam ettirsin- hazretleri, imarete pişirilen ekmek ve misafirlerin konakladıkları han için Kostantiniyye'de (İstanbul'da) geçerli iyi ve halisinden bir buçuk müd un, iki yüz kırk vukiyye (298 kilo 320 gr) koyun eti, çorba için İstanbul kilosu³³ ile altı keyl pirinç, senenin tamamında Cuma gecelerinden (Perşembeyi Cumaya bağlayan gece), bayram geceleri ve Ramazan ayının tamamında zirbac dene tatlı için beş keyl pirinç, buğday çorbası için günlük altı keyl yeni harman iyisinden buğday, her gün yarım keyl nohut, her ay üç keyl deve sütü kullanılmasını şart kılmıştır.

İmarete Ramazan, Bayram ve Cuma gecelerinde her gün kırk iki vukiyye saf bal, altmış iki buçuk vukiyye iyisinden peynir, zirbac tatlısı için iki dirhem zaferan, sekiz akçelik bukâl, yeterli miktarda badem, kuru üzüm, kuru incir ve kaysı sarf edilmesini, mütevellinin İstanbul kilosu ile malzeme almasını diğer yörelerinin kilosu ile iş tutmamasını ve kaliteden ödün verilmemesini şart kılmıştır.

Padişah hazretleri imaretlerine gelecek eşraftan kişiler ve yalnız kalan kadınlar için yıllık on beş bin akçe tahsis etmiş olup, bu para ile kadınların yeme ihtiyacı görülecek ve imarete gelen hizmetçileri ile zaruretleri ve ihtiyaçları giderilecek. Bu kişiler devletin devamı ve bekası için dua edeceklerdir.

İmaret görevlilerinin hepsi görevlerini tam yapacaklar ve gelen misafirler konaklayacakları mekanları hane ocağı gibi aydınlık, ikram ettikleri yemeklerle de misafirleri cennet bahçesinde hissettireceklerdir.

Vakıf kurucusu padişah hazretleri daruüşşifa ve imarete takdir edilen miktardan daha fazla harcama yapılmamasını, malzemelerden arta kalan olursa mahzenlerde hıfz olunmasını şart kılmışlardır.

Bundan sonra vakıf kurucusu melikler meliki padişah hazretleri;

Cami, imaret, daruüşşifa, medreseler, kütüphane, daruttalim ve sair akarat ve müteallikatları vakıflarının yukarıda belirtilen şartlarının

33 Bu dönemde İstanbul keyli (kilosu) 1.283 gramdır.

uygulanması ve gereklerinin yerine getirilmesi için, tedbirli, akıllı, kamil, ciddi, şer'i konularda hassas, olaylara müdahalede yeterli, salih, olayların başını ve sonunu düşünen, iffet ve emanet ile maruf, salah ve diyanet ile mevsuf bir nâzır (denetçi) tayin edilmesini, bu kişinin vakfın gelirleri, mahsulatın toplanması, hüccet yenilenmesi, vakıfla ilgili işlerin kaydedilmesi, çarşılarda temessük verilmesi (tasarruf belgesi), imaretteki ve diğer hayratlardaki görevlilerin kontrol edilmesi, hasılı vakfın kontrolü ile ilgili işleri yapmasını şart koşturmuştur. Kendisine görevi karşılığı günlük elli akçe verilecektir.

Vakıflarına ehl-i kalem, istikamette alem gibi seçkin, mütedeyyin, ârif, marifet sahibi kamil bir katip atanarak, bu kişinin vakıfla ilgili günlük iş ve işlemleri ruznamçe (günlük defteri) defterine kaydetmesi, her sene olan masraları ve gelirleri tam olarak kayıt altına almasını, her yılın muhasebesi için ayrı bir defter tutmasını ve kendisine görevi karşılığı günlük on akçe verilmesini, tutulan bu defterlerin bir kese içine konularak mütevellî tarafından saklanmasını, imaret ve daruüşşifada afet ve benzeri durumlar sebebiyle gelir kifayet etmezse Ayasofya nazırından talep edilerek bütün bunların deftere kaydedilmesini şart kılmıştır.

Ayasofya Camii görevlileri

Vakıf kurucusu padişah -Allah hilafetini ve mülkünü kıyamete kadar daim eylesin- hazretleri Ayasofya Camii için aşağıdaki görevlileri tayin eylemiştir.

Hayratlarından birisi olan Ayasofya Camii'ne yumuşak tabiatlı, hoş sesli, musiki makamlarında seçkin bir kimsenin hatip olarak tayin edilmesini ve hatibin Cuma günleri namzdan evvel ahaliye hitap etmesini, hutbenden sonra Cuma namazının kıldırmasını, bayram günlerinde bayram namazı ve hutbelerini okumasını kendisine görevi karşılığı günlük on beş akçe verilmesini şart kılmıştır. Ayrıca;

Ehli sünnet mensubu, cemaatin rızasını almış, imametin şartlarını bilen, insanlar arasında salah, diyanet, emanet ve takva ile mevsuf bir kişi imam olarak tayin edilecek ve bu kişi cemaata beş vakit namaz, teravîh ve Kadir gecesi ve Berat gecesi ve buna benzer gecelerde namazlarını kıldıracaktır. Bu kişiye görevi karşılığı günlük on beş akçe verilecektir.

Hafız-ı kelim, tecvid bilir dokuz kişi mücevvid olarak tayin edilecek (imam bu kişilerin reisi olacaktır), bu kişiler Cuma namazından önce

camide toplanıp mahif-i şerifte halka olup her biri birer cüz okuyacaklar ve camiye beyti mamur haline koyacaklar. Bunların reisi olan imama günlük altı akçe diğer dokuz kişiye günlük beşer akçe ücret verilecektir.

Hafız-ı kelim yirmi kişi cüzhan olarak tayin edilip, bu kişiler ikindiden sonra camide toplanıp birer cüz okuyacaklar ve kendilerine günlük ikişer akçe verilecek. Bu kişilerin cüz okumalarının akabinde salihlerden on dört kişi camide toplanarak tehليل getirecekler ve hasıl olan sevabı padişahın ecdadlarının ruhuna hibe edecekler. Bu kişilerin reisine günlük üç akçe diğer on üç kişiye günlük ikişer akçe verilecek. Salih, dindar, güzel sesli, hoş avazlı altı kişi camiye müezzin olarak atanacak. Bu kişiler cami civarında bulunan meşgaleye ve gaflete dalmış müslümanları uyaracak, münavebeli (dönüşümlü) olarak Ezan-ı Muhammedi'yi okuyacaklar. Her birine görevleri karşılığı beşer akçe ücret verilecektir.

Bir kimse muarrif olarak tayin edilip, bu kişi Cuma namazının akabinde vakıf kurucusuna ve bütün mümin ve müminata dua edecek. Görevi karşılığı kendisine günlük altı akçe verilecek. Hikmet sanatları, astronomi ve zaman ilimlerinde marifet sahibi bir kişi muvakkit (vakit tayin edici) olarak tayin edilecek. Bu kişi namaz vaktinin girip girmediğini müezzine haber verecek ve karşılığında kendisine günlük on akçe ücret verilecektir.

Salih, mert dört kişi kayyım olarak tayin edilecek. Bu kişiler caminin en ince ayrıntısına kadar temizliğini yapacak, zamanında camiye açıp kapatacak, camiye koruyacaklar. Kendilerine görevleri karşılığı günlük dörder akçe verilecek. Üç kişi siraci olarak atanacak. Bu kişiler vakti zamanında caminin kandillerini yakacak ve yatsı namazının akabinde söndürecekler. Kendilerine günlük beşer akçe verilecek. Bir kimse noktacı olarak tayin edilecek. Görevlilerden gelmeyenlerin isimlerinin karşısına işaret koyacak, vaktinde görevine gelmeyenleri ve görevini terk edenleri nazıra bildirecek. Nazır da görevini ihmal edenlerin ücretlerinden gerekli kesintiyi yapacak. Noktacı görevlilerin görev mahallerini terk etmemeleri hususunda gerekli ihtimamı gösterecek ve kendisine görevi karşılığı günlük dört akçe ücret verilecektir.

Caminin hasırı için günlük dört akçe, zeytinyağı için günlük beş akçe, kandil ve süpürgelerin levazımatı için günlük bir akçe olmak üzere toplam on akçe ayrılacaktır.

Daruttalim görevlileri

Vâkîf; Mahalle-i Cedîde'de yeniden inşa ettirdiği caminin batı kapısının yanında bulunan mektepte günlük altı akçe karşılığında, varsa yetimleri yoksa Müslüman fukaranın çocuklarını okutacak Hakk'ın rızasına müştak bir muallimin atanmasını, birinci muallimin öğrettiği şeyleri çocuklara tekrar ettirecek, bilmediklerini nezaketle anlatacak, görevinde tembellik göstermeyecek bir mektep halifesi atanarak kendisine günlük iki akçe verilmesini, güvenilir, temiz ahlaklı bir kişinin günlük bir akçe karşılığında darüttalimin kayyımı olmasını ve buranın temizliğini yaparak kapılarını açıp kapatmak üzere atanmasını şart koşmuştur.

Zeyrek Camii görevlileri

Allah, en güzel özellikleri haiz [Fatih Sultan Mehmed'in] vakfının sevabını Uhud ve Kaf Dağı kadar büyük eylesin.

Vâkîf;

Zeyrek Medresesi ismi ile bilinen cami için günlük sekiz akçe karşılığında beş vakit namazı kıldırarak, hitabet görevinin gereklerine riayet eden, imamlik görevinde gayretli bir kişinin hatip olmasını, imamlik ve hatipliğin beraber yürütülmesini,

Cuma namazından önce, yavaş ve düzgün bir şekilde bir cüz Kuran okumak için biri reis olmak üzere beş hafız atanmasını ve bunlardan reisin günlük üç, diğerlerinin kişi başı birer akçe almalarını,

Sesi güzel iki kişinin müezzin olmasını, bunların görevlerini aksatmayarak namaz vakitlerinde camide hazır bulunmalarını, içlerinden birinin muarrif olmasını ve bu iki görev karşılığında günlük üç akçe almasını, ikinci müezzinin günlük iki akçe almasını,

Güvenilir bir kişinin ise günlük iki akçe karşılığında kayyım ve sirâcî olmasını ve caminin kandil yağına günlük bir akçe tahsisini şart koşmuştur.

Eski İmaret Camii görevlileri

Allah devletini daim eylesin şanlı vâkîf;

Eski İmâret ismi ile bilinen mescid-i şerif için günlük beş akçe karşılığında beş vakit namazı aksatmayacak salih bir imâm, günlük iki akçe karşılığında görevlerini aksatmayacak iki müezzin atanmasını, bir

kişinin günlük iki akçe karşılığında kayyım olmasını ve caminin kandil yağına günlük bir akçe tahsisini şart koşturmuştur.

Galata Camii görevlileri

Devlet ve milletin ihsanı yüce padişahı;

Galata'da bulunan camiye günlük beş akçe karşılığında olgun, âlim bir hatip, günlük beş akçe karşılığında imam atanmasını,

Cuma namazından önce camiye teşrif, duyanların kulaklarını tezyin etmek üzere bir cüz Kuran okumak için beş hafız görevlendirilmesini, bunların reisleri günlük üç diğerlerine ikişer akçe verilmesini,

Camiye iki müezzin atanarak görevleri karlığı kendilerine günlük birer akçe, iki kayyım atanarak görevleri karşılığı kendilerine günlük ikişer akçe, bir muarriif atanarak görevi karşılığı kendisine günlük iki akçe, kandilleri yakan kayyıma günlük iki akçe verilmesini ve bu kandillerin yağı için günlük bir akçe tahsis edilmesini şart kılmıştır.

Şeyh Vefazade Camii görevlileri

Zenginin de fakirin de halini düzenleyen taht sahibi Padişah;

Kostantiniyye'de Şeyh Vefâzâde mahallesinde yeniden bina ettirdikleri caminin durumuna önem vermiş, caminin giderleri için oraya yakın bir yerde ihtişamlı bir hamam inşa ettirerek caminin mütevelliliğini ve elde edilecek ücreti Şeyh Vefazade'ye bırakmıştır.

Şeyhin, caminin tasarrufunu bıraktığında, Galata Camisi'nin tahsisat ve şartları bu cami için ne eksik ne fazla olacak şekilde uygulanmasını şart koşturmuştur.

Kule-i Cedid Camii görevlileri

Deryalar gibi ihsanı bol Padişah;

Kule-i Cedîde Camii için bir hatîb tayîn etmiş ve bu görevin imamlıkla beraber yürütülmesini, karşılığında günlük altı akçe verilmesini, salih birinin müezzin olmasını ve kayyımlık görevi ile beraber her ikisini de yürütmesini, bu kişinin beş vakit ezanı okumasını, caminin temizlik işleri ile meşgul olmasını ve bunlar için kendisine günlük dört akçe verilmesini, caminin aydınlatma giderleri için ise günlük bir akçe tahsis edilmesini şart koşturmuştur.

Kalenderhane Zaviyesi görevlileri

Padişah hazretleri, dervişan taifesinden olup, dünyanın debdebesinden tecridi benimseyen, dünyadan ve dünyalıklardan ümidini kesmiş, her biri bir örümcek gibi bir köşeye geçmiş, nefsin kavgalarını ilahi zikre tebdil eden, izzet ve ikbali bir siyah şala tahvil eden fukarayı muhteremin zümresini şamil olmak ve o zümrenin gönlünü ve ahvallerini hoş eylemek, vesile olduğu nimetlerle himmetlerine talip olmak ve bunların cem'ine koku olmak ve Cenab-ı Hakk'ın huzuruna varınca delîl-i râh ve mürşid-i âgâh olan şeyh efendilere ve terbiye ettikleri müritlerine mekan olarak yaptırdığı zaviye ile ilgili aşağıdaki vasıfları sayılan görevlileri tayin eylemiştir.

Vakıf kurucusu tarafından hayrat olarak hizmete sunulan ve "Kalenderhane" adıyla biline zaviyeye dinine bağlı, salih, takva ve vera sahibi, arif, ehl-i sülukun hallerine vâkîf, bir kimse şeyh olarak atanacak, şeyh efendi "*Emirin kapısında fakir insan bulunması ne kötüdür*" söz gereğince tekkede nefsinin arzularını dizginlemeye gayret eden fukarayı irşat edecek, zahir ve batın ilimleri öğretecek, hak yolu taliplirine istidadı oranında irşada gayret gösterecek, onlara bu konularda yardım edecek ve kendisine görevi karşılığı günlük on akçe ücret verilecektir.

Zaviyeye gelen misafirlerin hallerini ve makamlarını bilen, şeyh efendiye yardımcı olacak bir nazır atanacak ve nazır dervişan ve gelen misafirlerin yemeğini ayarlayacak, tekkeye gelen gidenleri kontrol edecek ve kendisine görevi karşılığı günlük beş akçe verilecektir.

Hafız bir kimse zaviyede görevlendirilip, bu kişi Cuma günleri Cuma namazından sonra düzenlenen sema meclisinde *Mesnevi-i Manevi* okuyup, fukara ve dervişanın sohbetinden sonra bir aşr-ı şerif okuyarak dervişanı aşk deryasına daldırıp gönüllerini coşturacak ve kendisine görevi karşılığı günlük bir akçe verilecektir.

Sesi güzel iki kişi zaviyede görevlendirilip, bu kişiler sema esnasında erbab-ı aşk için şiirler ve menakipler ve büyük zatlarla ilgili bilgiler okuyacaklar ve bu kişilere görevleri karşılığı günlük ikişer akçe verilecektir.

Musikişinas dört kişi görevlendirilip bu kişiler Mevlevi dervişanları arasında semazen tabir olunur yaranla sema meclisi yapacak ve kendilerine günlük ikişer akçe verilecektir.

Vakıf kurucusu tekke civarında bulunan fakara mücavirlerin yiyecekleri için günlük kırk akçe, misafir, muhtac, yolu düşen gelip gidenlerin yemek masrafları için günlük on beş akçe, şehirde (İstanbul'da) bulunan yetimlerin ihtiyaçları için aylık üç bin akçe sarfedilmesini, ebeveyni (anne ve babası) olmayan yetimlere bu paradan her yetime aylık on beş akçe verilmesini, bu yetimlere bir yuva sahibi olana değin yardımların devam etmesini, yuva kuran yetime verilen istihkakın başka bir yetime aktarılmasını, bu iş ve işlemlerin İstanbul kadısı marifetiyle yapılarak kayıt altına alınmasını şart kılmıştır.

Padişah hazretleri ayrıca İstanbul'daki bedestanında dört bekçi görevlendirilmesini, bekçilerin bedestanda gecelereyerek esnafın malına ve ticaret emtiaları ve kumaşlara hırsızların ve zarar kastında olan kimselerin zarar vermesinin önlenmesini ve esnafın evlerinde kafaları ve gönülleri rahat bir şekilde dinlenmelerinin ve padişahı hayır dua ile yad etmelerinin sağlanmasını sağlayacaklardır ve kendilerine günlük ikişer akçe verilecektir.

Vakfa İstanbul'dan bir müteveli atanacak ve bu müteveli İstanbul'daki dükkân, oda, ev ve sair musakkafat (han, hamam, çarşı gibi çatılı yapılar) gibi akarları hukuka uygun ve muteber bir şekilde kiraya vererek değerlendirecek, görevlilerin kendilerinin veya belirleyeceği naibleri vesilesiyle görevlerini yapıp yapmadıklarını veya eksik ve noksanlıklarını kontrol edecek, emanet ve doğruluk konusundan akranlarından seçkin olan cabilerin (tahsildar) tahsilatlarını ve kiracıların muamelelerini gözden geçirecek, zaman içerisinde tamiri gereken akar ve hayratların tamiratını zamanında yaptıracak, bir veya iki seneden fazla bir süre vakfın akarlarını kiraya verilmeyecek, kiracılardan emin bir kefil isteyecek, vakfın meşru yollardan gelirlerinin artmasında gayret gösterecek ve vakfın hiçbir iş ve işlemini ertelemeyecek, ötelemeyecek, akar ve hayratların harap olmasına göz yummayacaktır.

Vakfa bir katip atanacak ve katip, vakıfla ilgili her bir şeyi nazır marifeti ve erbabı sanat indinde geçerli olan usul üzere deftere kaydedecek, kaydetme hususunda gevşeklik ve müsamaha göstermeyecek, "keşke yazmasaydım hiç olmazsa hesap verilecek şey sayılamazdı" diyen kavim ile haşrolmamak için gayret sarf edecek ve yazdıklarını müteveli ve Divan-ı Sultani'ye teslim edecek "gireni çıkmadan önce taksim et" sözü gereğinde dünya ve ahirette mesul olmamaya çaba sarf edecektir.

Vakfa görevlerinde liyakatı zahir, habasetten (rüşvet, iltimas, adam kayırma) beri, cinayet ve hiyanet gibi suçları işlememiş, nefisleri günaha meyilli olmayan on sekiz adet cabi (tahsildar) tayin olunacak, bu kişiler beş tanesinden birisi Silivri, birisi Ereğli (Marmara Ereğlisi), birisi Rados ve Benatos köyleri, birisi Vize, birisi Kırkkınise (Kırklareli) ve köylerinde bulunan köy, mezraa, meraların cabisi olacak, kalan on üç kişi Darussaltanat Kostantiniyye, Darulfeth Galata'daki dükkân, menzil, oda, hamam, mahzen, han, bedestan ve sair çatılı yapılar gibi emlakın cabisi olacak şöyleki; bu kişilerden biri hamaların, biri bozahane denen dükkânların, biri başhane denen dükkânların, birisi hanların, birisi bezzazistanların (bedestanların) ve civarlarındaki dükkânların, birisi Tahtakale'de Sultanpazarı ve civarındaki dükkân ve akarların, birisi debbağhane ve dericilerin, birisi dikilitaş ve civarındaki akarların cabisi, iki kişi İstanbul'da bulunan mukataaların (zemin kiralalarının), birisi Galata'daki mukataaların (zemin kiralalarının), iki kişi imaretin tamiri cabisi olup, usta, binacı, mobilyacı, hammal ve taşçı gibi işçilerin ücretleri ile ilgilenecek ve lazım olan araç ve gereçleri satın alacak, nazır, katib, ve bina emini gibi kişilerin fahiş fiyatla malzeme alışına engel olacak, cabiler tahsildarlık hususunda akranlarından seçkin olacaklar, diğer altı adet cabi ise her taraftan toplanan gelirleri bir araya getirip vakfın nazırına sunacaklar ve nazırla beraber mütevelliiye teslim edeceklerdir.

Padişah-ı âlem-penâh hazretleri bu şekilde bütün akar ve hayratların her yönüyle gönüllere ve akıllara ferahlık verecek şekilde mamur bir hale getirerek mütevelliiye teslim eylediler.

Vakıf kurucusu hayrat eserlerinde ahalinin ibadetlerini tam manasıyla yapabilmeleri, temizlik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla mülklerine kazdırdıkları kaynaklardan pırıl pırıl, berrak sular çıkarıp, her biri şehre süs ve parlaklık katan suyolları tesis ederek âb-ı hayat (hayat suyu) suları medreseler, hamamlar, imaret, daruşşifa ve camilerin avlularına inşa eyledikleri şadırvanlara getirerek akıttı. Böylece eserler şadırvan ve sularla akan bir gümüşe benzediler ve akıl sahiplerine *"etraflarında gümüş kaplar, billur şeffaf kadehler dolaştırılır"*³⁴ ayet-i kerimesin mucibince nimetler evi oldu ve insanlar bu sulardan kana kana içtiler. Vakıf kurucusu padişah hazretleri bu şadırvanların bakım, onarımları için on kişiye râh-âbî (suyolcu) olarak tayin eylemiş olup, bu kişiler bina

34 İnsan, 15.

sakfları, suyolu, kurşun ıslahı, hamam dolabının bakım onarımlarında ve sanatlarında mahir kimselerden oluşacak. Zira padişah hazretleri büyük ve önemli eserlerinin ebediyyen yaşatılmasına büyük önem vermektedir. Bu sebeple işlerinde uzman olan görevliler bir arıza durumunda o arızayı gidermek için zamanında gerekli müdahaleleri yapacaklardır.

Zikri geçen görevlilerden bir tanesi kurşun ıslahı sanatında maharetli olup, görevinde hiçbir şekilde tenbellik ve gevşeklik göstermeyecek ve tamir sırasında yapılan işlere mutlaka mübaşeret edecektir. Zira padişah hazretleri İstanbul'a yaptırdığı suyolları ve döşettirdiği künklerle "*altından nehirler akan cennet misali*" bir şehir haline getirmişlerdir.

Bu on adet görevlilerden bir tanesi hamam dolapları ve müteallikatının işlerine bakacak, kalan yedi kişi ise vakfın dükkânları, hamamları, çarşıları, hanları, menzilleri, mahzenleri, odaları ve sair akarların bakım onarımları ile ilgilenecekler. Bu kimseler görevlerinden tenbellik ve gevşeklik göstermeyecek ve tayin edilen ücretlerden daha fazla ücret talep etmeyecekler, verilen ücrete kanaat eyleyecekler. Ameleler işlerinde gevşeklik ve tenbellik gösterirler ise onlara önce nasihat edecekler nasihattan anlamayanları çalıştırmayacaklar, böylece vakfın zarar görmesine engel olacaklar ve görevleri karşılığı her birine günlük dörder akçe ücret verilecektir.

Padişah hazretleri akli başında, sağlık, afiyet ve selametle hayatta oldukça vakfın mütevelliliği ve nazırlığı görevleri kendilerine ait olacak. Vakıfla ilgili tayinler, masraflar, görevlilerin azl ve tayin edilmeleri, görevden el çektirilmeler, vakfın belirtilen şart ve usullerinde değişiklik yapma, görevli sayısını azaltma ve çoğaltma hususları kendi reylerine ve tercihlerine ait olacak. Ecel şerbetini içtikten ve Rabbine vâsil olduktan sonra bu görev nesilleri üredikçe, nesli kesilinceye kadar kendi makamında olan (padişahlar) evlatlarına ait olacak. Evlatlarından padişah olanlar vakfa müteveli olup, diğer kimselerin karışmamalarını temin edecektir. Müteveli olan kişinin vakfiyede belirtilen şartların uygulanması hususunda gerekli özeni göstermesini, elde edilen gelirle öncelikle vakıf akar ve hayratların bakım onarımları yapılmasını, görevli giderleri ödenecek, akar ve hayratların noksanları giderilmesini, bütün bunlar yerine getirildikten sonra öşür gelirlerinin yarısı tevliyet karşılı olarak padişah adına devletin umum hazinesine verilmesini, gün gelir zaman geçer evlatlarının nesli kesilirse saltanatta kim olursa onun atayacağı bir kişi vakfa müteveli

olmasını, mütevellilik ücreti ve vakfiyede belirtilen harcamalar yapıldıktan sonra fazla kalan miktar vakfın gelirinin çoğaltılması için sarf edilmesini, müteveli ve nazırların nöbetlerinde vakfın ve gelirlerinin yükseltilmesi için gayretlerini esirgememelerini, müteveli ve nazır *"hiçbir iş işleyemessiniz ki, o işe koyulduğunuzda biz onu görmeyelim"*³⁵ ayet-i kerimesi gereğince her işlerinin yaratıcı tarafından görüldüğünü ve bilindiğini idrak edip ona göre akarları sağlam insanlara vermelerini, vakfın bütün işlerinde gerek ihtimamı göstermelerini, kiracı ile ilişkilerinde makul davranmalarını ve vakfın muhasebesinin her yıl Divan-ı Hümayun'da görülmesini, vakfa zarar veren bir durum ortaya çıkarsa mütevellinin azledilmesini, sıdk ve emaneti ortaya çıkarsa görevine devam etmesini şart kılmıştır.

Padişah hazretleri, vakıf hayratlarında görev yapan müderris, muid, şeyh, hatip, imam ve sair vakıftan rızıklananların her sene bitiminde biraraya gelerek vakfiyenin baştan sona tekrar okunmasını, buna göre herkesin vakfiye şartlarına uygun hareket edip etmediğinin gözden geçirilmesini *"vakfın şartı şârinin nassı gibidir"* hükmü gereğince azli gerekenlerin görevden azledilmesini, azli gerektirmeyecek bir kişinin herhangi bir isnatla haksız yere azledilmemesini, bütün bu işler yapılırken hukuktan ve Hakk'ın rızasından ayrılmamasını, harcamalarının vakfın şartlarına uygun yapılıp yapılmadığını kontrol etmelerini şart kılmıştır.

Günler, aylar ve yıllar geçtikçe hayratlara bir zarar gelir eserler yıkılırsa birinci, ikinci, üçüncü defa da olsa yeniden yapılacaktır. Eğer hayratların yapılma imkanı kalmazsa ve şartların uygulanması imkanı bulunmaz vakfın geliri evlatları ve fukara mümin ve müminat için sarf edilecektir. Evlatların padişah ve müteveli olan bir kişi dahi kalsa vakfın yeniden ayağa kaldırılmasına ve şartlarının uygulanmasına gayret gösterecektir.

Padişah hazretleri yukarıda bütün tafsilatıyla ve şartlarıyla yer alan vakfı, İslam hukukuna uygun bir şekilde hukukun uygulama yeri olan Hz. Peygamberin de böyle uyguladığı şer'î mahkemede ilam ve ilan etti.

Yaptığı akitle, belirttiği şartları, ortaya koyduğu meseleleri, yazılanları ve hükmünün gerdanlıklarını, bütün detaylarını, sularını, damlalarını, cevherlerini mahlul bırakmasın. Padişah hazretleri şöyle ikrar ve itiraf ettiler ki; vakfettiği eserlerden Yeni Cami (Fatih Camii), Ayasofya

Camii, Molla Zeyrek Camii, Şeyh Vefazâde Camii, Galata'daki Cami, Silivri Kalesi'ndeki Cami, Kule-i Cedid Camii olmak üzere toplam yedi adet camiyi vakfederek mütevelliyeye teslim etti. Bu eserlerin vakfiyetini de devamlı olarak vurguladı. Bundan sonra bu camilerlerde bütün mümin ve müminat sonsuza kadar Cuma ve diğer namazlarını kılacaklar ve rablerine itaat halinde olacaklardır. Yine Eski İmaret adıyla anılan mescidi farz olan beş vakit namaz kılınmak üzere mütevelliyeye teslim eyledi. Yeni Cami (Fatih Camii) yanındaki büyük medreseyi yüksek ilimlere mekan olmak üzere vakfetti ki, o yüce, şerefli ilim merkezinde mühim ilimlerle uğraşan talebeler iştigal edip derslerini yerine getirmek için her türlü çabayı sarf etsinler. Kalenderhane adıyla anılan hayrat eseri gelip geçenlerin, yolu düşenlerin ve garip gurebanın kalacağı yer olarak vakfeyledi. Daruşşifayı tüm Müslümanlar ve hatta Allah'ın bütün kulları için şifa merkezi olarak vakfeyledi. Daruttalimi Müslüman çocuklarına Kur'ân-ı Kerim öğretilmesi için vakfeyledi.

Vâkıfın sözleri:

"Vakfiyede zikredilen cümle köyleri, mezraaları, arazileri, meraları, evleri, hanları, çatılı her türlü yapıyı, mahzenleri, odaları, dükkânları, değirmenleri, sair bütün gelir getiren akarları belirtilen sınırları, hukuki eklentileri, uzantıları, müştemilatı, yolları, ağaçları, nehirleri, tepeleri, tepecikleri ve akarlara ait mülhakat ve eşyaları, vergileri ve hukuki bütün haklarını hayrat eserlere gelir olması ve onların ayakta kalmasının sağlanması amacıyla vakfettim. Bütün bunlar ben hayatta iken ve vefatımdan sonra vakıftır. Hukukullahı aittir yani Allah'ındır. Akar ve hayratlar bundan sonra kimsenin mülkü değildir ve olmayacaktır. Şer-i şerife mugayir bir şekilde hiçbir kimse tasarrufta bulunamayacaktır. Akarlar merî hukuka uygun bir şekilde taliplerine bir senelik olmak üzere kiraya verilecektir. Zaruret halinde mütedeyyin, hoş hali bilinen, diyanet, selamet ve istikamet sahibi, rüşvet ve iltimastan uzak ve vakfa zararı dokunmayacak kişilere üç yıla kadar kiraya verilebilecektir. Makam sahibi, batılla irtibatı bulunan kimselerle muameleden kaçınılacaktır." Diyerek vakıf kurucusu vakfı mütevelliyeye teslim ettikten sonra müteveli bütün hayrat binaları, çatılı yapıları (hamam, ev, dükkân gibi) teslim aldığı ikrar eyleyerek, vakıf kurucusunun muteber ikrarlarının tasdik kelimelerini kabul ederek, tahkik edip zikredilen vakfı vakfiyet üzere tasarrufunu itiraf ederek ve vakıf kurucusu ile muamelesinde itidal ve insaf üzere ittisaf üzere oldu.

Ancak tam burada vakıf kurucusu -Allah dünyada sıhhat ve bekasını daim eylesin, dünya ve ahirette umduğuna, öncelik verdiğine nail eylesin- kelamını mutabık olmaktan çekip uyuşmazlık tarafına giderek yazılı olan vakfını günlerin ve zamanların geçmesi, aylar ve yılların birbiri ardınca gitmesi neticesinde vakfın nizamına zarar gelir, geliri azalır, helak ve tamamen yok olmaya gider diyerek vakfiyede yazılı akarları tekrar mülküne dahil etmek istedi. Zira bu haliyle vakıf İslam hukukçularının rehberi ve önderi, gayret sahibi, kadri yüce, ictihat meselesinin ana kaynağı, amel konusunda kulların delili İmam-ı Azam Ebu Hanife Numan bin Sabit'in -Allah mülkafatlandırın, ve mükafatlarına yıldızlar ve gezegenler kadar mükafat eklesin- hazretlerinin muteber görüşüne göre vakıf bu şekilde sahih ancak lazım değildir, bundan dolayı da bu vakfın kuruluşu imkan dahilinde değildir. Bundan dolayı vakımdan rücu ettim ve mallarımı kendim dilediğim gibi tasarruf edeyim, müteveli bütün vakfedilenlerden el çeksin dedi.

Usul-i ehli hukukun ictihad vadisinden deliller getirip, sözlerini bu delillere dayandırarak vakfeden vakıf kurucusunun, kamunun kullanımına bıraktığı mescitlerinde, bütün müslümanlar namazlarını eda etmektedirler. Pırıl pırıl daruşşifa ve Kalenderhane'den (Zaviye) cümle insanlar faydalanmaktadır. Böyle bir durumda ulemanın büyüklerinin ittifakları özellikle İslam'ın göz aydınlıkları, ictihadın parlayan yıldızları imameyn'in (İmam Muhammed ve İmam Ebi Yusuf) isabetli görüşleri gereği vakfın sıhhat ve lüzumu gerçekleşmiştir. Bu haliyle vakıf sahih olduğu gibi lazımdır da. Ulemanın ekserisinin görüşü de bu yöndedir. Vakıf bu haliyle muteber ve geçerli bir vakıftır. Bundan dönüş ve belirtilen şartların iptali ve geçersiz kılınması mümkün değildir. diyerek vakıf kurucusunun vakıftan rücu talebini yerine getirmedi.

Bunun üzerine konusunda uzman olan şerefli ve basiretli hakim efendi duruşma neticesinde müteveli tarafından sunulan delillerin daha itibarlı ve kuvvetli olduğunu müşahede ederek belirtilen vakfın yazılı şartlar dahilinde tesciline ve yürürlüğe girmesine hükmetti. Bundan sonra vakıf sahih ve tescilli bir vakıf oldu.

Bundan sonra; her kim ki vakıf kurucusunun vakfına kötü bir nazarla/ hile kastıyla bakar, vakfa bir şekilde zarar vermeye kastederse Rabbi huzurunda *"Şimdi her kim, bunu duyduktan sonra onu değiştirse, her halde vebali, sırf o değiştirenlerin boynunadır. Şüphe yok ki Allah, her*

şeyi işitir ve bilir."³⁶ Ayet-i kerimesine muhatap olduğunu iyice düşünerek "O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün hüküm yalnız Allah'ındır"³⁷ ayetini inceden inceye tefekkür ederek ve huzur-ı Hakk'ta acziyetini göz önüne getirerek, "Allah'ın mescitlerini içlerinde Allah'ın ismi anılmaktan meneden ve harap olmaları zımında çalışan kimselerden daha zalim de kim olabilir?"³⁸ Ayetine muhatap olmaktan kaçınsın. "İnsanların, âlemlerin Rabbi için kalkacağı günde"³⁹ rezil ve kepaze olacağını hesap etsin.

---

36 Bakara, 181.

37 İnfitar, 82.

38 Bakara, 114.

39 Mutaffifin, 6.

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
AYASOFYA
ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

ISBN 978-605-2386-53-8

9 786052 386538